

ЗОРЯ НАЛНА

ЧАСОПИСЬ ПОДКАРПАТСКОГО ОБЩЕСТВА НАУКЪ
A KÁRPÁTALJAI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

РОЧНИКЪ II. ÉVFOLYAM 1942 ЧИСЛО 1—2. SZÁM

ЗОРЯ

Науковий часописъ Подкарпатского Общества Наукъ

Выходить каждаго третёго мѣсяця въ роцѣ
подъ головою редакціею

ИРИНЕЯ КОНТРАТОВИЧА

За редакцію отвѣдае

ИВАНЪ ГАРАЙДА

*Рукописи, книги для рецензій и оголошеня принимаются
въ канцеларіи Общества*

Передплата на годъ 6— П, одно число 1-50 П

Редакція и администрація :

Унгваръ, Другетова пл. ч. 21.

HAJNAL

A Kárpátaljai Tudományos Társaság negyedévi folyóirata

Főszerkesztője :

KONTRATOVICS IRÉN

Felelős szerkesztője :

HARAJDA JÁNOS

*Minden kézirat, ismertetési példány, hirdetés s egyéb közlemény
a Társaság címére küldendő*

Előfizetési ára egy évre 6 pengő, egyes szám ára 1-50 pengő

Szerkesztőség és kiadóhivatal :

Ungvár, Drugeth-tér 21.

MORGENRÖTE

Wissenschaftliche Zeitschrift

der Karpathenländischen Wissenschaftlichen Gesellschaft

Erscheint jedes Vierteljahr unter der Hauptredaktion

von **IRENEUS KONTRATOVICS**

Verantwortlicher Redaktor ist

JOHANN HARAJDA

*Handschriften, Bücher zur Rezension, Inserate und andere
Mitteilungen sind an die Adresse der Gesellschaft zu senden*

Bezugspreis auf ein Jahr 6 pengő, Einzelnummer 1-50 pengő

Redaktion und Administration :

Ungvár, Drugeth-tér 21.

L'AUBE

*Revue scientifique trimestrielle de la Société Scientifique
de Subcarpathie*

Rédacteur en chef :

IRÉNÉE KONTRATOVICS

Rédacteur responsable :

JEAN HARAJDA

*Tout manuscrit, exemplaire typographique, annonce et d'autres
communications doivent être envoyés à l'adresse de la Société*

Prix d'abonnement: un an 6 pengős, le numéro 1-50 pengős

Rédaction et administration :

Ungvár, Drugeth-tér 21.

РОЧНИКЪ П. ÉVFOLYAM 1942 ЧИСЛО 1—2. SZÁM

ЗОРЯ—НАЈНАЛ

Часопись Подкарпатского Общества Наукъ
A Kárpátaljai Tudományos Társaság Folyóirata

СОДЕРЖАНИЯ

<i>Ядоръ Стрипскій</i> : Ци была друкарня въ Грушовѣ? — — — — —	5
<i>Николай Лелекачъ</i> : Зейканѣ (До исторіѣ фамиліѣ Зейканѣ) — — — —	35
<i>Йосифъ Рацъ</i> : Влывъ востока и запада на руськое церковное художество	43
<i>Петро Милославскій</i> : Руська народна пѣсня (Пути историчного розвитку)	58
<i>Василь Балогъ-Берій</i> : Родиннѣ звязки русиновъ — — — — —	98
<i>Вилмошъ Балашъ</i> : Лѣсisty Карпаты и Великий Алфылдъ, русины и мадяры	108
<i>Ад. Изворинъ</i> : Похоронный звичай у подк. русиновъ (Загальный описъ) —	130
<i>Александръ Грабаръ</i> : Хижое птацтво Подкарпатя (Продовженя) — —	145
<i>Емерихъ Мадачъ</i> : Трагедія чоловѣка. Уривокъ (I. сцена) зъ драматичной поэмы „Трагедія чоловѣка“ въ руськомъ перекладѣ <i>Ивана Муранія</i> —	187
<i>Василь Балогъ-Берій</i> : Николай Козма (1884—1941). Некрологъ — — —	194
<i>А. Ильницькій</i> : Павелъ Вильгелмъ Томчаній — — — — —	200
<i>Иванъ Гарайда</i> : Александръ Стойка — — — — —	204
Библиографія — — — — —	210
Нѣмецкѣ и французскѣ содержания статей — — — — —	219
Списъ книжокъ присланныхъ до редакціѣ — — — — —	228

TARTALOM

<i>Sztripszky Hador</i> : Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen? — —	5
<i>Lelekács Miklós</i> : A Zékányok (Adatok a Zékány-család történetéhez) — —	35
<i>Rácz József</i> : Kelet és Nyugat a ruszin egyházi művészetben — — —	43
<i>Miloslávszkij Péter</i> : A ruszin népdal (A történelmi fejlődés útjai) — —	58
<i>Balogh-Beéry László</i> : A ruszinság rokonsági kapcsolatai — — — — —	98
<i>Balás Vilmos</i> : Az Erdős Kárpátok és a Nagy-Alföld, ruszinok és magyarok	108
<i>Izvorin A.</i> : A ruszinok temetési szokásai (Általános leírás) — — — —	130
<i>Hrabai Sándor</i> : Kárpátalja ragadozó madarai (Folytatás) — — — — —	145
<i>Madách Imre</i> : Részlet (I. szín) „Az ember tragédiájából“ <i>Murányi János</i> ru- szin fordításában — — — — —	187
<i>Balogh-Beéry László</i> : Kozma Miklós (1884—1941). Nekrológ — — — —	194
<i>Ilniczky Sándor</i> : Tomcsányi Vilmos Pál — — — — —	200
<i>Harajda János</i> : Sztojka Sándor — — — — —	204
Кönyvismertetés — — — — —	210
A közlemények német és francia tartalma — — — — —	219
A szerkesztőséghez beküldött könyvek jegyzéke — — — — —	228

INHALT

<i>Hiador Sztripszky</i> : Über eine angebliche ruthenische Buchdruckerei im XVII. Jahrhundert	5
<i>Nikolaus Lelekács</i> : Die Familie Zékány (Beiträge zur Geschichte der Familie Zékány)	35
<i>Josef Rácz</i> : Osten und Westen in der ruthenischen Kirchenkunst	43
<i>Peter Miloszlavszkij</i> : Das ruthenische Volkslied (Die Wege der geschichtlichen Entwicklung)	58
<i>Ladislaus Balogh-Beéry</i> : Die verwandschaftlichen Verbindungen der Ruthenen	98
<i>Wilhelm Balás</i> : Die Waldkarpathen und die Grosse Tiefebene, Ruthenen und Magyaren	108
A. <i>Izvorin</i> : Beerdigungsgewohnheiten bei den Ruthenen (Allgemeine Beschreibung)	130
<i>Alexander Hrabár</i> : Raubvögel im Karpathenlande (Fortsetzung)	145
<i>Emmerich Madách</i> : Fragment (I. Szene) aus der „Tragödie des Menschen“ von Imre Madách, ruthenische Übersetzung von <i>Johann Murányi</i>	187
<i>Ladislaus Balogh-Beéry</i> : Nikolaus Kozma (1884—1941). Nekrolog	194
<i>Alexander Ilniczky</i> : Wilhelm Paul Tomcsányi	200
<i>Johann Harajda</i> : Alexander Sztojka	204
Bibliographie	210
Deutsche und französische Zusammenfassung der Mitteilungen	219
Verzeichnis der an die Redaktion gesandten Bücher	228

SOMMAIRE

<i>Hiador Sztripszky</i> : D'une soi-disant imprimerie ruthéne du XVII-e siècle	5
<i>Nicolas Lelekács</i> : La famille Zékány (Données inconnues de l'histoire de la famille Zékány)	35
<i>Joseph Rácz</i> : L'orient et l'occident dans l'art ecclésiastique des ruthénes	43
<i>Pierre Miloszlavszkij</i> : La chanson populaire ruthéne (Les phases de l'évolution historique)	58
<i>Ladislas Balogh-Beéry</i> : Les relations de parenté des ruthénes	98
<i>Guillaume Balás</i> : Les Carpathes Boisés et la Grande Plaine, ruthénes et hongrois	108
A. <i>Izvorin</i> : Coutumes relatives à l'enterrement chez les ruthénes Subcarpathiques (Description générale)	130
<i>Alexandre Hrabár</i> : Oiseaux de proie en Subcarpathie (Suite)	145
<i>Émeric Madách</i> : Fragment (scène I-ère) de „La tragédie de l'homme“ par Imre Madách, traduction ruthéne de <i>Jean Murányi</i>	187
<i>Ladislas Balogh-Beéry</i> : Nicolas Kozma (1884—1941). Nécrologe	194
<i>Alexandre Ilniczky</i> : Guillaume Paul Tomcsányi	200
<i>Jean Harajda</i> : Alexandre Sztojka	204
Bibliographie	210
Résumés des communications allemandes et françaises	219
Listes des livres, envoyés à la rédaction	228

Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen?*)

A könnyen hívő Szabó Euménnek 1893-ban megjelent Kresztomátiájából nálunk mindenki ma is úgy tudja, hogy a máramarosi Körtvélyesen a pravoszláv bazilitáknak nyomdájuk volt a XVII. században és hogy ott különféle könyveket nyomtattak volna.

Itt az ideje, hogy végleg leszámoljunk ezzel a mesével, mert a valóságban egy csipetnyi reális alapja sincsen. Közszájon forgó „hagyomány” ezt önhatalmúlag az egésznek kitalálója tette meg, Králicky Anatól, a munkácsi monostor hegumenje, aki ezt a 60-as években a saját fantáziájából teremtette meg. Vele nemcsak az egy Szabót tévesztette meg, hanem az egész akkori pravoszláv világot is, minket pedig még máig is megtéveszt.

Králicky¹⁾, ez a neve után ítélve, cseh gyökerű és kétségkívül tehetséges ember, csak úgy az ujjasából kirázott egész sor efféle fantasztikus történetet. Ezen ma már nem is csodálkozhatunk. Hiszen tudjuk, hogy akkor volt néhány tüzesebb ruszinnak nemzeti öntudatra való ébredési korszaka; nos, ezek a miatt, mert a jelenben nem találtak álmódosásaikhoz történelmi igazolásokat, nagyon természetesen a mult-hoz folyamodtak és egyszerűen csináltak maguknak ilyeneket.

*) A szerkesztőség úgy határozott, hogy ezentúl a cikkeket, az egyre súlyosbodó papírhány miatt, csak egy nyelven azaz magyarul vagy ruszinul fogja leközöltetni. Az érdeklődők számára a magyar cikkekhöz bő ruszin, a ruszin cikkekhöz pedig magyar összefoglalást adunk. Szerkesztőség.

*) Про недостатокъ паперу редакция рѣшила, что починаючи симъ числомъ буде помѣщувати статѣ только на одномъ языкѣ: по руськи або по мадярски. Для интересующихся до руськой статѣ дасть обширный резиме по мадярски, а до мадярской статѣ по руськи. Редакция.

¹⁾ A csehek híres bibliája 1579-ben Králic városában jelent meg.

Így pl. Králicky volt az, aki szép, de ügyetlen mesét talált ki L a b o r e¹⁾ fejedelemeről, akiről kapta volna nevét a folyó. Kortársai még székhelyet is találtak ki emez újonnan felfedezett fejedelemség számára, kitalálták a filológiailag lehetetlen Uzshorod²⁾ nevet, Králicky pedig galíciai lapokhoz írt tudósításaiban külföldön is ismertté tette ezt az új nevet. Králicky volt, sok társával együtt, magvetője annak a harmadik mesének, hogy Kárpátalja ruszinjait maga M e t ó d a p o s t o l keresztelte a IX. században. De tolluk alól egy negyedik mese is kelt szárnyra arról, hogy a munkácsi egyházmegyét S z e n t I s t v á n királyunk alapította. Hevületében Králicky annyira ment, hogy most már egész „eredeti” krónikát merészelt összekomponálni a munkácsi monostor teljes történetéről. Kortársait Králicky annyira naivaknak tartotta, akiknek be lehet adni mindenféle dajkamesét, mert hát ők a „tudós humenek” úgy is mindent elhittek. És valóban hittek neki, de nemesak kortársai, hanem még a modern Szabó Eumén is elhitte azt a merész állítást, hogy pl. Koriatovics a munkácsi monostort 1360-ban alapította és pedig pontosan március 8-án, noha ez a herceg akkor még csak a világon sem volt. Annyira merész volt Králicky, hogy a középkori krónikás szájába ilyen anakronisztikus mondatot ad: „Koriatovics eljőve 1339-ben Első Károly magyar királyhoz U h r o - R o s s z i á b a ! . . .” Hol volt még akkor Oroszország? És hol vala a középkorban Uhro-Rosszia? És ime, Szabó, amikor lenyomtatta ezt a képtelenséget, egy szónyi kritikája sem volt hozzá, vagy legalább egy szerény felkiáltó jel zárójelek között.

A kitalálások ilyen nagy sorozata mellett nem is csoda, hogy Králicky még egy hatodik mesével is előállott. Ez alkalommal a pravoszláv Máramarost, kedvencét, hatalmas kultúrintézménnyel ajándékozta meg — egész nagyszerű könyvsajtóval, ahol 500–600 lapos fóliánsokat nyomtattak, még pedig két nyelven egyszerre.

A mai idők történetírója, amikor ilyen szenzációs híradásról értesül, mindenekelőtt felteszi a kérdést: miféle forrásból merítette ismereteit Králicky? Hitelesek-e ezek? Hol vannak ezek? Sajnos, egyik kérdésre sem kap választ. Jellemző ugyanis Králicky tudományos munkáira, hogy valamennyi régiségét és felfedezéseit nem merte idehaza közzétenni az ungvári sajtóban, hanem innen jó messze, Galiciában találta ki azokat a világ elé. Forrásairól azonban egy szót sem szól. De

¹⁾ A telepítések menetével és a helynevek adásával nem ismerős Králicky még nem tudta akkor azt, amit mi ma tudunk, t. i. hogy a dolog éppen fordítva történt. Az első telepések mindenekelőtt a folyónak adtak nevet, ez a név pedig magára a telepre csak akkor ment át, amikor már faluvá kezdett terebélyesedni. Sok községünk kapta így a nevét, pl. Huklivyj, Bysztryj, Szuchij, Sztudenyj — id est patak. Nagyon helytelen ezeket ruszin beszédben Hukliva, Bisztra, Kriva stb. alakban használni, vagy pláne Huklivoje, Krivoje, Bysztroje semleges alakban, hiszen nem a falu zúg és kanyarog, hanem a patak. Huklivoje (szelo) annyi volna, mint Lärmásfalu!

²⁾ Kik találták ki ezt a fura „Uzshorod” nevet, kinek milyen része volt benne, ez már olyan kérdés, amely külön, jövőbeli tanulmányt igényel.

az is jellemző, hogy a Králickytól felfedezett e r e d e t i f o r r á s o k a t soha senki sem látta, noha az utódok igen kíváncsiak lennének ezekre a kéziratokra; ámde a felfedező nagyon óvatos volt, ezeket senkinek sem mutatta meg úgy, hogy kortársai nem tudták, sem most mi nem tudjuk, hol is találhatóak ezek a források. Ennek a titkolózásnak aztán egészen természetesen beállott a következménye is: az új idők kritikája¹⁾ kimutatta, hogy az u. n. Munkácsi Krónika — közönséges hamisítvány.

Akárhogyan is keresték, éppen így nem került elő az a „latin nyelvű” forrás, amely a körtvélyesi nyomda egykori létezéséről szól, s így kénytelenek vagyunk annak a híradásnak boncolásával megelégedni, amelyet Králicky ennek alapján közzétett, persze szintén külföldön, galíciai lapban²⁾. Előadása szerint a munkácsi monostorban előkerült valami régi latin feljegyzés, amely azt állítja, hogy „Máramaroszerte járja az a hagyomány, hogy Körtvélyesen nyomda volt, s itt a baziliták a XVII. században íme ezeket a könyveket nyomtatták ki: 1. Ú j s z ö v e t s é g ruménul, cirill-betűkkel, 1648-ban, 2. M o l i t v o s l o v ruménul, 1696-ból, 3. P e n t e k o s t a r i o n egyházi-szláv nyelven, év nélkül, 4. Á b é c é s k ö n y v gyermekek számára. Ezenkívül ötödik bizonyítékul szolgál a nyomda létezéséhez egy betűkkel kivés ett d e s z k a antiminsek nyomtatására, szövegében Sztojka József pravoszláv püspöknek, N i k o l á j nyomdásznak nevével és 1693. évszámmal.

Így hát Králicky ezzel az újdonsággal egy füst alatt két irodalomnak is tett szolgálatot: ruszinnak és ruménnek. A híradás valóban nem közönséges szenzációt okozott a pravoszláv és unitus világ irodalmi köreiben. De hogyan ne? Hiszen ez a nyomda napnál világosabban mutat a magyarországi ruszinok magas fokú kulturáltságára, akik ezzel a szerzeménnyel jóval megelőzték a hazai szerbeket és szlovákokat, sőt még a munkácsi unitus püspököket is. Ez a híradás a kortársak egyikét, P e t r u s e v i c s A n t a l leMBERGI u n i t u s kanonokot annyira feltűzelte, hogy hevületében még tovább is ment. Azt állította ugyanis, hogy a körtvélyesi bazilitáknak nemcsak a XVII. században volt nyomdájuk, hanem már a XVI-ikban is, úgy az 1500 év körül! Állításának igazolására azt hozta fel, hogy Fiol, a híres krakói nyomdász, a latin egyháztól üldözve kénytelen volt menekülni Krakóból³⁾, aztán elrejtőzött a mi Körtvélyesünkön és itt éveken át még tovább folytatta működését.

Vizsgáljuk meg most ezeket az állításokat, mindenekelőtt a Petrussevicsét.

Való igaz, hogy a krakói latin egyház méltóságai Sweipolt Fiol nyomdászt üldözték. Ugyanis a schisma gyanújába keveredett azzal, hogy a lengyelországi pravoszláv ruszinok számára is dolgozott, püs-

¹⁾ Naukovyj Zbornik (Proszvita), Ungvár, 1922. I. 109.

²⁾ Szvodnaja Galicko-russzkaja l'etopisz. Lvov, 1874, 479. Megismételte ezt könyvében: Voproszy i otvjety. Lvov, 1893, 4.

³⁾ Naukovyj Szbornik Lvov 1865, 111—114 old.

pökeiktől ezért anyagi támogatást is kapott. Szabó E. Kresztomátiájából mindnyájan ismerjük Fiolnak egyik munkáját, az 1491-ben nyomott Časoslovec címűt, példányán Bacsinszky püspökünk sajátkezű bejegyzésével. Csakhogy Petrussevics alaposan tévedett Fiol menekülésének történetével. Meséjét saját honfitársa, Holováckij Jakab¹⁾, már 70 évvel ezelőtt megcáfolta és apróra bebizonyította, hogy a Krakóból valóban elmenekült Fiol logikusan a legrövidebb utat választotta ehhez déli irányban; egy-kettőre valóban el is jutott a szomszédos felsőmagyarországi városba, Bártfára, itt őt nagyon szívesen látták, sőt felvették a város polgárai közé is. Ugyan minek kellett volna neki menekülnie kelet felé és nagy vargabetűvel eljutni egészen Máramarosba? Ezen a mi 60-as évekbeli elődeink egy cseppet sem akadtak fenn. Az már azonban nagyon is szemet szúr, hogy e Petrussevics-féle mesének nálunk még később is akadtak hívői, mert hiszen ez az ügyetlen történet Holováckijnak részletes felvilágosítása után is helyet tudott magának találni még 1893-ban is Szabónak Kresztomátiájában (185) minden megjegyzés nélkül!

Ilyen előzmények után nézzünk már most szemébe Králicky állításainak, vajjon kibírják-e a kritikát?

I. Újszövetség, ruménul, 1648-ból.

Annak bizonyítására, hogy ezt a valóban létező könyvet Körtvélyesen nyomtatták, Králicky mindössze három sort idéz annak előszavából. A biblia fordítója ugyanis, Rákóczi György fejedelemnek szóló ajánlásában, a végén állítólag így írja alá magát: „Nagyságodnak legkisebb és alázatos szolgája Simeon Stefan Simonič érsek, máramrosi és belgrádi püspök.”

Egyéb bizonyítéka nincs!

Hogy mennyit nyom Králicky szava, ennek megmérésére elegendő lesz, ha felnyitjuk Jan Bianu²⁾ akadémikusnak nagy bibliográfiáját, a rumén irodalomnak ezt a valóban büszkeségét. Ez a pompásan kiállított fóliáns apróra leír minden olyan könyvet, amelyet 1508 óta ruméniák által lakott területen nyomtattak egyházi-szláv, rumén, görög stb. nyelveken. E mellett közli a leírt könyveknek illusztrációit is, sőt szó szerint adja még az elő- és utószókat is.

Nos, az Újszövetség valóban 1648-ban jelent meg, ahogy Králicky is pontosan írja, és csakugyan cirill-betűkkel, csakhogy nem ám Körtvélyesen, hanem az erdélyi Gyulafejérvár városában. Bianu

¹⁾ Tanulmánya „Sweipolt Fiol u. seine kirillische Druckerei“ címen megjelent a Sitzungsberichte der Wiener Akademie 1876, Bd. 83, S. 437 hasábjain. A többi irodalom A. Petrov, Materialy 5, 102. Balugyánszky András Egyháztört. 206, nem tudom, milyen forrásból, a körtvélyesi nyomda működését szintén 1500-ra teszi.

²⁾ Bibliografia românească veche. Bukuresti, I. 165.

ezt is apróra írja le, címlapját pedig az eredetinek megfelelő betűrendezéssel így közli: „НОУАН ТЕСТИМЕНТЪ... КЪ ПОРОЖКА ШИ КИТЪЛАА А МХРІОН САЛЕ ГЕОРГІЕ РАКОЦИ КРАЮЛЬ ПРДКАШІ И ПРОЧАМ. ТУПХРИТЪ САШ ІН ПРДКАК ІН ЧЕТАТЕ БЕАГРРАДЖАНІ АНШАК ІДХМІ“.

Magyarul ez így hangzik: Újszövetség... Nagyságos Rákóczi Györgynek, Erdély fejedelmének stb. parancsára és költségén. Nyomtatatták Erdélyben BELGRÁD városában az 1648. évben. Tudnunk kell, hogy Gyulafejérvár nevét a ruménok régi hagyományuk szerint szláv alakkal használták egészen 1918-ig, amikor aztán a magyar Gyulafejérvár lefordításával rumén alakot adtak neki, Alba Juliát.

A címlapon, vagy a könyv egyéb helyein egyetlen szó sincsen Körtvélyesről, már mint Hruševoról. Sőt az előszó aláírása is eltér attól, ahogyan azt Králicky közli, mert ez a valóságban így hangzik: „ГІМІОН ШТЕФАНЪ архієпископъ ши МИТРОПОЛИТЪ БЕГРАДСАШІ, РАДСАШІ ШИ А МІРІАМХРЕШАНІ.“ Ebben az aláírásban Králickynak figyelmét megragadta az egyetlen „Máramaros” szó, vagyis, hogy Stefan metropolita egyúttal a máramarosi püspök címet is viselte, elegendő volt ez Králickynak arra, hogy ebből azt okoskodja ki: magát a könyvet is ezek szerint bizonyosan Máramarosban nyomtatták! nos, ha pedig Máramarosban, akkor hol másutt, mint Körtvélyes-Hruševon!

Králicky javára még azt is fel lehetne tenni, hogy az általa látott példány esetleg címlap nélküli volt és így csak az előszóra volt utalva, s akkor ez még csak fele a bajnak. Ámde egészen másképpen áll a dolog, ha a látott példány címlapos, teljes¹⁾ volt. Felmerül ugyanis a kérdés: honnan tudta olyan pontosan meghatározni az 1648. évszámot? Így pedig már aztán nyilvánvaló, hogy a „felfedező” szándékosan elhallgatta a gyulafejérvári jelzést, hogy csak valami alapot találhasson a körtvélyesi meséhez. S ezt neki akkoriban el is hitték. Králicky még nem tudta, de mi már tudjuk Hodinka²⁾ könyvéből, hogy az erdélyi metropolitának „máramarosi püspök” címe csak afféle „vysoka titula porožna škatula”, amilyen volt pl. Ferenc Józsefnek „jeruzsálemi király” címe is. Ugyanis 1648-ban a joghatóságot Máramarosban már régóta nem a gyulafejérvári főpap gyakorolta, hanem a munkácsi püspökök. Oklevelesen ez csak 1561 óta mutatható ki, de viselhették ezt a címet a munkácsi püspökök már korábban is.

Ebből látható, mennyire lehet hinni Králickynak még akkor is, amikor maga látta a bizonyítékul szolgáló könyvet. Mit lehet azután építeni az olyan tanúkra, akik a könyvet magát nem látták és mégis tanúskodnak felőle? És így Králickynak első könyve, első bizonyítéka el-esik. Több szót kár is volna reá vesztegetni.

¹⁾ E könyv példánya a munkácsi monostor könyvtárában teljes!

²⁾ A munkácsi gk. püspökség okmánytára I. 17.

II. Molitvoslov, ruménul, 1696.

Éppen annyit ér, mint az Újszövetség. Králicky nem is látta ezt a könyvet, mert csak úgy felületesen mondja: „v a n még egy cirill-betűs rumén imádságos könyv”. Hol van, miféle, hány lapos? — erről egy szót se mond. Bianu könyvészete sok ilyent sorol fel, ánde 1696-ból nem ismer sem szláv, sem rumén nyelvűt. Ezenkívül baj van a névvel is. Az ilyen könyveket ruménul ugyanis *Molitevniki*-nak nevezik és nem Molitvoslov-nak, ahogy a ruszinok mondják. Bianu csak egyetlen, ehhez közelkorú könyvet ír le 1689-ből, csakhogy ez is gyulafejérvári nyomtatás és nem körtvélyesi. Králicky tehát még csak a könyv címét sem ismeri, de arról is megfélemedezett, pedig tudomása volt róla, hogy a monostor 1696-ban már romokban hevert — ahogy ezt mindjárt meglátjuk — s így ott akkor már semmit sem nyomtathattak. A mérleg serpenyőjéből így hát kiesik Králickynak második könyve is.

III. Pentekostarion, év nélkül, szláv nyelven.

Attérek most már a soha nem látott könyvekre épített Králicky-féle bizonyításra, olyanokra, amelyekről csak éppen hallottak valamit.

Láttuk, hogyan idézi a román Molitevniket, következő bizonyításának súlya éppen ilyen. „A dicséretes Bazilovics látott egy Pentekostariont, körtvélyesi nyomtatványt, amiről Bacsinszky atya is bizonytságot tett.” Ezt és csupán ennyit mond Králicky. Miféle könyv volt ez, hány lapos, stb., ez neki mellékes. Hallgat minderről, és pedig nem ok nélkül.

Úgy látszik, Králickynak is, Bazilovicsnak is tudomása volt arról a jegyzőkönyvről, amelyet a leleszi konvent 1762-ben Suhajda Makár igumen kérelmére vett fel. Ebben szó van a körtvélyesi monostor birtokairól és elpusztulásáról. A 25 tanú egyike, gyulafalvi *Rednik János* rumén nemzetiségű nemes ember egyebek között vallja, hogy látott egy Pentekostarion nevű, orosz nyelven írott (*russico idiomate*) könyvet, amelyet a körtvélyesi monostorban nyomtattak. Nos, Králicky ezt a kis híradást arra használta fel, hogy a véletlenül talált gombhoz egy egész kabátot varrjon. Rednik szavait hitelre méltónak tekintette. Hogyis ne? Hiszen a konvent írása csak megbízható lehet!

És mégis Králickynak ez a bizonyítéka is erőtlen, és csak arra volt jó, hogy kikerekítse a körtvélyesi nyomdát illető meséjét.

Pentekostarion, vagy másik görög szóval Triod, ruszinul Tripisnec. Egyházi-szláv nyelven nyomott ilyen könyvet nagy számmal ismernek Karatajev, Undolszkij és Szvjencickij könyvészetei, de körtvélyesi köztük egyetlenegy sincs. Nyilván elvétette a dolgot Rednik vagy a jegyzőkönyv írója és „russico” szó került papirosra „v a l a c h i c o” helyett. Én inkább az első feltevés mellett vagyok. Egyházi-szláv nyelvű nem lehetett az általa 1762-ben látott szerkönyv már csak a neve miatt sem, mert Rednik ezt nálunk szokatlan szóval Pentekostarionnak nevezi; viszont ez az elnevezés éppen a ruménok egyházában általános, holott

a ruszinok ezt Triodnak mondják. A fenti könyvészetek pedig nem ismernek sem egyházi-szláv, sem rumén nyelvű ilyen könyvet a körtvélyesi nyomdából. Van azonban nekem más ellenvetésem is e Rednik-féle könyv szláv nyelviségét illetően.

Úgy látszik, Králícky maga sem adott sokat Rednik vallomására, mert a leleszi konventről szándékosan hallgat híradásában, ellenben e jegyzőkönyv szavait, saját meséjének nagyobb hitelessége kedvéért, a tekintélyes Bazilovics szájába adja s el akarja hitetni, hogy a könyvet nem Rednik látta, hanem Bazilovics és még egy szerzetes. De hogy Bazilovics hol látta, milyen volt ez a könyv, melyik évből — minderről Králícky egy szót sem szól. Viszont Bazilovics munkáiban (Fundatio, Imago) erről emlékezés nincsen. Ha lett volna, Králícky ezt bizonyosan idézte volna.

Egyházi-szláv tehát nem volt az a könyv, amelyet Rednik látott. Legfeljebb rumén nyelvű lehetett, de akkor sem körtvélyesi nyomtatás. Bianu-Hodosz bibliográfiája mit sem tud körtvélyesi könyvről, noha éppenséggel hat Pentekostariont ír le az 1550—1700 évek közti időkből és ezek mind Brassóban, Tirgovistyén és Buzeuban jelentek meg.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, csakis csodálkozni lehet azon, hogy a különben annyira óvatos A. Petrov elfogadhatónak tartja a Pentekostarionnak úgy szláv nyelvűségét, mint körtvélyesi származását, és pedig csupán Redniknek bizonytalan vallomása alapján. Ezzel szemben én felvetek egy kérdést. Ha Körtvélyesen ilyen templomi könyvet nyomtattak, akkor abból bizonyára több száz példány jelent meg; hogyan értjük már most azt a különös dolgot, hogy nem maradt reánk a könyvnek egyetlen példánya sem, még pedig sem nálunk idehaza, sem a Körtvélyestől Brailáig terjedő területen, sem pedig a szomszédos Lengyelországban? A mi ruszin templomaink Máramaros-tól a Szepességig tele vannak most is olyan szerkönyvekkel, amelyek az 1600—1700 évek között jelentek meg, és pedig olyanokkal, amelyeket nagy társzekerekkel¹⁾ messziről kellett behozni Pocsájevából, Lembergől, Kievből, sőt a még messzebbi Moszkvából. Nos, mivel magyarázható az a furcsaság, hogy ezek a külföldről behozott könyvek nálunk mindenütt meg tudtak maradni békességesen egészen a mi napjainkig²⁾, csak éppen az itthon

¹⁾ Az ilyen társzekernek ruszin neve brika, a szó kicsinyítése bricska. Ilyenekkel százával jártak át hozzánk Lengyelből a vasút előtti világban, 1870-ig.

²⁾ Nagyon érdekes részleteket közöl Hodinka Antal a Klebelsberg-emlékkönyvben ilyen cím alatt: Muszka könyvárusok hazánkban. (Bpest 1925). Ugyancsak tőle értesültem éppen most élő szóval, hogy amikor Hodinka sokfelé jártában átkutatta a templomokat, Sárosban és Zemplénben 38 liturgikus könyvet talált, köztük néhány Triodot is, amelyeket az 1504—1599 közti években nyomtattak Kiebben, Pocsájevban, Lembergben. Nos, miért tudtak ezek 450 éven át baj nélkül fennmaradni egészen mostanáig? és miért veszett el nyomtalanul az idehaza készült, jóval fiatalabb körtvélyesi Triod? Ezekről a régiségekről v. ö. az ungvári Proszvita Zbornikjaiban 1922—1926. megjelent „Lapszéli bejegyzések“ című közleményeket.

született körtvélyesi Pentekostarionnak kellett eltűnnie az utolsó példányig?! Ki ad ennek manapság hitelt?

A templomi könyvek ilyen nagy tömegű behozatala éppen az ellenkezőjére mutat, arra t. i., hogy idehaza semmiféle nyomda nem volt. Hiszen még csak a gazdag szerbek sem tudtak maguknak ilyen állítani 1770-ig s éppen ezért ők is csak a lengyel és orosz külföldre voltak szorulva, nos, hogyan tudott volna ilyen intézményt állítani a szegény Máramaros? Ne felejtjük el, hogy a nyomdászat egyszerűen ipar és üzlet, amelynek nagy piacra van szüksége; de hát hol lett volna a világon olyan dőre ember, aki egy 600 lapos könyvet, mai értékkel kifejezve 30.000 pengő befektetéssel, csak azért nyomtasson ki, hogy abból egyetlen példányt se adjon el sem idehaza, sem a külföldön!

A bibliográfia vagy könyvészet ma hatalmas tudománnyá fejlődött ki és egész sereg melléktudománnyal dolgozik. A világon sok hatalmas könyvtár alakult. A könyvészet fő alapelve az a *u t o p s i a*, azaz megköveteli a könyvnek részletes leírását szemlélet alapján, tehát látott példány szerint, vagy pedig a könyvvel egykorú és megbízható feljegyzést akar látni. Emlékezetből adott vagy megbízhatatlan mendedondákból származó könyvészeti adatoknak értéke nincs. E miatt határozottan állítom, hogy a körtvélyesi nyomdáról szóló 1865. évi állítólagos régi feljegyzést maga Králicky fabrikálta. Ha ugyanis ilyen fontos kézirat valaha is lett volna a munkácsi vagy más monostorban, akkor azt a baziliták Králicky kikürtölése után bizonyára gondosan megőrizték volna és okvetlenül közzé is tették volna. Hogyne? Hiszen ez az irodalmi emlék drága kincse lenne most az egész pravoszláv világnak! Ámde Králicky soha senkinek sem mutatta meg ezt az általa „felfedezett” latin feljegyzést, ahogy a monostori krónika eredetijét sem látta emberfia e világon. Az utána jövő tudósok (Kolessa A., Tichy) hiába kutattak utána a monostorokban. Ezek a Králicky-féle bizonyítékok nyomtalanul eltűntek, akárcsak a körtvélyesi Triod!

IV. Ábécés könyv.

„Máramaros vikáriusa, Kőszeghy, kezében tartott egy Bukvár című, gyermekek számára írott ábécés könyvet, amelyet a körtvélyesi sajtón nyomtak. Már pedig a tapasztalt aggastyánnak hinnünk kell!” — így mondja Králicky.

Nagy szó, súlyos állítás. Hogyis ne? Hiszen ez azt jelentené, hogy ahol ábécés könyvet nyomtatnak gyerekek részére, ott nemcsak nyomdának kell lennie, hanem *v i r á g z ó i s k o l á z á s n a k* is, tanítók és tantermek sokaságával! Amikor Králickynak híradását olvastam, nem ok nélkül a következő kép jelent meg előttem. Králickynak vagy mondjuk forrásának kezébe véletlenül kerülhetett valami ábécé, címlapja talán hiányzott is, hiszen tudjuk, mennyire rongálják el könyveiket az is-

kolások, sokszor a felismerhetetlenségig. Ezért is maradt ránk olyan kevés iskolai könyv a régi időkből egész Magyarország-szerte. Nos, a felbukkant ábécé külseje után ítélve, régi, nagyon régi lehet — gondolta magában Králicky — és mert ruszin nyelvű, hát ez nem is lehet más, mint a körtvélyesi nyomdából való, amelynek létezéséhez én annyifelé keresgélek bizonyítékok után, miután felfedeztem a latin feljegyzést.

Így lehetett ez a Köszegehy-látta könyvvel is. És ezzel kortársait valósággal lázba hozta Králicky. Nemcsak Szabó Eumén, hanem a külföld is, valóságnak, igaznak fogadta el ezt a szenzációs felfedezést. Sőt Szabó nemcsak igazságnak veszi, hanem a könyvecskének még a tartalmát is tudni¹⁾ véli s ráadásul még azt a merész kijelentést kockáztatta meg, hogy „a pravoszláv Máramaros sokkal hamarabb jutott tankönyvekhez, mint a munkácsmegyei *u n i t u s o k*!” És ezt örvendezve éppen *u n i t u s* pap írja, aki büszke a pravoszlávia nagyszerűségére! Belé illik-e azonban a XVII. századbeli Máramarosnak szellemi környezetébe egy ilyen tankönyv? evvel sem Králicky, sem Szabó, sem az örvendező külföld nem törődött.

Nézzünk hát szemébe ennek a többszörös koholmánynak.

A pravoszlávia Magyarországon egészen 1791-ig nem volt elismert, törvényesen bevett egyház, hanem csak úgy túrték, akár manapság a szombatosokat, nazarénusokat. Közjogi szerepe egyáltalán nem volt. Kultúrmunkát a saját nyelvén képtelen volt végezni, ehhez csak akkor juthatott, amikor ebben külső erő, a politikai hatalom támogatta Erdélyben, a Rákóczi Györgyök alatt, s akkor is csak a **ruménok** javára, persze a protestantizmus érdekében. Utóbb pedig a katolikus Habsburgok kormánya. Azelőtt ez az utóbbi mit sem törődött a pravoszláv ruszinok és ruménok szellemi életével, tudomást sem vett róla.

Ez a súlyos közjogi helyzet, párosulva a pravoszlávia szervezeti gyengeségével okozta azt, hogy a ruménoknak és ruszinoknak nem voltak szorosan elhatárolt egyházmegyéik, mint a latin egyházbelieknek. Nem volt állandó székhelyük pl. a ruménok püspökeinek, hanem hol ebben, hol abban a monostorban éltek, ahol éppen érte őket a megválasztás. Rendszeres parókiák sem voltak a ruszin és rumén egyházban, a jobbágyapok jobbágytelkeiken laktak, rendszeres papképzésről szó sem lehetett, a falusi papok túlnyomó része éppen olyan tanulatlan volt, mint rájuk bízott híveik. Éppen csak hogy írni tudtak és a szertartásokat végezni, amit iskolák hiányában a monostori tanfolyamokon úgy-ahogy elsajátítottak. Ennél magasabb műveltség csakis a monostorokban volt található, ezért is gyakorolták azt a törvényt, hogy a pravoszlávia

¹⁾ Kresztomátia 186: „A körtvélyesi Bukvár után a XIX. század második feléig kellett várnunk saját ábécés könyvünkre“. Megpótolja ezt a 187. lapon még némi maliciával is: „Máramarosban tehát könyvnyomda is volt, ellenben az unitus papság még hosszú ideig volt saját könyvei nélkül“. Pedig ott voltak már De Camelis könyvei (1698), Bizánci moralisa (1727), Olsavszky ábécéje (1746), a budai nyomda 1790—1850 közti ábécéi, katekizmusai stb.

soha falusi papot nem választott püspökké, hanem csakis bazilita barátot. Ehhez járult még a hívek szociális-gazdasági helyzete. Ez a pravoszláv társadalom semmiféle differenciálódáson nem ment keresztül: minden ruszin és rumén vagy baromtartó volt, vagy földműves és az is maradt. Iparnak, kereskedelemnek, középosztályú értelmiségnek nyoma sem volt a XVII. században, kivált a ruszinok között¹⁾. A differenciálódás hiánya abban is mutatkozik, hogy a keleti egyháznak egyetlen szerzetesrendje van a nyugatinak sokféleségével szemben!

Műveltségi állapot dolgában a ruszinok akkor még a ruménoknál is lejjebb állottak. A ruménokat legalább megérintette a magyar-német városi kultúra szele a XV. század óta, de kivált a XVI-ikban a protestántizmus révén. Ezek városok közelében is laktak, innen pedig teljes erővel áradt ki a falvakra az új jelszó: „iskolát állítani, a népet tanítani, bibliát olvasni!” A luteránusokról jövő protestáns törekvéseknek Brassó-Szeben vidékén nem sok volt az eredménye: az itteni ruménok nem akarták anyanyelvüket bevinni a templomba, inkább továbbra is kitartottak az egyházi-szláv mellett, amelyből papjaik nagyon keveset értettek, híveik pedig éppenséggel semmit.

Siker csakis a kálvini irányzatot koronázta, mert ezt Erdély fejedelmei pártfogolták (Bethlen, Bocskay, a két Rákóczi) a Maros völgyében. Itt a ruménok faluszámra mentek át a kálvinista egyházba. A fejedelmek a ruménoknak nyomdákat állítottak Szászsebesen 1580-ban, Gyulafejérvárott 1640-ben; rumén írók támadtak, lefordították a bibliát, írtak Oktató Evangéliumokat (postillákat), kiadtak énekeskönyveket²⁾ stb. E törekvések eredménye a ruménokra nézve nagyon előnyös volt: kialakult Erdélyben a rumén irodalmi nyelv valamennyi rumén javára, még a külföldiek (Moldova, Havasalföld) hasznára is, ahol pedig rumén szó nyomdafestéket még sokáig nem látott. A mai rumén kultúrának alapját Erdélyben vetették meg, a magyar fejedelmek által teremtett iskolák által. Mindez pedig az erdélyi ruménokat hatalmasan vitte előre.

Tehát az erdélyi ruménokat pénzzel és fejedelemi parancsszóval lendítették a művelődés útjára.

De hol voltak a mi pásztorkodó ruszinjainknak efféle pártfogói Máramarosban? Városok nincsenek a mi hegyeinkben. Noha ez a vár-

¹⁾ A szerbekről nem beszélek. Ezek gazdag, búzatermő földeken laktak, városokban és ezek közelében. Értelmiségi elemet korán kitermeltek önmagukból, kivált kereskedőket. A Bácska gazdasági állapota és egész kultúrája mindig magasabb volt, mint a mi hegyeinkben.

²⁾ Kolozsvárott 1571-ben rumén énekeskönyv jelent meg, még pedig latin betűkkel! Merész újítás volt ez akkor, hiszen tudjuk, hogy a ruménok egész 1862-ig cirill-betűkkel éltek. Náluk a mi lágyító *ь* jelünk megfelelt a mi *ю* rúnknak, viszont a mi *ю* rúnunk a ruménban a *g* a *n* h a *ng* z ó t jelölt, a mi *ь* hangunkat. Az általam felfedezett énekeskönyvre v. ö. Sztripszky H. Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. sz. rumén fordításban, Bpest 1911.

megye az 1743. évig közjogilag Erdélyhez tartozott, a fejedelmek még sem alapítottak itt nyomdát, nem állítottak iskolákat, nem írtak egyetlen könyvet sem. Hasztalan hivatkozik Králicky és utána Szabó, hogy a fejedelem elrendelte Taraszovicsnak iskolák állítását, mert pénzt bizony elfelejtett csatolni a rendelethez, a ruszin szegénység püspökei pedig erre képtelenek voltak.

Az erdélyi fejedelmek protestáns-művelődési törekvéseiből azonban valamicske eljutott Máramaros ruszinjaihoz is. Ide kell számítanunk 14 községnek a máramarosi kálvinisták felügyelete alá való helyezését, akik Rádai Ferenc főispán pártfogásával a neofiták számára saját püspököt is rendeltek *Molodica Mihály*¹⁾ személyében. Noha ezek a falvak utóbb, az erdélyi fejedelemség bukása után, mind visszatértek a régi egyházba, ez a kálvinista korszak még sem maradt nyom nélkül a ruszin irodalomban. Már A. Petrov megjegyezte, hogy pl. a *Nyágovai Evangélium*ban sokhelyt található protestáns vonatkozás. E postillák írója lépten-nyomon hangoztatja, hogy a ruszin templomok mellett *iskolák*nak is kell lenniük. Egy helyt így tanítja hallgatóságát: „Krisztus nemcsak azért küldött minket, papokat, hogy csupán keresztelejünk, hanem főképp azért, hogy tanítsunk!” Mi ez, ha nem nyilvános tiltakozás a pravoszláv egyház formalizmusa ellen, amely csak liturgizál, de nem tanít sem templomban, sem templomon kívül, mert nem ismeri a prédikálás kötelező voltát s ezért nincsen iskolája sem! Prédikálás és iskola, valóban szorosan összefüggő dolgok, mert ahol nincs prédikálás, ott nem fejlődik ki az emberekben a tanítás iránti érzék és így az iskolaállítás szüksége sem.

Ne felejtsük el, hogy a mi hazai ruszin irodalmunk legszebb emlékei, ezek az Oktató Evangéliumok és Szbornikok, a XVII. század folyamán nem ok nélkül keletkeztek a Tisza völgyében (Nánkovo, Dánilovo, Nyágovo stb.) nagyon is közel M-Sziget és Huszt vonzó körében, az ottani kálvinista-magyar kultúra közrehatásával. Feljebb a Tiszától, a hegyekben, semmi ilyesmit nem találunk. Itt a klíma szigorú, a föld nem termékeny; a telepek földrajzi helyzete még most is — a XX-ik században — nagyon akadályozza az iskoláztatást. Gondoljunk csak a máramarosi hegyi falvak szétszórtságára, utak nélkül, közlekedés nélkül való állapotára, nos, a XVII. században mindez százszorta rosszabb lehetett. Hajdanában a Verchovinán sok volt a barom, de iskola egy sem; ma már sok az iskola, ámde az egykori baromtartó nép közben átalakult lerongyolódott földművéssé a mostoha földön, a Rákóczi F. után beállott politikai változások következtében.

Mit lehet hát mondani a XVII. századi Máramaros iskolai ügyeiről?

A baromtartás, hegyről-hegyre való vándorlás, a falun kívül való állandó tartózkodás jó a vagyonosodásra, de nem kedvez az iskola ügyének. Még akkor sem, ha iskolák egyáltalán lettek volna.

¹⁾ Ezt az új dolgot egy 1653-ban készült evangéliumból tudtam meg. Lásd alább.

Hegyeinkben, sajnos, iskolák nem voltak!

Az elemi oktatást nem sokkal túlhaladó iskolázás csupán a monostorokban volt. A bazilitáknak ugyanis biztosítaniok kellett a saját utánpótlásukat, de egyúttal pótolták a mai teológiát is. Oklevelesen ezt igazolni nem tudjuk, mert az első ilyen hír már az unitus időből való, 1671-ből (Okmánytár, 237 lap), azonban ez bizonyára csak a régebbi pravoszláv idők gyakorlatának folytatása volt.

Olyan-amilyen iskolázás tehát csak a pravoszláv monostorokban folyt, s ez is csak felnőtteknek, vagyis a szerzetes és világi papjelöltek részére. Máramarosban akkor három ilyen iskola volt: Körtvélyesen, Uglyán és Kövesligeten (Dráhovo). Növendékeiből egyszerű gubás batykók lettek, akik híveikkel együtt rótták le a jobbágyi szolgálmányokat, éppen csak hogy írni tudtak. Nagy ritkaság volt az, ha köztük Isten-áldotta tehetségek akadtak, akik tovább is képezték magukat a parókián, mint pl. *Теслевcovыј, Дулишковичъ*, értékes kódexeknek szerzői¹⁾. A batykók nagy többségének kulturális színvonala nagyon alacsony volt. Bizonyítja ezt az a még a XVIII. században is gyakorolt szokás, amely szerint az uradalmak tisztjei, amikor adószedésre kivonultak a falukra (magyarul és ruszin szóval mondták ezt „vichod, vichodra való járás”), egy füst alatt kikérdezték a batykókat: el tudják-e mondani hibátlanul a Miatyánkot, Hiszekegyet és a Tízparancsolatot! A munkácsi püspökök még később, az únió korában is, sokszor voltak kénytelenek írott kötelezvényt kiállítani, hogy tanulatlan

¹⁾ Szerzői voltak-e ők e kéziratoknak, vagy csak tulajdonosai, teljesen egyre megy. A gyereket valahogyan csak nevén kell nevezni. Ezekből a régi emlékekből eddigelé előkerült valami száz kézirat, jókora fóliánsok, mind egy-egy bizonyítéka annak, hogy volt saját nyelvünkön irodalom e régi időkben. Azonban még mindig nagyon sok efféle kézirat hever felfedezetlenül templomok padlásán, talusi mestergerendákon. Figyelmeztetem az érdeklődőket, hogy kivált a máramarosi rumén templomokban sokat lehetne találni, ahol semmire se használva hevernek. Így pl. Borsa templomában van egy ilyen, címe: **Тетраевгліе списано Григорієм Стрпійским и Іоанном Дяком в селѣ Нанковѣ в покѣтѣ Хвѣдском при панѣ етманѣ Радан Ференцѣ, при епископѣ Мамарорнскомъ Михаили Молодичи. Въ тоѣ время былъ нареченный владыка мѣкачовскій Станко. Совершился рокъ 1653.** (Tetraevangélium. Írták: Sztrijcskij Gergely és János gyák Nánkovo faluban, a huszti járásban, Rádai Ferenc hetmán (!) idejében, amikor máramarosi püspök volt Molodica Mihály, a munkácsi püspököt pedig akkor Sztanko-nak hívták. Elvégeztetett 1653. évben). Tehát ez a hiradás az únió első éveiből való. Tudomást szereztem én erről Birlea J. román könyvéből: *Insemnări din Maramuros*, pag. 42—43, No 161—164 (Bucuresti 1908). Ugyanitt olvasom, hogy hasonló ruszin kéziratok fóliánsok vannak még Középvisho, Barcánfalva, Majszén rumén templomaiban és a mi Tereblya községünkben. A nép nyelvén íródtak ezek a nép részére szánt kódexek és pedig nemesak a XVII. században, hanem végig az egész XVIII-ikon is. Nincsen tehát igazuk a hazai ruszin népnyelv irodalmi ápolása ellen-ségeinek, amikor kárörvendve hajtogatják, hogy nincs is irodalmunk, mert a XVII. századtól egészen az 1922. évig nagy üresség tátong, azaz hogy a folytonosságot nem tudjuk igazolni. Van erre bizonyíték elég, csak elő kellene keresni!

egyént nem fognak pappá szentelni. Mi lehetett ebben a tekintetben a pravoszlávia korában, könnyen elképzelheti mindenki. Különösen éppen abban a Máramarosban, ahol a pravoszlávia egészen 1761-ig maradt fenn, holott a többiek már régóta unitusok voltak. Nem is csoda tehát, hogy a máramarosiak kultúra dolgában ma is hátrább vannak, mint a többi megyebeliek.

Sok bizonyítékunk van arra nézve, hogyan pásztorolták nyájaikat ezek a batykók. Nevezetesen u. n. fekete liturgiákat végeztek, amiket haragosa ellen fogadott a ruszin jobbágy; ördögöket üztek; különleges imádságokkal kergettek ki híveikből mindenféle hím- és nőnemű gonosz szellemeket, amelyeknek nevük ez vala: d'uk, bis, bisicá, vitrova, rozihra, chovaneć, hromovića, pítaveć stb. Efféle ráolvasó imádságot régi kéziratokban Petrov nagyon sokat talált, a nép ajkáról pedig magam is feljegyeztem ilyeneket. Egy ilyennek kezdete ím ez: „Szólal a ráolvasó: Az Úr megtiltja tenéked, gonosz lélek, diabolus, megátkoz téged, légy hát átkozott, távozz tőlem Isten szolgájától NN-től, eredj a puszta helyekre, víztelen földekre, forduljon el tőled a betegség kedves hívem NN és ragadjon a gonosz léleknek fejére.”

A beteghez tehát nem orvost hívott a máramarosi atyafi, hanem ráolvasó batykót. Még a tanult Teslevcevyj kódexében is találunk ilyen döreségeket: „Гадина скороа естѣ человекѣка сксенти, а вссвиши стѣкает и говорит: „по зѣла и по волю иди.“ (Gyors a kígyó az ember harapására, mégis mihelyt megharapta, maga segít az embernek mondván: Keress füvet és bájolót!) Mennyivel józanabbul beszél a kálvinizmussal telített nyágovoi kézirat batykója: „**БЫ ДБРНИ, КОЛИ СТЕ ВЕ-ТѢЖНИ, ИДЕТЕ НК БАЙЛАМ-ЖЕНАМ, ШТОВЫ БАМ БАЖЛИ, А КОЛИ ОДНА НЕ МОЖЕ ПОМОЧИ НАМ, ИЗВѢДѢМЕ СМ ДО ДЕСАТОН АЛБО ДВАДЦАТОН. ШЛЕМЕ ДОСТА ЗѢЛА НА ЛѢК ДОБРОЕ ОТ БОГА ВСТАНОВЛЕНОЕ, АЛЕ ТОГО НЕ ВИДИТЕ, АЖ ВАМ НЕ МОГѢТ БАЙЛИ¹⁾ ПОМОЧИ, БО ВСАКИ БАѢ, ТО НЕ НИШЕ, ЛИШЕ ЕСТЬ ДАВБАСКАА МОЛИТВА.“** (Bolondok vagytok. Megbetegszik valaki közületek, szaladtok a bájoló¹⁾ asszonyhoz, hogy ráolvasson bajotokra, és ha egyik nem tud segíteni, tizedik—huszadik után tudakolódtok. Pedig van az Úristentől rendelt elegendő orvosságunk a füvekben, de ti azt nem látjátok, hogy a ráolvasók nem tudnak segíteni, mivelhogy mindenféle bájolás nem egyéb, mint az ördögnek imádsága!)

A régi ruszin képzelete megtöltötte a krisztusi vallást mindenféle szellemmel; az Istenen kívül imádkozott még külön erőkhöz is, naphoz, holdhoz, a szent tüzecskéhez. Egyik-másik ma is cselekszi ezt, ahogy a következő példa mutatja. Még 1909-ben Ruszpolyánán feljegyeztem egy öreg ember ajkáról ezt a szokása szerinti esti imádságot: „Őrangyalunk, őrizz minket napszenderüléstől lefekvésig, tyúkok órájától hajnal-

¹⁾ Az ilyen asszony ruszin neve „bajla“ — a „bübájós, bájolni“ magyar szótól.

hasadásig, életünknek egész végéig. Őrizz meg pogányok rabságától, bajtól-aggodalomtól, betegség támadásától, úri büntetésőtől, ember megszólásától. Tengeren, fehér sziklán aranyos templom, ül benne maga Úr-Krisztus. Mit tészén ő ottan? Szentmisét szolgálhat. Üldögél, üldögél, fejét aláhajtja, karjait csüggeszti. Hozzálép Péter páli: gyujtsd meg kínjaidat, vedd fel keresztedet, eredj a világba, széles e világba, hirdesd ott kicsinek-nagynak: aki elmondja ezt a parancsolatot pénteki napon, szombatnak reggelén, vasárnap templomozás előtt, annak a fényes paradicsom nyitva, az örök pokol zárva”.

E századokból átöröklött nyilván verses imádságba nem ok nélkül szövéődött be a török rabságnak és a földesúri deresnek emlékezete! Egyébként ugyanezek a nyilván verses imádságbeli motivumok egy régi koledában is olvashatók, Holováckij népdalgyűjteményében.

Csoda-e ezek után, ha Lippai érsek 1657-ben úgy írja le az únióra áttérő ruszinságot, hogy ez nagyrészen nem egyéb, mint a világtól elmaradt, sötétségben, babonákban és tévelygésben hempergő barbár tömeg?!

* * *

Ez a XVII. századi Máramaros fotográfiája.

Részletesebben azért rajzoltam meg ezt a műveltségtörténeti hátteret, hogy maga az olvasó állapítsa meg, lehet-e ábécés könyvnek szerepe a XVII. századbeli Máramarosban, ilyen milióban?

Ha a papság szellemi nívója ilyen szomorúan alacsony volt Máramarosban, akkor bizony tanítóképzésről, vagy pláne iskolai népoktatásról egyáltalán beszélni sem lehet. Falusi papjaink mellett nem tanítók működtek, hanem egyszerű gyákok s ez az állapot a Verchovina falvaiban így maradt jórészt az 1890. évig olyan kántortanítókkal, akik a betűkön kívül egyebet nem ismertek. Felteszem most a kérdést: ha se tanító, se tanuló nincs, vajjon ki részére nyomtatták volna Körtvélyesen a Bukvárt? Hogyan értsük akkor Szabó Euménnek meg nem gondolt állítását (Kreszt. 187.), amely szerint: „Máramaros nem egyesült papjai, fejedelmi pártfogás folytán hamarabb jutottak tankönyvekhez, mint az unitusok?”

Erre a kérdésre pontos feleletet kapunk abból a hivatalos összeírásból, amelyet M. Szigeten a megye levéltárában találtam. Az alispán rendeletére ugyanis a szolgabírák 1773-ban jelentést küldtek a megyebeli iskolai állapotról, az alispán aztán ezeket két nagy kancelláriai íven összesítve egybefoglalta. Az összeírás felsorolja Máramaros vármegye 169 községét, mindegyik után két rubrikával „ludi magistri” és „proles scholares” felirattal. E jegyzék szerint Máramarosban, 1773-ban

mindössze 5 helyen volt iskola és pedig Szigeten, Hosszúmezőn, Técsőn, Huszton és Visken, vagyis csupa olyan községben, ahol a lakosság többsége nyelvben magyar, hitére pedig katolikus vagy református. Valamennyi község a Tisza széles, termékenyebb völgyében van, ellenben a 165 hegyvidéki falunál valamennyi rubrikában ez áll: nulli, nulli!

Ez azt jelenti, hogy a később keletkezett 165 ruszin falunak már csak a terméketlen hegyvidék jutott s így e ruszin falvaknak egyetlenegy tanítója, egyetlenegy iskolája sem volt 1773-ban.

Most aztán ismét egy kérdés merül fel. Ha Körtvélyesen (mondjuk 1673-ban) nyomda működik és ábécés könyvet termel, akkor itt megyszerte bizonyára sok ruszin iskola is volt, s ezeket kellett ellátni a Bukvárral; ámde akkor hova tűntek el ezek az iskolák, hogy száz év múlva egyetlenegy sem maradt fenn belőlük? Hiszen az idő haladásával az iskolázás csak fejlődni szokott, de nem visszaesni, sőt teljesen megsemmisülni!

A leleszi konvent 1762. évi jegyzőkönyve szerint a körtvélyesi monostort a Thököly-felkelés idejében az osztrák hadak pusztították el, tehát körülbelül 1690-ben; alapították pedig 1390-ben¹⁾, ennél fogva 300 éven át kellett volna kultúrmunkát kifejtenie. És most ismét egy kérdés: miért nem maradt meg ennek valami írott nyoma, vagy pláne irodalmi emléke? Jogos a kérdés, mert ez irodalmi termelésnek maradhatt volna nyomtatott emléke is, ha Körtvélyesen valóban lett volna nyomda. E feltevésemre nagy okom van.

A XVII. század közepén ugyanis nagy változás állott be, amikor az egyházi únióval megcsapta a ruszinokat is a nyugati műveltség áramlata. Más népeknél az ilyen változásoknál nagy harcok, polémiák keletkeznek, az ó-eszme küzdelembe bocsátkozik az újjal, a történelem pedig azt tanítja, hogy az ilyen nagy lelki megrázkódtatások mindenütt nemzeti irodalmakat teremtettek. Most megint felteszek egy kérdést: miért nem termelt a máramarosi pravoszlávia legalább hitvédelmi ruszin irodalmat? Hevesen állott ellen ugyan Rómának és a nyugati eszméknek, de miért volt az mégis, hogy a hit védelmére az egyetlen Oroszvégesi Mihályon, másképp Andrelán kívül senki sem fogott tollat a kezébe? Nem feltűnő-e, hogy ez a tanult ember sem máramarosi volt, hanem alvidéki (dolisnyán), aki előbb Oroszvégen lakott, magyar kultúrán növekedett!? Hol voltak hát akkor a máramarosi hegyvidékiek? Hol voltak a tudós baziliták, akiknek kezén nyomda is volt!?

¹⁾ Az alapító oklevél Mihályi János Máramarosi diplomák c. könyvében olvasható.

Oroszvégesi valóban hősiiesen küzdött, sok polémikus művet írt az únió ellen¹⁾ és íme ezek mind csak kéziratban maradtak meg. Nem nyomathatta ki azokat, pedig Körtvélyesen állítólag nyomda állhatott volna rendelkezésére! A pravoszláviának tehát csak egy tanult, magyar műveltségű papja volt, de ennek sem sikerült írásait nyomdaprés alá juttatni. Hite miatt üldözötve Oroszvégről Máramarosba menekült, itten sokfelé hanyódott, legutoljára 1669-ben a Körtvélyestől nem messze eső Bedőházának volt papja. Miért nem kérte fel a bazilitákat, hogy bár egyiket is nyomtassák ki harcias műveiből? Hol volt hát a körtvélyesi nyomda?

* * *

Attérek most a nyomdászat technikai részének megvilágítására. Oroszkodó és koholó hevületében Králicky nem is sejtette, mekkora technikai lehetetlenséget állít körtvélyesi meséjével. Hiszen jól tudja mindenki, hogy egészen 1848-ig szabad sajtó Ma-

¹⁾ Igen jellemző, hogy Andrellát kortársai, még ruszin beszédben is, magyar szóval Mihók papnak nevezték Máramaros-szerte. A ruszin irodalomtörténetnek ez az alakja a hagyomány szerint magyarul, németül, latinul, görögül és ruszinul tudott. Életrajzához már sok adalék gyűlt össze eddig, magam is találtam néhány idevágó feljegyzést. Egy ilyent közöltem az ungvári Nauk. Zbornik 1929. évi VI. köt. 151. Ebből mutatónak szolgáljon ez a részlet: „Сіа книга кшлена за державного пана Ирделского и мараморыского Его милости Папи Мигала и за настоятеля Архиепископа Сакы Бранкович, и по нем ввдущаго тоутъ в Мараморыши Епкпа Іванкіа Моукачовскаго, котрый за правоѣнью церковъ паче изволи из столицъ изыйти, нежели востокъ вхавиши заходномъ папѣ поклонитца, што сіа потом и азъ недостойный Іерей Муханл Ёросвиговский сподвижъ ѿ тыхже Римлянъ первін оузъ, а потом и вѣгнїа. Хрта ради къ дрѣгїа предѣли и веси... (Ezt a [Trifologium] könyvet vették Méltóságos Apafi Mihály Erdély és Máramaros fejedelemsége. Brankovics Száva érsek vikáriátusa, majd Joannicius munkácsi püspök máramarosi püspöksége idejében, aki utóbbi a pravoszláv egyház kedvéért inkább lemondott trónjáról, sem hogy a Keletet elhagyva Nyugat pápájának hajtson fejet. Ez a sors ért engem is Oroszvégovszki Mihály lelkészt, aki ugyanezektől a rómaiaktól először bilincsekbe verettem, majd menekülni voltam kénytelen más környékekre és falvakba... [A bedőházai templom Trifologiumából.]

Ennek a hányt-vetett sorsú tanult papnak élete végéről eddig mit sem tudunk. Életrajza kiegészítéseül szolgáljon ez az eddig még ismeretlen adat. Az izai alsótemplom bőjti Triodjának 176. lapján a következő bejegyzést találtam: „Іерей Мїханл, сирѣч простыми людьми назван Мїговком, преставна сѧ рока Божїа ацаї мѣца октобра ѡ дня по полздни. Помани его Гди во црско свое пренесеное (sic!) Яминк. Іерей Іванъ Тсрѣвкїчъ рскою своею Гди помнашї. Іерей Аска Тсрѣвкїчъ“. (Mihály lelkész, akit a köznép Mihók papnak nevez, elhunyt az a Te országodba elköltözött szolgálóról: Turiovcics Lukács lelkész.) Mozgalmas éleddigi életírói állították. Halálának éve tehát nem 1710., ahogy

gyarországon nem volt. A cenzúra szigorú világában nyomda állításához mindenekelőtt királyi engedélyre volt szükség, már pedig annak semmi nyoma, hogy a körtvélyesi monostor akárcsak az erdélyi¹⁾ fejedelemtől is kért vagy kapott volna ilyest. Mindenütt ugyanazt látjuk: ahová a külső erők támogató keze elért a pravoszláviához, ott valóban keletkeztek iskolák és nyomdák: Szászsebesen és Gyfejérváron a kálvinizmus érdekében a ruménok hasznára; utóbb pedig a katolicizmus érdekében, megint csak a ruménok javára Kolozsvárt és Balázsfalván. Ámde Máramarosban ilyesmi sohasem történt, mert a bécsi kormány 1650 előtt, éppen úgy, mint az erdélyi fejedelmek, nem sokat törődtek a ruszinokkal.

De talán külföldről hozhattak be nyomtató készüléket a baziliták? Ez a feltevés is elesik, mert erről a határmenti „harmincad” vámkezelési irataiban bizonyára találhatnánk valami nyomot. Meg aztán pénzbelileg és technikailag sem olyan könnyű dolog ám nyomdát állítani. Igazolja ezt a munkácsi unitus püspökök egész sorának idevágó igyekezete: Malachovszkytól egészen Bacsinszkyig hiába fáradoztak azon, hogy egyházmegyei könyvnyomdát állítsanak. Nem sikerült ez nekik 230 évi erőlködéssel, még Róma és a katolikus Bécs erejével sem. Sőt még a gazdag gróf Károlyi is csak nagy ügyel-bajjal tudott kisebb nyomdát állítani Nagykarolyban²⁾ 1754-ben ruszin telepeseinek számára, akik már akkor magyarosodni kezdtek. Nem csoda, hogy a püspökök abbahagyták a szizifuszi munkát és megvárták, amíg a színen s z a k e m b e r jelentkezik. Ez aztán fel is állította Ungvárnak első nyomdáját 1845-ben, a kassai Ellinger³⁾. Ha tehát nem sikerült a dolog sem a munkácsi püspököknek, sem a gazdag szerbeknek, akkor vajjon hogyan tudtak volna nyomdához jutni a szegény máramarosiak?

Van azonban e dolognak még egy olyan oldala is, amelyet nem szabad szem elől téveszteni: az i p a r i vonatkozást. Hiszen a nyomdászat ipari vállalkozás. Ennek nemcsak betűkre van szüksége, hanem szakképzett személyzetre (szedők, egyengetők, gépmester, raktárkezelő, könyvkötő), s ami a legfőbb: a f o g y a s z t ó p i a c r a, vásárló közönségre. De hát, ugyan hol tanulták ki a baziliták ezt a mesterséget? Miféle m á s i k nyomdában? És vajjon mindez kitelt volna magukból a barátokból?

De vajjon hol talált volna fogyasztópiacra a körtvélyesi nyomda? Hiszen Máramaros, Szatmár és Szolnok-Doboka ruménságának templom-

¹⁾ Máramaros politikailag egészen 1743-ig Erdélyhez tartozott.

²⁾ É b l e G á b o r, Egy magyar nyomda a XVIII. században. Ebben kinyomtattak egy ilyen könyvecskét: „Imádságos könyvetske a magyar-oroszok lelki hasznokra“. Ennek egy 1825. évi kassai kiadását ismerem: szövege véges-végig magyar! Ez azt jelenti, hogy a magyar-oroszok = magyarul beszélő grékusok. Tehát ezek voltak az igazi magyar-oroszok, azaz ugro-rosszok!

³⁾ Rövid ideig, csak 1849-ig állt fenn. Ungvárnak állandóan nyomdája csak 1861 óta van, amikor Jäger Károly ide költözött Sárospatakról.

mai bőven el voltak látva liturgikus könyvekkel Gyulafejevről, viszont szláv könyvek Kievből, Lembergől stb. állandóan özönlöttek az egész Kárpátaljára. Most hát azt kérдем: vajjon ki részére nyomtattak Körtvélyesen Pentekostariont szlávul, Újszövetséget és Molitevniket ruménul, mikor mind a három könyv bőven volt található minden templomban?

Mindezen bizonyításom után kénytelen vagyok Králickynak mind a három könyvét a mesék országába utalni, mert nincsen semmi, de semmi alapjuk; a negyedik könyvet pedig, a Bukvár körtvélyesi voltát, szintén koholmánynak minősíteni.

Mindazonáltal be kell vallani, hogy a Bukvárra vonatkozó híradásban mégis csak rejlik az igazságnak egy szemernyi magja, noha nem Körtvélyes javára. Králicky nem mond többet a Köszegehy-féle tanuskodásnál, viszont a forrás sem mondja határozottan, hogy a Bukvárt Körtvélyesen nyomtatták volna és mégis el kell hinnünk, hogy a „tapasztalt aggastyánnak” kezében csakugyan volt egy Bukvár. Csak éppen azzal a különbséggel, hogy azt nem Körtvélyesen nyomtatták, hanem Nagyszombatban és pedig 1699-ben. Ezt mindjárt meglátjuk.

A XVII. század közepén a ruszinok szellemi életében is nagy változás állott be. Kárpátalja mégis csak kapott pártfogókat, akik ennek népét a nyugati kultúra útjára lendítették. Persze, nagy késéssel — 150 esztendővel a ruménok után. Segítséget kaptak a ruszinok, de nem a kálvinizmustól, hanem a római egyháztól. Ez pedig valóban hatalmas segítség volt. Az 1652. évi egyházi unió hozott magával törvényesen elismert egyházat, a latin papokkal egyenjogosított tanult vezetőket, rendszeresített parókiákat, persze vele megkezdődött az iskolázás is. Természetes is volt tehát, hogy az iskola ügyének megindításához ez az unió magával hozta az első ábécés könyvet is a ruszinok részére. Íme tehát, a dolog éppen ellenkezően ütött ki, mint ahogy Szabó E. mondja.

Valóban tény, hogy könyvek a ruszinok részére csak az unió után kezdtek megjelenni. Nem sok, mert mindegyiket messze Kárpátaljától kellett nyomtatni Nagyszombatban, Kolozsvárott, Budán egészen 1861-ig¹⁾. Ez a hosszú idő maga is eléggé igazolja, hogy saját erejük-ből, idegen segítség nélkül, a ruszinok nyomdához nem tudtak jutni.

De Camelis szervező munkássága igen fárasztó volt, s az első könyveket mégis ez a buzgó püspök adta a ruszin népnek. Latinul maga írta a nagy papi K a t e k i z m u s t²⁾, Kornicki Jánossal lefordíttatta és Nagyszombatban 1698-ban kinyomtatta. Mindjárt a következő évben 1699-ben ugyanott kiadatta az első ruszin Á b é c é t ugyanazon Kornicki közreműködésével, a népoktatás céljaira. Drága emlék ez nekünk először azért, mert első volt a maga nemében, másodszer meg

¹⁾ Légrégibb könyveinkről fényképek kíséretében írt tanulmányom a Magyar Könyvszemle 1911. évf.

²⁾ A XVII. század végén nem akadt nálunk ember, aki latinból fordítani tudott volna. E miatt ezt a katekizmusi munkát galíciai papra bízta, Kornicki Jánosra.

БѢКВАРЪ

Глаго́ла Славѣ́нска.
Писа́ній Уте́ниа
объясни́ти хотѣши къ по-
мощно́е рѣковосъи́нїи.

Утѣрѣвъ Типо Акадѣ: Ро-
кѣ ѿ Рѣва Хрѣтова, а҃҃҃҃҃
ѿ Юлиана Андр. Герман.

*Букварь де Камелиса. Тернава, 1699.
De Camelis abécéskönyve. Nagyszombat, 1699.*

azért, hogy reánk egyetlenegy példányban maradt, a budapesti Egyetemi Könyvtárban. E miatt is közlöm itt címlapjának fényképi mását. Azt hiszem, legrégebb Bukvárunk megérdemelne tőlünk annyi tisztességet, hogy egész terjedelmében újra kiadjuk.¹⁾

Nos, ezt a De Camelis-féle Bukvárt látta Králícky aggastyánja, ámde a régi idők szokása szerint pontatlanul jelölte meg és felületes

¹⁾ Nagysága 12.7×7.3 cm, terjedelme 40 lap.

szemléletéből, esetleg csak hallomásból, mindjárt körtvélyesinek tette meg. De az is lehetséges, hogy a régi latin feljegyzés írója csak valami előtte ismeretlen régi Bukvárt emlegetett, s a körtvélyesi nyomdát csak Králicky komponálta hozzá.

Nem győzöm eléggé hangsúlyozni: emlékezetből vagy másoknak bemondásaiból származó könyvészeti adatoknak értéke mindig kétes, sőt egyenesen téves, a tudomány csak tényekkel operál. Bizonyításomból mindenki láthatja, hogy Körtvélyesen nyomda soha nem volt, nem is lehetett. Így hát öreg urak pusztá szavaira éppen úgy nem lehet építeni, mint ahogy a rumén Újszövetség körtvélyesi voltára sem, pedig ezt is kezében tartotta a szintén tapasztalt Králicky. Hogy mennyire megbízhatatlanok azok a könyvészeti adatok, amelyek nem szemlélet (autopsia) alapján keletkeztek, erre nézve a kárpátaljai ruszinok irodalma bőven nyújt tanulságos példákat a régi és mai időkből egyaránt.

Szabó E. azt írja (Kresztomátia 187.), hogy trónralépése után De Camelis azonnal kiadott 1692-ben egy *Casuistica c.* könyvet. Ez tehát legelső nyomtatott könyvünk volna és hat évvel előzte meg a papi katekizmust. Ezzel szemben én állítom, hogy sem megnevezetlen „Felfedezője” (1870. az ungvári Szvjet c. hírlapban), sem maga Szabó soha sem látta ezt a könyvet. A világ halad s a tudomány is minden évben előre megy. Vannak nagy könyvtáraink és bennük szorgalmas munka folyik annak megállapítására, hogy mijük volt elődeinknek. Most már pontosan tudjuk, hogy 1692-ben sem *Casuisticát* nem nyomtattak, sem másféle ruszin könyvet, sem Nagyszombatban, sem másutt. Szabó és forrása nyilván összezavarta ezt az 1727. évi igazi *Casuisticával*, amelyet Bizánci adott ki. Ekkor meg az tűnik ki ebből, hogy egyikük sem látta még ezt az utóbbi Bizánci-féle könyvet sem és csak úgy odavarrták De Camelis gallérjához pusztán hallomásból vagy legjobb esetben emlékezetből; mert a Bizánci könyvén világosan rajta van az 1727. évszám és azonkívül sok példányban volt ismeretes 1870-ben is, 1893-ban is a Kresztomátia megjelenése idején.

Szabó E. alaptalan állításának azonban kellemetlen következményei lettek. Az utána jövő tudósok és nem tudósok t. i. készpénznek vették Szabó szavait és igazság gyanánt idézik műveikben¹⁾ máig is. Én már jó régen, éppen 30 évvel ezelőtt figyelmeztettem²⁾ az érdeklődőket e tévedésre, amikor ugyancsak fényképes címmásolatokkal és szövegmutatványokkal leírtam De Camelisnek úgy 1698. évi katekizmusát, és az 1699. évi Bukvárját, valamint az 1727. évi *Casuisticát*, helyesebben erkölcsstant és Olsavszkynak 1746. évi tankönyvét. Egyéb régiségeinkre is

¹⁾ Petrov, Materialy IV. 28. A kárp. ruszinok irodalmának története. Ungvár 1942. 16. lap és Hodinka, Munkácsi ppkség tört. 811.

²⁾ Sztripszky, A hazai rutének legrégebb könyvei. Magyar Könyvszemle 1911, 117. és 243.

felhívtam a tudós világ figyelmét,¹⁾ de ennek ma sincs foganatja, Szabónak a hibás adatait ma is a régi hibákkal idézik.

Az ilyen téves adatoknak útja mindig sablonos. Elindít valaki valami kósza hírt. Tovább adja, könyvbe vagy hírlapba kerül s máris igazság gyanánt gurul a kritikátlan útjain. Íme, Balugyánszky Endre oroszul írt egyháztörténelmébe²⁾, nem tudni honnan, felvette azt a híresztelést, hogy hagyomány szerint IV. Béla királyunk a körtvélyesi monostor kiváltságait megerősítette s az ottani nyomdát is említi. Zsátkovics Kálmán³⁾ ezt készpénznek vette, sőt Balugyánszky könyvének tévesen a 333. lapjára hivatkozik. Ötven évig járta útját írótól íróig ez a döreség, amíg Mihályi János nem tette közzé a kolostornak 1391. évi oklevelét. Tehát jóval IV. Béla utáni időből! De mert ezt a könyvet nálunk sokkal kevesebben ismerik, mint a Szabó Kresztomáciáját, maig is elhiszik Szabónak, hogy a monostor már 1391. előtt is létezett és hogy ősidők óta, a tatárjáráskor is saját püspöke volt; de még azt is, hogy Sweipolt Fiol Krakóból való menekülése után ebben a monostorban húzódott meg és itt könyveket nyomtatott 1500 körül. Elhiszik ezt Szabónak még most, 1942-ben is, pedig ezt a kósza hírt már 70 éve megcáfolta Holoväckij Jakab.

De még a legújabb időkből is van tanulságos példánk arra, hogy autopsia híján téves ítéletek keletkeznek. Bonkálónak: Arutének című könyvében a 69. lapon azt olvasom, hogy első könyvünk, De Camelis 1698. évi katekizmus⁴⁾ után, második ruszin könyvünk az 1727. évi Casuistica. Ezt a tévedést a 114. lapon helyreigazítja ugyan, de itt még két másikat is elkövet, azt mondva: a) De Camelis 1698-ban papok számára katekizmust adott ki egyházi-szláv nyelven, b) rá egy évre pedig Ábécét ugyancsak egyházi szláv nyelven s hozzá függetlenül kis katekizmust csatolt.

Ide írom szövegmutatványként az 1698. évi papi katekizmus néhány mondatát. „**И передмовѣ напоми́лем вас честни отцеке, абысьте ведалг апостолскон нашки обычан ваши справовали. Дла того евангелскон нашки нащчайте ваших парохіан, часто повѣдаючи слово божіе, выкладаючи тоѣ, шчо сѣ вѣрнти и чинити повинно, абы пре ваше небалство дшшн не пропали.**“

Szövegmutatvány Bizánci 1727. évi Casuisticájából: „**Кто может дати елеопомазаніе? Жаденъ той, кто не есть капланом. Давати треба**

¹⁾ Sztripszky, Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól. (Különnyomat Szabó Jenőnek A gör. kat. magyarok Kálváriaútja c. könyve függelékéből) Bpest 1913.

²⁾ Bécs, 1852. 206. Alighanem ez adott impulzust Králickynak a körtvélyesi mese kidolgozására.

³⁾ A körtvélyesi apátság. Magyar Sion 1888, 342.

⁴⁾ Ezt szöszerint rumén nyelvre is lefordították és Nagyszombatban 1726-ban kinyomtatták. Érdekes a nyomtatás helye: Trnava helyett Sâmbate Mare van — magyar fordítással! Egyetlen példányát a háromszéki Uzonban fedeztem fel 1913-ban az ottani papnál. Ma a bucaresti Tud. Akadémia könyvtárában van.

К Р А Т К О Е
Прнпадковъ Моральныхъ, или Правильныхъ
СОБРАНИЕ

Духовнымъ Особамъ потребное.
Имущимъ къ себѣ Навку ѿ Сакраментехъ,
ѿ Десяти Вѣйнхъ Прнказаннѣ, ѿ Прнказа-
ннѣ Црковны, и ѿ Навци Хртїанской,
съ Выкладомъ Символа, или Испови-
даннѣ Вѣры Православныя Кафолнчес-
скїа, съ Выкладомъ Мѣтвы: Оуби-
ншъ: и Бце. Дво радущна.

Также: и Навку, съ краткымъ, и прнпра-
внымъ Посовїемъ: како подобаетъ Юноша,
или Невннѣткѣ, къ Вѣрн Православной
наставляти,

СОДЕРЖАЩЕЕ.

За Блгословенїемъ Превелннѣйшаго Гана
ГЕОРГІА ГЕННАДІА КИЗАНТІА
Еппа Сивас: Моучачѣ: и Прѣ: Нѣ Люмн
Восточнаго Набѣннѣска, въ Кролѣвскѣ Оу-
горскомъ, и его Прѣдѣлахъ,
НАМѢСНІКА АПОСТОЛСКОГО.

Въ Тернавѣ Турѣ Акадѣ; позы радн Преве-
лннѣаго, и Бнчннѣаго Кларѣ Огровскаго, Нѣя-
нон: и Дѣтѣ Хеа аѣкз. Мѣа Юннѣа днѣа к.

Титульный листъ Моралистики Георгія Бизанція. Тернава 1727.
Bizánczi György Erkölcsstanának címlapja. Nagyszombat, 1727.

тільки хорым. Змирающимъ съкъ нагле и осбжденнымъ на смерть не треба давати. Хорый может и в дрѣгой хорѣвѣ взати елѣпоманнѣ, и в третей и в четвѣртой.

Mint látható, ez nem a holt egyházi szláv, ahogy Bonkáló írja, hanem a XVII. században nálunk is divatozott élő ruszin irodalmi nyelv; az

ЩО МАЮТЬ ЧЫНІТИ ДУХОВНІИ

ПОДАЮЧІ ЛЮДІМЪ ТЮЮ НАУКУ.

Въ Предмѣоѣ напомиѣлимъ . вѣсь чѣ-
 ннн Сѡцѣвѣ авыѣте вѣдлугъ Апѡстола-
 скон наѡкн жытїи н ѡбычанъ вѣшѣ спра-
 вованн . Тоѣ тѣды пѣрше сѡжажати н за-
 ховати маѣте , авы презъ дѡбрїи сѡчин-
 ки просвѣтїлси свѣтъ вѣшъ предъ чоло-
 вѣки , н ꙗко лампы на свѣтїлникахъ
 поставлїнн авыѣте ѡсвѣчлн тыхъ , ко-
 трїи вѣтмѣ , н вѣдїнїи зостаюѣтъ , жѣбы
 прослѣвлн Сѡцѣ вѣшго нже їстѣ на нѣ-
 сїхъ . Кыбовѣмъ їсте настѡпниклми
 по Апѡстолахъ , котрымъ Хрѣтосъ Гдѣ
 мѡвнл , Шѣдже зъ вѣсь мїръ , пропо-
 вѣдѣте Евангелїе . Длн того Евангел-
 скон наѡкн наѡчлнте вѣшыхъ парохїанъ ,
 члсто въ Црквахъ повѣдлнчї слѡво Бжїе ,
 н молодымъ н малымъ дѣтїмъ вы-
 клдлнчї тоѣ щѡсїя вѣрїти н чынїте
 покїнно , длн ѡрымлннн жыкотѣ вѣчно-
 го , авы прѡ вѣше недѣлїстко дѡшѣ пре-
 нлдо-

Изъ Моралистики Бизанцїи . Тернава , 1727 .

Bizánczi György Erkölcsstanából . Nagyszombat , 1727 .

egyháztól messze áll, s úgy Lengyelországban, mint nálunk általános volt.

Ami pedig az 1699. évi Abc-nek függelékét illeti, ez éppenséggel nem katekizmus, ahogy Bonkáló állítja, hanem görög nyelvű imádságokból áll, de cirill-betűkkel, ilyen felirat alatt: „СѢЖЕ МО-
 НУТКЫ ДЛА ЦВѢЧЕНА ДѢТІИ ПО ГРЕЧЕСКЪ, А КТѢРА МН ПЪСКІМНІИ : ПАТЕР
 ГИМОН ГО ЕИ ТИС ОУРАНЪС, ГАГІАСТІТО ТО ОНОМА С 8...”

Mint látható, ez sem egyházi-szláv nyelv.

Mindezeket három okból hozom fel. Egyik az, hogy idézetekkel kimutassam, mennyire nem lehet bízni az autopsia nélküli könyvészeti mende-mondákban. Másik az, hogy ismerni és bírálni kell a kérdésre vonatkozó előző irodalmat. Harmadik pedig kérelem az olvasóhoz: javítsa ki a hivatkozott könyvekben (Szabó, Hodinka, stb.) a helytelen adatokat helyesekre és ne engedje, hogy a tévedések száz év óta egyre tovább húzódjanak könyvről könyvre, cikkről cikkre.

V. Antimension-nyomó klisé.

A körtvélyesi nyomda létezésének további, látszólagos értékes bizonyítéka, Králicky szerint, az egy lábnyi hosszú és ugyanolyan széles deszkán készített antimension-nyomó, amely az Utolsó vacsorát ábrázolja, rajta Sztojka püspök és N i k o l á j nyomdász neve és az 1693-as évszám. Ez, szerinte, egyúttal annak is bizonyossága, hogy Máramarosnak ősrégi idők óta saját püspöke volt.

Ez a faklisé csakugyan valóság, egyetlen r e á l i s dolog az egész mesében, de még ettől az egytől is meg kell fosztanom Körtvélyes áldicsőségét. Valóban volt ilyen klisé valahol, ámde az a baj, hogy Králicky itt sem mondja meg, hol van, vagy hol volt, de azt sem, hogy látta volna valaki; ha látta, arról meg éppenséggel hallgat, hogy a körtvélyesi monostorban egyáltalán valamit is nyomtak volna vele. Hogy milyen alapja volt neki a koholmány bizonyítására, mindjárt kiderül.

Én ugyanis 1910-ben tett kutatásaim közben felfedeztem a kökényesi parókia padlásán e valóban létezett faklisének vászonra készített lenyomatát. A nyomat valóban olyan méretű, amilyennek Králicky leírja. Ez a pap cselédje szemében csak afféle haszontalan rongydarabnak tűnt fel s ezért egész nyugodtan bedugaszolta vele a kürtő nyílását. A megmentett emléket én leírtam apróra, fényképét is bemutattam¹⁾. A 42 cm. széles, 36 cm. magas vászonra nyomott kép az Utolsó vacsorát ábrázolja, sarkaiban a négy evangelistával. A fametszetű nyomtatvány szövege (a rövidítések feloldásával) ím ez:

„**Божественный и священный алтарь Господа Бога и Спасителя нашего Иисуса Христа освящен благодатью всесвятаго и животворящаго Духа Рсководствен же и благословен Боголюбивым Господином отцем Иосифом ГТОНКЯ милостию божию православним (sic!) епископом**

¹⁾ Gkat. Szemle, Ungvár 1910 és különnyomat a fényképpel. R u b y J ó z s e f eperjesi tanár is talált ugyanilyen nyomatot, ezt Nilles tette közzé művében: *Symbolae*, Innsbruck 1885. 268. J o r g a N i c o l a i egy harmadikat közölt *Scrisori si inscriptii Ardelene si Maramuresene c.* könyvében, Bucurest 1906, 298. Ruby József latin-betűs átírása nem pontos, Jorgác még hibásabb. Egyedül az én fényképi szövegem hiteles. Králicky valószínűleg Rubytól értesült róla s ez adta neki az ösztönt a nyomda meséjének kitalálására a pusztá vászonnyomat alapján, a nélkül, hogy magát a nyomtató-deszkát valaha is látta volna. Ezért is hallgatta el a klisé hollétét!

Марамориша (sic!) ексархою старопингін патриаршеской Цариградской администратором (sic!) метрополін Белградской Седмиграда и проч.“

Alatta középen a kelet: Рокс Бжія Я Х nyomtatásban, utána elhalványult tintával: ЧД, majd ismét nyomtatva: МЦа, kiegészítve tintával: ЮН Д дан до храма сѣго Міханаа Олховецкаго. Legalul a két sarokban a klisé évszáma 1693 és készítőjének neve: Никодѣм.

Tehát püspöki felavató, oltárendeléző okirat ez 1694 június 4-iki kelettel az írholci, akkor épült új templom számára. Ámde ez mit sem bizonyít a körtvélyesi nyomda létezése mellett, mert hiszen egyszerű vászondarab, kész nyomtatvány, amely akárhol másutt is készülhetett, tehát éppenséggel nem nyomtató műszer. A lenyomaton nyoma sincs annak, hogy a klisért Körtvélyesen készítették vagy használták volna, de annak sem, hogy az antimensiont Sztojka Körtvélyesen bocsátotta volna ki.

A leleszi konvent 1762-iki iratából tudjuk, hogy a körtvélyesi monostort az osztrák hadak a Thököly-féle szabadságharc leverésekor bizonyosan elpusztították, ez pedig legkésőbb az 1687—1688. évben történhetett, amikor t. i. Zrinyi Ilona munkácsi várának elestével az egész Kárpátalja a császári ármádia kezébe került. Ennélfogva Sztojka 1694-ben már nem is ülhett a leégett Körtvélyesen. Viszont az antimension két alsó sarkában világosan olvasható, hogy kliséjét Nikodem nevű fametsző készítette 1693-ban és nem Nikoláj, ahogy Králicky állítja. Ebből is látszik, hogy Králicky a deszkát nem látta, hanem csak vászonra tett lenyomatát, amelynek azonban halvány betűit rosszul olvasta. Esetleg magát a vásznat sem látta, hanem csak Ruby József átírását. Minthogy pedig a leégett körtvélyesi monostor szerepét az uglyai vette át, Sztojka csakis Uglyán adhatta ki 1694-ben ezt a vászonnymomatot és nem Körtvélyesen. És még ekkor sem tehető fel, hogy a klisével ezt a képet hazai monostorban nyomták volna, hiszen ahhoz nyomógépre lett volna szüksége, ilyen pedig sem Körtvélyesen, sem más monostorban nem volt, ezt Taraszovics vallomásából biztosan tudjuk.

A vésett-betűs faklisé nem is készülhetett semmiféle máramarosi monostorban, sem egyáltalán Magyarországon. Erről nyomós bizonyítékunk van. Ismerjük ugyanis Taraszovics munkácsi püspök 1640. évi nyilatkozatát¹⁾, amikor a munkácsi vár kapitánya fegyelmi vizsgálatot tartott ellene, mert a többi között azzal vádolták papjai, hogy az antimensionokat túldrágán adja el a templomoknak. Taraszovics ezeket vallotta erre: „Ezeket az antimensionokat nem én csinálom, hanem lengyelországi nyomtatóktól magam is drága pénzén veszem”. Ez a nyilatkozat aztán rávezet minket a körtvélyesi klisé titkára.

Taraszovics szavaiból világosan látszik, hogy 1640 előtt Munkácon sem nyomtató eszköz, de még csak fametszetű klisé sem volt. De

¹⁾ Hodinka, Okmánytár I. 79. lap.

nem volt efféle dolog a körtvélyesi monostorban sem. Taraszovics bizonyára Körtvélyesen csináltatta volna az antimensionokat, ha itt nyomda működik. Így hát bizonyos, hogy a klisé úgy Taraszovics, mint Sztojka Lengyelországban rendelte meg s az ottani nyomdában mindjárt ki is nyomtak vele bizonyára néhány száz darabot olyan vászonra, mint amilyent Jorga és Ruby József leltek s amilyent én Kőkényesen találtam. A kész vászonnyomatokat — de nem magát a deszkát — aztán átküldték. A nyomat szövegének két szava — Marama ri š. és ad mi ű i strator (lágý ny hang!) — de még inkább a православним helyesírási alak, azonnal elárulják, hogy a klisé készítője lengyel műveltségű ember volt, aki nem képes kiejteni a mi mély ы magánhangzónkat, az adminisztrator n-jét pedig lágýítja, holott nálunk az i nem lágýítja az előző mássalhangzót. Ennélfogva bizonyos, hogy a fenti Sztojka-féle antimension kliséjét Lengyelországban készítették. Az antiminsok kinyomása után maga a klisé nem is került ki Lengyelországból Máramarosba, ott maradt a nyomdában, ennélfogva Králicky vagy forrása a klisé Máramarosban nem is láthatta, hanem csak vászonlenyomatát, ennek pedig a nyomdász bizonyára sok-sok példányát küldhette Lengyelből Sztojkához. Ezért is mondja Králicky olyan homályosan: „Van még egy deszka is antimins nyomtatására”.

Van azonban még egy, az előbbeninél is nyomósabb bizonyítékom a mondottakra. A lebergi Septickij-múzeum könyvtárában ugyanis magam láttam vagy 25 olyan könyvet, amelyek Lengyelországban 1690—1720 között jelentek meg és fametszetű képekkel vannak díszítve. Szvjencickij Hilárion könyvtárosnak katalógusa ezeket nyilván is tartja. Nos, e lengyelföldi fametszetnek készítője a 25 könyvnek ezeken a képein is megörökítette magát: ugyanaz a Nikodem¹⁾ volt ez, akinek nevét a Sztojka antimensionján is látjuk. Nyilvánvaló tehát, hogy a vászonnyomatokat Sztojka is csak úgy Lengyelországban rendelte, mint Taraszovics meg a többi püspökünk.

A klisé tehát lengyelföldi ruszin fametszőnek, vagy nyomdásznak műve, a nyomatok lengyelországi nyomdában készültek vászonra, ezért van az, hogy az évszámnak csak első két jegye volt metszve a fába, hogy aztán tintával bármikor is utána lehessen írni a változó évszámokat. A vászonlenyomatokat aztán utánrendeléssel bármikor is meg lehetett szerezni „drága pénzen”.

Íme tehát még csak a klisé sem került át Lengyelből Máramarosba, nemhogy itten nyomhattak volna vele. Nem ok nélkül hallgatja el Králicky a klisé hollétét, vagy azt, hogy valahol is látta valaki! Králicky

¹⁾ Králicky annyira felületes a közlésben, hogy e fametsző nevét is Nikolájra csavarta. Ez is bizonyítja az autopsia hiányosságát és a hallomásból szerzett adatok értékét.

pusztán a vászonnyomatot látta, vagy ennek kiolvasását Rubynál, a nyomatból kikövetkeztette a hazai klisé, a deszkából pedig egy egész nyomdát a pravoszláv Körtvélyes számára!

Valóban jól mondta Petrov erről: xylográfiától a typográfiáig igen hosszú az út.

A kökényesi parókiális kémény leletéből egyúttal másik dolgot is meg lehet állapítani, és pedig Sztojka püspökségének eddig ismeretlen évét. Ez bizonyosan 1693-ik év, t. i. a klisé készítésének ideje. Más adatból viszont püspökségének végső éveit is meg lehet határozni, ami eddig szintén ismeretlen volt. Ugyancsak Kökényesen találtam az irholci Csonka-testvérektől adott 1710. évbéli ruszin nyelvű zálogleveleket.¹⁾ Papirosra tevőjük, mint tanú, 1710-ben így írja magát alá: „*Иеромонах Дософтей ПРЪСМЕН МОНАСТЫРА БСАХСКОГО*”, vagyis ekkor ő még csak monostorfőnök volt; ellenben én találtam az irholci templomban egy 1690. évi lemergi nyomtatású evangéliumot s ebben egy széljegyzetet, amely 1713-ban kelt és Doszoftejt már püspöknek mondja. Doszoftejnek utóda, Sztojka József, tehát az 1693—1713 években püspökösködött.

Végezetül Irholc község még egy másik dologra is figyelmeztet. A falu ugyanis lebontotta a régi, monostori fatemplomot és kőből újat emelt. A régi templom ikonosztázából emlékül kivitt valaki a faluba egy magas képet, Jézust, a Tanítót és ez itt megőrződött az egyik gazdánál egészen az 1900-ik évig. Az oszlopkeretes képet vésett-faragott szőlőfürtös díszítések veszik körül. Az itteni őrs vizsgálatakor megtalálta Enyeter Ferenc csendőrezredes és odaajándékozta a kolozsvári Erdélyi Múzeumnak. Most is ott van. A kép alsó szélén ez az egykorú felirat olvasható: „*ДО МОНАСТЫРА БСАХСКОГО 1678.*“ Ez azt jelenti, hogy ekkor építették az irholci monostori templomot.

És ezzel megdől Králickynak hetedik meséje is, amelyben azt állítja, hogy monostorukat a baziliták csak 1708-ban alapították. (Naukovyj Szbornik, Lvov, 1865, I. 51.)

* * *

Mi maradt meg tehát a körtvélyesi nyomda meséjéből?

Semmi, éppenséggel semmi!

Püsztá irodalmi legenda ez, amelynek nincsen semmi reális alapja. Éppen olyan, mint az a másik legenda az öt-kötetes bibliáról. Ezt mindenki „Bacsinszky-bibliának” ismeri azért, mert állítólag Budán és pedig Bacsinszky püspök pénzén nyomtatták volna. A valóságban Moszkvában nyomtatták és muszka könyvárosok elkobozott rakományá-

¹⁾ Közöltem Sztojka antimensionjáról írt füzetemben Ungvár 1909. Csonka oklevelét lenyomtatta O. Rachivskij is a Vyjimki iz Uhorsko-ruskoho pismenstva c. füzetében, Bpest 1919, 4.

ból való, amelyet társzekereken össze nem hajlított ívekben hoztak be. Budán csak új címlapot kapott és kötést.

Králicky meséjéből mindazonáltal három tanulságot vonhatunk le magunknak.

E l s ő. A körtvélyesi nyomda — mese. Kitalálta Králicky, hogy vele hízelegessen kortársai nyelvi-vallási érzelmeinek. Az 1848/49. évi szabadságharcnak a muszkák által történt leverése után divatba jött (aminek a Bach-korszak igen kedvezett), hogy egyes tüzeskedők úgy nálunk (még a szlovákok közt is!), mint Galiciában szent áhítattal pislogtak az „oroszlós” Moszkva felé és ennek pravoszláv voltára.

M á s o d i k. Nem kell hinni kritikátlan elődeink mindenféle irodalmi mende-mondáinak, hanem munkájának közzététele előtt a mai tudomány elvei szerint kiki jól vizsgálja meg mindazt, amit irodalmi dolgokban elődeink összeírtak. Mindenféle koholmányok és hamisítások előbb-utóbb amúgy is napfényre kerülnek. Ne feledjük el, hogy most már nem az 1865-ik évet írjuk!

H a r m a d i k. A magyarországi ruszinok, éppen úgy, mint a pravoszláv rumének, a saját erejükből nem juthattak könyvekhez, saját nyomdához és általában magasabb saját műveltséghez. Ezekhez a művelődési termékekhez őket csak külső, idegen erő tudta eljuttatni — és pedig a ruszinokra nézve Róma pártfogása és általában a Nyugat polgárosultsága.

Idézem királyunknak, Könyves Kálmánnak, szavait: „De strigis, quia non sunt, nulla mentio fiat!”

Ядоръ Стрипський:

Ци была друкарня въ Грушовѣ?

Евменіемъ Сабовымъ безъ критики составлена Хрестоматія отъ р. 1893 еще и теперь ширить безосновну легенду, якобы въ Мараморощѣ въ 17. ст. православнѣ Василянѣ мали свою друкарню. Тутъ выйшли рекомо 4 книги и была доска (клише) на друкованье антиминовъ еп. Стойки. Жереломъ сей вымысленины была статья А. Кралицького, фалсификатора Мукачевского лѣтопису, яка появилась въ Наук. Сборнику у Львовѣ 1865. Всѣ его твердженя, пушенѣ въ свѣтъ безъ доказовъ, не выдержатъ критику. Румунска библия изъ р. 1648, рекомо друкъ грушевский, выйшла фактично въ ардялскомъ Дюлафейерварѣ коштомъ князя Раковця, покровителя румуновъ; зась румунский Молитвословъ изъ 1696., незнанный въ библиографіи Bianu—Hodos (титულъ мавъ бы и такъ быти

Молитвенникъ!). Румунскѣ церкви Марамороша были достаточно за-осмотренѣ книгами изъ Ардялу. Третій доказъ существованя друкарнѣ, Пентекостаріонѣ, указуеся также выдумкою Кралицького, який слова поздного свѣдка (1762) кладе ради достовѣрности въ уста Базиловича. Церк. славянскимъ онѣ не бывъ, бо тогды звавъ бы ся руськимъ звычайемъ Трїодью. Каратаевъ, Ундолекій etc. не знаютъ Пентекостаріона ни ц.-славянского, ни румунского. Выдумка Кралицького збаламутила и такого осторожного знавця, якимъ есть А. Петровъ (Матер. 5, 105). Крилосы нашихъ церквей повнѣ книгами изъ doby 1504—1700, завезенными изъ Москвы, Львова и т. д., могли щастливо пережити 4 столѣтя безъ бѣды, а всетаки дома друкованый Пентекостаріонѣ пропавъ безъ слѣду. Экземпляръ изъ него никто не видѣвъ правѣ такъ, якъ и оригиналовъ »старыхъ« записовъ »открытыхъ« Кралицькимъ никто не видѣвъ. Довгий рядъ Мукачевскихъ епископовъ (уже уніятскихъ!) отъ 1692 до 1809 даремно змагався поставити друкарню, и при помочи Остригома та Вѣдня се не удалося имъ: могли бы были сего зробити православнѣ черцѣ темного Марамороша? Покровителя они не мали, фаховыхъ друкарѣвъ выховати собѣ не могли, рынокъ для своихъ продуктовъ ни дома, ни за границею не найшли, машины и приборы изъ заграничѣ не привезли, вѣдь граничный урядъ (т. зв. тридцятка) ничего подобного въ своихъ актахъ не має, богатѣ сербы въ Бачцѣ до 1771. не спромогли ся на властну друкарню: были бы въ силѣ сего вшиткого уробити православнѣ Марамороша въ 17. столѣтѣ? По р. 1652, уніѣ зъ Римомъ, зачали журитися и свѣтскѣ власти долею угорскихъ русиновъ. На розказъ Вѣдня упорядкуеся Мукачевска епархія (незнана за православія организація!), неуковъ за грошѣ высвящати на ерейство пересталося, повстало новое поколѣнье школованое въ Тернавѣ, Ягру. Православна церковь на Угорщинѣ жила выключно изъ милостинѣ вѣрниковъ, до р. 1791. закономъ не признана живорила безъ опѣки, терплена лише такъ, якъ теперъ терплять ся баптисты. Не засягла еѣ на Подкарпатю течія реформаціѣ, котра побудила силы для обороны у православныхъ румуновъ своей вѣры и сучасно сотворила литературный языкъ (незнанный доти!) румунский, поставила рядъ друкарень и школъ въ Ардялѣ. Проти уніѣ боролися и православнѣ мараморошчане (Мих. Оросвеговский), чому остались ихъ огнистѣ полемики въ рукописахъ? Чому не дали ихъ выпечатати, если мали свою друкарню въ Грушовѣ? Урядовый перепись р. 1773. выказуе на цѣлый Мараморошъ лише пять школъ притисянскихъ (Сиготъ, Тячово, Довгополе, Густъ, Вышково, межи людностью переважно мадярскою!), а въ прочихъ 169 руськихъ селахъ не было ни одной! Протягомъ столѣтъ куда подѣлися отже школы, существующѣ рекомо коло 1673., для котрыхъ друковался Азбука, вымислена Кралицькимъ?

Якъ могъ безкритичный Е. Сабовъ пустити въ свѣтъ тяжкѣ слова (Хрестоматія 187), что православнѣ скорше отъ уніатовъ мали своѣ учебники? Першу азбуку принесла въ дѣйсности унія, перомъ Де Камелиса 1699., за нею слѣдовала книжочка Ольшавского, друкована въ Коложварѣ 1746. Въ Грушовѣ друковати не могли Василяне ни Азбуку, ни иньшихъ книгъ, бо друкарнѣ они тамъ ниякой не мали, а монастырь згорѣвъ передъ рокомъ 1680. Изъ сего выходитъ, что и антимонсы Стойки р. 1693. не могли тамъ друковатися, бо они выготовилися фактично въ Галичинѣ акуратъ такъ, якъ и переже, за добы Тарасовича (Hodinka, Okmánytár pag. 87). Грушовску друкарню треба отправити въ царство казокъ туда, куда належить цѣла серія выдумокъ Кралицького.

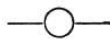
Николай Лелекачъ :

Зейканъ

(До исторіѣ фамиліѣ Зейканъ.)

Въ исторіи руського народа маеме пару такихъ именъ, якѣ черезъ довгѣ вѣки украшали своихъ носителейъ. Властники тыхъ именъ дали намъ рядъ вызначныхъ высшихъ духовниковъ, административныхъ урядниковъ, педагоговъ и политиковъ. Зъ именемъ Бачинский, Стойка, Поповичъ и т. д. встрѣчаемъ бѣгомъ десятироковъ. До такихъ именъ належитъ и имя Зейканъ.

Генеологично-исторична наука до теперъ про сесю фамилію занималася доста мало. А коли ктось и занявся дослѣдженъемъ генеологіѣ фамиліѣ Зейканъ, то робивъ задля недостатку матеріялу дуже поверхово. Переглядаючи и упорядкуючи подкарпатскѣ архивы въ рр. 1936—38., я часто встрѣчався зъ именемъ родини Зейканъ и дечто зъ рукописного матеріялу выписавъ. Сесѣ вытяги я теперъ переробивъ а результатъ сей переробки подаю тутъ низше.

Изъ фамилію Зейканъ въ старыхъ документахъ поперше встрѣчаемъ въ роцѣ 1455. Самое имя Зейканъ черезъ довгѣ вѣки писали дуже рознородно. По латински и по малярски найчастѣйше писали: Zekan, Zékany, Zékány, Zeik, Zekán. Въ писаню сего имени по руськи еще больше колыбалися. Въ найстаршомъ по руськи писанномъ документѣ имя Зейканъ выглядае сякъ: Зейканъ. Зеканъ. Въ російскихъ документахъ зъ конца ХУІІ. в. и початку ХУІІІ. в. имя приходить въ такой формѣ: Зейкинъ, Зейконъ, Секанъ.¹⁾

Я думаю, что Зейканъ походятъ зъ румунского роду. Сама назва Зейканъ, Секанъ, Зеканъ мае румунский характеръ, хотъ суфиксъ **-канъ** нагадуе намъ слово **ханъ**. Однако румунска назва (а

¹⁾ Флоровскій А. В.: Карпатороссъ И. А. Зейканъ — наставникъ императора Петра II-го. „Карпаторусскій Сборникъ“, Ужгородъ, 1931. ст. 112—122.

може и туркменска) еще не говорить про румунское походженя. Про румунское походженя родины больше говорить сама генеологія або лѣпше сказати связь Зейканевъ зъ румунскими дворянами въ Мараморошинѣ и въ Берегшинѣ, зъ котрыхъ походить и фамилія Драгъ, Стойка, Горзо и т. д. Зейканѣ належать до першихъ колонистовъ околицѣ Имстичева и Бѣлокъ. А якъ знаеме, першими привилейованными колонистами тамъ были румуны (волохи).

Въ документахъ фамилію встрѣчаеме поперше въ 1455 р. Того року король Володиславъ дае донацію Михаилу Зейканъ и его су-призѣ Оленѣ на чотыри крѣпацькѣ сессіѣ: на три въ Имстичевѣ а на одну въ Бѣлкахъ. Ровночасно удѣляе имъ и право дворянства. Михаилъ З. сесѣ чотыри сессіѣ купивъ отъ Андрея Бѣлецького зъ Бѣлокъ. Королевский судія графъ Володиславъ изъ Павловець приказавъ лелеской препозитурѣ, чтобы она властниковъ завела до ихъ маетковъ. Се и было переведено безъ протесту зъ стороны сповластниковъ въ селахъ Бѣлки и Имстичево.

Въ 1499 р. король Володиславъ выдавъ Георгію и Андрію З. нову донацію на тѣ самѣ маетки. Что сталося зъ сими маетками и якѣ правнѣ хибы властники при купованю зробили, не знати. Противъ нихъ въ томъ роцѣ сповластники въ Бѣлкахъ и Имстичевѣ подали протестъ до жупного суду. Головно противъ нихъ выступивъ Липчей зъ Бѣлокъ.

1504 р. Андрій и Георгій З. за 50 золотыхъ купили отъ Георгія Бѣлецького двѣ крѣпацькѣ сессіѣ въ селѣ Имстичевѣ разомъ зъ двома йобадями, якѣ на тыхъ земляхъ жили. Одну сессію оброблявъ Францъ Папъ, а другу Петро Хенчель.

Великий споръ и клопоты мали Зейканѣ по 1576-омъ роцѣ. Того року дворяне Липчей и Горзовъ зъ Бѣлокъ отъ цѣсаря Максимилиана выпросили нову донацію на своѣ маетки въ Бѣлкахъ и иншихъ бережскихъ селахъ. На основѣ сей донаціѣ всѣ маетки, якѣ колись належали Липчямъ и Горзовымъ мали достатися имъ назадъ. Въ донаціѣйной грамотѣ се и было наведено. При заводжованю ихъ до маетковъ никто зъ присутныхъ не протестовавъ. Не протестовали ани Зейканѣ, хотъ они колись отъ Горзова купили чотыри сессіѣ и правно были заведенѣ. На основѣ новой донаціѣ Липчей и Горзовъ безъ протесту были заведенѣ до своихъ маетковъ въ Бѣлкахъ, Раковцѣ, Имстичевѣ, Луковѣ и Дубровцѣ. За ними въ томъ правѣ мали наслѣдовати и ихъ потомки. Коли Зейканѣ опамяталися про наслѣдки сей донаціѣ, то заразъ запротестовали въ жупѣ. Теперь уже ани Липчеѣ не хотѣли попустити зъ своего права на маетки и всякими способами старалися доказати, что Зейканѣ не мають право на купленѣ и до теперь хоснованѣ маетки. Даже вытыкали имъ, что они, теперь жиющѣ Зейканѣ, ани не суть наслѣдниками тыхъ Зейканевъ, котрѣ колись отъ Горзова купили тотѣ сессіѣ (1455), але

являются привандровниками зъ Тереплѣ. Въ Имстичевѣ прибрали имя Зейкань и тымъ именемъ и до днесъ такъ называются.

Майже всѣ документы про Зейканёвъ зъ XVI—XVII. вв. занимаются маетковыми вопросами. Зъ тыхъ документовъ, якѣ я мавъ въ диспозиціи, не видно, чтобы до епископа Ивана котрыйсь зъ членовъ фамилиѣ гравъ выначиѣйшу культурну ролю. Не выступаютъ ани якъ урядовцѣ, ани якъ политики, хиба тутъ-тамъ якъ священники.

До историѣ руськой культуры першимъ записався Станко Зейкань яко епископъ мукачевскій, а познѣйше имстичевскій. Родився въ Имстичевѣ, але не знати котрого року, бо документы о томъ не споминають. Отець его Тома бывъ священникомъ въ родномъ селѣ Имстичевѣ. Въ одномъ довжномъ письмѣ зъ 1642. р. Габриель Уйгелій признае, что онъ довженъ „az Misticzei pap Tamas fiainak ugy mint pap Sztankonak és pap Istvának és Jánosnak ugyanot Misticze nevű faluban . . .” Отже Тома Зейкань мавъ трѣхъ сыновъ, зъ котрыхъ Станко и Стефанъ были вже попами въ Имстичевѣ, а Иванъ, якъ видно, попомъ не бывъ.

Станко бывъ жонатый, бо мавъ трѣхъ сыновъ: Александра, Тому и Димитрія. Послѣднѣ два умерли безъ потомковъ. А. Годинка пише, что княгиня Зузана Лорантфій въ 1648-омъ роцѣ дала выбрати нового схизматицького мукачевского епископа, котрый 1664. р. на покинь молдавского воеводы мусѣвъ залишити Мукачево.¹⁾ Въ одномъ документѣ зъ 1656. р. ягерска капитула згадуе Станка: „Quod Reverendissimus Dominus Ioannes Misticzei Ritus Graeci Episcopus Munkacziensis . . .” Послѣ выбраня его епископомъ принявъ имя Иванъ. Интересно, что у всѣхъ старыхъ документахъ зъ тыхъ часовъ споминаеся епископъ только подъ именемъ Станко або Иванъ. А въ нашей историчной литературѣ майже все говориться про Иоанникія (Ioannicius Zeikan). Въ мукачевскомъ монастырѣ епископовавъ ажъ до 1665. р. Въ семь роцѣ мусѣвъ залишити мукачевскій монастырь и то зъ двохъ причинъ: не хотѣвъ принять унию, а потомъ тому, бо папа назначивъ за епископа мукачевской епархіѣ Партенія. Что сталося потомъ зъ епископомъ Иваномъ, про се говорить познѣйший игумень имстичевского монастыря Лаврентій Староста (1747. р.) на основѣ старыхъ монастырскихъ документовъ. Коли 1665. р. римскій Папа за епископа назначивъ Партола (Партенія), то епископъ Станко Зейкань мусѣвъ покинути мукачевскій монастырь. Переселився на своѣ прадѣднѣ маетки въ Имстичевѣ. Тутъ разомъ зъ братами Стефаномъ и Иваномъ для Божой славы подавали подъ монастырь певну землю.²⁾ Властными силами и при по-

¹⁾ Hodinka A.: A munkácsi gör. kath. püspökség története, Bst. 1910, 549.

²⁾ Для монастыря даровали маетки и иншѣ имстичевскѣ нямешѣ. (Дивидарственну грамоту Улашина въ Хрестоматіи Е. Сабова, ст. 51.)

мочи кривныхъ родаковъ Франца Долгая и Георгія Бѣлецкаго вы-
будовали монастырь оо. Василянъ. Епископъ Станко въ монастырѣ
живъ ажъ до своей смерти.¹⁾

Якъ я вже высше згадавъ, епископъ Иванъ мавъ трѣхъ сыновъ:
Александра, Тому и Димитрія. Послѣднѣ два померли безъ потом-
ковъ. Александеръ зновъ мавъ сына Ивана. Сей Иванъ бывъ выхо-
вателѣмъ російскаго царевича Петра II. Флоровскій у своей студіи
про сего Ивана Зейканя сумнѣваеся, ци походивъ той зъ родины
имстичевскихъ Зейканевъ або зъ якойсъ другой. На основѣ тыхъ
документовъ, якѣ менѣ были подъ руками, безъ сумнѣву можу по-
твердити, что настоятель Петра II. походивъ отъ имстичевскихъ
Зейканевъ. Своѣ философицнѣ студіѣ кончивъ въ Празѣ, что мо-
жеме сконстатовати зъ письма писанного Ивановъ З. до игумена
имстичевского монастыря Доротей. У насъ сякихъ приватныхъ пи-
семъ такъ мало заховалося, что уважаю потребнымъ опубликовати
его дословно. Письмо читаеся дотса тяжко и написанное церковно-
славянскимъ языкомъ.

ПРЕВЕДЕНІЙ СЪТЧЕ НГЪМЕНЕ БЛ(Я)ГОДѢТЕЛЮ МОИ МНОГО(Р)ДНІЙ.

Скорѣлю якож ѡт лица ѡ сиротствѣ своемъ долговременное
оудаленіе мое ѡт ѡт(ѣ)чества же и братій моей но сѣтѣ мира сего сіа
къи принесею ѡ скорѣ въ радо(ст), радо(с)т же въ скорѣ измѣняетъ,
наипаче же сѣтѣю ѡ семъ яко никое же попеченіе ѡ м(а)т(ѣ)ри мо(ѣ)й
не имамъ ѡтстои въ далече не могъ: Прочла же таже неспокодимсю
печалъ являютъ ми сѣтѣ ѡ нихъ же Пр(ѣ)к(ѣ)л(ѣ)бность Ваша вишетъ
непр(а)к(ѣ)дно наказаніе противо отцѣкъ колѣна н(а)ш(ѣ)го, симъ же
н(и)кѣ протистати зѣло нѣждно естъ азъ во теченіе сѣчѣна моего еще
не скончихъ ниже домъ напрасно возвратити(сѣ) могъ тѣмъ же сѣо(?)
потерѣкъ дондеке слице оутѣшеніа н(а)шего возсѣдетъ намъ врази
же наши пострамайтѣа кнегда правда н.....²⁾ и истинна съ неесе
.....²⁾ но никѣ да не козыритѣа бѣсованіе ихъ противъ намъ ѡ
къкъ сихъ молчати лѣчше естъ нежели прѣтисѣа нн
.....²⁾ поспѣшествіющъ къзвращеніа къспят: напѣимъ
же надеждѣ къ Гдѣ яко прѣдолѣемъ имъ. Протекѣли³⁾ нн Нѣ-
мѣскіи листи³⁾ нижежау нижежаю къ сѣтѣ низислати, паче о
семъ молю да Превеленость Ваша якож досѣлъ съхрани тако и сѣтѣ
лъ самъ оу сѣе съхранити съдержитъ ажъ до моего принестіа никомъ
же ничесомъ низвѣстѣнъ и не извѣдаиъ. Из.....²⁾ понеже отъ бѣднѣ
оустранихѣа далечше нежели Мъ поирницъ сіа н(и)кѣ изхѣдетайско-

¹⁾ Тутъ замѣчу, что епископъ Иванъ З. померъ 1686 р., але не въ мука-
чевскомъ монастырѣ, якъ подае Е. Сабовъ (Хрестоматія ст. 51.).

²⁾ Нечитѣ слова.

³⁾ Подчеркнуто въ оригиналѣ.

вати не могъ на всѣмъ сѣмъ по своему подобію...¹⁾ мѣже желанію нарочитѣмъ ходотайствомъ на свиданіихъ утверждена и съзиждена бѣдѣтъ точію оуповаймесь молбою на Гда...¹⁾ примихъ заступника о всѣхъ снуже и инихъ вещехъ аще Пр(е)в(е)л(е)бность Каша менѣ прочее возвѣстити благоизволитъ Господиномъ Оу҃гелѣ Иштваномъ съдѣлати могѣтъ, азъ же еще всю философію не скончихъ но по какаціхъ н(и)нѣшнихъ Ст(и)к(с)²⁾ сиречь мудростычноти зачнѣ и скончѣ съ всею философією до Съшествіа Свѣтлаго Духа, аще Бѣтъ изволитъ. Бакаладство философіи полѣчихъ, но подобае ми чапати такожѣ оучительство (?) даже до Юліа мѣца рокъ 1696. Радѣюсь во всѣхъ животѣ и здравіи и паки цѣлѣю...¹⁾ творитъ имъ Господина отца Архимандрита Ифанасіа его...¹⁾ или письменна въ мѣстѣ рѣкъловизахъ, Гдѣи отца Θεодосіа Іваникіа и Г: Андреа Коп(анского) ѿ прочію брѣтїю Івана пакъ Раковецк(ого) и Дмитра. Превелебности же Кашой долгоденствіе и спасеніе души оусердно желаю, Пр(е)в(е)л(е)бности Б(а)шой Рабѣ Іванѣ Зеканѣ Алексеевичѣ. В царскомъ Градѣ Празѣ 10. септемврія рокъ 1696.

Адреса:

Превелебномъ Гдѣи Стцу Доробію монастыра мстичевскаго ігумен-благодѣтелю моему избранномъ к Мстичевѣ.

Правдоподобно студіовавъ въ Вѣднѣ и Регенсбурзѣ. По 1696. роцѣ перейшовъ до Россіѣ, де бывъ выхователемъ царевича Петра II.³⁾ Что въ Россіи бывъ дѣйсно нашъ Зейканъ, а не котрыйсь инший подобнаго прозвища, про се маеме въ документахъ пару натяковъ. И такъ въ документѣ зъ 1747. р. говорится, что „... Sándornak pediglen az kit mostan titulált Fatens Uram már maga is érte néhai Zékány János Uram, aki Tekintetes Nemes Ugocsa Vármegyében Karács Falván (idegen országról haza kerülén) lakott és meg holtt, fia volt...” Тоже въ одной протестаціи Добра и Дубецъ зъ 1765. р. пишутъ, что „... azon alkalmatossággal Muszka avagy Pruszsiai országból néhai Zékány János Uram T. N. Ugocsa Vármegyében Karácsfalvára haza került vala...”

Десь при конци XVII. в. деякихъ Зейканѣвъ зачали прозывать разными назвисками, якъ Рѣчка, Глиста, Бѣлеза, Бѣлякъ, Лисичка, Катона и т. д. Кромѣ того подекотрѣ члены великой фамиліѣ такъ збѣднѣли, что ледвы можно было ихъ розлучити отъ звычайныхъ крѣпаковъ.

1) Нечиткѣ слова.

2) Подчеркнуено въ оригиналѣ.

3) Про Ивана Зейканя яко выхователя Петра II. написавъ обширнѣйшу статью Флоровскій подъ назвою „Карпатороссъ И. А. Зейканъ — наставникъ императора Петра II.“ (Карпаторусскій Сборникъ, Ужгородъ 1931. ст. 112—122.) и тому на семь мѣстѣ тымъ вопросомъ не буду заниматься.

Якъ Иванъ З. вернувся зъ Россіѣ и оселився въ Карачфалвѣ (Угочска жупа), зажадавъ отъ жупы потвердження о своемъ донацийномъ нямешствѣ (т. зв. testimoniaľ). Сей testimoniaľ онъ скоро доставъ, але урядово проголосивъ (запротестовавъ), что въ Бережской жупѣ и Имстичевѣ жиючѣ Зейканѣ не суть правдивыми Зейканями, але подъ сесе имя только подшилися.

Уряды заразъ зачали сесе фамилярное дѣло розслѣджовати. До Имстичова выслали урядову комиссію, котра мала выслухати свѣдковъ о томъ, ци имстичевскѣ Зейканѣ суть дѣйстными потомками стародавней фамиліѣ Зейкань, або только подшилися подъ сесе имя.

Противъ Зейканевъ свѣдчили головно нямешѣ, якѣ колись были въ родинныхъ отношеняхъ зъ давными Зейканями. Межи иншими выслухали изъ Имстичева 42-рочного нямеша Федора Дубецъ. Той признававъ, что отъ свого дѣда (по матери) Копинця алиасъ Федько Ивана чувъ, что теперѣшнѣ имстичевскѣ З. переселилися до сего села зъ Тереблѣ (Теребра), котрое село есть маеткомъ графа Василя Телекія.¹⁾ Ажъ до смерти Ивана З. въ Карачфалви (померъ приблизительно 1742.) сесѣ З. въ Имстичевѣ не называли себе З., але котрый якъ. Одного называли и себе такъ называли Паппъ, Дякъ, Лисичка, Поповичъ, Бѣлеза и т. д. До того часу платили таксу. Передъ другою прискою войною нигда себе не называли Зейканями, а все были таксалистами. Дальше свѣдокъ признае, что предки теперѣшнихъ З. привандровали до Имстичева якъ руськѣ дяки, а отъ села достали на хоснованя хашу за селомъ подъ горою. Сесю хашу они вычистили и воттамъ розмножилися. Наконецъ признае, что одного разу Александеръ переказавъ З. въ Имстичевѣ, чтобы дали ему одну лисичу шкуру, бо якъ нѣ, то опубликуе, что они не суть правдивыми Зейканями.

То самое признае и другой свѣдокъ, что ихъ (З.) предки были попами и даже въ своихъ хатахъ квартировали вояковъ якъ и иншѣ простаки и платили таксу. И то прзнае, что З. зачали себе называти только послѣ другой пруской инсурекціѣ.

Зъ другихъ свѣдчень выходитъ, что хашу селяне подаровали не Зейканямъ, але парохіи, и З. только доти можуть хосновати, доки будутъ поповати. Одинъ свѣдокъ еще додае, что коли перший З. прийшовъ до села, бывъ попомъ. Не мавъ мѣста и тому переселився до хаты одного крѣпака (наз. Урде), котрый бывъ утѣкъ. А якъ вернувся Урда назадъ, его выгнавъ. На сесе село дало имъ тоту хашу зъ тымъ, чтобы за попованя хосновали. А коли бы не были попами, то мають постаратися о попа, если хотять уживати землю. Сесе дѣло потягнулося доста довго. Ци признавъ урядъ право Зей-

¹⁾ Про маетки Телекія въ Марамароши диви статью А. Ильницького въ „Зэрѣ-Најнал“ ч. 1—2, роч. I. (1941), ст. 30—43.

канямъ называтися Зейканями, ци нѣ, и ци урядъ признавъ за ними нямешское право, ци нѣ, не могу сказати про недостатокъ отвѣдныхъ документовъ. Приблизно 1763. р. (въ документѣ хибить дата) члены фамилиѣ Добра и Дубецъ дали до суда имстичевскихъ З., что они не по праву уживають прозвище З. Урядъ зновъ выславъ комиссію, чтобы еще разъ прослѣдити дѣло. Теперь уже до сего дѣла взялися основнѣйше и доказованя нямешства розширилося на три жупы (Берегъ, Угоча и Саболчъ). Выслушали всѣхъ тямлючихъ людей и позбирали документы даже зъ Лелеского архиву. Сторонники З. свѣдчили про нихъ, а дворянство противъ З.

Зъ документовъ выходитъ, что тодѣшнѣ З. суть правдивыми наслѣдниками колишнихъ З. Генеологію фамилиѣ доказали писемно (диви генеологичну таблицю). Панский нямешский судъ и жупнѣ загалнѣ зборы вынесли рѣшеня, что всѣ жиучѣ З. суть потомками стародавнихъ З. и выдали имъ тестимоніаль (свѣдоцтво нямешства).

Отъ того часу не было случаю, чтобы подозрѣвали ихъ въ не нямешствѣ. Сесе свое нямешство З. подержали ажъ до днесь.

Отъ половины XVII. вѣка зъ прадѣдныхъ своихъ селъ Имстичева и Бѣлокъ деякѣ Зейканѣ зачали пересельоватися до иншихъ селъ и жупъ. Причиною переселеня было то, что родина розмножилася и тѣсно было жити на тыхъ пару телекахъ, что тамъ держали. Головный напрямъ переселеня ишовъ на Угорску низину. Кромѣ того многѣ члены родины пустилися на духовное занятя. Особливо отъ часовъ выгнаня турковъ и по ликвидованю повстаня Франца Раковця II. могли выгодно помѣститися на опустошенныхъ селахъ. Одинъ свѣдокъ про одного Зейканя Ивана въ 1773. р. говорить, что знавъ его добре и живъ въ Имстичевѣ (Зейканѣ), але »въ тѣсныхъ рокахъ оттуда переселився на Нѣръ« до села Левелекъ. А другой свѣдокъ зъ 1761. р. каже, что онъ набизовно знае, что теперь въ Дюлаѣ жиющий Александеръ З., котрого называютъ Катона, туды привандровавъ зъ Имстичева въ добѣ пестису.

Многѣ зъ Зейканевъ пустилися до службы церкви и сталися попами або дяко-учителями. Лише въ XIX. в. въ мукачевской епархіи можеме начислити до 7 священниковъ Зейканевъ и трѣхъ учителей. И такъ въ 1831. роцѣ Николай бывъ священникомъ въ Надкаловѣ, Василь въ Пенеслеку, Георгій въ Косовской Полянѣ; 1856. р. Йосифъ въ Руськой Полянѣ, Иванъ 1861. р. тоже въ Руськой Полянѣ, Антоній 1881. въ Новомъ Баровѣ, а одинъ другой Иванъ бывъ 1881. р. клерикомъ.

Наконецъ интересно зазначити, что фамилія что до національности теперь роздѣлилася: одна часть, головно котра еще и теперь жие въ Бѣлкахъ и Имстичевѣ, признае себе за русиновъ, а тотѣ члены фамилиѣ, котрѣ вже давнѣйше перейшли на мадыарску этно-

графичну територію, признають себе за маляръ. И се есть цѣлкомъ природно, бо маеме много и много случаевъ, что нямешѣ, котрѣ зъ низины перейшли на руську етнографичну територію, тутъ зрусификовалися, а даже забыли и малярску бесѣду. Интеллигенція зновъ много разъ хитаеся что до своей національности.

Lelekács Miklós:

A Zékány-család

Egyes kárpátaljai ruszin családok a ruszinok kultúrtörténetében nagy szerepet játszottak. Ezen családokhoz tartozik a Zékány-család is. A Zékányok Magyarország ösrégi donációs nemeseihez tartoznak, bár róluk eddig igen keveset írtak. Misztice és Bilke falvakban kapták a donációt 1455-ben László királytól. Idők folyamán új földbirtokok vásárlása révén vagyonukat meggyarapították. Ebből a családból származik János püspök is, aki Munkácsról való szökése után Miszticére ment át, ahol testvéreinek és rokonainak, a Dolhaiaknak és Gorzóknak segítségével monostort alapított. Itt fejezte be életét is. E család másik János tagja tanulmányait külföldön végezve, II. Péter cár nevelője lett. Magyarországra való visszatérése után már nem Miszticén telepedett meg, hanem Karacsfalván. Fia, ugyancsak János a XVIII. sz. második felében Ugocsa megye főjegyzője volt.

Miszticén annyira megsaporodott a család, hogy egyes tagjait különböző neveken kezdték nevezni, ami a hatóságokkal szemben félreértésre adott okot. Majd kutatni kezdték, hogy vajjon az akkor élő Zékányok valódi leszármazottjai-e a régieknek vagy pedig csak felvették ezt a családnevet. A vita sokáig húzódott, de néhány évtizeden át sikerült a Zékányoknak kimutatniok, hogy ők jogosan használják a nemesi kiváltságokat. A XVII. századtól kezdve a Zékányok kezdtek szétszéledni Magyarország különböző részeiben. Az elköltözés oka: a nehéz életviszonyok Bereg hegyes vidékein. A család tagjai között sok volt a pap és tanító. A család egy része, különösen az, amely az Alföldre költözött, elmagyarosodott, ellenben az, amely az ősi birtokon maradt, ma is ruszinok vallja magát.

Rácz József:

Kelet és Nyugat a ruszin egyházi művészetben

A ruszin egyházi művészet a ruszin lélek teremtő megnyilvánulása a valóság világában. A művészeti irányok taglalása, értelmezése megkívánja, hogy ne csupán magukkal az idevágó alkotásokkal s a művészek egyéniségével, lelkületével legyünk tisztában, hanem a korszellem sajátosságaival is. Az alkotó géniusz lelki alkatának pontos ismerete tehát igen lényeges. Hogy a ruszin egyházi művészet alkotásaival, keletkezésük lélektani föltételeivel tisztába jöhessünk, el nem kerülhetően szükséges ismerni mindama körülményeket és lelki adottságokat, amelyek a ruszin lélek empirikus meghatározásában szerepet játszanak. Az ember a művelődési közösségbe többé-kevésbbé körülhatárolt értelmi, érzelmi, akaratú és testi lehetőségekkel születik bele. A művelődési közösség az a komoly tényező, amely az ember lelki adottságával karöltve, vagy azzal ellentétben alakítja ki a világnézetek között hanyódó emberi lélekben a határozott irányú lelki alkatot, — a saját világnézetét. A fejlődő léleknek csodás kerülő útja ez, az emberi közösség művelődési terein, melyek ellenálló erejét folytonos tanulás, alkalmazkodás, megfigyelés, gondolkodás által kell legyőznie, hogy teljes értékében megtalálhassa önmagát, mint minden gátlástól fölszabadult személyiséget. Mire így önmagához visszakerült, már sokkal többet hoz magával, mint az elinduláskor; ez teszi képessé arra, hogy újat alkosson.

A ruszin olyan művelődési közösségbe születik bele saját faji és élettani értékeivel, amely nyugat és kelet között az ütköző pont. Mint-hogy minden hatás, melynek az emberi lélek ki van téve, nevelő behatással bír, — nagyon természetes, hogy a ruszin lelkületen is megtaláljuk a különböző külső tényezők hatásának nyomait. Mert hiszen a ruszin nép, noha szervesen és el nem választhatóan a nyugati művelődés érdekszférájába tartozik, — vallása és irodalma révén a keleti művelődéssel is tart fönn kapcsolatokat. Ha figyelemmel kísérjük a ruszin

lélekület fejlődését, a ruszin lélek ilyen tragikus, rájadalmas kettőssége erősen szembeötlik.

Oly körülmény ez, amelynek pontos ismerete és mérlegelése nélkül idegen szemlélő nem értheti át Kárpátalja népének művelődési megnyilatkozásait, nem értheti meg a ruszin lélek sajátosságait.

A ruszin művelődési kettősség erősen szembeötlő iskolapéldája a még ma is problematikus irodalmi nyelv-biztonság. S ennek a kultúrhasadásnak kihangsúlyozása lényegbe vágóan fontos, mert ez a kettősség a ruszin egyházi művészet terén is megnyilvánul.

Az egyes művészeti irányok kialakulására különböző tényezők gyakoroltak az idők folyamán mélyreható és irányító befolyást.

A klasszikus művészet alkotásai a hellén világnézetnek szemléltető kifejezői. Az emberi ész mindenható erejében való hit s a naturalista világfelfogás együttesen alkotják a művészi egyéniség kiinduló pontját. A földi léthez való ilyen egészséges ragaszkodásnak, az iránta tanúsított érdeklődésnek és csodálatnak, — mely Arisztotelesz szerint az embert a világ s az élet szemléleténél hatalmába keríti, — nagyszerű kifejezése Hellas örök időkre csodálandó művészi alkotása. Ezekből szinte hallhatóan beszél hozzánk az élet, a fiatalság, az egészség, a természet. A görög művész előtt az élet nem „bánatok és siralmak völgye”, mint a későbbi középkor előtt, — hanem kellemes lakóhely, hol az emberi lét és működés keretén belül megvalósul a szépnek s a jónak szintézise.

A kereszténység elterjedése után a klasszikus görög naturalizmust, a változott életszemlélettel párhuzamosan, a középkornak a túlvilági vágyakkal kapcsolatos spiritualizmusa váltja föl. A művészet ennek a megváltozott koreszmének lép szolgálatába, mely mint inspiráló tényező működik közre.

E világnézet lényege a látható világ teljes mérvű megtagadása s a középkor művészete ezt a felfogást megkapó módon tolmácsolja. Míg a görög művészetben minden műalkotás önálló gondolat-értéket képvisel, — a középkorban csak láncszemet alkot és igazi jelentősége csak az eszmei összefüggés alapján nyilvánul meg előttünk. Mindaz tehát, ami a középkor alkotásaiban a többi művészeti felfogások — a későbbi irányok s a görög klasszicizmus — szempontjából primitívnek és formailag érthetetlennek volna mondható, nem más, mint a koreszme megnyilvánulása a művészeti akarás terén.

Hasonlóképpen állapíthatjuk meg — mint látni fogjuk — a koreszmék és művelődések hatásának nyomait a sajátosnak mondható ruszin egyházi művészetben is.

Bevezető sorainkban kifejtettük már, hogy a ruszin nép mind földrajzi, mind pedig — és főképen — művelődési szempontok figyelembevételében ütközőpont kelet és nyugat kultúrája között úgy általában véve, mint művészeti szempontból tekintve. A nagyszámú,

külső és belső tényezők összeforrasztó és elválasztó hatása itt ép oly bonyolult, mint ahogy bonyolult a ruszin nép többirányú kultúr-megnyilvánulása is. A ruszin nép, itteni megtelepedése után, egy hatalmassá lett nyugati gondolatvilággal találta magát szemben, melynek behatásai méltó kifejezésre jutnak — egyebek között — a „ma” ruszin egyházi művészetének kialakulásában is. Egyházi művészetében — mint közéletben általában véve, — egyaránt nyilvánul meg a keleti s a nyugati hatás; a nyugati és a keleti (bizánci) művészet összetevő nyomait követni lehet a ruszin egyházi művészetben. Ehhez azonban szükséges ismerünk azokat az elemeket, amelyek a nyugati s a bizánci egyházi művészetet önálló művészi egyedekké teszik s a kettőt egymástól szervesen elválasztják.

A keresztény világnézet elterjedése a római birodalom széles társadalmi rétegei között, — erősen természetfölötti lényegénél fogva, — korszakalkotó jelentőséggel bírt a művészet terén is. Az élet s a lét értelmének naturalista megfogalmazását a természetfölöttiek misztikája váltja föl. Az új, keresztény világnézet a klasszikus formaábrázolás halálát jelentette. Mindaz tehát, amit a népek, kilépve a történelem előtti lét derengéséből, Hellas és Róma vezetése alatt oly csodálatos tökéletességgel alkottak meg, — egészen a renaissance koráig figyelmen kívül maradt, mint pogány és értéktelen alkotás. „Konstantin császár idejével kezdődik a művészet halála. Kimúlt a szobrászat és festészet, elenyészett a jó hagyomány. A festészet terén a bizánciak próbálkoztak ugyan, de műveik bizony vajmi gyöngék és kezdetlegesek voltak. Végül Toszkánában támadt föl a festészet” — írja a művészet feltámadásáról emlékirataiban a quattrocento első felének nagy mestere, Lorenzo Ghiberti.

A keresztény művészet az Egyház-szakadásig közös vonalon halad; de még a keleti és nyugati Egyházak elkülönülése után is látható egy ideig a spiritualizmust kifejezésre juttató kapocs a legnagyobb értelmű festői megtestesülésekben. Végre Toszkánában egy napon föl szabadul a hosszú évszázadok piktúrális ismétlésének láncából nyugat elnyomott lelkesége, magasztos alkotásokban kiáltva világgá az új eszméknek az Egyházban s a társadalomban egyaránt megnyilvánuló jelentőségét. Az elmúlt századoknak, — mondhatnók: kollektív — művészi alkotásaival ellentétben előtérbe lép a művészi egyéniség. Így születik meg a renaissance fogalma, — a művészet haláláról és újjászületéséről szóló elmélet.

Nyugat tehát tovább fejlődik, új és újabb művészi irányokat teremt, melyek a ruszin festőművészetben az expresszionizmustól a puritanizmusig vezetnek, — míg a keleti egyház művészi formanyelve változatlanul megmarad a maga megállapodottságában. Ezért a ruszin egyházi művészet terén mindazon elemeket, melyek a bizánci formanyelvtől — megállapíthatóan — eltérnek, nyugati hatásként fogjuk elkönyvelhetni. Ezek mennyisége s az őket egymástól megkülönböztető elem sokasága folytán e rövid tanulmány keretébe azok ismertetése nem il-

leszthető be; csak a fontos és szembeötlő különbségekre mutathatunk rá.

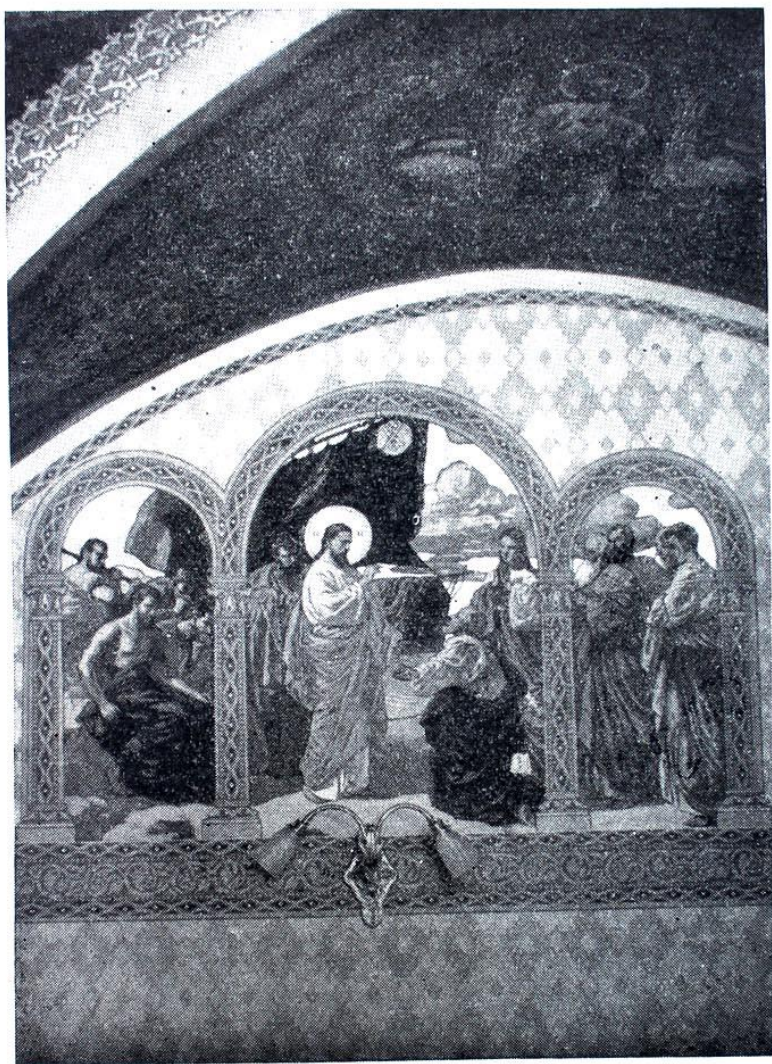
Ennek az elkülönítésnek érdekében szükséges vázalnunk kelet stílárís sajátosságait.

Mint mondtuk, a bizánci művészet elsősorban egyházi jellegű s valamennyi alkotásának megállapodott stílus-, illetőleg forma-nyelve van. Beszélhetünk bizánci formalizmusról is, értve a régi formák sztereotíp utánzását.

Az antik ember reális szemléletével szemben a bizánci festészetben a színeknek a tárgyaktól elvonatkoztatott pompája, az ornamentális vonalak szeszélyes és fantasztikus játéka uralkodik. A bizánci festészet egyik alapvető sajátossága a síkban való ábrázolás, — a három-kiterjedésű szemlélet elhanyagolásával. Kedvenc alkotás a két dimenzióba lefektetett síkdíszítmény, melyben a természet formáit a felismerhetetlenségig elvarázsolvá szemlélhetjük. Íme, kelet gondolat-gazdagságának ténye, mely az aranylapon kifejezett ornamentális motívumokban oly megkapóan jut kifejezésre. Mégis, a szín és pompa szeretete, illetőleg a dekoratív megnyilatkozás ellenére, Bizánc művészete teljesen konzervatív. A hagyományok ápolása következtében fölül nem múlható az ornamentális alkotás tökéletessége s — ebből folyólag — biztossága. A kifejezés motívumai a keresztény szimbolumok, lehetőleg elvont, ünnepeles és szertartásos ábrázolásban.

Bizánc művészete az Egyház dogmái s az állam tekintélyi elveinek kifejezője. A fiatal keleti Egyháznak zsenge korában súlyos harcokat kellett vívnia a különböző tévtanok részéről fenyegető veszéllyel. A fölöttük diadalmaskodó orthodoxia aztán rányomta változhatatlan bélyegét a művészetre, megszabván annak máig is érvényesülő formalisztikus irányát. S a diadalmas harc után évszázadokon át tökéletes belső nyugalom következett, melyet nem zavart meg sem nagy egyéniségek új irányt harsogó ereje, sem más világnézetek felbukkanása. Ez az oka a merevségnek, mely formalisztikus, dogmatikus szellemével nem tűrt változtatást a művészet mezején sem. Itt Bizánc csak adott, másoktól mitsen vett át — és szinte érthetetlen, hogy ez a művészet, melynek kifejező ereje már a török hódítások előtt teljesen elavult, — átélte sztereotíp formáival nyugat minden stílus-változását. Máig is készülnek templomok, ikonosztázionok, freskók, melyek az ősi bizánci formalizmus hagyományos utánzatai.

Ikonográfiai szempontból Bizánc alakjai az egy síkban, — illetve aranylapon, — meghatározva, spiritualisztikusak, fenséges, rideg majestást kisugárzó szentek. Nincs ezekben semmi realitás; leggyakrabban hangsúlyozottan megnyúltak, elegánsan törékenyek. A földöntúli tekintély és méltóság kifejezése érdekében frontális beállításúak, ezáltal is kifejezésre juttatván a tökéletesnek és természetfölöttinek reprezentálása szándékát. A jeleneteknek, taglejtéseknek legtökéletesebben kifejező formáit látjuk alkalmazva, hosszú tanulmányok eredményeképen,

1. ábra. Az Egyház kormányzásának átadása. (Boksay)
1-ый образъ. Переданя веденя святой церкви. (Бокшай.)

2. ábra. Aranyszájú Szt. János liturgiája. (Boksay.)
2-ый образъ. Литургия св. Ивана Золотоустого. (Бокушай.)

lényegükben meg nem változtathatóan. Az ikonok megfestésében nem az alakok reális adottságainak kellő kifejezésén van a hangsúly, hanem az erős körvonalak meghatározásán, — a tiszta vonalszépség lendülete kedvéért. Kijegecesült formában látjuk ábrázolva a legfontosabb isteni személyeket: Krisztust szakállas arcával, megfoghatatlan pompában és méltósággal; Máriát a mindenekfölött fontos Istenanya- (Theotokos-) meghatározásban, elvontan, földöntúlian, ellenállhatatlan nagyvonalúságban, — minden emberi, anyai vonás híján, melyeknek kifejezésével nyugat művészetében oly gyakran találkozunk. Íme Bizánc jellegzeteségei; a színnek a forma, a síknak a térbeliség, a pompának a valóság fölé helyezése.

Az említett alakok illetően irreális, természetfölötti feltogásával a ruszin egyházi művészetben nem találkozunk. A ruszin egyházi művészet ikonográfiai szempontból a nyugat határozott híve. Alakjai eszményi magasztosságuknak bizánci formanyelvétől eltérően nem nélkülözik az emberi test plasztikus szépségű bemutatását. A térbeliség fogalma, mely Bizáncnál teljesen elenyészett, részben kifejezésre jut már, — mint a továbbiakban látni fogjuk. Ezért a ruszin ikonokban lehetetlen föl nem fedezni nyugat és kelet művészetének sajátos szintézisét. Íme a ruszin alkotó génusz kettőssége az egyházi művészet terén! Ez a kettősség — ruszin művelődési sajátosság; különleges kifejezője egy szerves iránynak az egyházi művészet terén.

Ebben a szerves és mint látjuk, speciálisan ruszin irányban pedig nyugat hatása az erősebb, — kelet formalizmusával szemben. Ez világos mindenki előtt, aki nyitott szemmel járta a ruszin nép templomait; aki nemcsak látta, hanem meg is látta azoknak ikonográfiai sajátosságait. A ruszin művészi szintézis gyakorlati arány-meghatározása meg nem oldható feladat, — de nem is fontos. Teljesen elegendő a megállapítás leszögezése, hogy a nyugati egyház művészete, — valószínűleg a XVII. századtól kezdve, az únió felvételétől, — győzedelmesen vívta meg harcát a bizánci stílussal, mely a nyugati motívumok túlsúlyával szemben ikonográfiai szempontból már csak az aranylap tényében jut teljesen, vagy részben kifejezésre. (1. ábra.) E szintetikus művekkel szemben még gyakoribb a nyugat formanyelve által meghatározott alakok festése, melyekben keletből már legföljebb csak a forma által kifejezésre juttatandó eszme maradt meg, míg stíláris megfogalmazásuk teljesen nyugati, három-kiterjedésű és reális. (2. ábra.) Mind e tényekre még külön is ki fogunk térni.

A figurális ábrázolástól eltérően, teljesen hiánytalanul maradt meg a túláradó gazdagságú síkdíszítmények gyönyörködtető polychromiája. A dekoratív érzék túltengése, a szín és pompa szeretete bizonyítja, hogy Bizánc ornamentikája, — a figurális ábrázolástól eltérően, — nem quantitáé négligeable a ruszin egyházi művészetben. (3. ábra.) A ruszin templomfestő tisztában van azzal az igazsággal, hogy a templomépület gazdag szerkezete megkívánja az ornamentális díszet, mely technikailag pá-

ratian tökéletességével épügy egészíti ki az architektura belső hatását, mint ahogy szoborművek helyes elosztása tökéletessé teheti az épület külső hatását. Van ezekben a szeszélyes alakú és színű ornamentális motívumokban valami lágy gondatlanság, mely érzelmi húrokat pendít meg halkan.

Itt csak a ruszin templomi festőművészet, valamint építészet ama jellemvonásaira van mód rámutatni, amelyek nyugat és kelet szintézisét viselik magukon. A kérdés tökéletes kimerítése csak hosszabb tanulmányban volna lehetséges.

A ruszin egyházi festőművészet alkotásaira térvén át, megismételjük, hogy ezekben egy most kifejeződésben levő, sajátosan ruszin irány jelentkezését kell látnunk, melyben a szintézis ténye csak ikonográfiailag állapítható meg.

Maga a törekvés nem új; jelenleg Boksay József festőművész ennek a szintézisnek legnagyobb és legtökéletesebb példája.

Világi tárgyú műveiben a naturalizmus őszinte követője. A ruszin expresszionistákkal ellentétben a látható világnak hű ábrázolására törekszik, elhanyagolásával a spirituális meghatározásoknak. Míg tehát a bizánci művészet figurális szempontból a földi létet a túlvilág stílusához emelte, — Boksay freskóiban az ábrázolás, kifejezés, illetve forma terén a földi és mennyei jelenségek egyenlő realitást nyernek. Nem mogorva majesztással, nem felhők fölött, időből és térből kilépve, vagyis: bizánciasan élnek, trónolnak a legfontosabb személyek (lásd az ungvári várkápolna ablakfestményén a Szűz Máriát üdvözlő angyalt) Boksay freskóin, hanem teljes lényük szilárdan biztos, földies és nyugodt a harmadik dimenzió erejével. (1-2. ábra.) Alakjainak lényege a tárgyi valóság, illetve az élő és élettelen világ benyomásaiból leszűrt reális kompozíció, — nem pedig emlékezeti, illetőleg képzeleti kép. A képzelet ereje a figurális rajzban elhatárolt, az ornamentális alkotásokban viszont szertelenül szabad. (2-3. ábra.)

Boksay szellemében kötött életet élnek az emlékezeti képeken alapuló képzetek, — ellentétben a ruszin expresszionistákkal, kiknél ezek átalakíthatóan szabadok, Boksay szeme és keze a tényleges világ anyagi idiomáit és adottságait követi. Naturalizmusa, mely freskóiban egyaránt megnyilvánul, az egész világot három-kiterjedésében, összes színeivel és részleteivel óhajítja meghódítani, — a nélkül, hogy azok kifejező erejére nagy súlyt helyezne. Nem csoda, ha így néha az ábrázolási forma erős hangsúlyozása közepette elmerül nála a lélek, mint azt pl. az ungvári várkápolna triptychonjának egyes alakjain láthatjuk (1. ábra). Ez nagyon természetes, mert hiszen a tények állapotyszerűségének erős kihangsúlyozása által könnyen elgyöngülhet a külső formának a lélek kifejezését szolgáló ereje.

Kísérjük például figyelemmel kelet és nyugat szintézisének megnyilvánulását az ungvári püspöki kápolna freskóin, melyeket Boksay nemrég alkotott.

A kápolna művészvilága ruszin művészeti sajátosság. Boltívének megfelelően, — illetve annak négy aranylapú háromszögében, — a bizánci egy-síkban való ábrázolással ellentétben, tökéletes perspektívával megalkotott képét látjuk négy ruszin fatemplomnak. Az első lemkő, a második bojókó, a harmadik pseudo-gót, végül az utolsó, a legbizáncibb: hucul típusú. Ezekkel később ruszin egyházi építészeti szempontból külön fogunk foglalkozni.

A bejárat melletti hátsó falon találjuk a triptychon-freskót (1. ábra). Bár az ábrázolt jelenet az ikonosztázion három kapujával van elhatárolva, szerves egysége kétségtelen. A benyomás, a királyi ajtó közepén levő Krisztus és Péterrel — teljes. Figyelemre méltó ez a kép, mint kelet és nyugat művészetének tökéletes szintézise. Hasonló freskókat, illetve képeket láthatunk a tanítóképző-intézeti internátus kápolnájában (Szt. Vladimir, A hét keleti püspök), illetőleg a szt. Bazil-rend ungvári templomának szentély-részében (Proskynesis).

Az említett triptychon sajátosságosan ruszin művészet. A bizánci egy-síkból, — aranylapból kiléptek az alakok. Kilépésükkel levetették magukról Bizánc megközelíthetetlen fenségét, földi lényekké lettek az aranylap előtti három-kiterjedésű világban. De a háttérben levő aranylap felénk kiáltja, hogy a nyugathoz való hozzáidomulás ellenére ők mégis keletiek. Itt, az erős nyugati kultúrhatás folytán, nem volt más megoldás: a bizánci, egy-síkban való ábrázolásnak le kellett mondania a földöntúli, elegánsan törékeny, misztikus alakokról; — ez a kelet áldozata. Mert a ruszin élet: a megalkuvások művészete. Nyugatnak is le kellett részben mondania a három-kiterjedésű világ tökéletes ábrázolásáról. A bizánci aranylap egy merész, a ruszin lelkében létjogosultságot nyerő eséssel keresztülmetszette, elválasztotta az alakok mögé kívánczó háttérrel. A tengerből is csak annyit engedett át a való világnak, amennyi elég Péter hajójának, az Egyház szimbolumának, hogy rajta megpihenhessen. Van tehát előtér és van háttér. A kettő által meghatározott középtér marad csak meg az alakok forma-megnyilvánulásának legszűkebb terül.

A kép azt a jelenetet ábrázolja, mikor Krisztus, apostolaitól környezve, átadja Péternek az Egyház kormányzását: „Et tibi dabo claves regni coelorum . . .” Megkapóan emberi a krisztusi figura. Taglejtésében Bizánc tökéletes fenségét, arcában az ember iránti mély szeretetet láthatjuk. A kompozíció kifejező ereje érzelmeket kelt. Az egyes apostolok arcából, taglejtéséből a megható csodálat érzelme tükröződik. Íme a művészet legnagyobb problémája: a gondolat-festés. Csak Péter alakjának meghatározása kevésbé jellegzetes. Arcában nehezen fedezhetjük fel az érzelmeket, melyek lelkét bizonyára áthatották, mikor Krisztus bizalma iránta megnyilvánult. Annál tökéletesebb János apostol fiatal arca: az alak lágy, lírai jellege megkapóan szép.

Az említett freskó fölötti mennyezetben a boltozat első háromszögében Krisztus képét láthatjuk, háttérben az ungvári székesegyházzal.

A bizánci jellegből itt is megmaradt a hátteret hermetikusan elzáró aranylap. A kép köralakú, csodálatosan gazdag ornamentális kerettel. Erősen bizánci hatást mutat az aranylapra festett püspöki címer, a hívátásnak Lukács apostol szavaiban való kifejezésével: „... elküldött entásem örömhírt vinni a szegényeknek...” (IV. 18.), valamint a Szt. Pétergem bazilika képe is. Ez a két freskó frontális, egy-vonalban való elhelyezésével szerencsésen és találóan fejez ki egy nagyszerű ötletet: az únó szimbolumát.

Félmagasságban, egymással szemben láthatjuk Szt. Miklóst, illetve a liturgiának Aranyszájú Szt. János által való bemutatását (2. ábra). Ez a két freskó legjobb bizonyítéka annak az állításunknak, hogy a ruszin egyházi művészet terén a nyugati hatás erősebb a keletinél. A két képben csak az eszmei világ keleti, a formanyelv ellenben nyugati. Eltűnt a Bizáncot meghatározó aranylap, hogy szabadon kiélhesse magát a harmadik dimenzió, a perspektívák minden lehetőségével. Alig síklik azonban szemünk a freskók szélére, újra fölfedezzük kelet színompájának báját a keret ornamentikájában (2. ábra). Hiába: kettősség sír, — vagy nevet ki belőlük mindenütt. S az ember lelke úgy bolyong a figyelmes szemlélés közben egyik gondolat-, eszme-világból a másikba, hogy a kettőt összekapcsolva, megalkossa, illetőleg felfogja a sajátosan ruszint.

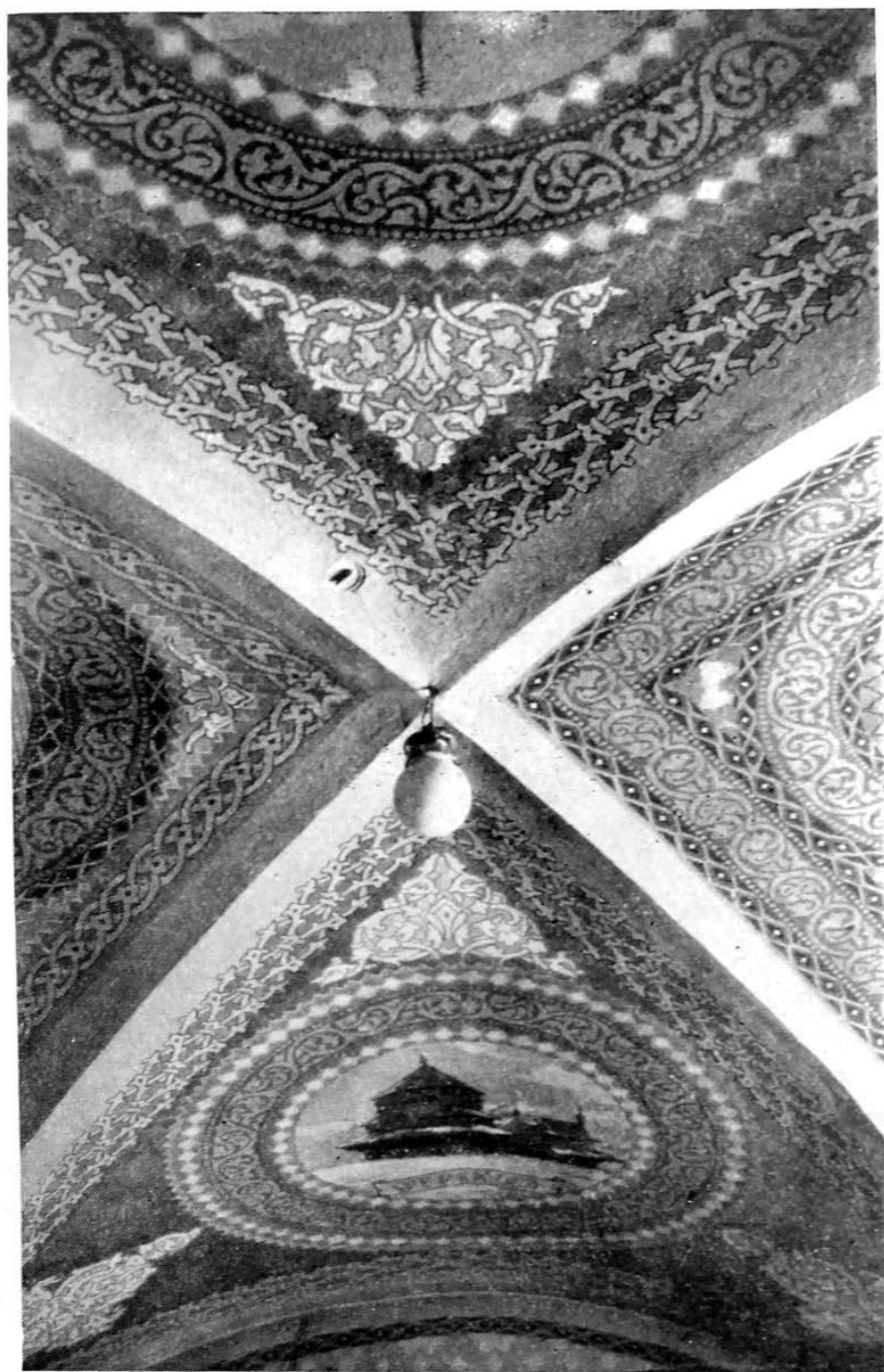
Mit mondjunk erről a gazdag ornamentikáról? Oly nehéz kifejezni az érzelmek tömegét, melyet a természet motívumait gazdag szőnyeggé varázsoló minták keltenek bennünk. Ebből az ornamentikából a freskók úgy emelkednek ki, mint csodálatosan színompás tengerből a gyönyörű szigetek.

A geometriai formák rombikus elemein kívül gyakoriak a növényi elemek: levél, szár és azok kombinációjából alkotott ornamentális motívumok. Az oltár fölötti mennyezet sötétkék, eltávolodó, kissé komor színéből szinte világít egy aranykör az isteni mindentlátás szimbolumával s a „hagios” szóval. A három hatszárnyú angyal átlépte a kék égbolt ornamentális hátterét, hogy imádatát fejezze ki a stílusos és egyszerű oltáron testet öltő Úrnak. Az ungvári szt. Bazil-rendi templom szentélymennyezete hangsúlyozottabban bizánci, a Krisztus előtti hódoláshoz aranylapon való ábrázolásával. Kár, hogy ezt a gyönyörű képet az oltár túlméretezett kupolája meglehetősen eltakarja.

Ennyiben is le nem tagadhatóan megállapítottuk a ruszin egyházi festőművészetről a szintézis, illetőleg a művészi kettősség jellemző tulajdonságát, mely a ruszin léleknek oly figyelemre méltó művelődési sajátossága.

II.

Tanulmányunk kereteit — ismételjük — túllépné a ruszin egyházi művészet kimerítő ismertetése; mégis, a templomi festőművészettel kapcsolatban, szükségesnek látszik rámutatni az olyannyira szembeötlő és

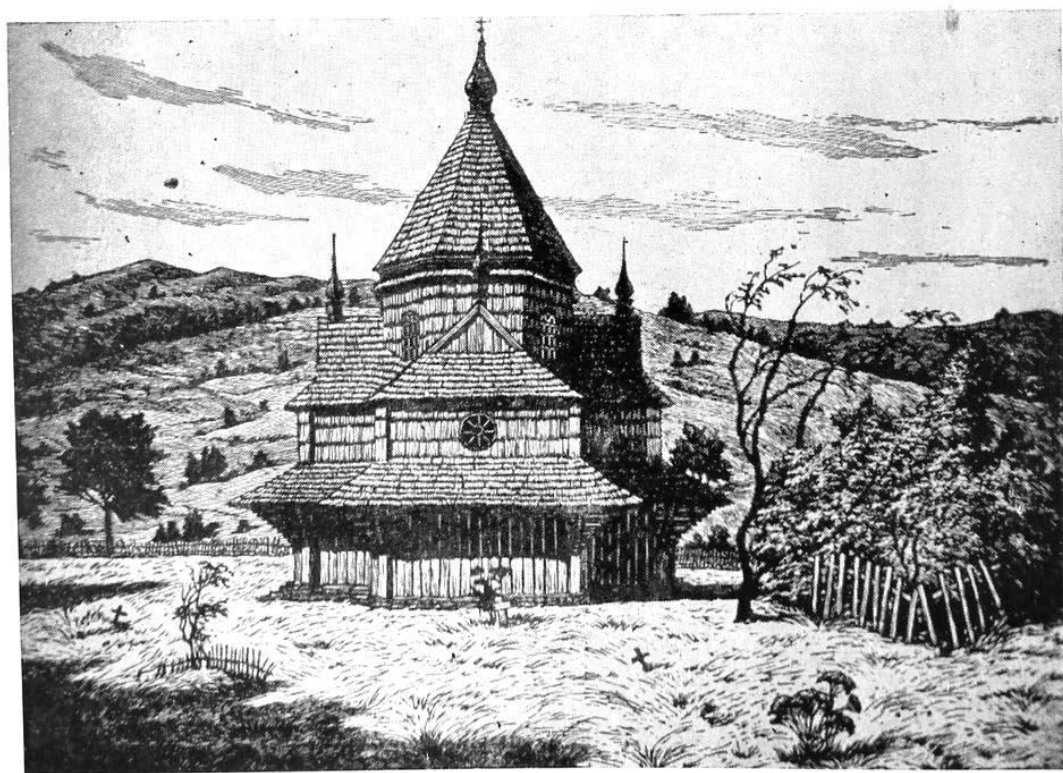

3. ábra. Az ungvári püspöki kápolna boltozatának ornamentikája.
(Boksay.)

3-ый образъ. Орнаментика склепѣня унгарской епископской
каплищѣ. (Бокшай.)

4. ábra. Felsőhidegpatak (V. Studenáj) község barokk jellegű fatemploma.
4-ый образъ. Въ бароковомъ стилу выбудована деревяна церковь у Выш. Студеномъ.

5. ábra. A kőrösmezői (Jaszinya) bizánci jellegű fatemplom.
5-ый образъ. У византійскомъ стилу збудована деревяна церковь въ Ясѣню.

különösképp sajátosan-ruszinnak nevezhető templomi architektúrára. Mert hiszen az építészet is a kultúra származéka; a mi célunk pedig: keresni e téren a különböző kultúrák hatása nyomát.

Általánosan elismert tény, hogy az egyes népek művelődése között sokszor lényegbe vágó különbségeket találunk; nagyon természetes, hogy ezek aztán az építészet terén is kifejezésre jutnak. Hiszen nemcsak az emberre, illetőleg a nemzetre, hanem az építészet alkotásaira, azok művészi elemeire is döntő hatást gyakorolnak a néprajzi, időjárás, földrajzi, gazdasági, vallási és egyéb tényezők. Az az építészet, mely bennünket foglalkoztat, — sajátosan — ruszin alkotás; mestere: maga a nép; leggyakoribb építő-anyaga: a fa; tárgya: a templom.

A lényegtelen helyi eltérésektől eltekintve, a szlávok templom-építését három fontosabb csoportra oszthatjuk: 1. — a nyugati szlávokéra, melyen nyugat nagy architektúráinak nyomai világosan megállapíthatók. Felekezeti szempontból katolikusok, vagy evangélikusok. 2. — a keleti szlávokéra, melyen nyugat irányainak nyomát nem fedezhetjük föl. Felekezeti szempontból ezek görög keletiek, — pravoszlávok; fejlődésük teljesen független a nagy nyugati építészeti stílusoktól. Rendszerint magas tornyaik vannak, melyek kupolája nagyobbára megfordított szív-, illetve hagyma-alakú. Szakemberek szerint bennük úgy a mohamedán, mint a perzsa és ind építőművészet nyilvánul meg: az Oriens művészetének gyermekei. 3. — a közép-szlávok népi architektúrája, melyben mozaik-szerűen jelentkezik mind a nyugati, mind a keleti kultúrhatás. Felekezeti szempontból ezek vagy görög katolikusok, vagy görög keletiek (pravoszlávok). Minket a nyugati és keleti kultúra érdekkörébe egyaránt beleeső szláv templomi építészet fog érdekelni, — illetve a ruszin nép templomi építészete.

Azokra a különleges alakú és igen szép fa-épületekre, melyekkel Kárpátalján oly gyakran találkozunk, nyugat nagy építészeti törekvései csak részben hatottak. Nagyobbrészt megmaradtak a nép sajátosságainak, lelki, vallási, földrajzi adottságainak kifejezőiként, — mint újabb bizonyítékai a ruszin művészi géniusz sajátos egyéni alkotásokra való törekvésének.

Ezzel szemben azoknak a falvaknak templomai, melyek a Kárpátoktól távolabb délre, kultúráltabb vidékhez közelebb vannak, kifejezően magukon viselik a nyugati kultúrhatások erős jeleit. Jelentkeznek rajtuk, elég hangosan, a gótika, a barokk építészetének elemei, — míg a mélyen a hegyek között fekvő falvak templomai „sértetlenek” ilyen szempontból. Ezek keletibbek — és ennél fogva eredetibbek is.

Népünk fatemplomainak értéke művészeti szempontból föl sem becsülhető. Ami egészen természetes, hiszen a templomi nép-építész, illetve népművész alkotó tudásának és akarásának minden erejét beléjük vetette. Annál inkább érthető ez, mert népünk vallásos érzülete magas fokú.

A fatemplomok nagyobb része hármastagoltságot mutat, — gyakran függőlegesen is, alaprajzilag azonban mindig. Ez a ruszin templomi nép-építészet jellegzetes vonása. Hogy ez a beosztás eredeti-e, vagy más néptől átvett, — nem tudhatni. Némelyek szerint norvég eredetű,¹⁾ mások szerint ez a tagoltság eredeti elgondolás eredménye,²⁾ illetőleg bizánci hatásra vezethető vissza.³⁾

A templom-épület nemcsak külsőleg, hanem belsőleg is eleget tesz a szimmetria törvényeinek. Ez a szimmetrikus viszonylat, valamint a hármastagoltság kétségkívül az alkotó képzelet bizánci emlékeire vall. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az eredetileg öt részből álló keresztalakú (5. ábra*) bizánci templom-típus két oldalrészének visszafejlődése útján jöttek létre a ruszin fatemplomok. A ruszin templom-típus keletkezésének kutatásánál figyelembe kell venni nemcsak a bizánci és a nyugati stílusok hatását, hanem a régi építészeti kultúráét, valamint a faji és liturgikus hatásokat is.

A ruszin templom-építő művészettel ma már figyelemre méltó irodalom foglalkozik. Az egyes típusok rendszerezése különböző lehet; mi ezt a problémát a néprajzi elgondolás alapján oldjuk meg s ez alapon — természetesen stílári szempontokat is véve figyelembe, — megkülönböztetünk 1. — Bojkó; 2. — Lemkó; 3. — Hucul templom-típust. Ezekhez járulnak még azok a templomok, melyeknek keletkezésére erős hatást gyakorolt a nyugati építészeti irányok közül a gótika és a barokk.

Bojkó-típust (4. ábra) a Kárpátokban a Latorca (Latorica), Ung (Uzs), Nagyág (V. Rika) folyók felső folyásánál találunk gyakrabban. Az előtér, a belső tér és a szentély fölött fölfelé lépcsőzetesen kisebbedő piramidális torony van; az ilyen lépcsős emeletek száma legalább kettő. Legmagasabb a középső rész fölött levő torony, az előtér fölött levő pedig magasabb a szentély fölött levőnél. A harangok csak ritka esetben vannak az előtér fölötti toronyban: rendszerint különálló harangtoronyban vannak elhelyezve.

Ennek a típusnak tornyai eredetileg csak egy lépcsőzetes piramist alkottak s a nép alkotó képzeletének szüleménye, hogy idővel az egymás fölé emelt piramisok száma nagyobb lett. Az Uzsok, Csontos (Kosztryná), Szuhapatak (Szucha) községekben található templomok két piramisúak, a pereházai (Perekreszná) templom tornyai négy, a felsőhidegpataki (V. Sztudenij) templom tornyai öt felfelé kisebbedő piramisból vannak összetéve.

¹⁾ Wolfskron A.: Über einige Holzkirchen in Maehren, Schlesien und Galicien. Mittlgen d. K. k. Central-Commission z. Erforschg u. Erhaltg d. Kunst-u. hist. Denkmale. Wien 1858. No 4. 85—92.

²⁾ Uvarov A. S.: Architektura pervych drevnyach cerkvej na Rusi. Trudy II. archeol. s'ezda Petrograd 1876.

Sičins'kyj V. Dřevěné stavby v karpatské oblasti. Praha 1940. 47.

³⁾ Łuszczkiewicz W.: Die Architektur (Galiziens.) Öst.-Ung. Monarchie i. Wort u. Bild. Ungarn V. 1898. 665—720.

*) A templomképek Řeřicha fametszetei alapján készültek.

Образы приготовленѣ на основѣ драваритовѣ: Ржержиха.

A templomok egyes részeinek alaprajza csak látszólag négyzet, valójában téglalap, sőt gyakran trapéz. Az építőmester valószínűleg ösztönösen érezte, hogy a téglalapos alaprajzban több a stiláris szépség: a három négyzet-alakú és tornyokkal ellátott rész az épület homlokzati nézetét észak-déli irányban vízszintesen igen széthúzná, függőlegesen pedig lenyomná az oldalrész rovására, mely ezáltal keskenyebbnek és magasabbnak látszana. Esztétikai és gyakorlati célokot tartott szem előtt az építőmester akkor is, mikor a falakat nem párhuzamosan, hanem kissé egymásnak, — a templom belseje felé, — hajlítva építette. Ezáltal nemcsak az épület szerkezetét szilárdította meg, hanem optikailag a homlokzati oldalról emelte a templom függélyes lendületét is. Mindez világosan bizonyítja, hogy noha az egyszerű ruszin építőmesterek nem gondolkodtak papíron, — alkotásaikban mégis megnyilvánulnak a perspektíva s az esztétika törvényei, melyeket valószínűleg ösztönösen éreztek meg.

Lemkó-típusú templomokat a mai Kelet-Szlovákia területén levő ruszin falvakban találhatunk. Lényegükben ezek az építmények sem különböznek a bojkó-típusú templomoktól. Itt is megtaláljuk a hármastagoltságot s a piramisokban fokozatosan kisebbedő tornyokat. A nyugati kultúra hatása folytán, — melyek a ruszin-lakta területen itt voltak a legerősebbek, — mégis bizonyos eltérések észlelhetők.

Mindenekelőtt szembeötlő, hogy az előtér fölötti torony a legmagasabb és konstrukció szempontjából teljesen önállóan van megoldva. Nyugati hatásokra vall az is, hogy benne néha harangokat is találunk, — bár nem ritka a különálló harangtorony sem. A piramidális fokozatú tornyok igen sokszor barokk kupolácskáknak, vagy kupolákban végződnek. Gyakran találkozunk olyan esetekkel is, mikor az előtér szélessége egyenlő a beltér szélességével: világos, hogy ebben nem láthatunk mást, mint a bazilikális stílus hatásának megnyilvánulását.

Hucul-típusú (5. ábra) templomokat a Tisza felső folyásánál találunk. Ezeken tapasztalhatjuk leginkább a bizánci építészeti irány hatását. A templomhajó keresztalakú, tehát az előtéren és szentélyen kívül a beltér két oldalára még egy-egy melléktér kapcsolódik. A beltér, — illetőleg középtér szokott a legnagyobb lenni, vannak azonban olyan esetek is, mikor a két melléktér hossza egyenlő a beltér hosszával. Az egyes terek geometriai alakja, az előbbi típustól eltérően, sokszor hatszögletű.

Ezeken a templom-típusokon kívül találkozunk még Kárpátalján olyan templomokkal is, amelyekben a nyugati építészeti irányok hatása különösebben nyilvánul meg.

Az egyik ilyen típus barokk-rendszerű (6. ábra) és Vereczkétől Volóczig találkozzunk vele. Tagoltsága ugyan szintén hármastagoltság, azonban csak belsőleg s a három torony közül csak egy maradt meg: az előtér fölötti. A szentélynek és a beltérnek közös tetőzete van. A négy-

szögletű és gyakran elég magas torony tetején jól kifejlett barokk kupola van.

A másik típus pseudo-gót (7. ábra.). Huszttól Rahóig találkozunk vele. Zalozeč kyj¹⁾ szerint ezek teljesen gót stílusú templomok; mások úgy vélekednek, hogy nem a történelmi gótika nyilvánul meg bennük, hanem a XIX. század pseudo-gótikája, mely Erdélyből jött hozzánk. Ezek a gót, illetve pseudo-gót faépületek szintén hármastagoltságúak, természetesen csak belsőleg. Az előtér fölött van az egyetlen és gót stílusú torony, melynek négy sarkában kisebb hasonló tornyocskákat láthatunk.

III.

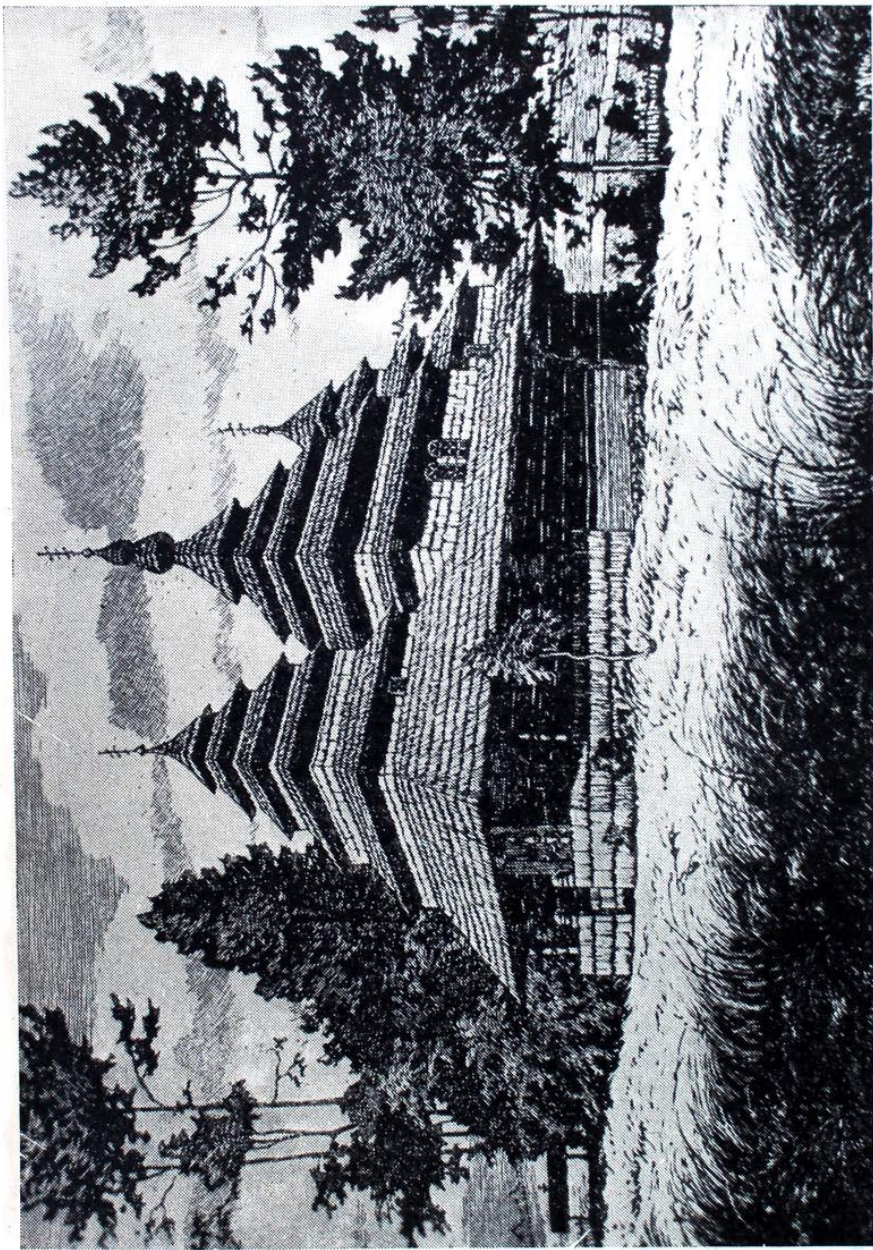
A mondottakat összeroglatva, minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy az emberiség kulturális fejlődésében a művészetek csak mint a történelmi fejlődés folyamán érvényre jutó világszemléletek megnyilvánulásai játszanak szerepet. A művészet ilyenformán mindig a korszak korrelációja: a korszak, vagy korszaklélek szabja meg a kulturális fejlődés irányát. Világnézetek elmúlása, születése mindig korszakalkotó caesurát jelent a földi lét érték-mezején.

A ruszinság magával hozta kultúrértékeit a Dunamedencébe, ahol egy új gondolatvilággal, illetve művelődéssel találta magát szemben. Mivel pedig az ember s a nemzetek életében egyik fontos alap-törvény az alkalmazkodás, — a ruszin nép is, az évszázadok folyamán, símult, idomult a nyugati gondolatvilághoz, hogy megtalálhassa egzisztenciális formáját az új körülmények közepette. A nyugat által való felszívás azonban soha sem volt teljes, mert ugyanakkor vallása, irodalma és faji adottságai folytán ösztönszerűleg megmaradt a régi kapcsolat egy része kelet művelődésével. E lélektani tény eredményeként fejlődött ki a sajátosan ruszin művelődési kettősség, mely tanulmányunknak tárgya volt.

Az egyházi festőművészet terén azonban nemcsak olyan képekkel találkozunk, amelyek lényegükben kelet és nyugat szintézisét viselik magukon, hanem olyanokkal is, amelyek csak eszmeileg keletiek, formanyelv szempontjából azonban teljesen nyugatiak. Ugyanezt állapítottuk meg a templom-építészet terén is. A pseudo-gót és barokk templomok a nyugati nagy architektúrák kifejezői. Nyugat kultúrhatása tehát erősebb volt. Ezzel szemben a hucul típusú, alaprajzukban keresztalakú templomok Bizánc építészetének megnyilvánulásai a ruszin egyházi művészetben. A ruszin kulturális kettősség tehát nyilvánvaló.

¹⁾ Zalozeč kyj W.: Gotische u. barocke Holzkirchen i. d. Karpathenlaendern Wien 1926.

Najvažnijši tipy derevljanych cerkøv na Pidkarp. Rusi. Pidk. Rus. Užhorod 1923. I.

6. ábra. A toronyi (Торонья) eredeti ruszin fatemplom.
6-ый образъ. Деревляна руська церковь въ Торонѣ.

7. ábra. A husztsófalvai (Danilovo) pszeudo-gót fatemplom.
7-ый образъ. Псевдоготична деревяна църковъ въ Даниловѣ.

Вплывъ востока и запада на руськое церковное художество

Нашъ народъ послѣ розселеня въ дунайску котловину принявъ восточну культуру. Але скоро прийшовъ и до культурныхъ звязковъ изъ западомъ, головно на полю соціяльномъ, политичномъ и общественномъ. Въ религійномъ и литературномъ отношеню однакъ онъ довгѣ столѣтя бывъ выключно подъ культурнымъ вplyвомъ византіѣ и восточныхъ славянъ. Постояннѣ вplyвы обохъ культуръ: восточной и западной въ дусѣ нашего народа произнесли психичнѣ перемѣны. Вытворилася культурна синтеза, котра есть нашимъ спеціальнымъ знакомъ.

Сесю культурну двойность дуже часто можеме спостерѣгати на нашомъ церковномъ художествѣ: въ церковномъ малярствѣ и въ церковной архитектурѣ. Въ церковномъ малярствѣ проявляються два напрямы: западный, въ видѣ великихъ западного походженя фигуральныхъ изображень и восточный, византіѣйский. До часовъ церковного розкола христіянское художество востока и запада есть одинаковое, формою изображеня въ службахъ символовъ Церкви, надприродное, спиритуалистичное. Иначе кажучи, наголось находився не на реальномъ изображеню фигуръ, иконъ зъ ихъ природною людскою красотою, но на изображеню мистики, аскезиса, надприродного выразу въ лицахъ и въ цѣлой внѣшной формѣ иконъ. Бѣгомъ часу западоевропейское церковное малярство залишае малярский спиритуализмъ и ренесансомъ оживляе опять изображеня реального свѣта. Въ противоположность зъ западомъ востокъ репрезентованый византіѣйскимъ стилемъ, котрый ажъ до нынѣ придержуется до спиритуальной формы изображень. Характеристичною формою церковного малярства востока есть изображеня фигуръ въ одной плоскости, т. е. уживаеся двохъ димензій. Сесея плоскость проявляеся въ позадѣ иконъ якъ золота стѣна. Иконографично фигуры византіѣ не мають въ собѣ ничъ реального, суть рухами и формою надприродными святыми, повнѣ незрозумѣлою маестатностью, аскезисомъ и святостью. Зъ зображеньемъ такихъ ирраціональныхъ фигуръ въ нашихъ церквахъ мы не встрѣчаемяся. Фрески нашихъ церквей, котрыхъ репрезентативнымъ майстромъ есть проф. Й. Бокшай, проявляють складъ восточныхъ и западныхъ малярскихъ напрямовъ. Отже культурный синтезисъ нашего народа очевидный и въ малярскихъ творахъ его художного генія. Отклонно отъ згаданого синтезиса маеме и такѣ образы, въ котрыхъ только идейна часть есть восточна, але изображаюча форма совершенно западня (2. образъ).

Чтобы згаданий складъ въ нашомъ малярствѣ наглядно указать, пригляньмесь ближе къ короткому розбору одного изъ образовъ Й. Бокшая, находячогоса на стѣнѣ епископской каплицѣ въ Унгарѣ (1. обр.). Изъ восточного изображеня на семь образѣ остався только византійскій затылокъ. Изъ него, т. е. изъ двохъ димензіяльных фигуръ, изображенѣ формою запада, въ трех-димензіяльный просторъ, котрый конечно проявляется про присутствие золотого, византичного затылка, только ограничено. Слѣдовательно: образъ говоритъ намъ ясно, что возникъ складомъ двохъ нашему народу знакомыхъ культуръ, котрѣ дотыкаются въ географичномъ просторѣ. И нерѣшенный языковой вопросъ не есть ничъ инымъ, якъ проявленя борьбы двохъ культуръ: западной и восточной. Пока въ фигуральномъ зображеню видиме въ нашомъ церковномъ малярствѣ складъ двохъ напрямовъ, орнаментальное украшеня осталось чисто византійскимъ, безъ замѣтныхъ вливовъ запада (3. обр.).

Вже на початку я сказавъ, что ся культурна розчиненность есть широка. Понеже къ церковному художеству принадлежитъ и наша цѣнна деревляна архитектура, будеме и туй глядати стопы проявленя западной и восточной культуры.

Славянску церковну архитектуру можеме роздѣлити на 3 части: I. архитектура западныхъ славянъ, на котру вліяли только стилѣ великихъ западныхъ архитектуръ: готики, барокка... и т. д. Изъ религійной точки погляду они рим. кат., або реформованѣ.

II. архитектура восточныхъ славянъ, на котру западнѣ формы не вливали. Она часто восточна зъ вежами формы цибулѣ, перевернутого сердца — походженя оригинально: магомеданского, перзійского и индійского.

III. архитектура среднихъ славянъ, принадлежащихъ въ кругъ вливу западной и восточной культуры. Проявленя запада на архитектурѣ нашихъ церквей есть ровномѣрное географичному положеню края. Иначе: на церквахъ находячихся глубоко въ горахъ вливъ запада замѣчаеме рѣдко, тымъ частѣйше въ такихъ селахъ, котрѣ суть на окраю горъ.

Художня цѣна церквей есть огромна. Понятно, бо до нихъ вложивъ народный художникъ цѣлу волю творчого духа. Не будеме говорити туй о ихъ внутренномъ и внѣшномъ задѣленю. Только прибавляеме, что послѣ Волфскрона сесе задѣленя есть норвежского походженя, для Лусцкіевича византійского, а для Уварова и Сичинского оно оригинальнымъ вытворомъ народного генія.

Классификацію церквей переведемъ на основѣ этнографичной и стилистичной. Розрозняемъ типы: 1. бойковский (4. обр.), котрый есть походженьемъ чисто руськимъ (церковь у Выш. Студеномъ). 2. лемковскій, находячийся найчастѣйше въ вост. Словакіи. Розниця межи бойковскою и лемковскою церковью находится въ томъ, что вливомъ запада не середня но перша вежа есть найвысша. 3. гуцул-

ский (5. обр.), котрый и основною формою есть византійский, въ видѣ креста. Проявляе wpływъ востока (церковь въ Ясѣню-Плитоватомъ). Къ опомянутымъ типамъ принадлежать еще церкви, на котрыхъ осуществляются монументальнѣ стилѣ запада: бароккъ и готика. 4. бароковый типъ (6. обр.) видиме въ церкви села Торони. Туй впливомъ запада счезли типичнѣ три вежи и соотвѣтно понятю запада остала только одна, котра есть закончена выразительною бароковою банею. 5. типъ псевдо-готичный мае село Данилово (7. обр.). Послѣ Залозецького мае дивитися на сѣ церкви якъ на проявленя чистой готики. Въ правдѣ они суть только наподобленьемъ Ердельской псевдо-готики.

Петро Милославский :

Руська народна пѣсня

(Пути историчного розвитку.)

Въ теперѣшномъ часѣ, коли не лише Европа, але майже и цѣлый свѣтъ охваченный небывалою въ исторіи человѣчества войною, казалось бы, что не може быти и слова о спокойной культурной работѣ. Але, якъ видно, старый афоризмъ о томъ, что «... музы мовчать, коли говорятъ каноны» — не оправдуеся сегодняшнѣю дѣйствительностью. Якъ разъ теперь, коли Подкарпатя знова органично влилося въ русло своего давнѣйшого историчного живота, коли и наша Держава высылае своихъ сыновъ на поля битвъ — якъ разъ теперь культурна работа все убольшаеся и мы, еще зъ большимъ воодушевленіемъ стараемся удовлетворити своѣ культурнѣ потребности. Дѣйсно — въ нашѣ тяжкѣ дни — «ни единымъ хлѣбомъ насущнымъ живъ будетъ человѣкъ».

Треба признати, что въ области науки, литературы и искусства за послѣднѣ роки мы досягли значныхъ успѣховъ. Такѣ организаціѣ, якъ литературнѣ выдання при нашихъ газетахъ, якъ Общество Подкарпатскихъ Художниковъ, якъ «Руський Народный Театеръ», на чолѣ зъ нашою центральною культурною институціею Подкарпатскимъ Обществомъ Наукъ — якъ бы концентрируютъ въ собѣ всѣ выявленя нашихъ творчихъ змаганъ и открываютъ передъ нами широкѣ рамки дальшой успѣшной работы.

Что относится до музыки, то туй намъ еще много хибить. Въ широкихъ кругахъ нашей общественности музыка, на жаль, не встрѣчаеся изъ такою увагою, якъ иншѣ виды нашей культурной дѣятельности. Межи тымъ, музыка, въ нашѣ дни перебудованя народной психологіѣ и соціальныхъ подкладовъ — и мусить, и може грати важну ролю, якъ могучий факторъ національно-патріотичного выхованя. Въ томъ отношенію — на Подкарпатю не зроблено майже ничъ, а если дачто и робиться, то дуже мало и въ самыхъ

примитивныхъ формахъ. Мы не маеме центральной музыканой институціѣ, не маеме ани одного симфоничного общества, не маеме ани властныхъ композиторовъ, котрѣ создали или создаютъ то, что принято называти Музыкою.¹⁾ Все, что мы маеме въ области музыки, заповняе собою лише наша народна пѣсня, котра сохранилася и до нашихъ дней, зъ невычерпательнымъ богатствомъ своихъ мелодій, и зъ оригинальностью своихъ ритмичныхъ и динамичныхъ оттѣнковъ. Что же принесла намъ, въ своей майже тысячлѣтней давности наша народна пѣсня? Якѣ слѣды историчныхъ и національно-культурныхъ змѣнъ мы можеме въ ней найти? Изъ кимъ, а въ чомъ есть музыкально-спороднена? — Всѣ тѣ вопросы и составляютъ цѣль нашей скромной працѣ: указати тѣ музичнѣ вplyвы, межи котрыми жила и розвивалася наша народна пѣсня.

Мусиме признатися, что сеся наша задача въ значной степени затруднена есть тимъ обстоятельствомъ, что мы диспонуеме дуже бѣдною музыканою библиографією про руську народну пѣсню. Майже всѣ дослѣдники нашей народной пѣснѣ подходили къ ней выключно зъ точки погляду текста. Историки, литературнѣ знавцѣ и этнографы зобрали великий матеріаль про угро-руську нар. пѣсню. Укажеме туй на такѣ цѣннѣ зборники, якъ, напр.: Я. Головацкій: «Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси»; М. Врabelь: «Угро-русски народны спѣванки»; Г. А. де-Волланъ: «Угрорусскія народныя пѣсни» та иншѣ. На великий жаль, се сѣ зборники мѣстятъ въ собѣ лише тексты, и не приводятъ мелодіѣ. И до теперъ еще работа по збираню и музыкальной записи нашихъ народныхъ пѣсень проводится въ дуже малой мѣрѣ, и часто безъ опредѣленной научно-музыкальной и этнографичной системы, безъ инструктирующого руководства изъ стороны достаточно авторитеныхъ институцій. Наслѣдкомъ сего являеся и той смутный для насъ фактъ, что множество мелодій, особливо въ области народной пѣсни, идучи своими корнями до глубокой религійной давнины (колядки), або къ часамъ татарского напада и войнъ зъ турками (историчнѣ пѣснѣ) для насъ, по большой части, затраченѣ. Если опубликованный въ зборницѣ, часописи или новинцѣ текстъ народной пѣсни можъ раховати тимъ способомъ сохраненнымъ, то мелодія пѣснѣ (коли не есть занотована) — для насъ остаеся неизвѣстною. Се, несомнѣнно, не лише хиба, але и ненагородительна для насъ культурна утрата, бо пѣсня безъ мелодіѣ — мертва.

¹⁾ Мы не маеме туй на увазѣ дакотрыхъ поодинокихъ нашихъ музичныхъ дѣятелѣвъ, котрѣ занимаються гармонизацією народныхъ пѣсень, або написали пару романсовъ на угро-руськѣ тексты. Признаеме тоту ихъ працю дуже важною и цѣнною, але все то еще не музыка въ широкомъ понятю слова, а лише першѣ кроки, подготовительнѣ упражненя.

Что же представляют собою опубликованъ мелодіѣ руськой народной пѣснѣ? Не можеме похвалитися великимъ числомъ сихъ публикацій; приводиме зъ нихъ туй лише головнѣйшѣ, и то: Др. Філяретъ Колесса: »Народні пісні з південного Підкарпаття«. Текст й мелодії із вступною розвідкою. Науковий Збѣрник Товариства »Просвѣта« в Ужгородѣ за рок 1923. Рѣчн. II. Стор. 122—142, + 72 стор. нот. (всего 153 пѣснѣ). Д-ръ Степанъ Андреевичъ Фенцикъ: »Пѣсни подкарпатскихъ русиновъ«. ч. I. Стр. 23 (37 пѣсень). Ч. II., стр. 27 (36 пѣсень). Въ Празѣ. Накладомъ державнаго издательства. (Всего въ зборнику д-ра С. Фенцика — 73 пѣснѣ). 3) »Подкарпатскѣ спѣванки для хору«, уложивъ Олександръ Кізіма. I-ый десяток. Выданя Товариства »Просвѣта« Подкарпатской Руси. Прага. 1921. (всего 10 пѣсень). Окремъ сихъ вышеуведенныхъ зборниковъ (числячихъ всего 236 пѣсень), мы диспонуеме еще властнымъ рукописнымъ зборникомъ руськихъ народныхъ пѣсень, записанныхъ (занотованныхъ) нами лично въ розныхъ мѣстахъ Подкарпатя въ періодѣ отъ 1933 р. до сего дня. Всего до громады найдеса до 400 мелодій руськихъ народныхъ пѣсень, котрѣ и составляютъ, если и далеко не вычерпающий, то все же достаточный для нашего изслѣдованія матеріаль.¹⁾ Якѣ условія и впливы сопутствовали угро-руськой народной пѣснѣ въ довгомъ пути еѣ розвитку? Вопросъ сей есть дуже сложный, и, дивлячися на великость часовыхъ масштабовъ, еще мало изслѣдованный. Все-же передо всѣмъ мы можеме смѣло твердити, что и угро-руська народна пѣсня не лишила безъ отголосу всѣ важнѣйшѣ историчнѣ подѣѣ, котрѣ отыгралися на території Угорщины. Подкарпатска Область, по своему географичному положеню, являлася часто ареною упорныхъ и кровопролитныхъ войнъ. Окремъ того, звязана територіально, политично и економично изъ землями короны св. Стефана, Подкарпатска Область переживала и еѣ историчну судьбу, еѣ пораженія и еѣ побѣды. Зачинаючи отъ татарского напада, угро-руська народна пѣсня все откликывалася на ту героичну боротьбу, котру провадила Угорщина за свою независимость. Ясными словами повѣствуе наша народна пѣсня объ ужасахъ татарского насилія:

¹⁾ Мы не приводиме туй иншихъ опубликованныхъ мелодій, бо они не представляютъ для насъ, изъ розныхъ причинъ, достаточной вартости. Такъ, на прикладъ, двѣ части зборника Ф. Колессы »Руськи народни пѣсни з південного Підкарпаття«-сутъ лише гармонизаціями (для мѣшаного и мужеского хоровъ) пѣсень, уведенныхъ уже въ попередному зборнику. »Хоровый Зборникъ“ въ Ужгородѣ дня 13. юнія 1926 р. Прага. 1927., або »Рускій пѣсенникъ для дѣтей и молодежи“ — составилъ Левъ И. Тыблевичъ. Изд. Музык. драматическ. общ. »Боянъ“ въ Ужгородѣ. Ужгородъ. 1920. — мѣстятъ въ собѣ по большой части чужѣ, не угро-руськѣ народнѣ пѣснѣ; сесѣ два зборники являються якъ подъ часть ческого режиму, межи украинскимъ и великорусскимъ музичными напрямими.

Курилася дорожейка, куды йшли татаре,
Текла кровця поточками, якъ вода на яри.
Ой плакали жоны, люде, небожатка дѣти,
Тяжко, тяжело християнамъ на свѣтѣ прожити.
»Напустивъ Богъ на християнъ превелику кару,
Мучать людей, убиваютъ невѣрнѣ татаре.
Ой Боже нашъ милосердный змилуйся надъ нами,
Одверни Ты одъ насъ татаръ пустыми лѣсами.
Не дай Боже християнамъ у рабствѣ служити,
Поможи намъ, пане Боже, на свободѣ жити«.¹⁾

Но еще яснѣйшими словами говорить наша пѣсня о той волѣ къ боротьбѣ, котрою бывъ захваченный цѣлый руський народъ:

». . . Татарине, татарине, чого ти туй прийшов,
Ци ти нарид ще не видів, ци що ти туй зайшов.
Забирайся татарине, геть із моей хати,
Бо ще буду твою голов тупицев рубати«.²⁾

Мадярска народна пѣсня отмѣтила тѣ героичнѣ часы, коли мадярский народъ своею кровію и своимъ животомъ боронивъ свободу своей отчины отъ безпощадной турецькой инвазіѣ. Но и руська народна пѣсня отразила въ собѣ ту тверду волю къ побѣдѣ, котра въ концѣ концовъ послѣ И. Гунядія, Н. Зриньи, Ст. Добо и другихъ славныхъ героевъ, сохранила отъ гибели не лише Угорщину (а изъ нею и Подкарпатску область), но и цѣлу християнску Европу.

По словамъ стародавней колядки изъ Бычкова, коли дознався панъ, что его »краину Турки обняли« — такъ сказавъ:

»Вѣрнѣ служечки сѣдлайте конѣ,
Сѣдлайте конѣ, идѣть в погонѣ.
Сѣдлали конѣ, пушли в погонѣ.
Ой здогонили турецькое войско.
Першу войночку з лучка выстрѣлив,
Другу войночку сабельковъ истяв,
Третю войночку коником стоптав,
Турецького царя попри коня взявъ«³⁾

Еще изъ большою поетичностью описуе эпизоды турецькой войны незнамый авторъ въ пѣснѣ зъ р. 1686: »Турки подъ Вѣднемъ«:

¹⁾ Село Збынѣ. Записъ Н. Щербая (изъ рукописного собранія).

²⁾ Збірничок гуцульських народних пісень коломийок. Зібрав Василь Піпаш в Косівській Полянї. 1941. Стор. 30.

³⁾ „Подкарпатска Русь“. Рѣчникъ II, ч. 6. Ужгородъ, 1925. Стор. 103.

»А таборы турецькїи стали подъ Вѣдень,
Та не знаютъ, же имъ прииде горка обѣдень.
Цѣсарь на то ничь не дбае,
А надѣю въ Бога мае.

— — — — —
Идутъ Нѣмцѣ ажъ подъ самый Нандоръ Фейерваръ
Турчинови указуютъ мечи кервавіи:
Турчинъ того якъ обачилъ,
Изъ табора втечи рачилъ.

— — — — —
Не по волѣ Варадъ здали —
Бо ся смерти въ немъ бояли;
Уже Турци отступають,
Христїяне триумфуютъ«.1)

Приведенѣ примѣры показуютъ намъ, что въ тяжкихъ часахъ руський народъ, по свидѣтельству своей народной пѣснѣ, всегда смѣло вставъ на оборону цѣлодержавной суверенности. Та вѣрность найшла и историчное подтвержденя въ гордомъ титулѣ руського народа, якъ народа »генс фїделиссима«. Але и въ чисто-бытовомъ отношеню, народъ нашъ цѣнивъ свою неотдѣленность отъ условїй цѣлодержавного живота. По словамъ вышецитированой пѣснѣ:

»Хотяя кто изъ боку прииде, мусить признати,
Же угорська земля была намъ добра мати.

— — — — —
Медомъ, млекомъ, достатками ся оплывала,
Што лемъ сердце забажало, вшитко то мали«.

Розноязычность народовъ и племенъ, заселявшихъ земли Великой Угорщины, самопонятно, въ значной мѣрѣ способствовали и взаимнымъ языковымъ влияемъ, перебираню и приспособлюваню чужихъ словъ и выразовъ въ свой разговорный лексиконъ. Интересно, въ томъ отношеню, прослѣдити, въ якой мѣрѣ языкъ руськой народной пѣснѣ перебравъ чужѣ слова и выразы. Знатокамъ поровняющей филологїѣ извѣстнѣ многочисленнѣ случаѣ, коли въ языцѣ и отдаленныхъ територїально народовъ встрѣчаются або зовсѣмъ подобнѣ слова, або слова изъ спольнымъ корнемъ (пнемъ). Явленіе то тымъ больше есть понятнымъ у народовъ, котрѣ мають спольну границу, або у населеня пограничной околицѣ. Якъ разъ симъ обстоятельствомъ и можъ пояснити то, что въ текстѣ руськихъ народныхъ пѣсень, часто можъ встрѣчати слова словацкѣ, або словакизмы, приспособленѣ къ мѣстному говору. И теперъ еще въ пѣс-

1) „Литературна Недѣля“ Подкарпатского Общества Наукъ. Ч. 14., 1941., стор. 122—123.

няхъ Ужанской жупы можъ чути пѣснѣ изъ множествомъ словакизовъ.

Если словакизмы въ нашей пѣснѣ являются наслѣдкомъ давнихъ спольныхъ границъ, то еще зъ большимъ правомъ можъ чекати въ нашихъ пѣсняхъ слѣдовъ впливу языка мадярского. И дѣйсно, въ самыхъ рознородныхъ по своему содержанию руськихъ народныхъ пѣсняхъ мы находиме явнѣ слѣды впливу мадярского языка. Не говорячи уже о томъ, что цѣлый рядъ мадярскихъ словъ достало повное горожанство въ языцѣ руськихъ пѣсень (якъ напр.: *város, kalap, katona, zseb, szegény, legény, szabó* и т. д.) были и особливѣ причины, котрѣ причинилися до розширення мадярскихъ словъ и выразовъ въ языкъ нашей народной пѣснѣ. Спольна войскова служба, майже каждорочнѣ вандровки русиновъ на заработки, на лѣтнѣ полевѣ работы на мадярску ровнину, все то также привело до того, что розговорный языкъ, а в'едно зъ нимъ и языкъ народной пѣснѣ, присвоили собѣ не мало мадярскихъ словъ и выразовъ. Приводиме низше дасколько характеристичныхъ прикладовъ: народна пѣсня изъ села Люта: ». . . підеме, підеме у тоту суботу, вже сьме доробили вілягом мадярску роботу. . .«¹⁾ Обжинкова пѣсня изъ села Твароже: ». . . Грабане, грабане, бисме дограбали, жеби сме на вечюр одомаш достали. . .«²⁾ Народна спѣванка изъ села Бедвля: ». . . Та дали му, дали да кони турецькѣ, абы собѣ купивъ чижемки нѣмецькѣ. Чижемки нѣмецькѣ изъ шаркантивоами, абы йшли звенячи долу Кошицями. . .«³⁾

Даколи встрѣчаеме и цѣлѣ мадярскѣ реченя, вставленѣ въ руський текстъ пѣснѣ. Народна пѣсня изъ села Вышн. Розтоки: ». . . Закукала зозулиця, та сѣла на ганокъ. Забывимся поклонити: Йов регелт киванок. . .«⁴⁾ Въ отношенію языкового впливу, наше народное творчество иллюструеся не лише прикладами давного походженя, но и по сей день мы являемеса свѣдками сего своеобразного языкового содружества, якъ то видко, на прикладъ, изъ народной пѣсни совсѣмъ недавного часу: ». . . Та я свою бѣлявину приперъ горѣ муром, та надыйшов мадярско: Міт чиналс іт уром?«⁵⁾ Такихъ примѣровъ можно бы было привести и больше. Но уже и изъ вышенаведенныхъ ясно, что языкъ руськой народной пѣснѣ присвоивъ собѣ дакотрѣ мадярскѣ слова и выразы.

Что относится до чисто музичныхъ впливовъ, котрымъ подвергалася руська народна пѣсня, то туй, передовсѣмъ, треба бы было постановити головнѣ признаки еѣ мелодичной и ритмичной

¹⁾ Др. Ф. Колесса: „Народні пісні з південного Підкарпаття“, стор. 34, чис. 74.

²⁾ Др. Ф. Колесса: „Народні пісні в південного Підкарпаття“, стор. 28, чис. 59.

³⁾ „Нашъ Родный Край“, 1925, рочн. IV. ч. I.

⁴⁾ По записи Н. Щербая: „Русское Слово“, 1941. VIII. 27.

⁵⁾ Мукачевскій гимназистъ: „Угро-русскіе бытовые пѣсни“. Народна Школа. Май, 1940/41. № 9.

будовы. Лише постановивши сесе, можно бы въ поровнаню зъ народною пѣсною иншихъ народовъ говорити о музыкальныхъ wpłyвахъ и о музыкальной спородненности. Руська народна пѣсня еще не мае доси научно розробленной системы дефиницій своихъ найхарактеристичнѣйшихъ музыкальныхъ признаковъ. У вспомянутой нами высше интересной работѣ проф. Ф. Колессы («Народні пісні з південного Підкарпатя»), въ вступной розвѣдцѣ зроблена проба увести до системы головнѣ признаки мелодичной и ритмичной будовы нашей народной пѣснѣ. Не входячи туй въ подробный критичный розборъ предложенной др. Ф. Колессою системы, все же намъ здаеся, что принята нимъ система не всегда и не въ повной мѣрѣ отповѣдае установленной цѣли. Дефиниція характеристичныхъ музыкальныхъ признаковъ народной пѣснѣ, въ зависимости лише отъ чисто текстовой стороны, отъ числа складовъ въ окремыхъ рядкахъ, часто невозможно есть по той простой причинѣ, что въ одну группу изъ однаковою ритмичною будовою стиха попадають пѣснѣ изъ явно выраженными признаками рознородной, неоднаковой мелодичной структуры. Такимъ чиномъ стаеся мѣшаня двохъ признаковъ — мелодичного и ритмичного. Намъ кажеся правильнѣйшимъ, опредѣляти музычнѣ признаки народной пѣснѣ, уживаючи оба два способы группировки пѣсень, и то: мелодично и ритмично.

Хоть руська народна пѣсня по своему походженю дуже стара, все же мы не находиме въ ней тихъ музыкальныхъ признаковъ, котрѣ характеристичнѣ суть для той стародавней пѣснѣ, межи котрою она жила и розвивалася. Мы маеме туй на увазѣ пѣсню мадырску и словацку, якъ найблизшихъ и найдовше часово звязанныхъ сосѣдей нашей народной пѣснѣ. Спольна цѣлодержавна територія зъ каждого боку найбільше приближае къ намъ пѣсню мадырску. Окремъ того мадырска народна пѣсня, зародившися на основахъ прадавной, самобытной музыкальной культуры, въ большой степени могла впливати на соприкасавшуюся изъ нею пѣсню руську и пѣсню словацку. Зъ той причины, спробуеме досягнути нашей цѣли оборотнымъ путѣмъ, и то: опредѣливши основнѣ музычнѣ признаки пѣсни мадырской, прослѣдити, якъ изъ тихъ признаковъ и въ какой мѣрѣ отбилися на пѣснѣ руськой.

Одинъ зъ найславнѣйшихъ историковъ и дослѣдниковъ мадырской народной пѣснѣ, Бейла Бартокъ, цѣлый свой животъ посвятивъ збираню и выученю народной пѣснѣ и роздѣляе мадырску народну музыку на деколько головныхъ группъ, зъ котрыхъ насъ интересують першѣ двѣ, и то: стара мадырска пѣсня и новѣйша мадырска пѣсня.¹⁾ Головными признаками стародавней мадырской

¹⁾ Интересуючихся подробнѣйше выученьемъ мадырской народной пѣснѣ и еѣ впливомъ на народну музыку сосѣднихъ народовъ — отсылаеме къ дуже цѣнной працѣ Бейлы Бартока: „Наша народна музыка и народна музыка нашихъ сосѣдновъ“ — Bartók Béla: „Népzeneék és a szomszéd népek népzeneje“ 127 dallammal. Budapest. Somló Béla könyvkiadó. (1934.) 36 стор. † 32 стор. ногъ.

пѣснѣ (зъ мелодичного боку) есть уживаня такъ званной пентатонной скалы, пятиступньового звукоряду («*az ötfokú hangsor*»). Пентатона — прадавного походженя, родилася въ Китаю майже 3.000 лѣтъ передъ Рождествомъ Христа и оттуды поширилася скоро межи всѣми азійскими народами.¹⁾ Пентатона есть звукорядъ зъ пяти звуковъ безъ полутоновъ: d, f, g, a, c, або: g, b, c, d, f. Доповняючи пентатону горѣшною октавою, можеме примѣтити, что пентатона (числячи отъ основного тону) не мае секунды и сексты; послѣ теперѣшной намъ октавной нотаціѣ — не мае II-ой и VI-ой степени d, f, g, a, c, (d); або: g, b, c, d, f, (g). Мадярский народъ давно уже присвоивъ пентатону, что и являеся выразнымъ роздѣльнымъ признакомъ мадярской народной мелодики отъ народной мелодики иныхъ европейскихъ народовъ.²⁾ Коли и якъ мадярский народъ въ своихъ давнихъ вандровкахъ по азійскихъ и европейскихъ просторахъ познакомився и перебравъ тоту пентатонную систему, точно неизвѣстно; окремъ того, сесе и не входитъ въ рамки нашей праці. По думцѣ дакотрыхъ дослѣдниковъ сего вопроса возможно, что мадяре, сусѣдуючи зъ азійскими народами, народна мелодика котрыхъ была збудована на пентатонѣ, перебрали и присвоили еѣ собѣ. Доказомъ того есть выразна спородненность мадярской народной пѣснѣ изъ народною пѣснею тихъ остатковъ азійскихъ народовъ, котрѣ перебивають теперь коло Волги и Урала (черемисы, остяки, киргизы, калмыки, татаре та иншѣ).³⁾ В. Бартокъ числитъ, что найдеся коло 1.000 старыхъ мадярскихъ народныхъ пѣсень (заклученныхъ въ 200 розныхъ варіаційныхъ группахъ), збудованныхъ на основѣ пентатонной системы. Другимъ характеристичнымъ признакомъ мадярской народной пѣснѣ старого стилю есть правильна, чотырирядкова будова мелодіѣ («*négyszoros dallamok*»), правильное повторюваня пѣсенныхъ рядковъ. Звычайно чотыри пѣсеннѣ рядки збудованѣ такъ, что мають одинакое число складовъ въ каждомъ рядку. Число складовъ въ стародавней мадярской пѣснѣ опредѣляеся Б. Бартокомъ отъ 6-ти до 12-ти. Стародавня мадярска пѣсня въ своей мелодицѣ наибольше устойчива; по цѣлой, мадырами заселеной территории, та пѣсня со-

¹⁾ По думцѣ китайского филозофа Фу-Си (жиючого 3000 лѣтъ передъ Р. Х.) пентатона есть символичнымъ означеньемъ пяти основныхъ стихійныхъ силъ природы: воды, воздуха, земли, огня и вѣтра (Е. Браудо: „Всеобщая исторія музыки“, т. 1, стор. 12. Петербургъ, 1922).

²⁾ „... Ezt az ötfokú hangsort Magyarországon kívül (és egyes szomszéd népeken kívül, akik tőlünk vették át) egyetlen más európai népnél sem találjuk meg“. (Pálóczi Horváth Lajos: *Népünk dalai. A magyar népdal nemzeti jelentősége. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1941. 20 old.*)

³⁾ Въ нотовыхъ сборникахъ Б. Бартока, З. Кодаля найдеме цимало иллюстрацій сей породненности. Отмѣтиме также и цѣнну статью на сесю тему высшезгаланного нами п. Л. Горвата (изъ дуже типичными нотовыми прикладами): Pálóczi Horváth Lajos: „A magyar népi kultúra keleti gyökerei“. *Magyar Elet. VIII. évfolyam 3. szám. 1942. Március hó. 9—12. old.*

храняе свою музичну форму и въ найотдаленнѣйшихъ округахъ. Точну форму мелодіѣ знаютъ теперь лише старѣ люде.¹⁾ Что относиться до ритму малярской пѣснѣ, то характеристичною формою его есть свободный рецитативъ, т. зв. „parlando” („recitando”, „beszédszerűen szabad ritmus”). Иншою формою ритму являеся точный танечный ритмъ. Типичною формою малярского ритму есть такожъ приспособленный къ словамъ, т. зв. »точкованный ритмъ« („alkalmazkodó pontozott ritmus”), т. е. такой ритмъ, при котромъ продолжительность нотъ въ тактѣ дѣлится на дробнѣ долѣ. Уживаня того або иншого ритму залежить такожъ и отъ числа складовъ въ пѣсенныхъ рядкахъ.

Межи руськими народными пѣснями мы мало можеме найти такихъ, мелодіѣ котрыхъ были бы збудованѣ на пентатонѣ. Мелодично наша пѣсня заключае въ собѣ признаки позднѣйшихъ часовъ (средновѣчнѣ церковнѣ лады), або цѣлкомъ иншѣ признаки (теперѣшний намъ мажоръ и миноръ). Приводиме все же двѣ руськѣ народнѣ пѣснѣ, въ мелодичномъ рисунцѣ котрыхъ можъ ясно чути признаки прадавной пентатоны:

1. Beregmegeye
Patakya Mária

Tempo giusto

Ои не за-тѣ свѣ-ва-ю, же я ся гоб-
Ои по-свѣ-ю по-свѣ-ю, У кишъ кер-тѣ

-ре ма-ю. лен за-тѣ свѣ-ва-ю, же бѣ-гу зма-га-ю.
ли-ли-ю. Про ко-ю про те-бе, Мои лю-би шу-га-ю.

(Horváth Lajos: „Népünk dalai”. 88. стор.)²⁾

Въ руськомъ текстѣ — выразный прикладъ маляризма: »У кишъ кертѣ«.

¹⁾ „... A régi dallamok az egész magyarokta területen egységes karakterűek: lényegileg ugyanolyan szerkezetűek Sopron vm.-ben, mint Csikban és Moldvában, Bereg vm.-ben mint Szerémben. Kiveszöféiben vannak: jóformán már csak öreg emberek ismerik őket. Kb. 200 variáncsoportba tartozó 1000 ilyen dallamot találunk eddig“. Bartók Béla: „Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje“. 5 old.

²⁾ Текстъ приведенъ нами — руськими буквами; въ оригиналѣ — текстъ приведенъ малярскими буквами, при чемъ руськое произношеня передано не всегда точно („ленъ“ вм. „лемъ“; „люби“ вм. „любый“). П. М.

2.

Recitativo

п. м.
Унгарск

Вер-бу-ю цу-са-ра По нудр зе-ле-ный гай,

И я ся звер-бу-еть, Мо-ей ш-люи на жаль.

Мелодика каждой из сихъ двухъ пѣсень збудована на характеристичному пентатоновому звукоряду: g, b, c, d, f, (g). Въ русской народной пѣснѣ мало есть поширенный типичный для мадарской мелодики ритмъ „parlando”. Межи 400 русскими народными пѣснями, что маеме мы подъ рукою, цѣлкомъ мала частина, лише 22 пѣснѣ (т.е. всего 5%), мають ритмъ означенный якъ „parlando”. Частѣйше можъ встрѣчати межи нашими народными пѣснями приспособленный къ словамъ ритмъ, т. зв. »точкованный ритмъ« („alkalmazkodó pontozott ritmus”). Часто найдеме такожъ и звычайный танечный ритмъ въ $\frac{2}{4}$, ритмъ коломыйки, котрый является ритмомъ у насъ наибольше поширеннымъ.

Въ каждомъ случаю относительно ритму (и связаной изъ нимъ манеры сповнения) наша пѣсня не перебрала отъ стародавней мадарской пѣснѣ еѣ вызначныхъ признаковъ. Мелодично, якъ то было высше сказано, наша пѣсня такожъ въ дуже малой мѣрѣ уживае пентатону.

Взагалѣ можеме сказати, что руська народна пѣсня изъ стародавнюю мадарскую мелодикою звязана лише отдаленно, хоть и мае въ собѣ дакотрѣ еѣ характеристичнѣ признаки.

Нова мадарска пѣсня („az új dallamok”), перебравши отъ стародавней пѣснѣ еѣ характеристичнѣ признаки, розширила ихъ и детализовала. Сеся нова мадарска пѣсня вызначаея не лише точнѣйше приспособленнымъ танечнымъ ритмомъ, але (что найголовнѣйше) точною симметриєю въ музичной будовѣ пѣсенныхъ частей. Чотыри части не лише симметричнѣ въ отношеню числа складовъ въ каждой части, но и въ отношеню мелодичного рисунку. Туй возможнѣ всякѣ комбинаціѣ. Отмѣтивши мелодіѣ окремыхъ частей буквовыми означениями, получиме сякѣ найголовнѣйшѣ и найчастѣйше уживанѣ комбинаціѣ: А А В А (мелодія въ першой, другой и четвертой частяхъ однакѣ); А В В А (мелодія въ першой, четвер-

той, въ другой и третьей частяхъ — однакъ). Интереснымъ признакомъ есть такожь и то, что часто мелодія другой части являеся точнымъ повтореніемъ мелодіѣ першой части, лише перенесенной на квинту выше: А А⁵ В А (мелодія першой и четвертой частей — однакъ); мелодія другой части есть мелодія першой части зъ тониною на квинту выше). Самопонятно, что туй возможнѣ (и на практицѣ встрѣчаются) еще и иншѣ варіяціѣ. Наибольше характеристична для малярской пѣснѣ комбинація, есть, по Б. Бартоку — А В В А (див. выше).¹⁾ Сесю чотыричастинну будову пѣсенной мелодіѣ, характеристичну для малярской народной пѣснѣ, часто встрѣчаеме и въ руськой народной пѣснѣ. Въ звязку еще изъ симетрією складового состава для каждого стиха наша народна пѣсня достае несомнѣннѣ признаки породненности изъ малярскою народною мелодикою. Не беремеса туй рѣшати, въ якой историчной послѣдовательности перебрала наша народна пѣсня сесѣ характеристичнѣ признаки малярской народной мелодики. Въ каждомъ слу-

Moderato 3. п. м.

А

Цей погр ду-бу-но-ю погр зе-м-но-ю,

Тамъ си-губъ го-лубъ зъ го-лу-бу-но-ю. Си-губ-

-ли въ на-рѣ. цъ-ло-ва-м-ся, Си-вѣ-ли крѣпкѣ-

-ца-ли об-ни-ма-м-ся.

¹⁾ „... Ezekből ABBA látszik — legalább is mindeddig — csak magyar anyagban található szerkezetnek...” Bartók Béla: „Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje”. 5 old.

чаю, та взаємна породненность, незалежно отъ того, коли и якъ она сталася, есть очевидною. Приводиме ниже дасколько иллюстрацій того, якъ наша пѣсня мелодично збудована по схемамъ мадярской мелодики. Самопонятно, что не всегда и не въ каждой пѣснѣ тотѣ схемы точно выдержанѣ. (Диви прим. ч. 3.)

Мелодична схема: А А В А. Складова симметрія не выдержана цѣлкомъ точно: (11 + 10) + (10 + 11).

Въ нижеприведенной пѣснѣ видиме уже и перенесенну на тонику квинту (точное повтореня першой мелодіѣ на квинту выше — А⁵):

4. п. м.

А Мараморошъ.

Recitando

то-бъ год-ре, то-бъ год-ре, ме-нѣ зле,
 тво-е мѣ-кѣ ру-мя-нѣ-е, мо-е сѣне.
 то-бѣ кѣ-не за ка-ла-помъ ру-мѣ-ка,
 ме-нѣ ма-ре у ко-мѣ-цѣ за-ног-ка.

(Дрѣ Степанъ А. Фенцикъ: »Пѣсни подкарпатскихъ русиновъ«, ч. II. стор. 23, чис. 30.).

Мелодична схема: А А⁵ В А. Складова симметрія выдержана точно въ 11 складовыхъ рядкахъ.

Мелодична схема: А А В А. Въ четвертой части мала нотова змѣна не змѣняе характеръ мелодіѣ. Складова симметрія въ 14-ти складовыхъ рядкахъ; се типичный складовой рядъ для коломыйки, нотованый на 4/4. На жаль, составитель зборника не дае къ тому жадныхъ примѣчаній.

Нижеприведена пѣсня збудована по схемѣ: А В В А.

Не скоро. 5. Марамошови.

Музыкальная запись песни в нотном формате. Ключ — F# (двукрестный), ритм — C (колла). Записаны четыре строки музыки с соответствующими текстами. Над первой и третьей строками обозначены буквы А и В, над второй — А и В. Музыкальные фразы соединены скобками.

Ой кедь мо-бши, мо-би вощ-но, не ка-ни ни-ко-му,
 Бо то мо-ди по-роз-но-сать, якъ въ-терь со-ло-му.
 Въ-терь со-ло-му роз-но-ситъ, со-ло-ма дроб-нень-ка,
 ме-ня мо-де възу-би възшуть, а я мо-ло-день-ка.

Складова симметрия лише въ крайнихъ и середующихъ частяхъ цѣлкомъ однака: (12 + 10) + (10 + 12).

Музыкальная запись песни в нотном формате. Ключ — F# (двукрестный), ритм — 2/4. Темп — Allegretto. Записаны две строки музыки с соответствующими текстами. Над первой строкой обозначены буквы А и В, над второй — А и В. Музыкальные фразы соединены скобками.

Ой на го-ри, ой на го-ри ви-но-бра-ня,
 Бу-де за мновъ, еи' гой, ба-но-ва-ня, Будуть

¹⁾ Означена „[П. М.]“ — всяды означае то, что пѣсня приведена изъ нашего властного рукописного зборника руськихъ народныхъ пѣсень и лично нами записана. У всѣхъ иншихъ случаяхъ — приводиме точно указанъ джерела.

B

хви-ль, ей пої, са-но-ва-ти, якь ся бу-

A

-ду, якь ся бу-ду од-га-ва-ти.

Примѣчаеме, что въ пѣсняхъ, зложенныхъ послѣ высшенаведенныхъ взорахъ чотыричастинной мелодіѣ (по схемѣ А В В А) перша и четверта частина все автентичнѣ; отклоненія отъ мелодичного рисунку найчастѣйше стаеся въ другой и третей частинѣ, что звязано звычайно и зъ нарушеньемъ складовой симметріѣ, якъ наприкладъ:

7

I

moderato. Тварюх

а при-шов він на цю-лі-ци, а-го-да,

II

Пна-ре гів-ре, же ся ніг-да не од-га,

III

Не пнар, гів-ре, ре-це-це, Не роб жа-мо ти з се-бе,

IV

Пршї-де шу-гаї з ва-ме-ри-ки по те-бе!

(Др. Ф. Колесса: »Народні пісні з південного Підкарпаття«. Нотовый додаток, стор. 70, чис. пѣснѣ 150).

I и IV мелодичнѣ урывки цѣлкомъ совпадаютъ; II и III частина по мелодіѣ различнѣ; вставка рефрену въ III частинѣ — »ре-це-це« вызвало и збольшеня числа складовъ, чимъ сталася порушенной и складова симметрия: (11 + 11) | + (14 + 11).

Иншимъ признакомъ стародавнего походженя пѣснѣ есть то, до якої степени уживаеся въ пѣсенной мелодіи т. званѣ старѣ церковнѣ лады. Въ часѣ ихъ повстаня и дальшого розвитку (до конца XVI. столѣтя), людскому ухови чужѣ были современнѣ намъ звучаня мажора и минора, и однимъ способомъ заключити мелодію въ тотъ или инший мелодичный рамець было уложити еѣ въ томъ або иншомъ церковномъ ладу, при чомъ тоника не всегда поддавалася точному опредѣленю. У всѣхъ историковъ музыки построеня мелодіѣ народной пѣснѣ въ церковныхъ ладахъ всегда было признакомъ давнего походженя пѣснѣ. Спомянутый нами высше Б. Бартокъ, признаючи, что мадырска пѣсня часто збудована въ церковныхъ ладахъ, опредѣляе и ихъ тонацію (найчастѣйше въ дорійскомъ, або въ аеольскомъ, меньше въ миксолидійскомъ и рѣдко въ фригійскомъ ладахъ).¹⁾ Такъ само и звѣстный знавецъ руськой народной пѣснѣ, др. Ф. Колесса, примѣчае, что »... до старшої верстви треба безперечно причислити мельодіи построени на середновічних церковних ладах, головою признакою котрих е се, що становище тоніки не е в них так ясно означене, як у новійших мельодіях, зложеня по октавній системі дуровой чи мольовой скали... Получення кварта з квінтою у ріжних комбинаціях дае в результаті цілий ряд середновічних церковних ладів, уживаних в українських піснях давнійшої верстви...« (»Народні пісні з Південного Підкарпаття«, стор. 138.). Уживаня церковныхъ ладовъ въ мадырской мелодицѣ потверждае и цитованый уже нами Л. Горватъ, котрый, такожь, якъ и Б. Бартокъ, опредѣляе такий рядъ найчастѣйше уживаныхъ церковныхъ скалъ: дорійский, аеольский, миксолидійский, рѣдко фригійский и цѣлкомъ выключно модерный минорный звукорядъ.²⁾

Межи угро-руськими народными пѣснями церковнѣ лады уживаються доста часто. Самопонятно, что не все въ руськой народной мелодицѣ встрѣчаеме чистый видъ того або иншого церковного ладу, але всетаки найдеме много нашихъ пѣсень, мелодика котрыхъ збудована на основѣ церковныхъ ладовъ, тамъ-сямъ лише затемнена або случайными хроматизмами сучасной намъ октавной систе-

¹⁾ „... Hangsorunk többféle lehet: gyakori a rendes dur, az ú. n. dór és aeol, kevésbbé gyakori a mixolyd, ritka a phryg“. Bartók Béla: „Népzeneánk és a szomszéd népek népzeneje“. 5. old.

²⁾ „... Az új stílusú magyar népdalok tehát — mint láttuk — az ősi ötfokú skálán kívül a következő hangsorokon mozognak (elterjedtségük, gyakoriságuk sorrendje szerint sorakoztattam fel őket egymásután): dór, aeol, dur, mixolid, ritkábban frig és egészen kivételesen modern moll hangsoron“. Horváth Lajos: „Népünk dalai“ 58. old.

мы, або признаками церковныхъ т. зв. »плагальныхъ ладовъ«.¹⁾ Уживаня въ мелодицѣ нашихъ народныхъ пѣсень церковныхъ ладовъ являеся, якъ то выше было указано, несумнѣвнымъ признакомъ давного походженя тихъ пѣсень. Изъ 153-хъ пѣсень, приведенныхъ въ зборнику Ф. Колессы («Народні пісні з південного Підкарпаття») мы начислили до 54 пѣсень (35%), котрѣ заключаютъ въ своей мелодицѣ больше-меньше выявленѣ признаки церковныхъ ладовъ. И самъ составитель зборника признае, что ». . . Отсе зіставленне пісень із характеристичними закінченнями показуе наглядно, як багато мелодій в нашому збірнику побудованих на старинних ладах, хоч під впливом хроматизму й октавної системи ці старинні мелодії підлягли подекуди значним змінам. Розмірно найчистіше доховується церковно-дорійська скаля, улюблена й дуже розширена в українських народніх піснях». (Ibid., стор. 139.). Приводиме ниже дасколько примѣровъ руськой народной пѣснѣ, мелодика котрой збудована на церковныхъ ладахъ: Дорійский ладъ: (d e f g a h c' d').

Recitando 8 п. м. (Верблянь)

Сы-ри гро-ва цурь-кшій дым, цурь-кшій дым,
 У по-на е о-дин сын, о-дин сын,
 а в по-на-д'я д'явчи-на, д'явчи-на,
 Бы-ла бы му пунчи-на, пунчи-на.

¹⁾ Плагальнѣ церковнѣ лады образуются изъ автентичныхъ церковныхъ ладовъ перенесеньемъ горѣшней квартовой части подъ нижню квинтову часть, напр.: автентична дорійска скаля: d e f g a h c' d' плагальна гиподорійска: A H C d e f g a. Назва плагальныхъ церковныхъ ладовъ образуеся изъ назвы автентичныхъ ладовъ прибавленіемъ спереду частицѣ „гипо“ (подъ).

(Примѣтите характеристичну для малярской пѣснѣ чотыри-частинну будову мелодіѣ: А В В А, а такожъ правильну складову симметрію: (7 + 3) + (7 + 3) + (7 + 3) + (7 + 3)!).

Мелодія приведенной пѣснѣ такожъ збудована на церковно дорійскомъ ладѣ (g, a, b, c, d, e, f, g).

9. п. м.
Мараморощ

Recitativo

У се-св-гои згруе-ма ситно мени

бу-ло, Бо за го-ри за го-ри

за мѣсами Серце те-бе ру - ло.

Ой ци шя-ну на зоронь-ки,

ци на цвѣ-ты крас-ны, вижу тебе

мої мильн-кій, тво-и о-чи яс-

(Мараморошѣ. Сообщено В. Колесниковымъ).

Межи руськими народными пѣснями (такъ само якъ и межи мадярскими) наибольше поширенный есть якразъ дорійскій ладъ. Встрѣчается такожъ и миксолидійскій (g, a, h, c, d, e, f, g), и дакотрѣ плагальнѣ церковнѣ лады.

Если чотыричастинна структура народной мелодики (по высшенаведенныхъ схемахъ: А В В А, А А В А и т. д.), а такожъ частое уживаня церковныхъ ладовъ, является однимъ зъ найголовнѣйшихъ признаковъ музичной спородненности мадярской и руськой народной пѣснѣ, то суть еще и иншѣ, побочнѣ признаки, котрѣ лише подтверждаютъ сесе родство. Высшезгаданный нами т. зв. »точкованный ритмъ«, характеристичный для мадярской пѣснѣ, часто находится и въ нашихъ пѣсняхъ. Дѣленя нотъ на такты на удовженѣ и скороченѣ долѣ посередницствомъ уживаня точокъ (т. зв. мадярскій

коріамбусъ), звычайна схема котрого есть: $\frac{2}{4}$ | |

або: $\frac{4}{4}$ | |, найдеме и въ нашей народной пѣснѣ,

якъ напр:

$\frac{4}{4}$ | | | | | | | | | | або :

Бо - литъ ня го- лов - ка | аж ме - жи пле - чи - ма

$\frac{2}{4}$ | | | | | | | | | |

За - ку - ка - ла | зо - зу - ли - ця | сѣ - ла на па - ли - цю

 | | | | | | | | |

Пе - читъ мам - ко | ко - ла - чи - ки | бо йдутъ до нас | гос - ти

Такожъ часто уживаеся въ руськой народной пѣснѣ и другой типичный признакъ мадярской ритмики, и то перенесеня акцента изъ сильной части такта на слабу, т. зв. »синкопа«. Синкопа взагалѣ поширена въ пѣсняхъ танечного характера, або въ пѣсняхъ походовыхъ, звычайно въ заключительныхъ тактахъ. Синкопа якъ бы заострое четкий дводольный ритмъ, на пр.:

(Ф. Колесса: »Народні пісні з Півден. Підкарпаття«, стор. 39., чис. 86.).

(П. М.).

Частое уживаня въ руськой народной пѣснѣ синкопъ подтверждаетъ и выше нами цитованный Ф. Колесса: ». . . Особливе залюбоване у синкопахъ дуже характеристичне для пісень нашего збірничка; може бути, що се треба покласти на рахунокъ мадярського впливу — та сеї справи не беремось тут рѣшати«. (Стор. 129.).

Такожъ и задержаня звука, т. зв. „fermato”, типичное для мадярской мелодики, часто найдеся и въ нашей пѣснѣ; сесе не держиме потребнымъ поясньовати нотовыми прикладами.

Примѣтити треба, что цѣлкомъ особливо стоятъ межи руськими народными пѣснями пѣснѣ обрядовѣ: колядки, щедровки, свадебнѣ (весѣльнѣ), обжинковѣ и т. д. Архаичность мелодичной и ритмичной будовы обрядовой пѣснѣ можъ отчасти пояснити консервативною устойчивостью этнографичной стороны обряда, котра не дозволяе отступати отъ освяченного вѣками трафарета. Зъ другого боку туй и самое народное творчество обмежено было опредѣленнымъ кругомъ мелодичныхъ и ритмичныхъ требованъ (рефрены, заклики и т. д.) той осередокъ, межи котрымъ розвивалася наша народна пѣсня, не дуже способствовавъ розвитку чисто обрядовой пѣснѣ. Такъ напр., мадярска народна пѣсня не мае колядокъ (котрѣ замѣняются малымъ числомъ полуцерковныхъ пѣсень, т. зв.

„karácsonyi ének”), и самый обрядъ колядованя замѣненный »Бет-легемомъ«. Можъ сказати, что наша обрядова пѣсня (особливо колядки и пѣснѣ свадебнѣ) не лише сохранили свою стародавню форму, не поддаваючися жаднымъ вplyвамъ, но и автентичнѣ (по своей мелодицѣ и ритму) зъ обрядовыми пѣснями Галичины, Буковины и Украины.¹⁾ Наибольше поширеною музичною формою руской народной пѣснѣ является т. зв. »коломыйка«. Коломыйка — се коротенька мелодія заключена въ двохъ 14-ти складовыхъ строфахъ, зъ роздѣляющею цезурою. Каждая 14-ти складова строфа мае ясно выраженое дѣленя на двѣ части, не однакихъ по числу складовъ, и то: перша часть мае 8 складовъ, друга 6 складовъ. Схема складового состава коломыйки: (8 + 6) + (8 + 6). Якъ правило коломыйка мае ритмъ $\frac{2}{4}$

$\frac{2}{4}$

Го - рѣ се - лом до - лу се - лом бѣ - га - ла ко - чі - я |

Кедь не бу - ду | И - ва - но - ва не бу - ду ни - чі - я.

Коломыйка, якъ то видно изъ еѣ структуры и ритму, есть мелодією танечного характера. По думцѣ дакотрыхъ дослѣдниковъ, и само слово »коломыйка« означае не лише пѣсню, але и танецъ. ». . . Коломыйкою звесе окрема пѣснѣ ще одинъ украинский (русский) народный танецъ, який походить зъ тыхъ самыхъ околицъ и який танцюе народъ по большой части приспѣвуючи пѣсню коломыйку. Слово коломыйка мае двояке значѣня. Оно означае и пѣсню и танецъ.«²⁾ Се означеня коломыйки, якъ пѣснѣ и танця, для насъ есть дуже важнымъ, зачимъ коломыйка не лише якъ пѣсня, але и якъ танецъ, въ наибольшой степени, якъ то увидиме дальше, звязана есть зъ мадярскою народною пѣснею и танцемъ. Хоть по думцѣ

¹⁾ Интересуючихся подробнѣйше симъ вопросомъ отсылаеме къ интересной работѣ Ф. Колессы: »Старинні мелодії українських обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті« (Науковий Збірникъ товариства »Просвѣта« въ Ужгородѣ за 1933—34. рокъ. Рочникъ Х. Ужгородъ, 1934. Стор. 121—148, + 4 стор. нотового додатку).

²⁾ Д-ръ Михайло Брацайко: »Про пѣсню коломыйку«. »Коломыйка«. Збірникъ присвячений I. з'їзду руских національных хорів Подкарп. Руси. Ужгородъ. 1926, Стор. 9.

дакотрыхъ коломыйка являеся выключнымъ созданиємъ руськой народной пѣснѣ, такъ сказано еѣ »національною гордостью«, мы можеме всетаки указати и на иншѣ пѣсеннѣ группы, дуже изъ коломыйкою подобнѣ.¹⁾ Мы маеме на увазѣ мадырску пастырску пѣсню, т. зв. „kanásznóta”, связь котрой зъ нашою коломыйкою допускае такой авторитетный знавецъ мадырской народной пѣснѣ, якъ Бейла Бартокъ. Бартокъ, по справедливости рахуючи нашу коломыйку за типичну пѣсню танечного характера, думае, что наша коломыйка и мадырска „kanásznóta” звязанѣ межи собою давными взаимными историчными впливами. Точнѣйше сказано, Бартокъ не откидае предположеня, что наша коломыйка являеся прототипомъ пастырской пѣснѣ (kanásznóta). Скорше путѣмъ интуитивного чувства, якъ на основѣ науковыхъ данныхъ Бартокъ допускае таку схему постепенныхъ историчныхъ впливовъ: коломыйка > мадырска пастырска пѣсня („kanásznóta”) > мадырска военна танечна пѣсня („verbunkos zene”) > нова мадырска пѣсня.²⁾ Возможность впливу коломыйки на мадырску пастырску пѣсню допускае и другой дослѣдникъ, Л. Горватъ, котрый поясняе се совмѣстнымъ перебуваньемъ мадырскихъ и руськихъ пастырей, подѣ часъ котрого могла быти перебрана мадырскими пастырьми отъ своихъ руськихъ »коллегъ« и наша коломыйка.³⁾ Насъ въ семъ случаѣ интересуе не

¹⁾ „... Она (наша коломыйка) есть спеціалнымъ украинскимъ (руськимъ) вытворомъ. Найдемо подагде подобнѣ коротенькѣ пѣснѣ, якъ примѣромъ у польськихъ мазуровъ „краковякъ“, у Чехіи въ нѣмецкой околицѣ Schadahüpfen, якѣ при танцяхъ спѣвають и якѣ схожи до нашихъ коломыйокъ, але не мають тѣ пѣснѣ тоѣ поетичности, тоѣ фантазіѣ, тоѣ ядерности и легкости и въ концѣ того незмѣрного богатства мотивовъ, що коломыйки“ (М. Брацайко: „Про пѣсню коломыйку“, стор. 9).

²⁾ „... A magyar anyagnak ú. n. kanásznóta — dallamai feltűnően egyeznek a rutén koloméjka dallamokkal: nyilván ezeknek többé-kevésbé átalakított formái... Valószínű, hogy a kanász-nóták dallamaiból fejlődött ki először a „kurucnóták“ zenéje, azután pedig az ú. n. verbunkos zene... Lehetséges, hogy az új — magyar népi dallamok a verbunkos — zene hatása alatt keletkeztek... A fejlődési menet — inkább érzése, mint tudása szerint — ez lehetett: rutén koloméjka > magyar kanásznóta > verbunkos zene > új — magyar népi dallamok“. (Bartók Béla: „Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje“, 19. old.)

³⁾ „... A rutén népi dallamok közül leginkább a koloméjka nevű táncdallamok voltak hatással a magyar népzeneré. Kondásaink évszázadokon át minden ősszel felhajtották a disznófalkákat az erdőtlen Alföldről az Erdős Kárpátokba makkoltatni. A több hónapig tartó makkoltatások folyamán, rutének között élven, természetesen sok koloméjka-dallamot eltanultak rutén kollegáiktól. Innen magyarázható, hogy kanásztáncaink túlnyomórésztben koloméjka — ritmusúak“. (Horváth Lajos: Népzeneünk 83. old.)

въ такой мѣрѣ змѣна постепенныхъ историчныхъ влывовъ одной группы пѣсень на другу, якъ несомнѣнна музична породненность нашей коломыйки зъ мадярскою народною мелодикою. Б. Бартокъ приводитъ показательный прикладъ той музичной породненности:

Tempo giusto M. F. 10. Dolha (Máramaros), 1911.

Ma не са-ма'и, та не са-ма'и Ка-м-ну ла-
 -ма-ла, ла-ман э-і шій ш-лень-кый Я ший при-гі-
 -на-ла, Я ший при-гі-на-ла.

10a

Barslédéc (Bars m.) 1907.
Kodály 2.

Tempo giusto

Lá-nyok ül-nek' a to-rony-ba a-rany-ko-szo-ri - ba.
 Ar-ra mennek a le-gé-nyek sar-kan-tyús csir - má - ba.

(Bartók Béla: „Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje”.
 НОТОВЫЙ ДОДАТОКЪ, стор. 26.).

Та музична спородненность крыється, можливо еще въ давнихъ часахъ, коли и коломыйка мала въ собѣ признаки стародавней пентатоны. Поровняйте сесѣ два нижеподанѣ приклады:

11. Люта

allegretto

а я ні-гу в поло-ти-ну тай у тому цу-цу,
а я си там за-ру-ба-ву, ні-ко-го не ну-щу.

(Ф. Колесса: »Народні пісні з південного Підкарпаття«, стор. 52., число 114.)

11а. Kakus (Baranya m.) 1934
Veress S.

Tempo giusto

El-ve-rödt a sis-ka gö-be ki-lenc ma-la-cá-val,
U-tá-na ment a ka-nász fe-nyös bal-tá-já-val.

(Horváth Lajos: „Népünk dalai“; стор. 85., нот. прикл. чис. 76.)¹⁾

Приводиме также прикладъ, иллюстрирующий хотя и не совсѣмъ чисту, но все же выразну музичну спородненность мадярской пастырской пѣснѣ и нашей коломыйки:

¹⁾ Нами приводиться лише перша половина сей пѣснѣ, для поровнаня въ мелодію коломыйки; друга половина мадярской мелодіѣ есть таже мелодія, перенесена на квинту долу.

12.

kanasztánc.

Élénken, rajosan.

(Réthei Prikkel Marián: „A Magyarország táncai.” 143 old.)

allegretto

12a

Н. М.
Ляховичъ.

Трактуючи коломыйку не лише якъ пѣсню, але и якъ танецъ, мы находиме еще и иншѣ доказы того, что наша коломыйка звязана зъ малярскими пастырскими танцями („pásztortánc”), особливо изъ такъ зв. »гайду-танцемъ» („hajdútánc”). Малярский дослѣдникъ сего вопроса, Ретеи Приккель М., въ своей дуже интересной работѣ „A Magyarország táncai” приходитъ къ выводу, что т. зв. »гайду-танецъ» (разновидность военного танца), ни по музицѣ, ни по характеру хореографіѣ не являеся типично малярскимъ.¹⁾ Изслѣдуючи вопросъ, откуда могъ прийти той чужий впливъ, Ретеи Приккель допускае, что чужий впливъ могъ прийти лише отъ якого нибудь

¹⁾ „A magyarország táncai“. Irta Réthei Prikkel Marián. Számos képpel, hangjeggyel és 6 műmelléklettel. Budapest, 1924. A „Stadium“ kiadása.

сосѣднёго славянскаго народа.¹⁾ Занимаючися дальше подробными дослѣдами рознога роду, Ретеи Приккель допускае, что и „hajdútánc“, и „pásztor tánc“ тѣсно суть звязанѣ зъ нашою коломыйкою. Ту связь можъ видѣти не лише въ спольнотѣ хореографичныхъ фигуръ и темповъ,²⁾ но и въ спольнотѣ чисто этнографичныхъ малыхъ подробностей, якъ, напр. то, что и при гайду-танцѣ, и при гуцульской коломыйцѣ фигуруе въ рукахъ окрема палиця.³⁾ Интересна такожъ и примѣтка Ретеи о томъ, что у дѣтей назва мадярскаго пастырскаго танця (kanásztánc) опредѣлялася, якъ »коломыйка«. ⁴⁾ По толкованю Діалектичнаго словаря, слово »коломыйка« означало взагалѣ якийнибудь танецъ, а на языцѣ половцѣвъ понятя »коломыйка« означало »дуда«. ⁵⁾ По думцѣ руськихъ дослѣдниковъ слово »коломыйка« походить отъ назвы города (мѣста) Коломыя въ Галичинѣ. ⁶⁾ Въ каждомъ случаю, не пускаючися туй въ филологичнѣ дебаты, мы можеме лише констатовати, что терминъ »коломыйка« допускае розличнѣ толкованя его дѣйскаго походженя.

Важнымъ для насъ являеся твердженя Ретеи о томъ, что въ одномъ старомъ зборнику (изъ 1892. р.) находятъся чотыри коломыйки, мелодіѣ котрыхъ подобнѣ суть мелодіямъ гайду-танця.⁷⁾ Всѣ высшенаведенѣ обставины приводятъ Ретея Приккела къ тому заключеню, что взаимна связь межи нашими коломыйками и мадярскими пастырскими и военно-танечными пѣснями повстали такимъ способомъ, что изъ коломыйки родився мадярскій пастыр-

¹⁾ „... Ez egybevetés alapján, úgy hisszük, joggal állíthatjuk, hogy a hajdútánc nem a magyar néptánc tövéből nőtt ki, mert lényeges sajátosságai egészen elütnek ezétől. De honnét került akkor hozzánk? Onnét, ahonnét a hajdú név és hajdúság nagy része származott: a szlávástól.“ („A magyarság táncai“, 138—139. old.)

²⁾ „... A kolomyjka és a magyarországi pásztortánc tempója és choreotípusa között is megvan a hasonlóság. S ezeken felül még: mind a kettőt énekkel szokták kísélni.“ (Ibid.: 147. old.)

³⁾ „... Bebizonyítani ugyan rendjén-módján nem tudjuk, de mint valószínű föltevésünket mégis kifejezzük, hogy a hajdútánc eredeti őse a fokossal táncolt hucul (ruthén) kolomyjka-tánc lehetett.“ (Ibid., 147. old.)

⁴⁾ „... A kanásztáncot gyermekkorunkban más névvel kalamajkának is hallottuk emlegetni.“ (Ibid. 147. old.)

⁵⁾ „... A Tájszótár szerint ugyan a kalamajka, kalamajkó határozatlanul csak „valamiféle tánc“... érdekes találkozás, hogy Tsz. szerint a palócoknál kalamajka = dуда. „A Magyarság táncai“, 147. old.

⁶⁾ „... Слово „коломыйка“ взято вѣдъ мѣста (города) Коломыя въ Галичинѣ, въ околицѣ якога сѣ пѣснѣ наибольше поширенѣ... Коломыйка не е поширена на цѣлу украинську (руську) територію. Она мае свою вѣтчину зъ точно означеными границями. Розповсюджена она въ Галичинѣ, Коломыйщинѣ и у насъ на Подкарп. Руси по цѣлому Мараморошеви и по вышнихъ частяхъ Бережанськоѣ и Ужанськоѣ жупы.“ (М. Брацайко: „Про пѣсню — коломыйку“. Стор. 7—8.)

⁷⁾ „... zenéjük jellege feltűnően egyező. Bartalus J. egy régi lengyel gyűjteményből négy kolomyjkadalt tett közre, melyeket mi a hajdútáncnótához hasonlóknak találtunk.“ („A magyarság táncai“, 147. old.)

ский танец-пѣсня („pásztortánc” и „kanásznóta”), котрый вplyвавъ уже на т. зв. «гайду»-танецъ.¹⁾ Выше мы уже говорили о симметричномъ слѣдованю складовъ въ пѣсенныхъ рядкахъ, якъ про одну изъ признаковъ мадярской народной пѣсни. Але часто станесе, что мелодія не укладуеся въ данный стихъ, въ котромъ случайно хибить одинъ або два склады. Въ томъ случаю, сесѣ хиблячѣ склады замѣняются односложными окликами: „hej, haj, dana, sej” и т. д. Повну аналогію изъ симъ способомъ добавленя хиблячихъ складовъ короткими окликами находиме мы и въ руськой народной пѣснѣ, въ котрой часто встрѣчаеме (зпередъ пѣснею, въ серединѣ, або въ концѣ) доповняючи окликъ: »гей, ей, гоа, ри-да, юхъ, ха и т. п.

Породненность мадярской и руськой народной мелодики поясняется не лише всѣми вышеуведенными признаками но и цѣлымъ рядомъ причинъ, такъ сказати побочного характеру. Якъ на одну изъ нихъ, укажемe на то, что даколи въ сборники руськихъ пѣсень водиться составителями и чисто мадярска (народна або штучна) мелодія. Народъ въ процессѣ заучованя, додае до той мелодіѣ своѣ варіаціѣ и въ такомъ видѣ поширюе ту пѣсню, часто далеку уже отъ своего оригинала, но, несомнѣнно, изъ нимъ и такъ спородненну. Такъ, напр., въ сборнику д-ра С. А. Фенцика: »Пѣсни подкарпатскихъ русиновъ» (ч. I., стр. 20., подъ чис. 34.) помѣщена мелодія „Szózat’ a”, изъ руськими словами, подъ назвою »Родина«. Въ дакотрыхъ случаяхъ мадярска мелодика шириться посередництвомъ модныхъ пѣсень (штучныхъ), т. зв. »шлагровъ«, або посередництвомъ т. зв. „magyar-nóta”, особливо черезъ радіо. Слухачѣ, найчастѣйше молодежь, быстро тѣ мелодіѣ присвоюють, а дальше и переробляють ихъ по своему смаку, часто приспособлюючи и руський текстъ.

Взаимному породненю народныхъ пѣсень мадярскихъ и руськихъ въ значной мѣрѣ намагае и военна служба, послѣ котрой воякъ приносить изъ собою до дому и дасколько заученныхъ имъ военныхъ пѣсень („katona-dalok”); позднѣйше тѣ пѣснѣ народомъ переробляються на основѣ, т. ск., — »мѣстного колориту«.

Приводиме теперъ свидѣтельства музыкантовъ по вопросу о музичной спородненности мадярской и руськой народной пѣснѣ. Въ наибольшей степени категоричнымъ являеся твердження Б. Бартока о томъ, что руська народна музыка еще въ большой мѣрѣ, чимъ словацька приближаеся къ мадярской. Розбираючи подробно приведенный и нами сборникъ Ф. Колессы («Народні пісні з півден-

¹⁾ „... На tehát föltevésünk megállja helyét, akkor a hajdútáncnak — legrovidebbre fogva — ez a fejlődésmenete volt: kolomyjka > pásztortánc > (katonai) hajdútánc.“ („A Magyarorság táncai“, 147. old.)

ного Підкарпаття»), Б. Бартокъ числить, что 40% пѣсень сего зборника являються варіаціями мадярського матеріяла. Русины (и словаки), по думцѣ Б. Бартока майже повностю перебрали матеріяль г. зв. нової мадярской пѣснѣ.¹⁾ Межи иншимъ, и самъ д-ръ Ф. Колесса (въ высшезгаданномъ его зборнику) признае, что въ наведенихъ нимъ пѣсняхъ находятся и пѣснѣ зъ выразно выраженымъ мадярскимъ впливомъ. »... Розглядаючи мельодичну будову пісень нашого збірника помічаємо вже на першій поглядъ, що велику перевагу мають тут дурові мельодії... між дуровими мельодіями назбирається чимало напливових, касарняного типу, із виразними слідами словацького і мадярського впливу» — стор. 136.

»... Замітна річ, що саме в сій групі і то головно між дуровими мельодіями стрічаємо такі, що відбігають від українського типу та виказують очевидні сліди чужих впливів, словацьких і мадярських» (стор. 140.).

О взаємномъ впливу богатства мадярской и руськой народної музики, о большомъ числѣ перебранныхъ народныхъ и штучныхъ пѣсень — говорить и цитований уже нами Л. Горватъ въ своей книзѣ: »Пѣснѣ нашего народа« („... A magyar-rutén népzenei kölcsönhatások mérlege — akárcsak a tótok esetében — erősen a mi javunkra billen. A rutének is százszámra vették át a magyar népdalok és műdalok legkülönbözőbb korokból és helyekről származó típusait”. Horváth Lajos: „Népünk dalai”, 87. old.).

Утверджаючи ще разъ музичну спородненость мадярской и руськой народної пѣснѣ можеме (на основѣ всего высшеуведенного) постановити, что найголовнѣйшѣ, найхарактеристичнѣйшѣ признаки той мелодичной и ритмичной породненности суть слѣдующѣ:

1. Пѣсенна мелодія зложена зъ чотырѣхъ частей, котрѣ звязуються въ розныхъ комбинаціяхъ (négyesoros dallamok). Найчастѣйша форма мелодичной архитектоники: АВВА, АВВА.

2. Частичное уживаня безповтоновой пентатоны, звукоряда изъ 5-тьохъ нотъ безъ повтоновъ (félhangtalan ötfokú hangsor): g, b, c, d, f, (g).

3. Перенесеня мелодіѣ на квинту (kvintváltó): AA⁵BA.

¹⁾ „... A rutének népzeneje a múlt század utolsó évtizedeiben és e század elején még erősebb magyar hatás alá került, mint a tótok népzeneje. (18 old.)... Az új — magyar népi dallamok a rutén népzeneire nagyjából ugyanolyan befolyást gyakoroltak, mint a tót népzeneire (20 old.)... A gyűjtés és a kiadás az ukránok legjobb népzene-kutatójának, Kolessza Philaret-nek munkája, aki nyilván mindent lejegyzett válogatás nélkül. Az első gyűjtemény 153 dallamából 63, tehát több, mint 40%... magyar származású (20 old.)... A tótok és rutének, amint láttuk, csak az új-magyar anyagból vettek át tömegesen dallamokat (33 old.). Bartók Béla: „Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje“.

4. Частое уживаня церковныхъ ладовъ, особливо дорійского (d, e, f, g, a, h, c', d').

5. Складова симметрия въ пѣсенныхъ рядкахъ (izometrikus szövegsorok).

6. Точкованный ритмъ-коріамбусъ (alkalmazkodó pontozott ritmus) и синкопы.

7. Замѣна хиблячихъ въ пѣсенныхъ рядкахъ складовъ короткими окликами.

8. Исторично-этнографична и музична звязанность окремыхъ пѣсенныхъ группъ (коломыйка — kanásznóta — hajdútánc).

Приведемъ ниже дасколько нотовыхъ иллюстрацій музичной породненности мадярской и руськой народной пѣснѣ: даеме, каждый разъ, пѣсню мадярску и — музично спороднену зъ нею — пѣсню руську.

13.

Szabadka
Bács-Bodrog megye.

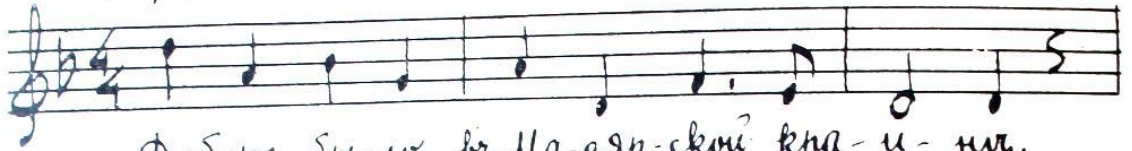

„Horthy-Dalok”. Szerkesztette: Volly István.

13a.

Н. М.
Среднее

Tempo marziale

Доб-ре бы-ло въ Ма-дьяр-ской кра-и-нѣ,

До-ки бы-вали цѣ-сарь у Бу-ди-нѣ,

А якъ пои-шлѣ цѣ-сарь цѣ Бу-ди-на,

Зап-ла-ка-ла Ма-дьяр-ска кра-и-на.

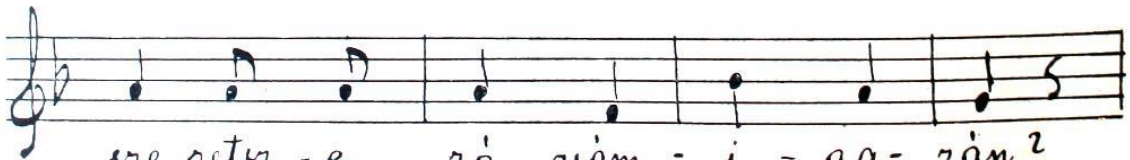
Точно-выдержана схема четырехчастинного построения мелодій: АВВА. Складовая симметрия такожъ проведена въ точныхъ 10-складовыхъ рядкахъ. Майже автентичное совпаденія (въ мадярской и русской варіаціяхъ) другихъ и третьихъ мелодичныхъ частей (ВВ).

14.

Miserikéltlen.

Csak azt az e-gyset tud-hat-nám,

szereit-e ró-zám-i-ga-zán?

sze-retsz-e ró-zám i-ga-zán, i-ga-zán?

Ró-zám szí-ved-ért, meg-ha-lok én magáért.

(„Közkedvelt népdalok gyűjteménye”.
Felelős szerkesztő Szabó József).

allegretto 14a.

Да-ла ме-нь мам-ка ко-ро-ву

та на мо-ю бѣд-ну го-ло-ву ко-ро-

ву бы нас-ти, го-ни-ти, го-ни-ти.

а ме-нь бы хлоп-цѣвъ лю-би-ти.

(Олександръ Кізіма: „Подкарпатскѣ спѣванки для хору”.
Мелодія трансконірована нами изъ „b-dur“ въ „f-dur“. П. М.)

Музична спородненость выступае ясно. Характеристичное есть повтореня послѣднѣго слова третѣго стиха («igazán, igazán; гонити, гонити»), что нарушае и складову симметрію.

15.

mf (♩ = 132)

Ko-má-ro-mi kisle-ány, vi-gyél ál-tal a Du-nán,
a Du-nán, a Du-nán, vi-gyél ál-tal a Du-nán.

15a.

allegretto

Ѣаи́ ме, Бо-же, год-рои́ расъ, Якъ у мо-деи́
макъ у насъ, и въ счастливу ро-ди-ну,
роз-ве-се-лимъ ро-ди-ну. Ои́ ну ну,
ои́ ну ну. роз-ве-се-лимъ ро-ди-ну.

(По записи И. Табаковского).

Мелодія збудована на церковно-дорійскомъ ладѣ. Въ руський текстъ добавленъ чотыри послѣднѣ такты, якъ приспѣвъ (рефрень). Интересно примѣтити, что слова руськой варіяціѣ не являются словами народными, а принадлежность А. Духновичу. Воз-

можно, что тутъ якъ разъ маеме случай, коли перебрана мелодія присвоюея подставленными словами.

16.

Jánk
szatmár meze

Мегу а го-рос ле-фе-ле', Фи-я фи-ст-ет
фол-фе-ле Ви-ри а сок Хорты ка-то-нат,
Сок кис-лány-нак а ба-ба-ят.

(„Horthy-Dalok”. Szerkesztette: Volly István. П. М.)

16a.

Н. М.
Чепменс

Вои-гу, Миш-ку, по нур-сагъ, Ме-ба-лов-ку
даи на-загъ, Ме-ба-лов-ку ве ра ти не дамъ,
Ми-ро-ка Ми-са, бер-жу таиъ.

Рѣдкий случай повной автентичности мелодіѣ; складовый составъ такожь точно совпадае въ обохъ варіяціяхъ.

17.

(Békés vm.)

Vi-rá-gék-nál ég a vi-lág, Sü-tik már a
rán-tott bé-kát, Zi-me-zum, zi-me-zum,
Re-ce-fi-ce bum-bum-bum.

(„101 magyar népdal”.) Szerkesztette: Bárdos Lajos.

allegretto

17a.

Н. М.
Руськовъ Коларовичъ.

то въ ко-лотуць, то въ кур-бот-уць,
Ко-ли ме-не люб-лятъ хлопцы, Гинь, гань,
сей-ја haj, nin-csen ne-ken sem-ti vaj!

Цѣлкомъ однакъ заключительнѣ два такты. Интересный прикладъ языковой мѣшанины въ руському варіантѣ.

Kis ma-dár da-lol az á-gon,
 el ne hagyj pi-ciny-ke ná-rom. Künn sötét
 az ősz vi-har-ja, Gyön-ge szár-nyad
 ősz-sze ziv-za. Jer, ma-radj, ma-radj itt
 ná-rom, szebb az é-let itt e tá-jon!
 Künn vi-har dúl, csend van itt benn. Dal az
 aj-kon, dal a szív-ben.

Allegro moderato

Въ-хавъ ко-закъ за Ду-найъ, казавъ: „говри-
 -но, про-щай, ти, ко-ни-ку во-по-нень-кимъ,
 ска-чи та цу-ляй!“ Вишла рур-ки
 за-ло-мав-ши и тя-жень-ко за-
 -стоп-нав-ши: „На ко-ромъ ти по-ки-да-еш,
 тав-ки по-ду-май!“ - май'

Музична спородненность вышеуведенныхъ двохъ пѣсень есть безсумнѣвна. Уважаеме нужнымъ отмѣтити тутъ иное: руский вариантъ мелодій («Бхавъ козакъ за Дунай»), хотя и не являеся 100% тутешнѣго походженя, але всетаки есть доста поширеный межи рускимъ населеньемъ. Мелодія сей пѣснѣ часто служила те-мою для различныхъ музыкальныхъ аранжировокъ (укажемъ, для примѣра, на популярну гармонизацію еѣ въ «Бандурѣ» Гр. Давидовського) еще въ давнѣ часы. Мадярский вариантъ („Kis madár

dalol az ágon”), якъ по своей структурѣ, такъ и по мелодичныхъ оборотахъ (паралельнѣ скалы), не является типичнымъ для мадярской мелодики, а скорше пригадуе образецъ славянской мелодики. Послѣднѣ чотыри такты мадярского варіанта типичнѣ для чардаша.

19.

Horthy Miklós ki-ad-ta a na-ran-csot,

Min-den fi-a csi-nál-tas-son ba-kan-csot.

a tal-pá-ra hatvanhárom he-gyes rő-ge-t

ve-res-sen, És mel-lé-je barna kislányt szeres-zen!

„Horthy-Dalok”. Szerkesztette: Volly István.
(Транспонировано нами на тонъ ниже. П. М.)

19a.

мбаронце

allegretto

A na mo-rar, mar-ra ko-nik, na mo-rar,

Не nyug-zem a ru ne-be-sze mes ve-zer,

Lem a nyug-zem ru gib-ranku szvarne-mu,

(Др. Ф. Колесса: »Народні пісні з південного Підкарпаття«.
Стор. 48., нар. чит. 105.)

Хоть мелодія сихъ двохъ частей и заключае въ собѣ выразнѣ признаки музичной породнености, всетаки то, что въ руськомъ (словацькомъ?) варіантѣ повторяються першѣ три такты и хиблять три середучѣ, тымъ симметрія мелодичной схемы нарушена. Въ другомъ варіантѣ интереснѣ сочитаня словакизмовъ зъ мадяризмами.

Подобнѣ нотовѣ приклады можно было бы привести въ великомъ числѣ. Думаеме всетаки, что и высшенаведенѣ иллюстраціѣ зъ достаточною ясностью потверджають намъ неоспоримый фактъ музичной спороднености мадярской и руськой мелодики. Наша общественность часто занималася студіями того, что насъ розлучало. Приходить часъ, коли мы не лише можеме, но и мусиме, зъ повнымъ уваженьемъ до чужого народного богатства и зъ повною любовью до свого родного студіювати и збирати то, что насъ звязовало и звязуе. Той важной и культурно-цѣнной роботѣ желаеме повного успѣха.

Milozlávskij Péter:

A ruszin népdal

A ruszin népdal — szövegét tekintve — felölel a ruszin népet érintő minden kiemelkedőbb történelmi eseményt. A Nagymagyarországgal való területi, politikai és gazdasági együttműködés nyomot hagyott a ruszinság történelmi multjában és mindez a népdalokban is visszatükröződik. A ruszin népdal megemlékezik a két nép életében közös történelmi korszakokról, így pl. a törökkel, tatárokkal való háborúzásról, Mátyás király, Rákóczi korszakáról, stb.

Míg azonban az irodalomtörténészek és néprajzkutatók rengeteg népdalszöveget gyűjtöttek össze, addig a rendelkezésünkre álló feljegyzett dallamok száma alig haladja meg a 400-at.

Sok ruszin népdalon, nyelvi szempontból, erős szlovák és magyar hatás észlelhető, azonban kulturális, történelmi, néprajzi és zenei be-

hatások folytán a ruszin népdal dallam tekintetében is leginkább a magyar és szlovák népi dallamvilággal volt szoros összefüggésben. A közös haza és sorsközösség bőven adott alkalmat a ruszin és magyar népi dallamok egymáshoz való közeledésére.

Legtekintélyesebb magyar népdalkutatók (Bartók Béla és Kodály Zoltán) megállapítása szerint a magyar népzene, ill. népdal jellegzetességei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. **Pentatón**, azaz félhang nélküli ötfokú hangsor, mely az ősrégi magyar dallamokat jellemzi. — A ruszin népdalokban a pentatón hangsor igen ritka jelenség. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy ezek a pentatón magyar dallamok régebbi eredetűek, másrészt pedig azzal, hogy a ruszin népdalok egészen más hangsorokon, és pedig régi egyházi és újabb dur és moll hangsorokon épülnek.

A magyar pentatón-dallamok hatását a ruszin népdalra az 1. és 2. sz. példán szemlélhetjük.

2. **Négysoros dallamszerkezet**. Az újabb keletkezésű magyar dallamok 4 dallamsorozatból állanak, melyeknek összefüggése különbözőképpen váltakozik. Sokszor találkozunk az A A B A és A B B A képletekkel kifejezhető szerkezettel. Az első esetben a dallam két első sora és az utolsó sor azonosak, míg a harmadik sor új dallamot hoz; — a második esetben az első és a negyedik sor azonos és a két középső sor teszi változatossá a dallamot. Gyakran előfordul az A A⁵ B A képlet is. Itt a második sor dallama egyezik az első sor dallamával, de az utóbbi egy ötöddel magasabban hangzik.

Ilyen szerkezetű dallamok a ruszin népdalban is gyakran előfordulnak. Elsősorban az A A B A és az A B B A képlet szerinti szerkezet a legelterjedtebb. (L. a 3. és 5. példát.) Természetesen, gyakran kisebb-nagyobb eltérés tapasztalható ugyan, de alapjában véve a fenti szerkezetek változatainak lényege itt is érvényes marad. Ilyen eltérő dallamot láthatunk a 6. sz. példában.

Kvintelő szerkezetű (A A⁵ B A) ruszin népdal igen ritka esetben fordul elő. (L. a 4. sz. példát.)

3. **Egyházi hangsorokban** felépített dallamok, melyek szintén régi eredetről tanúskodnak. Az egyházi hangsorok kevésbé maradtak fenn az európai népek zenéjében, de a magyar népi dallamok gyakran követik ezeket a hangsorokat. Bartók és Horvát szerint a magyar népdalokban leggyakrabban előforduló egyházi hangsorok a dór, aeol és a mixolid.

A ruszin népdalokban is sok esetben találunk ilyen hangsorokat, mind autentikus, mind plagális formában. Ezt nyomatékosan bizonyítja Kolessza Filáret, ukrán népdalkutató is, kinek gyűjteményében 153 ruszin népdal közül 54 (35 %) többé-kevésbé egyházi hangsorokon épült. Úgy, mint a magyar népdalokban, itt is a leggyakrabban előforduló egyházi hangsor a **dór** (d-e-f-g-a-h-c-d).

A ritmusra vonatkozóan az alábbi fontosabb megállapítások jöhetnek figyelembe:

1. **Parlando-szerű** (beszédszerű, szabad ritmusú) dallamok. Ez főképen a magyar ősi dallamok ismertető jele. Parlandó-szerű ruszin dallam ritkán fordul elő. 400 dallamból csupán 22 tartozik ebbe a csoportba.

2. **Alkalmazkodó**, u. n. pontozott ritmus, melyből a magyar kori-jambus alakult ki.

A ruszin népdalban is a dallam ritmusa alkalmazkodik a szöveg ritmusához. Találkozunk az u. n. **szinkópával** is, amikor a zenei hangsúly az ütem hangsúlytalan részére tolódik át. Ezeket a ritmusokat különösen az indulószerű dalok kedvelik. Kolessza Filáret a dallam szinkópikus ritmusát magyar hatásnak tulajdonítja. Úgy szintén magyar minta szerint divatos a hangok koronaszerű kitartása (fermato).

3. Egyenlő szótagszámból álló (izometrikus) szövegsorok szintén jellemző vonásai mind a magyar, mind a ruszin népdaloknak. (L. a 2. 3. 8. és 13 a alatti példákat.) A szótagok száma Bartók B. megállapítása szerint 6 és 12 között mozog. Hiányos szótagszám esetén a hézagot rövid indulatszócskákkal töltik be (magyarban: sej, haj, dana, recece, stb., ruszinban: hej, hoj, hojjá, juchacha, stb.).

A ruszin népdalok közül leginkább csak a régi szertartási dalok maradtak mentesek a szomszédos hatások alól. Ilyenek a „kolyádák”, lakodalmi szertartáshoz tartozó dalok, arató dalok, stb. Ezek egyrészt ősi eredetűek, másrészt pedig szigorúan ősi hagyományú népszokásokhoz, szertartásokhoz fűződnek s ezért hívek maradtak ősi hagyományaikhoz.

Jellegzetes és egyben a legelterjedtebb formája a ruszin népzene az u. n. **kolomőjka**. Egyben táncot és dalt is jelent. Szótagainak száma $(8 + 6) + (8 + 6)$. Réthei Prikkel Marián a magyar táncművészettel kapcsolatban határozottan és meggyőzően állítja, hogy a ruszin kolomőjka nagy mértékben hatással volt nemcsak a magyar kanásznótákra, de a hajdútáncre is. Mindenesetre ezeknek hasonlatossága elvitathatatlannul szembetűnő.

Számos alkalom és körülmény segítette elő, hogy a ruszin és magyar népdalok között oly gyakori a közös vonás. A közös katonai szolgálat, az Alföldön és más magyar környezetben adódott munkalehetőségek, magyar mű- és népdalok ruszin gyűjteményekben való közlése, rádión keresztül és más eszközökkel terjesztett magyar nóták: mindezek igen elősegítették a két nép dallamvilágának egymáshoz való közeledését. Bartók Béla véleménye szerint a ruszin népzene még nagyobb mértékben alkalmazkodik és közeledik a magyar népzenehez, mint a szlovák népzene.

Összefoglalva leszögezhetjük a közös vonásokat:

1. Négyesoros dallamszerkezet A A B A — A B B A leggyakoribb képletekkel.
 2. Egyházi hangsorokban szerkesztett dallamok.
 3. Izometrikus dallamsorok.
 4. Alkalmazkodó, u. n. pontozott ritmus, — szinkópa, — indulat-
szócskák a hiányzó szótagok helyébe.
 5. Közös dalsoportok (kolomöjkák — kanásznóták — hajdú-
tánc).
- Mindezek igazolására, a számos példa közül, csak néhányat mutattunk be.

A ruszinság rokonsági kapcsolatai

Általánosan elfogadott dolog a ruszin népet úgy tekinteni, mint amely kétségbe nem vonhatóan szláv elem. Ez a felfogás főképen, ha ugyan nem kizárólag arra a tényre támaszkodik, hogy a ruszin olyan nyelven beszél, amely kétségkívül szláv. Minthogy pedig ez volt az a jellemvonása, amely leginkább különbözteti meg másoktól, — sem a közvélemény, sem a tudományos kutatás nem foglalkozott tovább a kérdéssel. Még azóta sem, mióta a modernebb faj-kutatás, az orvosi tudomány, az ontológia és antropológia olyan eljárások birtokába jutottak, amelyek a fajiság megállapítására sokkal megbízhatóbbak és teljesen természettudományos alapokon nyugszanak, — mondhatni: kísérletileg ellenőrizhetők.

Ezekkel a modern eljárásokkal szemben lassan mégis háttérbe szorul az egyszerű „anyanyelv”-kritérium, amelyről különösen az első világháború után igen csattanós példák bizonyították be, hogy nem állja meg a helyét. Elmúltak az idők, amikor meg nem dönthető alapelveként állott a tétel, hogy „nyelvében él a nemzet”; hovatovább teret nyer a felfogás, hogy a nyelv ugyan a nemzeti jellem s a nemzeti lélek megnyilvánulásának és kifelé való hatásának — egészen az asszimilációig menőleg — igen hathatós eszköze; de eszköznél aztán nem is több. Semmiképen sem alapja azonban, de még csak nem is túlfontos formálója ennek a nemzeti szellemnek.

Megfigyelték ugyanis esetet, amikor orosz hadifogoly a Dunántúl valamelyik sváb falujában sváb leányt vett nőül, később pedig családostul együtt magyar községbe vetődött. Gyermekei ilyenformán már magyar pajtások között nőttek fel; ehhez képest kifogástalanul s állítólag minden idegen íz nélkül beszélnek is magyarul; nem éppen tökéletesen, főleg pedig nem nagyon szívesen beszélnek németül, — alig valamit oroszul. Orosz apa és germán anya mellett tehát, — bár legföljebb anyai ágon, valami őszanya révén kaphattak valamicske magyar vér-beütést, — leginkább mégis magyaroknak tekinthetők; azt sem annyira a nyelv révén, hanem, mert a magyar környezetben vala-

melyes, bár nagyon hézagos magyar érzést, magyar lelkületet is vettek át. Ha azonban így, még nem teljesen kiforrott jellemmel visszakerülnének pl. az anyjuk szülőfalujába, bizonyára nagyon rövid idő kellene hozzá, hogy nyelvben germánokká, — az apjuk szülőföldjén pedig csak kevéssel több idő kellene, hogy szlávokká váljanak. Sőt hozzátehetjük: nyelvben is azzá váljanak; mert nemzeti jellemük valószínűleg már most is jobban hasonlít akár a germánhoz, akár a szlávhoz, mint a magyarhoz.

Viszont tértek vissza magyar hadifoglyok Oroszországból is, hozván magukkal baskir, vagy más „turáni” vérségű feleségeket, akiknek ilyenformán nem sok közülük volt az oroszországhoz. Gyermekeik természetesen kifogástalanul beszéltek oroszul, többé-kevésbé hiányosan „anya”-nyelvükön és semmit, vagy alig valamit magyarul. Itthon aztán, szintén természetesen, igen rövid idő alatt megtanulnak magyarul; de akár megtanulnak, akár nem: nyilvánvaló képtelenség volna azt állítani, hogy — apai-anyai ágon „turáni” vérségük mellett, — előzőleg „oroszok” voltak és csak itthon lettek belőlük „magyarok”.

Másrészt Méhely professzor a Bakonyban folytatott vércsoportvizsgálatai folyamán színmagyar falvakban számtalanszor fordult az épen vizsgált vér gazdájához a kérdéssel: melyik nagyanyja volt német? — mikor a vizsgált anyag azt mutatta, hogy a páciens nem tiszta magyar véri. Nem csoda, ha ezeket egészen megdöbbenetette a kérdés, — vagyis inkább az a körülmény, hogy abból a pár csepp vérből meglátni: a nagyapák, vagy legföljebb a dédapák valamelyike tényleg német községből nősült. Nyolcvan, vagy száz évvel azelőtt...

Mindamellettt a köznapi megfigyelés előtt sem volt egészen titok, hogy nemzeti hovatarozás szempontjából a nyelv nem minden. Jóval előbb, semhogy a tudomány teljesen elfogadta volna Mendel átöröklési törvényeit, vagy rájött volna a vércsoportok titkára s az ebből folyó következtetésekre, — amelyeknél még különben nincs kimondva az utolsó szó, — tudomásunk, vagy inkább sejtelmünk volt ilyesmiről. Közismert dolog volt például, hogy a ruszin területen vannak községek, amelyeknek lakossága valaha magyar volt, de az idők folyamán elruszinósodott. Époly közismert és elismert dolog volt, hogy ezeknek lakossága jellemben, lelkületben igen határozottan különbözik a közvetlen közelben lakó, de vérségileg tisztább ruszin lakosságtól. Pedig ma már csak a többnyire még megőrzött, el nem ruszinósított családnev mutat az egykori magyarra. Hasonló esetek vannak másfelé is, a szerb, a szlovák vagy a rumén vidéken is.

Kétségkívül el fog jönni az idő, amikor minden állam vérvizsgálat alapján fogja megállapíttatni minden polgáráról ha nem is a nemzetiségét, de a vércsoporthoz tartozását. Talán már az iskolai beiratások alkalmával. A vér ugyanis minden jelentősége ellenére is szintén csak egyik, de nem egyedüli fundamentuma a népléleknek; sokkal bonyolultabb valami az, semhogy egyetlenegy alapon épülhetne föl. Itt sincs ugyan még kimondva az utolsó szó; de sok jel mutat arra, hogy a tu-

domány végül is kénytelen lesz a néplélek legfőbb, sőt talán kizárólagos formálójának a közös néphagyományt fogadni el. Vagyis vallani azt, hogy mindenki ahhoz a néphez, nemzethez tartozik, amelynek nemzeti multját, törekvései jelenét és küzdelmei jövőjét minden fönntartás nélkül vállalja. Amelynek vágyait, vagy akái légvárait, épültek légyen bár azok akár a multban, akár a jövőben, magáéinak vallja s értük áldozatot hozni hajlandó. Magyarországi viszonylatban ez a felfogás a szentistváni eszmében már kezd látható alakot öltetni, — ha attól még messze vagyunk is, hogy a szentistváni eszmének ilyen értelmezését általánosan és hátsó gondolatok nélkül mindnyájan elfogadjuk.

Vércsoport és nyelv ugyanis még csak annyit bizonyítanak, hogy valaki rendelkezik a képességekkel, melyek valamely adott néplélekhez való teljes áthasonulást lehetővé tesznek. Ezt azonban — vagyis a magyar lelkületet — más jelek alapján is meg lehet állapítani. Azoknak a kutatóknak, akik célul a pusztá tények megállapítását tűzik maguk elé, tekintet nélkül arra, kellemesek lesznek-e azok akár önekik maguknak is, van más, könnyebben alkalmazható eszközük is a magyar lelkület megállapítására, mint a vérvizsgálat. Ha valakiről megállapítható, hogy pl. magyarból lett ruszinná, szlovákká, ruménná stb., akkor legálábbis föltételezhető, hogy könnyebben lesz hajlandó vállalni a magyar néphagyományokat. És természetesen, fordított esetben, a ruszin, szlovák, rumén stb. néphagyományokat.

Ilyen eszköz a családnevek — vezetéknevek — eszköze. Ezek ugyan elég gyakran mutatnak föl ingadozásokat az idők folyamán, különösen abban a korban, amikor az anyakönyvezést még nem vették olyan komolyan. A mellett nem is tekinthetnek vissza valami nagy multra; még a nemes családoknál sem régi szokás a családnév használata; a jobbágyságnál pedig mondhatni, egészen újabbkori divat. A mi szempontunkból, — a ruszinság esetében, — pedig ez utóbbi a fontosabb elem.

Egészben véve mégis a családi név a kevésbbé változó jellemzők közé tartozik, amely, ha megváltozik, majdnem mindenkor a környező többség nyelvére alakul át. Ezen az alapon, a legrégebb anyakönyvek s a tized- és más polgári összeírások alapján már ma is lehet valamely nemzet, vagy nép összetételéről képet alkotni, ha a kép nem is mindenben lesz hű. Ezen az alapon a Kárpátalján már dolgozott is Lengyel Const. Mihály sztavnai g. kat. lelkész a saját községét illetőleg, megállapítván egy „Ruthénekről” címen 1890 körül megjelent tanulmányában, hogy Sztavnán „a legrégebb család, amely még eredeti és tősgyökeres, csakis a Répássy, Plancsák és Ruszincsák férfiágon, a Begenyi, Dankulics, Scsóbák-család leányágon; de kezdettől fogva ez utóbbiak a Répássy-családból származtak”. Szerző a község anyakönyveiből állapította ezt meg; s mint látjuk, már itt is egy eredetileg magyar nevű családból ruszin nevű családok egész sora származik.

Bereg megyére nézve szélesebb méretekben is meg lehet csinálni ezt; Lehoczky Tivadar, ismeretes nagyfontosságú munkájában, a „Beregvármegye monográfiája”-ban valamennyi beregmegyei községgel egyenként foglalkozik. Történetük ismertetése folyamán majdnem mindenütt felsorolja az ott birtokos nemes, valamint a jobbágy-családok neveit is, gyakran ismételve is, különböző korszakokból. A nemes családok is ruszinok ugyan úgy körülbelül felerészben; mégis alig vehetők számításba, mert nem mindig volt már közülük a ruszinsághoz, amelytől többnyire elkülönöztek. Egy másik, hasonló forrás Hodinka Antal dr. két tanulmánya a ruszinság gazdasági helyzetéről, valamint a Rákóczi-harcokban résztvevő ruszinokról; bár az elől említett tanulmány, sajnos, csak egyes községekből sorol föl neveket. A három forrás egybevetésével a XVIII., de már a XVII., sőt részben a XV. századra nézve is igen érdekes megállapításokat lehet tenni.

Az eredmény összesen 398 családnév, amelyeknek egy részét azonban kétesnek kell venni. A szerzők nem mindig adják meg, milyen összeírásokból vették a kérdéses neveket; mindenesetre forrásul szolgáltak nekik az uradalmi különböző célú összeírások is. Itt pedig, — épen a jobbágy-nevek meg nem állapodottságára való tekintettel, — kétes, vajjon a foglalkozást jelentő családnevek: Asztalos, Bodnár, Juhász stb. nem az illetőnek az uradalomban való foglalkoztatásából vett jelzők-e, nem pedig tényleges, megállapodott, kiforrott családnevek. Hasonló okokból kétesnek kell vennünk azokat a családneveket, amelyek községek neveiből, főleg kárpátalji, vagy nyírségi községeikéből alakultak ki: Balkány, Bogdáni, Komjáti, Lucskai stb. Vannak végül olyan nevek, amelyek más nyelvből, — főleg a magyarból, — való torzításra gyanúsak: Beresznya (Berecz?), Kampus, Kampüv (Kampósból), Karolovics (Nagyábránka 1699; 1611-ben még Károly), Ilykó (Jivkucz 1699; 1608-ban még Vilka), Frundák (Frunde — rumén „lomb”) stb. Ilyen alapon kétes név van a 398 között 37; más alapon kétes 18; ruménból vett név 11, kétségkívül ruszin 180, kétségkívül magyar 152.

Maguk a nevek a következők: kétesnek minősülnek: Ábránkai, Bányász, Beresznya, Bodnár, Balkány, Borkuti, Bogdáni, Borbély, Deák (= tanító), Fazekas, Halász, Hegedüs, Hudák (lehet Hegedüs fordítása), Jászolyi (Jászói?), Juhász, Kovács, Kenéz (= soltész), Komjáti, Kerekes, Kertész, Karolovics, Kampus, Kampüv, Kurtakovics, Lengyel (lehet immigráns megjelölése a voltaképeni, esetleg bonyolult lengyel név helyett), Lanzogh, Molnár, Martinkai, Madocsi, Muzga, Morgócz, Oblázi, Orosz, (lásd Lengyel), Poláni, Puskás, Pincenik, Sütő, Szekeresi, Sarkadi, Sopodi, Soltész (= kenéz), Szücs, Varga, Vereczkei—Varga, Gorondi, Lucskai, Szülevics, Csongoly, Csoklya, Kelemanovics (Kelemen?), Karácsony, Leder, Ilykó, Fodorin, Majos.

Rumén eredetűek: Bugera, Delegán, Daruda, Frundák, Felczán, Kopul, Krecsoly, Mohucz, Pomelán, Trimbilo, Tupohán.

Szlávok: Bablyuk, Bobonics, Bombics, Bunga, Bógus, Berilla, Berengye, Balmus, Benyó, Barankó, Busnyák, Bucskó, Brucsinics, Czigánovics, Czviankó, Czolán, Csurej, Csicserka, Csopász, Czerva, Csobár, Csobra, Deskó, Drogár, Denik, Duzsár, Dobrova, Dsamka, Felesz, Foszkály, Fricskó, Filip, Federlyák, Fóris, Fetykovics, Ganczij, Glagoia, Gebelán, Gajdan, Gecsevics, Gudják, Gardon, Gesznyó, Hornyák, Holcza, Hlukovics, Hlib, Holeczki, Halacsnya, Holupán, Hodár, Hvozdi, Hucza, Hasztics, Juszko, Janca, Jaszulics, Jajkun, Jobák, Ivaskó, Ipcsevics, Janovics, Jandazlik, Juszt, Kusnyiczki, Kopcsa, Kallusz, Kobza, Koczák, Kohán, Kohut, Kalinics, Kosztyovics, Koblin, Klucskó, Kudrimics, Kosztán, Kurák, Koszta, Kilosz, Kriszucsánics, Kucska, Kucsera, Kolinics, Kalabiska, Kotun, Klucskovics, Koczán, Kozin, Kosom, Kocsa, Latkovics, Likovics, Lizanecz, Licsmán, Legeza, Litonovics, Leczovics, Mihovics, Mikulics, Morganics, Moncsák, Manajló, Morda, Martincza, Mikola, Malinics, Nitor, Nalivajko, Olekszi, Olekszikovics, Popricska, Popovics, Peczkovics, Pirohovics, Pletyák, Pupin, Pupinovics, Petrusovics, Polusin, Paska, Paskó, Pereszta, Polcsics, Palcsák, Ploszkina, Puznyák, Pepranics, Popadanics, Palkovics, Petrokovics, Prizovics, Petrus, Prokop, Panaszovics, Popadanics, Ruszin, Roszpopa, Romanovics, Repede, Risko, Sutovics, Sztankó, Szemega, Szusánszki, Szverenkö, Sipkovics, Száva, Solobics, Sztülnik, Serepkó, Szankovics, Szofilka, Sztikár, Svalagnij, Szurka, Taginecz, Tokár, Terkács, Timkovics, Tega, Tenkács, Umazanics, Uchal, Urda, Ulihanecz, Volya, Volodár, Vorkovics, Vaszkó, Zicskó, Zahoránszki, Zahajkó, Zgoga, Zareva, Zitkár, Zazulya, Zitkovics, Zubák.

Magyar családnevek: Anda, András, Balás, Bán, Balogh, Ballós, Bihari, Barkó, Batka, Bohus, Bogár, Bese, Bező, Benkő, Bara, Boldizsár, Botta, Bundás, Bába, Balos, Bakos, Borjú, Bosnyák, Bagoly, Bokori, Bornegyedi, Bihar, Csupor, Csépa, Csapó, Cseh, Csatár, Csiga, Cserei, Csorba, Csákány, Csacska, Csonka, Czobor, Czokolai, Czigány, Dobos, Dienes, Drága, Demjén, Domokos, Drabant, Dombos, Dél, Déli, Dancs, Égettboros, Egeres, Fejes, Fejér, Fillér, Füzér, Fekete, Fedeles, Fadgyas, Fehér, Füles, Fedő, Falus, Farkas, Fog, Förtes, Fodor, Gál, Gévén, Gólya, Gyüle, Ghunár, Hirtelen, Hajdó, Huszár, Hadar, Hordós, Harkály, Jancsi, Joó, Illés, Károly, Kozma, Kurta, Kis, Király, Kacsó, Kósa, Kasza, Kelemen, Kalmár, Kapus, Kondor, Keresztes, Kopasz, Kecskés, Lévai, Lippai, Laczkó, Lázár, Lécz, Lovas, László, Major, Melles, Madárka, Méhes, Madarász, Máni, Medve, Móricz, Máté, Márton, Magyar, Markó, Nagy, Oláh, Osztas, Omolányi, Olasz, Parlag, Patkó, Pribék, Rózsa, Raj, Ramocsa, Sánta, Szép, Szegényesi, Szamos, Siket, Sindeles, Szabados, Szakállas, Sós, Szidor, Szaniszló, Székely, Török, Turi, Tompa, Torma, Tálás, Tót, Vesselényi—Vajda, Virrasztó, Vakaró, Vitályos, Vad.

Még részletesebb és pontosabb eredményeket lehet elérni Ugocsa megyére nézve Szabó István¹⁾ „Ugocsa megye” c. rendkívül alapos és egyenesen ezekkel a vonatkozásokkal foglalkozó művében, amely a Hóman—Domanovszky—Mályusz szerkesztésében kezdeményezett „Magyarság és Nemzetiség” c. sorozatban jelent meg. A hihetetlen szorgalommal és pontossággal egybegyűjtött anyagból azonban a ruszinok rokonsága szempontjából csak azokkal az ugocsai községekkel indokolt foglalkozni, amelyeknél a ruszin elem nem egy már megtelepült magyarság közé szivárgott be, hanem — akár egyedül, akár magyar és rumén elemekkel együtt, — legalább nagyjában első települőknek tekinthető. Mert, hogy az első esetben — akár elenyészett közben az illető község magyarsága, akár együtt él máig a ruszin elemmel, — a ruszinság vett föl magyar vért, ahhoz kétség nem férhet. Már pedig a szerző okmányilag igazolja minden egyes községre nézve a családneveket a különböző évekből; vitába sem vonható módon mutatja tehát ki, hogy a ruszin elem elég későn kezdett Ugocsába lehúzódni.

Így csak 19 olyan község marad, amellyel foglalkoznunk indokolt: Alsókaraszló (beleértve Felsőkaraszlót is), Alsósárad, Batarcs, Bocskó, Csarnató, Csepe, Ilonokújfalu, Kirva, Kiscsongova, Kiskupány, Kistarna, Komlós, Nagycsongova, Nagytarna, Ölyves, Rákócz, Sósújfalu, Szárazpatak és Turcz. E községekből a szerző fölsorol 730 nevet; ebből bizonytalanak — a jelen dolgozatban „kétes” — minősít 248 nevet; rumén származású 20, szláv 287, magyar pedig 175 családnév. Végeredményben tehát 287 szláv név áll szemben 175 magyarral; az arány 11:7.

Maguk a nevek a következők:

A szerző rendszere értelmében kétesnek minősülnek: Anka, Avasi, Bába, Babonczai, Baczai (Bacsai), Bagdán, Baló, Basó, Belbel, Beleznai, Bereznai, Bibarcs, Bikszádi, Bilkei, Bocskói, Boczor, Bodach, Bodnár, Bogács, Bogass, Boncza, Bonyházi, Borcs, Borcsa, Borcza, Boroda, Borz, Borza, Bosa (Boca), Bosza, Botha, Botolya, Bozdog (Bozgod), Bozgó, Bricsek, Bródi, Buda, Bugigo, Buzugán, Csaba, Csarkász, Csedrek, Csedreki, Csehely, Csekily, Csertéfalusi, Csongovai, Csonka, Csorba, Cziba, Czibar, Czigan, Cziglés, Czikli, Dán, Dancs, Dankó, Darabony (Darabont), Dávid, Deák, Demeter, Demjén, Dobja, Dob-

¹⁾ Szabó István: Ugocsa megye. Budapest 1937. 8°, XII. 615 lap, I—IV. A Magyar Tud. Akadémia kiadása; Sylvester-nyomda; Magyarság és nemzetiség — tanulmányok stb.; I. sorozat 1. kötet. Hóman Bálint és Domanovszky Sándor közreműködésével szerkeszti Mályusz Elemér. — A kiváló műre, dolgozatomat olvasván, Lelekács Miklós úr hívta föl figyelmemet, akinek ezért őszintén hálás vagyok. — A szerkesztők égisze alatt dolgozó szerző módszere csak árnyalatokban tér el, — mindenestre azonban olyan útmutatásokat tartalmaz, amelyek az esetleges későbbi kutatók számára rendkívül értékesek. Kár azonban, hogy szerző, kizárólag polgári forrásokból származó adatait nem ellenőrizte egyházi—anyakönyvi adatokkal is; talán sok esetben sikerült volna a túltengő „bizonytalan” nevek származását tisztázni. Ez nem akar kritika lenni; azonban esetleges jövő kutatók számára talán hasznos tanács lehet.

róka, Dobrókai, Dodan, Dolai, Dolhai, Domján, Drabant, Dubróki, Duchnay, Duda, Dulai, Erdélyi, Fam (Fana), Farba, Fattyu, Fedeo (Fedő), Fekete—Halisna, Felizan, Felsőfalusi, Felsőkányaházi, Feulchen, Filep, Fojóka, Gerlech, Gölle, Görnesi, Gügy, Gyermán, Györgyu, Hachia, Hajdú, Haitug, Hardzigán (Harczigán), Hátya, Havasi, Hecző, Herst, Herman, Hetes, Hinna, Hóka, Homok (Homák), Horvát, Ilonczai, Ilosvai, Izai, Izak, Izrael, Jankula, Jenchi (seu Olah), Kaliba, Kancsfalvi, Kapisora, Karácsony, Karaszlai, Kasu, Kaszniczai, Katalin, Kecze, Kelevári, Kenéz, Kereczkei, Keresmezei, Kesseliu, Kirvai, Kistalusi, Kobály, Kóczán, Kolbász, Kolchian, Komjáti, Komorzányi, Kopcsa, Kosták, Koszta, Kovács, Kozár, Kövesligeti, Krajnyai, Kraszalai, Kuchisa, Kurta, Kutilán, Laczkó, Lemes, Lengyel, Lepcsei, Liennes, Lukács, Lukangy, Lódár, Maczka (Macska), Maczkó, Magda, Margit, Markó, Markos, Márkus, Marmarosi, Mattias, Matyóka, Maylat, Medenczi, Medve, Mojsza, Nesthe, Ogoz, Oláh, Orosz, Oroszföldi, Oszlas, Ökörmezei, Palcsai, Papp, Pác, Péter—Papp, Pingur, Pizlark, Poczkos (Puczkó), Polyánkai, Puskás, Rác, Rák, Raksai, Ravaszmezei, Rókamezei, Roman, Rosossai, Rostakötő, Salamon, Sánta—Pataczka, Scriba, Simon, Sinka, Sófalusí, Sólla, Sorba, Szaczka, Szajkófalusí, Szalvai (Szalyvai), Szaniszló, Szeklenczei, Szelestyei, Szidai—(Szidei)-Lengyel, Szmozai, Szolyvai, Szukói, Tankóczi, Tartóczi, Tatár, Terebi, Thoma, Tholvaj, Tót, Töröcsin, Tripo (Tripon), Turczi, Turvékonyi, Turzai, Tuzár, Uglyai, Újfalusi, Űrmezei, Vajda, Vajla, Vajnági, Vereczkei, Zele, Zide (Sidej, Szidai), Zóka. Összesen 248 név.

Rumén nevek: Bandra (Bandre), Bigucz, Csorbán, Czímbur, Fatul, Flora, Homza, Mósa, Nyisztor, Pankucza, Pintye, Pintyeü, Rádul (Ráduly), Rágyuk, Serben, Šorban, Szerbina, Zimbru. Összesen 20 név.

Szláv nevek: Alejovics, Alexancsin, Alexanics, Aliscsák (Haliscsák), Anicskó, Aniskó, Ariszka, Babics, Babik, Babinecz, Babivács, Babuch, Baktyán, Balkó, Bani, Banik, Barniska, Bexanics, Bilák, Bileczki, Bilej, Bilohorka, Bilurka, Biszáha, Blisztják, Bobis, Bobita, Bobolics, Bobolis, Bobolith, Bobulics, Bordák, Boriz, Bortcsák, Boska, Bozár, Brak, BreCs, Bubátka, Buhaj, Bukrich, Bura, Burja, Buricz, Burszin, Butasz, Chuda, Clebaba, Csereoka, Csobovics, Czohorka, Czuhorka, Czupra, Dancza, Danilo, Dasko, Dedics, Demkó, Denicz, Dicskó, Dimitráj, Dobáka, Doganics (Dogarics), Dor, Doros, Dráb, Drákus, Dránik, Dubanics, Dubicska, Dublyák, Duklyák, Dusj, Duszin, Duthinecz, Fedina, Fedinecz, Fedora, Fedorincsis, Fedorin, Felczák, Fercza, Filevics, Fodoricz (Ferencz), Geczko, Gojda, Golyák, Hacsko, Harnius, Halyku, Handucs, HerbiK, Hluska, Hlyák, Hoja (Holya), Holcsán, Hosgyák, Hozán, Hudik, Hudinecz, Ihnát, Ilinecz, Iresanics, IvacsKó, Iváskó, Jaczkánics, Jaszecskó, Jazecskó, Juskovics, Kabrin, Kabuscán, Kapáncz, Kapinecz, Kaynyk, Kepcze (Kopcsa), Kebza, Kerecsán, Klenó, Klepsa, Klyáp, Klym, Kobrin, Kohut, Koleszár, Komej, Kopa, Kopivár, Koskovics, Koszta, Koszták, Kosztroba, Kosztyuk, Koszucska, Kotlány, Kotyha, Koza, Köminecz, Krajnik, Krása, Krávics, Kröka, Kubrin, Kuczima, Kulya, Kutnics, Kutyka, Lemák, Leska, Less, Leuka, Litke, Lucs-

kavics, Luka, Lukacsin, Luskavics, Luska (Hluska), Lyách, Mandics, Marinics, Markonics, Maruska, Maskola (Maskula), Maszlan, Maxim, Maxincha, Merenics, Mihájka, Mihálykó, Mihócsics, Miniga, Mizuny, Mocza, Mondics, Morzanic, Moskola, Murga, Musiga, Nicska, Olenics, Oleszar, Oniszka, Oricha, Padelinka, Palcse (Palczin), Palesnik, Palóka, Palyuk, Panykó, Panyuscák, Paskó, Paszkura, Pazuska, Pekulinecz, Pelekács, Pipor, Pirda, Pizda, Pituch (Piták), Pleszka, Pliszka, Pocsik, Pohorilyák, Polyák, Popovics, Popuski, Posik, Posták, Prakar, Prebus, Puczkó (Puskó), Pumpác, Ragio, Rakosinecz, Rakosinecz, Ramarych, Razkuzczinecz, Riczkó, Roszticzki, Ruszin, Sarkaszini, Spák, Stefanics, Sutka, Szakács, Szankó, Szansovics, Szannai, Szenyó, Szidej, Szirinkó, Szitlik, Szlivánics, Szmereka, Szocska, Sztaniszló, Sztankó, Sztarosza, Szukorka, Szuszkó, Szvicska, Szvitlik, Takár, Terminka, Timkó, Todacsics, Tockár, Triüz, Tupicza, Turjanin, Udenics, Udinics, Urbár, Valiczko, Varasa, Varasza, Vaszilinecz, Vaszilinkó, Vaszko, Velicska, Verczuka, Vocska, Vrasa, Vukács, Vulcsarivecz, Vurasa, Vuszanic, Zám, Zán—Zany, Zaroba, Zaruba, Zelenyák, Zgain, Zicskó, Zlotarcsics, Zolotár, Zsába. Összesen 287 név.

Magyar családnevek: Ács, Ág, Ágos, Ar dai, Ármányos, Árva, Asztalos, Bajuszos, Bakács, Bányász, Bárány, Barát (Baratzk), Bartha, Bátor, Benedek, Benkő, Benyó, Báres, Berkes, Bikszádi, Biró, Birtalan, Bodó, Bojtos, Bokor, Borbély (Borbiél), Boros, Borsos, Botlábú, Bölcs, Csép, Cseresznye, Csikós, Csordás, Csuka, Czekör, Darás, Dienes, Dobos, Éles, Farkas, Fejes, Fekete, Félszemű, Ferencz, Fodor, Fonó, Föcske, Füles, Füsü, Gacsalyi, Gál, Galamb, Göbös, Gyárfás, Hajadon, Halász, Hegedüs, Hegyes, Heverő, Hordó, Hosszú, Imre, Jakab, Kádár, Kajtár, Karasia, Kasszás, Kató, Katona, Kazdag, Kecskés, Király, Kis, Kis—Samu, Kopasz, Korpádi, Kós, Köblös, Kököröcsin, Könnyű, Kővágó, Kővér, Kupás, Kurucz, Lánzos, Lapát, Lökös, Lölkös, Lőrincz, Magé, Magyar, Marton, Méhes, Mészáros, Mézes, Mező, Molnár, Munkácsi, Nagy, Nagylábú, Nagyszakálló, Néma, Nyerges, Okos, Olajütő, Orbán, Ökör, Palotás, Pataki, Peczkes, Pénzes, Pete, Péter, Pethő, Pinches, Pogány, Pokol, Portás, Rákos, Regéczi, Rest, Róka, Rongyos, Sándori, Sánta, Sármos (Sarlós), Seregély, Seregi, Siket, Sipos, Sonkolyos, Sonkolyszédő, Suba, Szabó, Szalka, Szarka, Szarvas, Szekernye, Szép, Szeőcs, Szeőcz, Szigeti, Szígyártó, Szikszó, Tálás, Tamás, Tarnóczi, Teknőcsináló, Thélvesztő, Thegze, Tivadar, Tordai, Tömlő, Törő, Töröcsök, Törzsök, Üveges, Vad, Vágott, Vak, Váradi, Varga, Várhegyi, Varjú, Vég, Veres, Virágos, Virrasztó, Zilahi, Zögyi, Zöld. Összesen 175 név.

Messzemenő következtetéseket ebből természetesen nem szabad levonni: annyit azonban mindenesetre szabad megállapítani, hogy téves beállítás a ruszint úgy tüntetni föl, mint akinek egyesegyedül csak egy irányban: a szlávok felé volnának rokoni kapcsolatai. Még tévesebb, sőt nem is egészen veszélytelen dolog egy ilyen nem teljesen igazolt meggyőződésből — messzemenő politikai következtetéseket vonni le.

Mint látjuk, vannak kapcsolatok a magyarság felé is, még pedig nagyon jelentősek és talán nem volna fölösleges, ha a ruszinság — különösen az ifjúság — figyelme ebbe az irányba is fordulna.

Természetesen a tárgyilagos munkához el nem kerülhetően szükséges néhány előfeltétel. Először, hogy ne akarjunk egy már előre megállapított elmélethez bizonyítékokat teremteni akarni. Másodszor, hogy egyedül csak a való tények megállapítását tekintsük tudományos értékű eredménynek. Harmadszor pedig állapodjunk meg már előre abban, hogy az emberiség szláv részéhez tartozni semmivel sem dicsőbb dolog, mint valamely más részéhez. Például ahhoz, a másikhöz, amelyet „turáni” néven szokás emlegetni. S amelyről a berlini néprajzi múzeum kézzelfogható bizonyítékokat őriz, hogy már Kr. e. háromezer évvel tudott nyomtatványokat előállítani. Tehát szükségét érezte nyomtatványoknak...

Василь Балогъ-Берій :

Родиннѣ звязки русиновѣ

Вообще русиновѣ звыкли зачисляти до славянского племени и то на основѣ языковой принадлежности, что безъ сумнѣву не можно заперечити. Однакъ языкъ, на основѣ новѣйшой науки, дуже небезовное средство для установленя рассы и наука днесь оперуе повнѣйшими критеріями, межи иншими установленіемъ крови. Про языкъ занедовго розшириться той поглядъ, что онъ найлегше установляе рассовость, національность, але ровночасно и найлегше може привести до хибныхъ результатовъ. Національну психію установляе и формуе не языкъ, але наоборотъ: психія установляе и формуе языкъ, котрый лише легше уможливлюе чужинцямъ дорогу до душѣ націѣ. А зновъ принадлежность до какойсь націѣ занедовго треба буде приняти той важный фактъ, что чужинець насколько стотожняе себе зъ традицією, теперѣшнимъ и будучимъ змаганьемъ дотычной націѣ. Все се сталося правдоподобнымъ по свѣтовой войнѣ, а головно на основѣ студіюваня судьбы военноплѣнныхъ. И правдоподобнымъ есть, что приспособленя методъ природничихъ наукъ буде общимъ: однакъ днесь означаютъ тяжести, бо приспособленя ихъ треба окремишно простудіювати. И доти примушенѣ мы уживати иншѣ средства, межи котрыми не на послѣдномъ мѣстѣ находится студіюваня фамилярныхъ прозвищъ. Фамилярнѣ прозвища и назвиска не суть чимсь абсолютнымъ постояннымъ, але всетаки принадлежать до тыхъ, котрѣ меньше мѣняються. Сесю критерію на Подкарпатю уживѣ священникъ Лендель въ селѣ Ставный, а въ Бережской жупѣ въ ширшихъ размѣрахъ, хоть дуже неповнымъ

результатомъ, можно приспособити. Изъ Бережской жупы на основѣ праць Легоцького и Годинки, а изъ Угочанской жупы на основѣ монографіѣ Стефана Сабова маеме такѣ даннѣ, якѣ свѣдчать про рассовый складъ населеня. Зведенѣ результаты ледвы свѣдчать про перевагу славянского элементу при вытвореню руськой націѣ. Про иншѣ жупы не маеме такѣ даннѣ: добре бы было, если бы руська молодежь, котра занялася теперь этнографичными студіями, звернула увагу и въ семъ напрямѣ. Розумѣся, что увага ихъ мусѣла бы быти чиста отъ всякихъ напередъ установленихъ думокъ.

Balás Vilmos:

Az Erdős Kárpátok és a Nagy-Alföld, ruszinok és magyarok

„A szentistváni állameszme a népek megértésének, a népek helyes és józan vezetésének állameszméje ezen a területen, amelyen élünk s amelyet politikailag a nagy király szervezett meg. Tehát a Dunamedence rendjének állameszméje. Egységes összetartozó terület állameszméje, amely mindenfajta embereket közös életbe, egységes életformába, együttes közös törekvésekben — amelyek ebből folynak — és közös érdekből közös boldogulásra fog össze és vezet tovább.”¹⁾ A megállapítás Teleki Pál grófé, az államférfi és földrajztudósé, aki a szellemi fegyverek győzelmébe vetett mélységes hittel harcolt hazája igazságáért. Az úgynevezett trianoni béketárgyaláson a Dunamedence földrajzi egységének kimutatásával védte Magyarország álláspontját és a sors megengedte megérnie elgondolásai helyességének beigazolását — amiben hittel hitt: — amit a Teremtő egységesnek és egynek alkotott, azon az ember keze időtállóan változtatni nem tud.

A politika mint tudomány — az államhatárokon belül — az államközösségben élő emberek legideálisabb együttélésének lehetőségeit kutatja, a gyakorlati politikus pedig a tudomány megállapításait alkalmazza az adott helyzeteknek megfelelően. A tudomány, legyen az bármelyik, objektív megállapításokra törekszik, ellenkező esetben nem tudomány, csupán szubjektív magyarázat. Azoknak tehát, akik közbizalomból nemzetek és népek jövőjének szabnak irányt, figyelembe kell venniök azokat a törvényszerűségeket is, melyeket a természet vas-kézzel, letörölhetetlenül a föld arculatjára írt.

A magyar állameszme egy egységes összetartozó területet átfogó vezérlő gondolat, mely gyakorlati megvalósulásában nem a XIX. vagy a XX. századbeli kül- vagy belpolitikai laboratóriumok többé vagy kevésbé sikerült kísérleteinek eredménye, hanem egy évezred munkája.

¹⁾ Gróf Teleki Pál: Magyar nemzetiségi politika 1940. 6. old.

Ennek a népnek alkatelemeiből való eggyékovácsolódását azonban több ezer év tapasztalatainak leszűrése: tévedéseinek korrigálása, hasznos eredményeinek továbbörökítése, embermilliók könnye, vére és verejtéke tették lehetővé. Az utóbbi évezred már az eredmények összegezése: az időtállóság és a hivatástudat igazolása.

A terület egységes és összetartozó, tehát az államot alkotó népesség főfeladata nem az államhatár megállapítása volt elsősorban, hanem az adott keretek kitöltése. Bár az államalkotó képesség mellett ezek a keretek tették lehetővé a nemzet fennmaradását, és védték a közöttük élő népeket a századok viharai közepette, ugyanezeknek a kereteknek a kitöltése hozta magával és okozta azokat a problémákat, amelyek a magyar nép írott történelme folyamán többször a lét és nemlét kérdését vetették fel. A magyart megelőzően ezen a területen más, nem rokon és rokon népek is megkísérelték az államalapítást. A kísérletek sikertelenségét lehet többféleképpen is magyarázni, a végeredmény azonban az, hogy ezekkel szemben a magyar honfoglalás időben és térben sikerült, az azóta eltelt idő pedig bizonyítja, hogy az államot alkotó nép oly tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek az idők viharai közepette is biztosították fennmaradását.

A tér adva volt!

Kétségtelen, hogy Európa hegy- és vízrajzi térképén, a félszigetektől eltekintve, a legtökéletesebb földrajzi egységet a Kárpátok hegy-láncai által határolt Dunamedence mutatja. Az utak és folyók szűk kapui, a medence szélének egyenletes lejtése a közép felé az Alföldnek minden irányban való vonzóerejét növelik. Az Északnyugati, Északkeleti, Keleti és Déli Kárpátok eszményi határokat alkotnak, melyek három égtáj behatásaival szemben védik az Alföldet. Más a helyzet nyugat és délnyugat felé. A bécsi medence felől a dévényi kapun keresztül tört magának utat Alföldünk felé a Duna. Ugyanezen az úton hozza az óceáni levegő az áldást adó esőt és ezen az útvonalon érkezett a Kárpátok övezte medencébe az európai civilizáció is. A nyugat-északnyugati szelek nélkül az Alföld steppe-jellegű lenne.

Az ország nagyobb részére kiterjedő növényföldrajzi kerület a középeurópai flóraidékhoz tartozik, melynek pontuszi kapcsolatait azonban könnyű megállapítani. Ez a kapcsolat az úgynevezett löszkorszakban keletkezett. Az itt található növényfajtáknak csak tíz százaléka a pontuszi pusztáflóra tartozéka, ez a tíz százalék teszi mégis az Alföldet az ázsiai puszták utolsó állomásává.¹⁾

Az állattenyésztő, vadászó lovasnomád magyarság a kelet felői érvényesülő nyomás hatása alatt, növényföldrajzi adottságok folytán érkezett mai hazájába és itt ugyancsak a földrajzi adottságok következtében, a nyugat felől beáramló természeti és szellemi erők hatására honosodott, fejlődött azzá, amivé lennie kellett.

Időszámításunk kezdete és a magyar honfoglalás közötti évezredben a Kárpátok medencéje az itt élt népeket tekintve változatos

¹⁾ Prinz Gyula: Magyar földrajz I. 52. old.

településtörténeti képet ad. A földrajzi törvényszerűségek azonban nemcsak etnikai határvonalakat húznak, de megállapítják hatalmas birodalmak határvonalait is.

A föld arcát formáló idők távolságában a Kárpátok medencéjét borító pannóniai tenger egysége megszűnt az úgynevezett pontuszi idők után. A szárazra emelkedett tengerfenék kettéhasadt a mai Budavukovári törésvonal mentén. A nyugati részen felszínen maradt a pontuszi tengerfenék, a mélybe süllyedt keleti részt pedig kitöltötték a folyóvizek és tették egész más jellegűvé. Ez a Buda-vukovári törésvonal a Duna medre, — akkor a római birodalom határa, a limes-vonal; ma pedig a Dunántúl és a Nagy Magyar Alföld elválasztó vonala. Az ettől a vonaltól nyugatra eső terület ma is erősebben körvonalazott kultúrával rendelkezik, mint a keletre elterülő alföld végtelen távolságaival, külön éghajlati viszonyaival és ma is más embereivel, de akik, — ép úgy mint a Dunántúl lakói, — nem vonhatták és nem vonhatják ki magukat azok alól a hatások alól, amelyek nyugat felől érkeznek.

Pannónia a római birodalomnak a Kr. u. III. században már vezető tagja volt. A terület Kr. e. 36—10-ig került római uralom alá trák, illír és kelta lakosságával együtt, Pannónia népe négy évszázadon át élvezte a római civilizáció áldásait. A római birodalom előretolt állásai: Arrabona (Győr), Brigetio (Szöny), Aquincum (Óbuda), Intercisia (Dunapentele) Mursia (Észék) városok és táborok voltak akkor, mely időkre vonatkozólag az Alföldön csak archaeológiai adataink vannak. A birodalom keleti őrtüzei a nyugati világosság fényei voltak, melyek átvilágítottak a Dunán a barbaricumba. Transilvania volt a Kárpátmedencében a másik római provincia. Nem oly fényes mint Pannónia, de geológiai szerkezeténél, földrajzi arculatjánál fogva ép úgy elütött az Alföldtől, mint testvére, a Felföld.

Pannónia császárokat adott a birodalomnak akkor, amikor az Alföld a mai számokhoz viszonyítva a lakottság igen alacsony fokán állt. Az akkori kereskedelmi útvonalak is inkább a felföldön keresztül vonultak keletnek, elkerülve a homokos, vizes, árteres vidékeket. Lakossága azon népek közé tartozott, melyeknek a földből előkerült emlékeit az archaeológus a fémekről elnevezett korszakokba sorolja.

Ugyanezen idő alatt a Kárpátoktól északra és délre elterülő területeken szláv népek laktak, a húnok a mai Dél-Oroszország területén élő keleti gótokat támadták meg (375-ben), az avarok valahol Belső-Ázsiában készülődtek nyugati útjukra, a magyarok ősei pedig az Ural déli tájain foglalkoztak vadászattal és prémkereskedéssel.

Az Erdős Kárpátok ösrengetegei az Alföld széléig nyúltak le és az erdőket, ha nem is a mai értelemben vett út, de út szelte át. A nyugat mágneses ereje ezen az úton át vonzotta maga felé a steppék harcias lovasait.

Az V. században a rómaiak átadták Pannóniát a húnoknak, akiknek törzsökös része mongol fajú hún és germán fajú keleti gótokból

állott. Birodalmukat Attila személyes varázsa tartotta össze, mely halála után (Kr. u. 453) összeomlott.

Amint a hún birodalom is a régi népek romjain épült fel, a következő lovasnomád nép ugyanazon törvényszerűség által hajtva érkezett az Alföldre. A mongol fajú avarok összetételének további főbb tényezői a szlávság és a középeurópai germánság. Uralmuknak Nagy Károly vetett véget.

A Krisztus utáni első évezredben a Dunamedencében nagyobb ható sugarú szervezett uralmat csak a hún és az avar tudott teremteni. Az Erdős Kárpátok, a ruszinok mostani hazája abban az időben még lakatlan terület. Nem lehet ugyanis lakottságnak nevezni azt, hogy a három fővölgy mentén az archaeológus sírokra bukkan. A felbontott sírok nem egy adott kor, hanem évszázadok embereit adták vissza a teremtés örök körforgásának s belőlük kétséget kizáró következtetést a valamely időpontban fönnállott lakottság számára vonatkozólag levonni nem lehet. Annyit azonban igazolnak a leletek itt is, hogy az emberi település a hegyek felé fokozatosan ritkul. A leletanyag előfordulása nyomán a völgyeken át kirajzolhatók a kereskedelmi útvonalak is. A Kárpátokon innen és túl élők között az ősidők óta voltak kereskedelmi kapcsolatok és az ezek alapján szerzett föld- és helyrajzi ismereteket hasznosították az egyes népek későbbi hadi vállalkozásaik során.

Ismeretes, hogy a normannok, más nevükön varégek, vikingek oroszországi szerepének mily nagy jelentősége van. Az Oroszországon keresztül kiépített kereskedelmi útvonalak elsősorban az ő nevükhöz fűződnek. Ezek az útvonalak a Balti- és a Fekete-tenger vidékét kötötték össze a gazdag orosz területeken keresztül. Az archaeológiai eredmények azt is igazolják, hogy a normannok az Elba, Odera és Visztula mentén gazdasági jellegű tevékenységüket az oroszországinál hamarabb kezdték meg. A lebediai őshazából származó intenzív magyar-normann kapcsolatok a leletanyag alapján pontosan kimutathatók. Az arab írók viszont úgy emlékeznek meg a magyarokról, mint akik a normannok, bolgárok és más népek által kifejlesztett gazdasági rendszerbe bekapcsolódtak: nagy mértékben űzték az emberkereskedelmet, a prémek, a fémek kereskedését és a steppei nomád gazdasági berendezkedésnek megfelelően az állattenyésztést, a vadászatot és halászatot.¹⁾

Fettich Nándor szerint a lebediai nagy forgalom a nyugat, kelet és dél felé vivő utakat jól ismertté tette a magyarság előtt és ha az orosz krónikák és a magyar Anonymus nem írták volna meg a magyarok költözködésének útját, akkor is nyugodtan állíthatnók, hogy ez csakis a nagy kereskedelmi utakon mehetett végbe.²⁾ Ezeknek egyike

¹⁾ Fettich Nándor: Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarság 1933. (Kézirat gyanánt).

²⁾ Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművessége. *Archaeologia Hungarica* 1937. 25—27. old.

a Vereczkei hágón átvezető út, mely kelet-nyugati irányban az Alföld északi peremén a hegyek lábainál haladva bekapcsolódott a már említett, — nyugaton haladó, — észak-dél irányú útvonalba. Nagyjában ezt az útvonalat követte a magyarság Anonymus által leírt honfoglalásának és terjeszkedésének iránya is. A magyarság, szemben a húnokkal és avarokkal, akiknek települési centruma a Tisza—Körös—Maros szög volt, először az Alföld peremvidékét szállta meg. Ugyanennek az útvonalnak valószínű nyomvonalát rajzolja ki a La Tène sírok elterjedése Magyarországon.¹⁾ Korunk egyik legrégebbi és legfontosabb útvonala a Budapest—Kassa—Zborói országút, amely az ősidőkben is valahol a mai Miskolc táján ágazhatott ketté és folytatódott kelet felé.²⁾ Erre vonatkozólag nemcsak az orosz és magyar krónikákban kapunk adatokat, de a régi postavonalak adatai is igazolják.

Kétségtelen, hogy ez az útvonal az Erdős Kárpátokon innen élt népek számára nyugat-keleti és nem fordított irányban jelentette a különböző behatások áramlási intenzitását, amit ugyancsak a kelta sírok számának nyugatról keletre való csökkenésével lehet bizonyítani, de magától értetődővé teszi az is, hogy a fentebb említett oroszországi kereskedelmi útvonalaktól és centrumoktól légvonalban is több száz kilométer távolság választotta el Kárpátalja akkori lakóit. Az ezt a távolságot áthidaló útvonal őserdőkön húzódott keresztül, melyek a hegyeket borították.

A Kárpátok hágóin keresztül évezredekken át családok, törzsek, népek és nemzetek érkeztek keletről az alföldre és peremvidékére, kiknek itt élniök és meghalniök kellett. Szórványok jutottak ugyan közülük keletre vissza, de számottevő erőt nem jelentettek többé soha. A területtel nemcsak jogok, de kötelességek is jártak. Az adott kereteket ki kellett tölteni és figyelembe kellett venni a nyitott nyugati kaput. A honfoglaló magyarság elődei a természet által előírt feltételeknek nem tudtak megfelelni, nem tudtak urai maradni a területnek, így azután az Alföld nem honukká, hanem temetőjükké vált. A Kárpátmedencében élni egyedül a magyarnak sikerült és vele azoknak a népeknek, amelyek tudomásul vették a természet emborsorsot formáló vas-akarátát.

Anonymus említi, hogy a honfoglalás korában Ungvár és Borsova vára erődített helyek voltak. Bár Munkácsról úgy beszélt, mint amely hely nevét a magyaroktól kapta volna. Az archaeológiai leletek alapján azonban kétségtelenül megállapítható, hogy a várdomb a praehistorikus idők embereinek keznyomát viseli magán. Munkács épüget mint Borsova vára vagy Zemplén vára abba az erődítési rendszerbe tartozott, melyet az írott történelmet messze megelőző időkben a Kárpátmedencét lakó népek sorozata létesített a síkság védelmére, a folyók völgyében vezető utaknak a hegyekből való kilépése helyén.

¹⁾ Márton Lajos: A korai La Tène-kultúra Magyarországon. *Archaeologia Hungarica* 1933. I. tábla.

²⁾ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 1916. 327. old.

Ezen az erődrendszeren túl terült el az úgynevezett gyepüelve, mely vagy készakarva elpusztított, vagy vadon hagyott területsávból állott. Jelen esetben az Erdős Kárpátok őserdővel borított területeiről van szó, a Kárpátmedence északkeleti természetes határáról, mely a podóliai fennsíkig kb. 200 km. légvonaltávolságon keresztül húzódik. Lengyel forrásckra hivatkozva Bonkáló Sándor említi, hogy a honfoglalás idejében ugyanilyen gyepüvonal állott az Erdős Kárpátok keleti oldalán is.¹⁾ Az orosz évkönyvek ugyanezt bizonyítják. A hegység nyugati és keleti lábainál húzódó védelmi vonal közötti terület tehát lakatlan volt. A főútvonalakat képező folyók völgyében és inkább a dombos vidéken szórványosan előforduló történelemelőtti és a történelmi időkből származó leleteknek, — több ezer év anyagának, — egy emberöltőre vonatkozó része nem a lakottságot, de az emberi életet is alig bizonyítja azon a területen. Magának a hegyek lábánál elterülő síkvidéknek gyér lakosságára is lehet következtetni abból, hogy Szent István a vármegyei rendszer kiépítését nem látta szükségesnek az északkeleti részeken.

Az Erdős Kárpátok és az Alföld viszonylatában a honfoglalás és az azt megelőző időkben inkább a két táj, mint a tájak lakóinak kapcsolatairól beszélhetünk. Az ember a térséget nem töltötte ki, így a gyér lakosság folytán az egymásrataltság nem jelentkezhetett oly mértékben, mint a későbbi idők folyamán. Ezekben az időkben a hegy az Alföld embere számára kizárólag a védelmet jelentette. A mostani évezredünk első harmadáig tartó népvándorlások valamennyi keletnyugati irányú lökésének intenzívitását erősen csökkentette és részben északibb vagy délibb irányba terelte el a Kárpátok hegylánca. Ahogy a dévényi kapu: a Porta Hungarica utat enged a nyugati áramlásoknak, a Kárpátok ugyanúgy gátjai a keletről jövőeknek.

Oroszország felől a podóliai fennsík lassan emelkedik a 3—500 méteres tengerszint-feletti magasságból a Kárpátok lábáig, majd a kétszáz kilométer széles erdős hegylánc következik, melynek 1000 m. körüli vízválasztóitól nyugatra a hegyek jóformán átmenet nélkül esnek le a 100 méter tengerszint-feletti Alföldre, a hajdani pannón tengerfenékre. A podóliai fennsík és a magyar Alföld között 200 m. szintkülönbség van és közöttük a Kárpátok hegylánca. Hogy milyen másnak kell lennie az életnek a hegyek két oldalán, azt külön hangsúlyoznom nem kell.

Az Erdős Kárpátok betelepítése kb. a XVIII. századig tartott. A telepítés történetét a szakirodalom már meglehetősen kimerítette, és nem valószínű, hogy a historikusok ezen a téren újabb adatokat fognak találni. Az írott történelmet megelőző időkkel kapcsolatban legfeljebb az archaeológia és az antropológia egészítheti ki eddigi ismereteinket. Hogy a rendszeres telepítést megelőzően a gyepüvonal határán élő gyér szlovén, vagy valamely más nyugati szláv, kelta, trák, szkita, hún,

¹⁾ Bonkáló Sándor: A rutének 10. old.

avar, bolgár lakosság között mily időtől kezdve és mily számban élt a Kárpátok keleti oldaláról bevándorolt ruszin, ez a kérdés, — ha akkor nem volt, — ma már nem perdöntő tényező.

A földet és rajta az embert formáló, sorsát intező erők predesztinálták a keletről a Kárpátmedencébe érkező valamennyi nép jövőjét. Amikor a ruszin nép átlépte a hágókat és a Kárpátok keleti oldaláról átjött a nyugatira új otthont keresni, sorsát összekötötte annak a népnek sorsával, amely az Alföldet lakta. Mellékes, hogy az új otthon alapítása mikor történt. Ahogy az Erdős Kárpátok nyugati lejtői szorosán az Alföldhöz tartoznak, ugyanúgy a két terület lakóinak egymáshoz való tartozása is magától értetődik. Ez a tétel természetesen érvényes volna akkor is, ha történetesen a Kárpátmedence nem a magyart uralná. A ruszinok magyarországi letelepülésükkel saját elhatározásukból elvágtak minden kapcsolatot, amely őket a hegyek keleti oldalán élő testvéreikhez fűzte. Ezt az állítást nem évek, de évszázadok alatt bekövetkezett, nem egyeseken, de generációkon és tömegeken észlelhető változások igazolják.

Az Erdős Kárpátok Európa területén olyan határvonalat képeznek, amelytől keletre az európai civilizáció más kifejezési formákat öltött és lassúbb ütemben terjedt el. Ez a jelenség egyébként európai viszonylatban nem egyedülálló, mert a civilizációt tömeghatásaiban tekintve, nyugat-keleti irányban növekvő időegységgel meghatározható különbségeket állapíthatunk meg. Térképes ábrázolás esetében százalékos emelkedést vagy csökkenést jelentő vonal szalad keresztül az Erdős Kárpátokon például a születések, a csecsemőhalálozás, analfabetizmus stb. arányszámának vizsgálatánál.

Ezt a kultúrlépcsőt jelentő vonalat, mely Varsón, Lembergen az Erdős Kárpátok hegyláncain az Alduna, Száva, Una vonalán és a Dinárak vízválasztóin vonul keresztül, megvilágítja többek között az a tény is, hogy amíg az Erdős Kárpátok nyugati oldalán az üzemterv szerint alakult erdők között az őserdő szigeteket képez, addig a keleti oldalon a helyzet megfordított. Az erdőgazdálkodásnak ez a kétfélesége nemcsak a nyugati és a keleti oldalak haladottsága közti különbségekre mutat, de éles határvonalat húz gazdasági szempontból is. Az Erdős Kárpátok fája nem kizárólag a szállítási nehézségek miatt nem értékesíthető a hegység keleti oldalán, de azért sem, mert a túlsó oldalon ugyanannyi fa van, melynek szállítási útja rövidebb és könnyebb, a fa utáni kereslet pedig kisebb, mint a nyugati oldalon. Ellenkező esetben a gazdálkodás üzemterv szerint és intenzívebben folya.

Éppúgy mint a Kárpátok, minden hegy, domb és halom északi és déli oldalának növényzete között lényeges különbségek vannak. A nap sugarainak beesési szöge a hegyek déli vagy északi oldalán oly sugárzásbeli különbséget ad, mintha a vizsgált terület mint síkság a napsugár beesési szögének megfelelő földrajzi foktávolsággal délebbre,

illetve északabbra feküdne.¹⁾ Az Erdős Kárpátok déli lábánál szőlő-kultúra van és megterem a szelíd gesztenye, a füge és az őszibarack.

Meg kell említenem, hogy a tengerszint felett 150 méteren felül emelkedő Magyarország faunája középeurópai jellegű, az Alföld ezzel szemben a nagyszarvú címeres marha, a komondor-eb, a mangalica sertés és a többi krími és kaukázusi bevándorló állatfaj hazája lett a lőszkorszak óta. A nyugateurópai behatás ezen a téren is észlelhető úgy az Erdős Kárpátokban mint az Alföldön. Szarvasmarháiban, lóban, sertésben mindkét helyen megtaláljuk, sőt vidékenként kizárólagosan a nyugati import-fajtákat.

Kivételt képez az Erdős Kárpátokban az úgynevezett hucul ló. A „hucul ló” elnevezés szolgál annak az egérszürke, zab nélkül nevelt tarpán lófajtának megjelölésére, mely a hucul népet letelepítése idején elkísérte új hazájába. Az a vidék, amely a Máramarosi havasok keleti oldalán a két Cseremos forrásától, a Zsabjetől északra keresztben húzódó hegyekig a párhuzamos gerincek között terül el, ősforrása a huculságnak, akár a népről, akár a lovokról van szó. Ez az ősi lófajta a Kárpátok specialitása, mert Kárpátalján kívül Erdélyben és Galiciában található.

Az Erdős Kárpátokban végig húzódó, kultúrlépcsőt jelentő vonal kirajzolódását a rendszeres telepítés tette lehetővé. A honfoglaláskori gyeprendszer elvének feladását az 1241—42. évi tatárjárás siettette az Alföld keleti peremén. A lakatlan terület nem bizonyult elégséges védelemnek az Alföld számára. A telepítés és a település okai adva voltak. A nyugati oldalon munkaerőkre volt szükség. IV. Béla a védelmi vonal lakatlan területeit szétosztotta, hogy az esetleg kelet felől ismétlődő támadások esetében legyen egy vezető réteg, amely a védelem megszervezését kezébe veszi. Ennek az új védelmi rendszernek anyagi megalapozásához feltétlenül szükséges volt a terület gazdasági kihasználása. Az ungvári, munkácsi, borsovai, huszti, ősidők óta fennálló védelmi vonal korszerűvé tételéhez a váruradalmak munkáskezzei jelentették a fedezetet. Az egykori telepítést engedélyező kenézlevelekben a telepítés előmozdítását célzó, bizonyos időre szóló adófizetés alóli mentesség és szolgálat alóli szabadság a modern közgazdasági elvekkel teljesen megegyezik.

Ugyanakkor az Erdős Kárpátok keleti oldalán a ruszin telepítéstörténet századaiban a közbiztonsági és szociális viszonyok egyenesen ösztönözték a lakosságot az új haza keresésére. A telepítést lebonyolító soltészok toborzott telepeseiket a túlsó oldalról, a legrövidebb úton hozták át és elsősorban a síkságot, illetve a hegyek lábát telepítették be, azután váltak a völgyek lakottakká, mégpedig a legrövidebb úton való bevándorlás folytán akként, hogy az Erdős Kárpátok

¹⁾ A magyar éghajlat és a folyók vízjárása: Cholnoky Jenő Magyar Földrajz I. 357. old.

nyugati és keleti oldalán ugyanaz a nép, tehát hucullal szemben hucul, bojkóval szemben bojkó stb. települt. A telepítés és település szerint alakult ki lassan a mai állapot, amely szerint megkülönböztethetjük a síklakó ruszintól a hegylakót, ez utóbbiak pedig a fővölgyek szerint más és más szokásokkal, természettel és tájszólással rendelkeznek. A települők régi hazájukból magukkal hozták azokat a bélyegeket, amelyeket már ott is egymástól függetlenül nyomott rájuk a természet és amelyek megkülönböztették őket egymástól. Ezek a bélyegek az új hazában sem tűnhettek el, mert az elválasztó mély völgyek közti közlekedés nehézsége az egymás közötti érintkezést nehezzé tette. Nyugat felől és nyugat felé azonban szabad volt az út.

A mohácsi vész utáni zűrzavaros idők az Erdős Kárpátokban éppúgy éreztették hatásukat, mint az Alföldet körülölelő valamennyi hegyvidéken. A 160 évig tartó török nyomás, mely a Dunamedence központjára nehezedett, egy belső, a középpontból a hegyek felé sugárirányban ható vándorlást idézett elő. A magyarság felszorult a hegyek felé és maga előtt tolta a régi lakosokat. Ez a folyamat a másfélszázados török hódoltság kora alatt nagy változásokat idézett elő a hegyvidéki lakosság összetételében. A török uralom folytán az Erdős Kárpátok lakói semmiesetre sem szenvedhettek annyit és oly károkat, mint az Alföld magyarsága, de a kulturális haladás, a művelődés, amely az egyszerű állattenyésztő, pásztornépet távoli nehezen hozzáférhető völgyeiben, legelőin és hegyein amúgy is nehezen éri el, még inkább elkerülte. Amíg a török hódoltságot megelőző időkben az Alföld és az Erdős Kárpátok kapcsolatairól nem sokat tudunk, a Thököly és különösen a Rákóczi Ferenc szabadságharcában tevékeny részt vesz a ruszinság. Szerepléséért ugyanúgy fizetett, mint a magyarság. A harcból a ruszinság a nyomorúságon kívül a gens fidelissima jelzöt nyerte. Sok a vita e körül a jelző körül, de nagyon kevesen veszik észre, hogy a ruszin nép határozottan tudott állást foglalni az ő sorsát is döntő események közepette. Nem a tömeg egyszerű táborba-hajtásáról volt szó, mint ahogy magyarázzák azok, akik romantikától mentesen a jobbágyrendszernek úr és paraszt közötti viszonya alapján szeretnék magyarázni a ruszinság részvételét a Rákóczi szabadságharcban. Naplójában maga a fejedelem jegyezte fel a ruszinság ragaszkodását és, ha ma, több mint két évszázad távlatában, húsz évi különélés és minden propaganda ellenére egy nép szívében a Rákóczi név tudatosan él, az egymás-mellett-élés szempontjából nem látom semmi gyakorlati hasznát a túlzásba vitt magyarázatoknak. Mert egymással és egymás mellett kell élni! A völgyek iránya és a vizek járása mutatta az utat annak a legegyszerűbb ruszin pásztornak, földművesnek, tutajosnak az Alföld felé. A ruszin éppúgy megtette kötelességét a haza érdekében nyugat felé, mint később kelet felé is. Ha valamelyik megfélemedezett magáról: nem maga találta ki. Általában a paraszt, legyen az bármily nemzetiségű, rendszerint a józan esze után menne. . .

A kuruc-idők után lassan kialakult Kárpátalja mai képe. A nyugati egyházhoz való csatlakozás hosszú küzdelme ugyanúgy beletartozik

abba az évezredes folyamatba, amely Ázsia magyarját is kivetkőztette eredeti mivoltából és nyugatvá gyúrta át. A honfoglalás és a királyság első századainak magyarjai ugyanazokon a küzdelmeken mentek keresztül, mint az egyházi únió ruszinjai. Az a pogány, vagy ha épen tetszik: az a keleti keresztény magyar vitéz, akit a honfoglalás körüli időkben Bezdéden temettek el annak idején tarsolylemezővel, melyet egy bizánci kereszt díszített, eleinte bizonyára nehezen értette meg a változást. Az utódok ma már értik, mint ahogy értik a ruszinok is, hogy az Erdős Kárpátok vonala választóvonal és, ha a nyugati szél a vízválasztók felett ellenáramlatba ütközik: vihar támad.

A természet erőinek, a táj átalakító hatásának, a síkságoknak, vizeknek, erdők és hegyeknek törvényei nemcsak a magyarság sorsát határozták és határozzák meg. Minden itt élő népre vonatkoznak azok és alóluk egyetlenegy sem vonhatja ki magát. A Dunamedencének külön törvényei vannak. Legszembetűnőbb ez a fajkeveredés vizsgálátánál.

Szemben azzal a Szent Istvánnak tulajdonított mondással: egy nyelvű és egyszokású ország gyenge és romlandó, a XIX. század nacionalizmusa az együvé tartozást külső ismérvekhez, elsősorban a nyelvhez kapcsolja. Faji kérdés szempontjából a két álláspont között gyakorlatilag sok különbség nincs, mert amíg a X. század felfogásának megfelelően idegen nemzetek lovagjai és külföldi városok polgárai akadálytalanul keveredtek a magyarság vezető rétegeivel, addig a XIX. század említett felfogása, — bár az ország területén az etnikai határokat aláhúzta — a fajkeveredést az uralkodó fajhoz való asszimiláció lehetőségei miatt nem tudta akadályozni.¹⁾

A fajkeveredés révén pedig minden nép minden időben veszít eredeti jellegéből. A fajkeveredés talán sehol máshol nem valósult meg olyan mértékben mint a Dunamedencében, mert a természet ezen nagy munkája egy szabályszerű kísérleti laboratóriumban, egy egységes, majdnem zárt területen ment végbe. A keveredés a honfoglalást megelőző időkben már épúgy folyt, mint ma. A népek egybeolvadása az egymásra település következtében a legváltozatosabb fajkeveredés képét adja. Az ország középpontjában elhelyezkedett magyarság az Árpád-házi királyok korában fokozatosan terjeszkedett az ország természetes határai felé. Bár a szlávok által lakott hegyes vidék nehezen hozzáférhető volt, nem maradhatott elzártan a keveredés elől. Amint már fentebb említettem, a török hódoltság korának fergeteges viszontagságai az Alföld magyarságát a hegyvidék felé szorították, Thököly és Rákóczi kurucái pedig tömegesen kerestek menedéket az Erdős Kárpátok eldugott hegyi falvaiban. Évszázadokon keresztül mennyi lehetett azoknak a száma, akik az élet különböző kényszerítő körülményeinek hatása alatt a védelem biztos tudatában kerestek és nyertek menedéket ott, ahová az Istenén kívül más kéz már el nem ért! Fajukat, nyelvüket feláldozták, de megmentették egyéni szabadságukat és bekapcsolód-

¹⁾ Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok 1924. 75. old.

tak — ha a tömeget tekintjük, csak egy parányi vércseppel is — a természet nagy átalakító munkájába.

A munkácsi uradalom úrbéri jegyzékei a XVII. század közepe óta nagy pontossággal sorolták fel az uradalmi falvak lakóit. Rengeteg magyar név szerepel közöttük. Nem kívánok itt vitába szállni azzal az állítással, hogy azoknak a neveknek nagy része nem magyar, hanem a folytatott mesterség, foglalkozás, tulajdonság, származási hely stb. megnevezésével jelölt ruszin jobbágynevek. Ha az ilyen nevek viselőit mint Nagy, Kis, Dobos, Szücs, Kovács, Tóth, Olasz, Horvát, Molnár, Asztalos az elmondottak alapján nem is lehet minden esetben magyarkul elkönyvelni, az olyan nevek, mint Guti György, Mocsári Ferenc, Lázár Máté, Missák Balás, Karácson Gergely, Gál László, Turi Lukács, Sarkadi Simon, Csapi István, Balás Mihály stb., valószínűsítik az erős vérkeveredést Kárpátalján. Meg kell jegyezni, hogy a foglalkozás és tulajdonságok alapján adott névteória az etnikai határvonal mentén kevésbé állja meg a helyét mint feljebb, a volt uradalmi falvakban, mert ezek a nevek, amelyek a magyarság körében ugyanolyan okok alapján keletkeztek és sokkal nagyobb számban fordulnak elő, nem zárják ki, hogy viselőjük tényleg magyar volt. Külön tanulmány tárgyát képezhetné a keveredés mértékének megállapítása névelőfordulási sűrűség alapján az etnikai határtól az ország határig. Mint kuriózumot említem meg, hogy Lengyel Const. Mihály kosztrinai gör. kat. lelkész a század elején kiadott munkájában a sztavnai tősgyökeres Répási család mellett megemlékezik egy Szirmai nevet viselő, Galiciából beköltözött cigány-családról is. Ebben az esetben valószínűleg visszavándorlásról lehet szó.¹⁾

Bár kevés a számuk, nem felejtetem el a kárpátaljai német községeket sem. Ezek az elmúlt századokban telepített községek mint szigetek állnak a ruszin községek között. Bár a germánság Kárpátalján a vérkeveredésre kevesebb hajlandóságot mutat, mint a magyar, és bár Lothrop Stoddard „az egyszerűség csábítása” néven nevezett elmélete szerint, adott körülmények között a magasabb kultúra veszít intenzívitásából, kétségtelen, hogy ha csekélyebb mértékben is, a német községek a nyugati civilizációt erősítik a ruszinság körében.

Magyar neveknek a ruszinság körében való előfordulása a gyakorlatban annyit jelent, mint a szláv neveknek a magyarság körében való előfordulása. Ha a ruszinságba beolvadt magyarság nyelvi alapon a ruszinság számát szaporítja is, kétségtelen, hogy a keveredés a faji tulajdonságok változását jelenti. Azt hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom azt a szerepet, amelyet az Alföldnek a ruszin családokkal rokon magyar családai vagy Kárpátaljáról származó elmagyarosodott családok töltenek be a két terület kapcsolatainak elmélyítésében.

¹⁾ Lengyel Const. Mihály: Ruthénekről.

Az egymás-mellett-élés, az ismereteknek kölcsönös kicserélése, új életformák alkalmazása, nem a céltudatos, kiszámított megfontoltság eredménye, hanem a hasznosnak öntudatlan átvétele az idők folyamán. Az ismereteknek kölcsönös kicserélésénél, a megértésnél elsősorban a nyelv jön számításba. A magyar nyelvben sok a szláv szó, a ruszin nép pedig beszédében a közel ezeréves együttélés folytán magyar szavakat használ. Ha valaki ezeket az eredményeket mindkét oldalon ki akarja küszöbölni, lehet, hogy a nyelvtisztaság szempontjából egy egyébként tiszteletreméltó ideális álláspontot foglal el, de másfelől olyan küzdelembe kezd, amely csak légmentesen elzárt határok mellett diadalmaskodhatik. Jót semmiesetre sem fog tenni, mert a kiegyenlítődségi folyamat nem mesterséges, hanem természetes. Változott élet-körülmények között az új viszonyokhoz kell alkalmazkodni.

A mult század elejéig deákos műveltség lévén hazánkban, a paléozatlan magyar nyelvet leginkább a köznép használta, tehát az Erdős Kárpátok lábánál élő peremmagyarság és ruszinság nyelvi szempontból való egymásrahatása nem erőszakolt, hanem természetes folyamat volt. Az is bizonyos, hogy a ruszin nyelv is ment volt a beavatkozástól a XIX. század elejéig. A nyugati eszmeáramlatok hatása alatt nemzeti öntudatra ébredtek a szláv népek is, csakúgy mint minden más nép abban a korban és kiválóbb fiai útmutatása mellett a nemzeti irodalom és nyelv megalapozására törekedtek. A ruszin nép vezető rétege még mindig örlődve emészti önmagát, hogy népi sajátosságát mely kiforrottabb, vagy kiforrott nyelven fejlesztheti tovább. A nép amúgy is kis száma, az intelligencia megosztottsága és kicsinysége lehetetlenné teszi az irodalmi életnek olyan ütemben való kialakulását, amely a kérdést egyedül is képes lenne megoldani. A XIX. század nacionalista törekvései kizárólag nyelvi alapokon indultak meg. Hogy ezek a törekvések Közép-Európában mit jelentettek, azt a gyakorlatban az elmúlt húsz év, illetve annak eredményei mutatták meg. Gazdasági egységeknek, feltétel nélkül egymásrautalt területeknek nyelvi alapon való elparcellázása mindenképen megbosszulja magát.

A mult század elején a kis szláv népek között divatos volt a russzofilizmus és büszke öntudattal töltötte el valamennyit az orosz messianizmus. Magától értetődik, hogy ennek az áramlatnak a hatása nem tűnhetett el nyomtalanul, hiszen 1918 óta, — és napjainkban is, — valamennyi akkor érdekelt népnél ugyanúgy láttuk valamilyen formában jelentkezni; de láttuk azt is, hogy az érzelem realizálására irányuló valamennyi törekvés feltartóztathatatlanul a katasztrófa felé sodorta valamennyit.

Érdekek és törekvések, ellentétes pólusok kisugárzásai oly hatalmas erővel csapnak össze három esztendeje a Dunamedencében élő népek feje felett, hogy annak pusztító viharaitól csak a minket körülölelő hegyek óvnak meg, — úgy; mint a történelem folyamán eddig is.

Az 1918 év előtti magyar kultúrpolitika nem vádolható azzal, hogy nyelvi szempontból a széthúzást segítette elő a ruszin nép között. A nemzetiségi érzés fellobbanásának hajnalán a ruszin nép kultúr-törekvéseinek zászlóhordozói szabadon fejthették ki tevékenységüket. Folyóirataik, kiadványaik akadálytalanul jelenhettek meg, nemcsak azért, mert ezirányú rendszeres ellenőrzés nem volt, de azért is, mert a kérdéssel kapcsolatban magyar részről oly kevés érdeklődés nyilvánult meg, mint sok minden más téren is abban az időben.

A magyarság, ugyanazoktól a szabadságeszméktől hajtva, harcát elbukta és ájultan hevert annak a hatalomnak csapása alatt, amelytől nemzetiségei a szabadságot várták. Halálos tusában állott azzal a hatalommal, amelynél ugyanazok a nemzetiségek panaszt emeltek az állítólagos magyar elnyomás miatt, de hatvannyolc év után a magyarsággal együtt ítélték halálra. A játék természetellenesnek látszott. Hogy mit fog a jövő hozni, az már lassan bontakozik.

A ruszin kultúr-törekvéseknél is kimutatható a földrajzi adottságokban jelentkező végzettség. Köztudomású, hogy az 1850-es években az eperjesi gör. kat. püspökség papsága és hívei szemben a munkácsi püspökségével a harcok elejét képviselték a nemzeti megújulás iránti küzdelemben. Véleményem szerint ennek első sorban földrajzi okai voltak. Bár Oroszország csak a XIX. század harmadik harmadában fordította tekintetét újból nyugat felé, nehezen lehetne állítani, hogy az érdeklődés ne előzte volna meg a tervek kidolgozását. 1849-ben az orosz hadsereg zöme a Dukla-i hágón jött be az országba, mert ezen a tájon a Kárpátok gerincei közel az 5—600 méter tengerszint-feletti magasságra ereszkednek alá. A területet rokon nép lakta és így a tájékozódás, amely feltétlenül megelőzi a felvonulást, szerfelett könnyű volt. De ugyanezen az alacsony hágón, amely már annyi utast látott közlekedni Lengyelből Magyarországra és vissza, a legkényelmesebb és a legrövidebb út vezetett az északi szomszédokhoz. Jobb út mint Uzsokon, Vereckén vagy a Tatárhágón keresztül. Az 1850-es években, a ruszin nyelvi és irodalmi törekvések lovagkorában Magyarországon és így Eperjes környékén a ruszin-szlovák határterületen az úgynevezett Bach-korszak cseh tisztviselői közigazgatnak, annak a Csehországnak tisztviselői, amely a feltörő szláv eszmék és álmok címén már akkor pártfogásába vette a ruszint és a szlovákot. Alkalmasabb helyet keresve sem lehetett volna találni a nyelvi és irodalmi törekvések elindítására, mint azt a vidéket, ahonnan tényleg elindult.

A lelkes tábor ideál után rohant, de ezt a lelkesedést kintről nem az érzelmek, hanem az értelem viszonzta. Oroszország nyugatra tekintett és hamar felfedezte azokat az előnyöket, amelyek ebben az idealizmusban rá nézve rejtettek. A történelem különben mindig ismétli önmagát. 1913-ban a máramarosi schisma per idejében a ruszin paraszt az Istent kereste apái régi hitében, viszont Bobrinszky gróf az orosz paraszttömegeket kereste. Nem a ruszin parasztban van a hiba

és nem is a nyelvben, hanem abban, hogy azon a nyelven a Bobrinszky grófok bajba keverhetik azt a szerencsétlent ruszint, akinek a magyar is fogja a kezét, hogy maradjon vele a nyugati oldalon, mert a föld, — az nem mehet el! Az magyar!

A nyelvi kérdés tekintetében a ruszin paraszttal akkor sem volt baj, ma sincs.

Akadály nélkül dolgozhatott tehát a ruszin kultúrtörekvések apostola: Duchnovics Sándor. A lapok közül a század végéig megjelentek a Szvjjet (1867), a Novyj Szvjjet (1871—72), a Kárpát (1873—1885), majd a Lisztok, mely 1903. évi 22. számában törekvését a következőkben foglalta össze: „Az a célunk, hogy a mi magyar-orosz nyelvünket minél közelebb hozzuk az orosz irodalmi nyelvhez. Ez annál is inkább szükséges, mert a szomszédban erősen fejlődik az ukranofilizmus és ezzel együtt a hitetlenség is”. A Szent Bazil Társulat tagjai Rakovszky, Dobránszky, Pavlovics, Králicky, Fenczik, Szilvay, Mitrák, Sztavrovsky-Popradov irodalmi téren élénk tevékenységet fejtettek ki a nélkül, hogy ebben bárki akadályozta volna őket. A nyelvhasználat terén megvolt a teljes szabadság. Ki volt az a magyarok közül, aki nyelv és nyelv között különbséget tudott volna tenni? S még aki értette is a nyelvet, az sem sokat törődött vele.

Ami kritika és ellenvélemény elhangzott, az a nép felől érkezett és pedig az anyagi áldozatkészség hiányának formájában; az értelmiségi rétegből pedig írásbeli hozzászólások formájában is, amelyekből a Szvjjet című lap az 1868. évi első számában szemelvényeket is közöl. Ezeket az ellenvéleményt-nyilvánítókat akkoriban renegátoknak, majd újabban magyaronoknak hívták.

A szabad fejlődés lehetősége tehát adva volt. 1849—1867-ig a magyarság ezekbe a kérdésekbe keveset szólt bele. Az 1868. évi XLIV. t. c. pedig már biztosította, hogy az egyházközségek iskoláikban a nyelvet szabadon választhatják meg. Azonban 1870-ben Ung megyében a lakosság 77%-a, Bereg megyében 73%-a, Máramaros vármegyében pedig 87%-a volt analfabéta. Tájékoztatásul meg kell említenem, hogy ugyanakkor Moson vármegyében 16%, Pest megyében 36%, Borsodban 40%, Zemplén vármegyében pedig 61% volt az analfabéták száma.¹⁾ Lehetetlen nem ismerni fel a nyugat-keleti irányú változást. Az 1939. évi népösszeírás adatai szerint az Ungi közigazgatási kirendeltség területén 27%, a beregiben 24%, a máramarosiban pedig 37% az analfabéta. A trianoni határok közé szorított ország lakossága közül 1930-ban 8% az analfabéta.

Arról esetleg lehetett szó, hogy az iskolákban magyarosítási tendenciák jelentkeztek, de a nyelv minemiségébe beleszólás nem volt. Duchnovics 1847-ben olvasókönyvet, 1853-ban pedig ruszin nyelvtant írt. A Szent Bazil Társulat megalakulása (1865) után szintén kiadott néhány tankönyvet. Rakovszky Iván ugyancsak írt orosz nyelvtant,

¹⁾ Keleti Károly: Hazánk és népe. 1871. 360. old.

sőt Budapesten kilenc évig volt a kormány fordítója, ahol is a törvényeket és rendeleteket orosz irodalmi nyelvre fordította (1850—1859).

Az orosz irodalmi nyelv tehát a nép érdeklődésének hiánya miatt nem hódított tért; ez pedig minden bizonnyal összefüggésben állt az írni-olvasni tudással. A nagynevű statisztikus, Keleti Károly írja 1871-ben: „Az iskolák száma ugyan mind az anyaországban, mind Erdélyben jó arányú a görög katolikusoknál, csakhogy itt az iskolák minősége s a gyér iskolalátogatás nagyon is ellensúlyozza pusztá számukat.”

Kétségtelen, hogy Kárpátalján a földrajzi adottságok nagy mértékben hozzájárultak az analfabetizmus százalékszámának kialakulásához. Tér hiányában a csak két irányú terjeszkedési lehetőség folytán, a völgyekben kilométerekre széthúzó községekben, vagy hegyoldalon lakókat nehéz kényszeríteni arra, hogy különösen télvíz idején iskolába küldjék gyermekeiket. Meg kell azonban jegyezni, hogy az Alföld tanyavilágában ugyanez a helyzet.

A nyelvi kérdés terén 1918-ban kezdődött a helyzet kiélesedése. Az ukrán nacionalizmus 1918-ig nem keltett különösebb érdeklődést a nép között, — csakúgy mint az orosz irányzat, — de hívei ennek is, annak is voltak. 1915 decemberében ukrán küldöttség keresi fel Tisza István miniszterelnököt, aki Sztripszky Hádor szerkesztésében engedélyezi az Ukrajna című magyar folyóirat kiadását. Az ukránoknak is területi aspirációik voltak Kárpátaljával kapcsolatban (1918 okt. 19-i lemergi nagygyűlés); 1918 után a charkovi szovjet kongresszusig (1926), a csehszlovák rezsim sem vesz tudomást par excellence az ukrán politikáról. Az Ukrajna című lap a világháború alatt fennhangoztatta, hogy az újjá születő Ukrajna a legszívélyesebb szomszédi viszonyban kíván élni Magyarországgal. Megint a sors iróniája volt, hogy minden irreális álmot nálunk kellett végig álmodni. A csehek kijátszották az orosz és az ukrán irányzatot egymás ellen; neveltek politikust annyit, hogy egy európai nagyhatalmat is tönkre tudtak volna tenni; csak a maguk problémáinak megoldása megy túlságos lassan. A nyelvi irányzatoknál nem a grammatikákon van a hangsúly, hanem azon, ami mögöttük van. Minden nyelv, — mint minden más dolog is, — állandó fejlődési folyamatban van; kifejlődéséhez, meghonosodásához — írók, költők és olvasótábor kellenek.

Különben a szlovák nyelv a múlt század közepétől pontosan ugyanazokat a tüneteket mutatta fejlődésében, mint amelyekkel a kárpátaljai nyelvi kérdéseknél is találkozunk. A nagyszláv gondolat, az orosz és a cseh irányzat hasonmásait könnyű megtalálni a ruszin kérdések között is. Hattala Márton 1850-ben Selmecebányán „Grammatica linguae slovenicae” néven írt grammatikájáról Vlček Jaroslav prágai egyetemi tanár, a szlovák irodalom kiváló ismerője, a következőket állapította meg: „Hattalának latinul írt s 1850. évben kiadott szlovák nyelvtana összehasonlító jellegű s célja, hogy hidat verjen a cseh nyelvhez való visszatérésnek.” (Czambel S. dr.: A cseh-tót nemzet-

egység. — Felvidéki híradó 1902. évi 30 sz.) Ezzel szemben a szlovák ruszofiltség találó jellemzését adja dr. Zdeněk Tobolka („Politické dějiny československého národa od roku 1848. až do dnešní doby — Díl III. 1879—1914”): „Nem is tagadták ruszofiltségüket. Vajansky költőként kiáltott föl III. Sándor orosz cár halálakor: „Meghaltál, Cár, nem-szabadok felszabadítója! Még sokan vagyunk rabok”. Tüntetően játszották Turócszentmártonban az orosz himnust nemcsak társadalmi összejöveteleken, hanem az evangélikus templomban is. Demonstrációk hozzájárultak a magyar uszítók munkájához a tót nép ellen, mint oly nép ellen, mely tehát Oroszország és a pánszlávizmus híve. (Steier Lajos: Czambel eszméi. Czambel-émlékkönyv. 1937.)

A szlovák irodalmi nyelv, — ha hosszú idő és sok munka után is, de megvan. Ha hasonlít is más nyelvhez, de különbözik is más nyelvtől — és a sajátjuk.

Az elmúlt húsz év kultúrpolitikája Kárpátalján sajnos, azt eredményezte a nyelv terén, hogy az ungvári, munkácsi és huszti gimnáziumok és tanítóképzők a különböző nyelvi irányzatok szerint tanították a kultúr-ható-sugarukba eső völgyek vezetésre hivatott rétegét. Természetes, hogy a volt növendékek javarésze az életben a nevelés iránya és szelleme szerint foglalt állást. Ez a kérdés az Alföldre és az egész magyarságra nézve közömbös lenne, az utóbbi száz év eseményeinek hatásai nélkül. Az európai civilizáció nyugat-keleti irányú haladása törvényszerűen kötelezi a magyarságot a kelet felé való védekezésre. Viszont a kelet-nyugati irányú kultúrkisugárzásnak utolsó pontja, — egyszersmind előretolt állása az egyéb törekvéseknek. Az Erdős Kárpátok gerince nemcsak magyar védelmi vonal, hanem Európa keleti állásainak egyike, a körülötte vitássá válható kérdések pedig egész Európát érdeklik.

Ezzel szemben ugyanezen törvényszerűség folytán Kárpátalja lakóit ugyanilyen mértékben érdeklik a Magyar Alföld problémái és mindaz, ami nyugaton történik.

Kárpátalja vizei az Alföld felé futnak, útjai és vasútjai egyenletes lejtéssel abba a főútvonalba torkollanak, mely a hegyek lábánál vonul, közel észak-déli irányban. Az út- és vasút-hálózat mindenütt a terepviszonyokhoz alkalmazkodik és kijelöli a nép életterét. Az alföldi aratásra járó, a Tiszán fát szállító ruszin az Alföld szívével tartja fenn a kapcsolatokat, a közelebbi részekkel pedig még közvetlenebb az érintkezés. Az őszi hónapokban az országutakon például vége várhatlan sora közlekedik a szekereknek, melyek fát visznek le Szatmárba, Szabolcsba és cserébe a télire való káposztát szállítják a hegyek közé. Az Alföld északi megyéinek és a hegyvidéknek ilyen természetű összeköttetéseit a gazdasági élet minden terén észlelhetjük.

Kárpátalja természeti kincsei, — mint a fa és a só, — az Alföld legfontosabb igényeit elégítik ki; viszont Kárpátaljának természetes éléstára a Magyar Alföld. Hogy ez mennyire így van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az 1938—39 években lezajlott kárpátaljai ukrán

uralom. A teljes közigazgatási zűrzavar mellett a közellátás kérdése okozta a legnagyobb gondot Huszton. Kárpátalja élelmezési kérdése még egy olyan jól adminisztrált állam számára is, mint amilyen a Cseh-Szlovák köztársaság volt, feladatot jelentett. A bécsi döntés folytán Kárpátalja teljesen el lett zárva a külvilágtól, készletei nem voltak; ami rendelkezésre állott, hamar elfogyott. A rendezetlen viszonyok folytán Magyarország felől nem volt lehetséges az élelmezés, Szlovákia maga is gondokkal küszködött, Csehországnak pedig abban az időben éppen elég elfoglaltságot jelentett a maga dolgaival való törődés. A 100 napos uralomnak egyetlen külkereskedelmi tevékenysége annak a negyven vagon tengerinek a megszerzése volt, amelyet a román állam szállított tehergépkocsikon; — Kárpátalja akkoriban a hegyvidék élelmezése szempontjából a legnehezebb téli hónapok előtt állott. Ha politikai okok nem is játszottak volna szerepet, az élelmezés-kérdés maga elég volt Kárpát-Ukrajna önálló állami életének megbuktatására. Kárpátalja visszatérése után a katonai közigazgatás, 666.921 pengőt fordított a legszükségesebb élelmiszerek beszerzésére, ellenszolgáltatás nélkül osztva ki az arra rászoruló lakosság között.¹⁾ Kárpátalja fája és sója nagy érték, de csak az Alföld számára; semmiesetre sem lett volna azonban elég a kárpát-ukrán állam eltartására. Itt kell megemlítenem, hogy a távolság miatt Csehország számára az osztrák és a német só olcsóbb volt, mint az aknaszlatinai. A tarifális viszonyok folytán a kárpátaljai fa ugyanúgy versenyképtelen volt egy bizonyos határon túl: ez a határ pedig elsősorban a magyar határ kelet felé. Amit Kárpátalja kelet felé szállítani tudna, mindaz megvan a hegyek keleti oldalán is, a szállítási vonal pedig innen sokkal hosszabb, — eltekintve attól, hogy a fának az olcsó vízi úton való továbbítására kelet felé nincs lehetőség.

A legújabb gazdasági elméletek szerint a vegyi ipar a fát a tüzelés céljaira való felhasználás helyett sokkal kedvezőbb körülmények között tudja értékesíteni. A puhafának vízi úton az alsótiszai fűrészekre való leszállítását nemcsak a szállítás olcsósága, de a melléktermékek hasznosíthatása is indokoltá teszi, eltekintve attól, hogy a nyersanyagnak kész áruvá magán a piacon való feldolgozása nagymértékű fuvarter-megtakarítást jelent. A Tiszán kívül a Latorcza és az Ung folyók a fának az Alföldre való továbbítására nem alkalmasak és így az ezekben a völgyekben termelt fának, — főleg a keményfának, — a termelés helyén való feldolgozása közigazdasági szempontból indokolt.

A fával, mint nyersanyaggal kapcsolatos iparok valamennyi ága meghonosítható Kárpátalján, vasútvonalaink terhelése pedig csökkenthető azáltal, ha a nyersanyag szállítása helyett a sokkal kevesebb tonnakilométer vontató-szükségletet igénybevevő készárú továbbításáról kell csak gondoskodni.²⁾

¹⁾ Antalovszkyné Petreczky Jolán dr.: Két és fél év szociális munkája Kárpátalján 1941. (Kézirat gyanánt).

²⁾ Az európai erdő és fanagytérgazdálkodás megszervezése. Ungvári György. Kárpátmedence 1942. 4. szám.

Kárpátalján a termelés változatos sorozata indulhat meg, ami az Alfölddel való cserekapcsolatokat fűzné szorosabbra. A helyes megoldás szervezés kérdése csupán. Az Alföld teljes egészében kielégíti Kárpátalja elsődrendű élelmiszer-szükségletét, amely esetben a hegyvidéki lakosság energiáját kizárólag arra a termelésre fordíthatja, amely az adott körülmények között a legrentábilisabbnak látszik.

Utoljára említem meg a vízi-energia-gazdálkodás lehetőségét Kárpátalján. Felbecsülhetetlen értéket jelent az a villamos energia, amelyet az Erdős Kárpátok vizei tudnának az ország belseje felé szállítani. Nemcsak Kárpátalja ipari fellendülésének melódiáit, de az Alföld és az egész ország munkaritmusának gyorsulását zúgja minden hegyi patak. A fehér szén lesz a jövő Magyarország legdrágább kincse, mely jólétet fog vinni minden eldugott kis faluba is.

Az iparosodás vagyont, a vagyon jólétet, a jólét kultúrát jelent; jelenti azt a kultúrát, amely Kárpátalját a Nagy Magyar Alfölddel egygyé kovácsolja. A lehetőségek felsorolása azonban nem jelenti azt, hogy ezek már kamatoztatható értékek. Kárpátalja kétségkívül érték; de értékét csak a nyugalom, a munka — és az Alföld adja.

I R O D A L O M .

- Dr. Jankovich József Mihály: Podkárpatzská Rusz a praehistóriában. 1931.
Zatlukál Jenő és Zatlukál Elemér: Adatok Podkárpatzská Rusz praehistóriájához. 1937.
Bonkáló Sándor: A Ruthének.
Prinz Gyula: Magyar földrajz I.—III. kötet.
Hóman-Szekfü: Magyar történet. I.—III. kötet.
Lothrop Stoddard: Lázadás a civilizáció ellen. 1931
Pais Dezső: Magyar Anonymus 1926.
Rátz Kálmán: A pánszlávizmus története.
Kemény Gábor: Verchovina feltámad 1939.
Hodinka Antal: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens nuissima“ 1937
Bacsinszky Tivadar: Orosz-ruszin kapcsolatok a XIX. sz. közepén 1942.
Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság művészete. 1935.
Keleti Károly: Hazánk és Népe. 1871.
Dr. Sas Andor: Szabadalmas Munkács város levéltára. 1927.
Bonkáló Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés.
Gróf Teleki Pál: Európáról és Magyarországról. 1934.
Darás Gábor: A ruténföld elszakításának előzményei. 1936.
Czambel emlékkönyv 1937. Szerkeszti: Steier Lajos.
A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara 1941. évi igazgatói jelentése.
Magyarország és Erdély Nagy-Fejedelemség postaútjainak hálózata. 1842.

Лѣсистѣ Карпаты и Великій Алфылдъ, русины и мадьяры

Святостефанска державна идея есть идеею порозумѣня межи народами, правильного и тверезого веденя народовъ и порядка Дунайской котловины. Территорія, о котрой говорится, есть единосцѣлою и то, что Творецъ сотворивъ единосцѣлымъ и нероздѣльнымъ, рука чоловѣка тревало змѣнити не може. Добрый практичный политикъ примѣняе выслѣдки науки отповѣдно даннымъ обставинамъ и зато тѣ особы, котрѣ руководять судьбою и будущностью народовъ, мають звертати увагу и на тѣ законности, якѣ природа желѣзною рукою неизгладимо записала на лица землѣ.

Территорія есть единосцѣлою и нероздѣльною, значить, головою задачею державной націѣ было не установленіе границъ державныхъ, але выповненя данныхъ рамокъ. Неудачнѣ эксперименты народовъ, поперевившихъ тутъ мадьяръ, можно обясняти розными способами, але окончательнымъ результатомъ относительно нихъ есть, что завоеваніе отчизны мадярами было удачнымъ такъ оглядно часа, якъ мѣста и характера державной націѣ и въ бурныхъ часахъ забезпечило еѣ существованіе.

Карпаты создаютъ такѣ идеальнѣ границѣ, котрѣ обороняють Алфылдъ отъ всякихъ впливовъ. Выимкомъ есть западна часть державы, де черезъ дѣвинскѣ ворота прорывае собѣ путь Дунай къ Алфылду, одтуда приходитъ воздухъ океана, приносячий благодатный дождь, и зъ той самой стороны проникала и европейска цивилизація.

Алфылдъ есть послѣдною станцією азійскихъ пустынь. Вслѣдствіе геоботаничныхъ условій прибыли завоевавшѣ свою отчизну мадьяры въ теперѣшню свою державу и ту, подъ впливомъ проникающихъ изъ запада природныхъ и духовныхъ силъ, осѣли и путемъ розвитку стали такими, якими мали статися.

Восточна граница области римской имперіѣ Панноніѣ, сегоднешня линія Дуная, вытворилася наслѣдкомъ тыхъ самыхъ геологическихъ законностей при Буда-вуковарской геологической переломной линіи. Изза сихъ законностей инша есть сегоднешня культура Задунайщины и Алфылда. Народы, поперевившѣ мадьяръ, таксамо, якъ мадьяры, зайшли сюды изъ востока по путямъ восточно-западного направленія, злученыхъ зъ великими торговельными линіями, выбудоваными норманами на великой русской низменности.

Въ часахъ, попереджуючихъ завоеваня отчизны, земплинскій, унгарскій, мункачевскій и боржавскій замки создали охоронну линію на востокъ, а горы, покрытѣ лѣсами, представляли незаселену або дуже рѣдко заселену територію: такъ называему засѣчну систему. Головною обороною были однако вододѣльнѣ линіѣ Лѣсныхъ Карпатъ на сѣверо-восточной граници Алфылда. Подольска низина, лежача на востокъ отъ сей границѣ, лежитъ выше о 200 метровъ надъ уровнемъ моря, якъ Алфылдъ, на восточной и западной сторонахъ лѣсистыхъ горъ природнѣ условія суть иншѣ. Силы, формующѣ землю, на ней чоловіка и управляющѣ его судьбою, предестиновали будучность всѣхъ народовъ, прибывшихъ въ Карпатску котловину изъ востока. Коли русины переступили переходы и перейшли изъ восточной стороны Карпатъ на западну глядати нову отчизну, связали свою судьбу зъ судьбою того народа, котрый обывавъ Алфылдъ. Ся теза натурально была бы дѣйствительною и тогды, если бы не мадяры были господствующимъ племенемъ въ Карпатской котловинѣ.

Лѣсистѣ Карпаты на территоріи Европы создаютъ такую границу, на востокъ отъ котрой европейска цивилизація прибрала иншѣ формы и розпространялася помалѣйшимъ темпомъ. Обрисовку сей линіѣ, означающей культурну степень, уможливило прекращеніе засѣчной системы въ 1241-42 роцѣ послѣ нашествія татаръ и систематичное заселеня русинами. Се заселеня было потребное для цѣли господарского выхоснованя территорій, якѣ до того часу въ большой части были незаселеными, а поселенцѣ изза соціальныхъ обставинъ и обставинъ публичной безпечности радо приходили основати нову отчизну. Русины поселилися на низинахъ, потомъ въ головныхъ долинахъ и своѣ характернѣ качества, принесенѣ зъ собою изъ старой отчизны, сохранили и въ новой, бо въ долинахъ сношенія были тяжкѣ, но на западъ и изъ запада дорога была вольна.

Въ часѣ турецького панованя, мадяры стягнулися въ горскѣ области, але бѣженцѣ позднѣйшихъ освободительныхъ борьбъ за Текелія и Ракоція, глядающѣ убѣжище въ горскихъ селахъ, причинили такожъ перемѣны межи обывателями сихъ поселень. Въ освободительной борьбѣ за Ракоція русины брали активну участь и приобрѣли назву „gens fidelissima”. Русины инстинктивно нашли связь зъ Алфылдомъ и западомъ. Въ сей освободительной борьбѣ заслужили такъ относительно запада, якъ позднѣйше и относительно востока.

Позднѣйшее приключеня до западной церкви и связанѣ зъ тымъ довгѣ борьбы належать таксамо до тысячулѣтнѣго перемѣнного процессу, якъ западнѣ духовнѣ теченія перереформовали и переобразовали азіятского мадяра изъ первоначального его облика. Законы силъ природы, область перемѣняющихъ впливовъ, водъ, лѣсовъ и горъ опредѣляютъ и опредѣлили не лишь судьбу мадяръ. Относятся

они до всѣхъ тутъ жиющихъ народовъ и ихъ обойти ани одинъ зъ нихъ не може. Дунайска котловина мае своѣ спеціалнѣ законы. Мадяры Х. столѣтія таксамо мѣшались зъ прибывшими сюды и живущими тутъ народами, якъ и теперь въ ХХ. столѣтію держить сей процессъ.

При вопросѣ способу сожитія, взаимной вымѣны познаній, порозумѣня въ первой мѣрѣ приходитъ въ увагу языкъ. Націонализмъ ХІХ. столѣтія въ центръ своихъ змаганъ поставивъ языкъ. Что означали сѣ змаганя въ середнѣй Европѣ, указало въ практицѣ минувшее двадцятилѣтя, респективно его выслѣдки. Розпарцелованя на языковой основѣ господарскихъ единицъ, территорій, безусловно на себе отказанныхъ, помститься. Мадярску культурну политику передъ 1918. рокомъ не можно обвиняти тымъ, что зъ точки погляду языка допомогла роздѣленю межи русинами. О томъ евентуально може быти слово, что въ школахъ появились тенденціѣ мадяризаціѣ, але въ языкъ никто не мѣшався. Духновичъ въ 1847. роцѣ написавъ читанку, а въ 1853. роцѣ грамматику руссого языка. Иванъ Раковский таксамо написавъ грамматику руссого языка и протягомъ девять лѣтъ бывъ урядовымъ переводчикомъ мадярсого правительства, коли переводивъ законы и розпоряженія на русскій языкъ. Майже за сѣмьдесятъ лѣтъ не было препятствій при розвитку единого языка. Препятствія розвитку литературного языка можно глядати въ недостатку интересу народа, причиною чого бывъ аналфабетизмъ, что знову можно приписовати географичнымъ условіямъ. Наслѣдкомъ недостатку можливости розпространенія при поселеню въ общинахъ, розтягненихъ на километры, въ зимушнихъ часахъ ходженя до школы затрудняеся.

Обостреніе языкового вопроса началось въ 1918. роцѣ. Чехи злоупотребили взаимною враждою руссого и украинского направлений и выкористали то въ ущербъ русиновъ. Абсолвенты гимназій и учительскихъ семинарій, воспитующихъ по упомянутымъ языковымъ направлениамъ, въ жизни при своей дѣятельности руководилися духомъ своего воспитаня. Сей вопросъ бывъ бы индиферентнымъ Алфылду и цѣлому мадярству безъ вplyву событій послѣднѣго столѣтія. Розвитокъ европейской цивилизаціѣ въ западно-восточномъ направленю обовязуе законно мадяръ на оборону противъ востока. Послѣдня же точка проникновенія культуры въ западно-восточномъ напрямѣ есть выдвигненою позиціею иныхъ стремлений. Хребетъ лѣсистыхъ Карпатъ есть не лишъ мадярскою оборонною линіею, але одною изъ восточныхъ боевыхъ позицій Европы, а вопросы, якѣ можуть быти въ связи зъ тымъ спорными, интересуютъ цѣлу Евро-

пу. Обывателей Подкарпатя въ такой самой мѣрѣ интересуютъ проблемы запада и Алфылда.

Пути и желѣзнѣ дороги, ведучѣ на Алфылдъ и Тиса перевозуютъ природнѣ скарбы Подкарпатя на Алфылдъ, отки зновъ ся территория може покрывати продовольственѣ потребности. Насколько важнѣ сѣ вопросы, то доказали административнѣ и продовольственѣ тяжести 100 дневного украинского панованя.

Будучность Подкарпатя буде основыватися на индустриализаци и тѣснѣйшихъ вымѣнныхъ связяхъ зъ Алфылдомъ. Подкарпатя есть безсомнѣнно скарбомъ, але его може намъ дати лише спокой, работа и Алфылдъ.

Ад. Изворинъ :

Похоронный обычай у подк. русиновъ

(Загальный опись.)

Похороннымъ звычайемъ руського народа занималося больше до слѣдниковъ, але въ цѣлости всетаки онъ остався неописанный.¹⁾ Причинъ сего есть больше. И этнографисты и фольклористы занимаючися похороннымъ обычаемъ и обрядомъ русиновъ, въ своемъ описѣ первое мѣсто давали майже всегда обычаю, залишаючи на сторонѣ спольну композицію дѣйства: типичну связь бытовой стороны зъ церковнымъ обрядомъ. Се была причина того, что принятіе церковно-христіанского обряду зовсѣмъ отхилилося отъ дѣйности и видѣлося чимсь паралельнымъ до обычая, но органично зъ нимъ не связано. Въ дѣйности-же связь церковного обряда и его идеологій зъ дѣйствами обычая русиновъ представляе на столько ограниченный и по своему характеру деликатный симбіозъ, что первенства изъ стороны обычая указуютъ на дуже одностороннее трактованя общей композиціѣ похороновъ.

Похороннѣ звычайѣ, характеристичнѣ для всѣхъ славянскихъ народовъ, у русиновъ зобранѣ до теперъ только дуже мало а при томъ зъ неотповѣдною рефлексією. Похоронный звычай майже все розбирався паралельно зъ галицькими »голосінями« и стотожньовалися зъ ними не только по формѣ и темѣ, но и послѣ бытовыхъ условій. Фактично тутъ треба зроби́ти значнѣ поправки.

Въ старыхъ угроруськихъ рукописныхъ зборникахъ XVII—XIX. вв., частинно опубликованныхъ а частинно хоронящихся въ архивахъ и у приватныхъ особъ, часто паралельно зъ религійными пѣснями,

¹⁾ Похоронный звычай найподробнѣйше описанный въ книзѣ П. Богатырева: *Actes magiques, rites et croyances en R. Subcarpatique*. Paris, 1929, 112—128. Короткий опись подавъ Ю. Жатковичъ: *Етнографичні замітки зъ Угорской Руси* „Етногр. Збірникъ, II. 1895, Львовъ; *Amalie Kožminová: Podkarpatská Rus, práce a život...* 1922. В. Гнатюк: *Гуцули, „Подк. Русь“, Ужг., 1923, ч. 1—4; Е. Недзвѣльскій: Похоронный обычай на Подк. Руси, „Рус Народ. Голосъ“, Ужг. 1933.*

мають цѣль отдѣлы т. зв. «плачевныхъ пѣсень», котрѣ можуть быти зрозумѣлѣ только послѣ выученя похоронныхъ звичаевъ. Сесея оригинална область творчества угро-русиновъ была въ вытягахъ опубликована В. Гнатюкомъ¹⁾ на основѣ писемныхъ памятниковъ. Але змысль ихъ и значеніе въ загальномъ похоронномъ обрядѣ не были выказанѣ. А mezi тымъ характеръ сего чисто книжного елемента въ церковно-звичаевомъ симбіозѣ похоронъ носитъ далеко не случайный характеръ.

Наконецъ найбільшій интересъ дослѣдниковъ вызвали т. зв. похороннѣ забавы — «забавы при мерцѣ». Однакъ они не достали потребной литературной и психологичной оцѣнки. Сесея забавы при загальномъ описѣ похоронныхъ звичаевъ мы только пригадаеме на отповѣдномъ мѣстѣ, а подробно застановимеся на нихъ въ окремишней частинѣ. Отъ тутъ есть рядъ причинъ, чому мы рѣшилися дати новый описъ похоронного обряда у русиновъ, выживши при томъ опубликованый матеріаль и новѣ даннѣ, котрѣ намъ удалося достати на нашѣ анкетнѣ вопросы отъ цѣлого ряду особъ, якъ такожь при непосредномъ выучованю обряда на мѣстѣ.

»Чоловѣку треба умерти«, каже русинъ и признаючи сесею необходимость, уже напередъ стараеся о своемъ смертномъ концѣ. Се заключаеся въ томъ, что купуе собѣ на цвинтари мѣсто, для успокоенія своего пороху; онъ не только прикаже, въ якой одежи его поховати, выбравши изъ своей бѣдной гардеробы найотповѣднѣйшу, но часто въ глубокой старости купуе собѣ дешевое, но новое платя, чтобы по его смерти не мала родина непотребныхъ выдатковъ и чтобы одежда была отповѣдна случаю.

Та тѣснота, въ котрой протекало житя руського селянина, примусѣла въ деякихъ селахъ организувати окремишнѣ погребательнѣ дружества, членами котрыхъ стають нетолько особы собирающѣся скоро умерти, но и зъ тою цѣлею, чтобы, въ случаѣ смерти, родинѣ не треба старатися о средствахъ для погребя — «чтобы у жида и на томъ свѣтѣ не просити».²⁾

Коли селянинъ, а особливо отецъ родины, будучи хворымъ, або по старости чувствуе близьку смерть, кличе священника и дяка. Священнику сповѣдаеся, а дяка кличе «на совѣтъ».

Туй треба пояснити, кого треба розумѣти подъ словомъ «дякъ»? Карпаторуськѣ школы до 1907 р., а почасті и познѣйше, были подъ веденьемъ греко-католицькой мукачевской и пряшевской епархій, котра одночасно мала власть и надъ семинаріями для воспитаня руського учительства. Насколько церковъ интересовалася тымъ, чтобы въ селахъ при церквахъ были опытнѣ пѣвцѣ и руководителѣ церков-

¹⁾ В. Гнатюк: Угроські духовні вірші, „Зап. Наук. Т. и. Шевченка“, Львовъ, 1902, ст. 61—98 и 211—224; появилася тоже окремишнюю книжкою.

²⁾ Подъ симъ треба розумѣти жидовъ-корчмаревъ, котрѣ часто были и властителями селъ, беспощадно обдираючи своихъ бѣдныхъ кліентовъ. Тема сихъ „сельскихъ Ротшильдовъ“ обробленна многими карпаторуськими писменниками зъ части А. Павловичемъ, И. Силваємъ, А. Кралицкимъ и др.

ного спѣву, бо всѣ молячѣся и до нынѣ воспѣвають Бога »единими усты«, она злучила съ двѣ повинности учителя и дѣка въ одной особѣ пѣвцо-учителя. Такой учитель въ школѣ провадивъ элементарну науку грамоты и иншихъ наукъ, а въ церкви онъ бывъ фактично учителемъ и диригентомъ многочисленнаго хору всѣхъ вѣрующихъ, спѣвающихъ церковнѣ пѣснѣ одногласно »простопѣніемъ«.

Въ обоихъ случаяхъ такой пѣвцо-учитель тѣсно стыкався зъ народною массою и наконецъ, чтобы заслужити еѣ симпатію, а тымъ самымъ полѣпшити и свое матеріальное положеня, онъ доужень бывъ быти тымъ »честнымъ русиномъ«, котрый у всѣхъ случаяхъ житя могъ бы прийти на встрѣчу сѣльскому чоловікови, мусѣвъ быти спеціальною енциклопедією бытовыхъ потребъ и всестороннимъ дѣятелемъ. И треба признати, что въ большости случаевъ пѣвцо-учитель свою неописанну задачу сповнявъ зъ успѣхомъ. Зрозумѣло, что зъ того мали они и матеріальну пользу. Передчувающий смерть селянинъ, подаколи въ присутности священника а частѣйше только »межи чотырьма очима« зъ порадникомъ пѣвцо-учителемъ, заводивъ розговоръ о томъ, якъ поступити зъ маеткомъ въ случаѣ смерти? Слѣдовала порада и пѣвецъ, практикъ-спеціалистъ въ дѣлѣ составленія тестаментовъ, дававъ рады. Дѣло кончалося тымъ, что установився часъ и день, коли тестаментъ мавъ быти реформований.

Въ назначеный часъ пѣвецъ приходивъ въ домъ зъ двома »присяжными« людьми, звычайно членами сѣльского уряда и двома приватными людьми, котрѣ были свѣдками »последноѣ волѣ«. Письменнѣ тестаменты составлялися дуже рѣдко, тому что они выжадовали формальныхъ тонкостей, зъ чимъ не могли дати собѣ рады практики-пѣвцѣ. Одинъ изъ пѣвцо-учителей изъ пятнадцатилѣтнюю практикою передъ войною 1914. р. оповѣдае, что за цѣлый часъ составилъ онъ 11 письменныхъ тестаментовъ, изъ котрыхъ формально признаннѣ были только 3. Десятки старшихъ пѣвцо-учителей, котрыхъ мы вызвѣдовали, одногласно высказалися за выгодностью устного тестаментя, який бывъ доступнѣйшимъ и условіямъ села, и розумѣнію селянина. Составленіе тестаментовъ еще за житя было передовсѣмъ розширено межѣ жителями Шариша и Земплина.

Коли старый або хворый чоловікъ предчувствуетъ »последный часъ«, коло постели его збереса цѣла родина. Присутнѣ стараються удержовати тишину. Не позволяються тамъ жаднѣ проявленя жалю, тымъ больше »нарѣканя« и голоснѣ жалобы. Если они не выдержатъ и зачинають »голосно плакати«, ихъ стараються успокоити, »успокоити«, або отдалити изъ хижѣ, чтобы не нарушувати покой »живого«. Коли въ умирающого начинаеся последна агонія, одинъ изъ близькихъ, звычайно старший, бере свѣчку, палитъ еѣ и дае въ руки умирающого, придержуючи еѣ, чтобы она не выпала. Коли чоловікъ »отпочине«, свѣчка вынимаеся изъ рукъ и гаситься. То дѣйство изъ свѣчкую есть загальнымъ.

Чтобы въ хижѣ, »коли чоловікъ отпочиває«, была тишина, часто въ комнату заходятъ знакомѣ, або сусѣды изъ спеціальною цѣлею. успокоити непригодное появленя жалю родаками або близькими.

У многихъ селахъ, якъ на Верховинѣ такъ и въ Марамороши, послѣ принятія св. тайнъ умирающий »прощаєся«. Прощаніе звичайно зачинає самъ умирающий, а потому отъ него присутнѣ просятъ прощенія: »Коли чтось маєте, не несѣть изъ собою... всѣ мы — грѣшнѣ... перебачте... всѣ мы тамъ поїдемо...« (Лазы, Сваляв. окр.).

И только, коли близькій отойшовъ, коли свѣчка загашена, всѣ въ стихійномъ чувствѣ жалю приближаются до смертельной постели и явно плачуть. Жоны при томъ »заводять« голосно.

Спеціального термина для того голосного плача зъ словами жалю и нарѣканя у русиновъ не есть. И слезы и слова нарѣканя найчастѣйше означаютъ словомъ »плакати«, а въ Шаришѣ и Земплинѣ — »нарѣкати«, что стоитъ въ тѣсномъ звязку изъ словацькимъ словомъ означающимъ жалъ — нарѣкати, нарѣканя.

»Голосно плакати« позволено только женщинамъ; мужчины если и плачуть, то тихо. Звичайно, якъ и у всѣхъ славянскихъ племенъ, жона оплакує мужа, мати сына або дочку. Въ семъ отношеніи не есть никакого культа и никто о немъ не споминає. Если пригадаємо, что у галичанъ и россіянь дослѣдники запримѣчаютъ »голосѣня«, якъ чтось необходимое и приписанное звичаємъ, а въ запискахъ о »голосѣльницяхъ«-спеціалисткахъ, указуєся на значеня чимъ голоснѣйшого голосѣня, чтобы силою театрального голосу передати силу жалю, — все се противорѣчитъ обычаю русиновъ. Туи — плачь есть природнымъ проявленьемъ горя, проявленя зъ ничимъ не звязаное, якое зависить выключно отъ индивидуальныхъ особенностей плачучого.

Что относиться до мотивовъ плачу, то они погоджуются зъ плачами украинскихъ и великорусскихъ середной полосы, то есть до тыхъ, де плачь ограниченный лиричными выкликами. Осъ типичнѣ образы руськихъ плачовъ:

»Ой мужу мой миленький, хочь бы я оченьки своѣ стратила, та ты видѣти нигда уже не буду... Ой-ойой-ой... Газдочку мой милый, такъ дробнѣ дѣточки ты оставивъ... что ты, Боже, наробивъ, жесь моего товариша одобравъ...« (Габура).

»Голубе, голубе, што красно гуркаєшь, чомъ отъ¹⁾ мене такъ скоро оглѣтаєшь?... Ой газдику мѣй солоденький, газдику срѣберненький, та не чекаламъ я й не думала, што днесъ приїде наша розлука, та я тебе мѣй золотенький, отъ днесъ нигда не увижу... якъ же я буду безъ тебе дѣточки годовати, та хто-жь ними сиротами буде ся журити?... Будуть ся ними люде журити тай утипати (высмѣвати). Лишаєшь мене пусту сироту бѣдовати та за тобовъ гѣрько слезы проливати... Смерте! ты смерте, яка ты страшлива, чому ты надъ каждымъ створенямъ така безочлива? Не взирєшь на панство, на жадне худобство...« (Настазія Берковичъ, Лазы).

¹⁾ Условною буквою *ô* мы обозначаеме діалектичнѣ разпочтенія: *ковь, кінь, кунь, кїнь, принятѣ у русиновъ.*

»Мамко моя мила, лишилисьте вже ня, закоравѣлисьтеся... не говорите до ня, лишилисьте ня, на смутну дорогу идете... больше ся не маеме видѣти... Ой! коли, коли на васъ мушу чекати? Осиротилисьте ня... Йой, ой, ой« (Рахов).

»Йой, на когось ня лишивъ? Йой, что иму чинити? Йой, хто буде мой сироты кормити? Йой Божечку, мой Боже... (Уклинъ).

Чужѣ зовсѣмъ не плачуть. Плачъ сей продовжаеся не довго и подѣ тымъ часомъ домашнѣ одночасно стараються о томъ, чтобы »небощикъ« бывъ чимъ скорше убранный. Одночасно о смерти повѣдомляеся церковникъ и тѣ особы, котрѣ будутъ обмывати (мыти) помершого.

Если въ селѣ есть больше звоновъ, принявся звычай старшимъ и богатшимъ звонити 3—4-ма звонами. Дѣтямъ звонять однимъ, або двома меншими. Впрочемъ, все зависить въ данномъ припадѣ отъ договора зъ церковникомъ.

Мертвого мыють и убирають выключно чужѣ — сусѣды, знакомѣ та найчастѣйше суть въ селѣ на то особнѣ спеціялисты. Ихъ призываютъ за платню, або »за гостину«. Мужъ убирае мужа, жона жону, а дѣтей звычайно убирае жона.

Позднѣйше »небощика« убирають въ платя, котрое онъ носивъ »на свято«. Обувати небощика не звыкли. Помершому на ноги натягають панчохи-»штрѣмфлѣ«. Въ дакотрыхъ селахъ есть звычайемъ мужчинъ убирати лише въ бѣлое платя, особенно въ полотнянѣ штаны — »гатѣ« и въ полотняну сорочку, котра може быти и вышига (Руськое, Габуря, Кобыляры), но се вже есть мѣстною выѣмкою. Въ Габурѣ и въ руськихъ селахъ Земплина есть звычайемъ и женщинъ одѣвати въ бѣлое. Мушинѣ на груди кладуть его капелюхъ-»кресаню«, »клебанъ«, »калапъ«. Молодымъ людямъ на кресаню кладуть букетикъ восковыхъ, або папѣровыхъ цвѣтовъ — »богрейду«, »покрейду«, якъ звычайный знакъ неженатого, який загально есть звычайемъ носити въ недѣлю и свято на кресанѣ особливо въ святочнѣ дни. Дѣвчатъ всюды принято убирати только въ бѣлое — въ платя молодичѣ, а на голову кладуть изъ барвѣнка вѣнецъ. Въ Лазахъ женщинамъ мѣсто черного хустяти — »хустки«, дають на голову бѣлый чѣпечъ зъ черными лентами, — »пантликами«. Даколи на голову молодой женщины дають червену хустку — »черлену платину«, якъ и на дѣвчину. Деколи на голову молодой дѣвчины натягають фату, якъ невѣстѣ.

Коли небощикъ убраный, а труна еще не готова, что бывае завсѣгды, то умершого кладуть въ середину комнаты, на возвышенное мѣсто. (Въ Раховѣ — »на столѣ«, въ Буковцѣ на Верховинѣ — »на улинѣ«.) Звычайно для того ставлять »двѣ лавицѣ«, черезъ котрѣ перекладуть двѣ дошки, на то настелять сѣно, рѣдше солому, або »трѣски«. Все се покрываеся плахтою изъ домашнѣго полотна такъ, что коли труна (»деревище«, »труня«) готова, мертвого изъ сею плахтою поднимають и перекладуть въ труну. Коли се вже скончено, сѣно, солому, або »трѣски« въ одныхъ селахъ выносятъ на межу и запа-

люють, »чтобы небощикъ не вернулся«, а въ другихъ переносятъ ихъ въ стодолу и за пару дней держать такъ, для того, чтобы, если ктось изъ родины захворѣе, покурити его тою соломою, чтобы отогнати духъ помершого.

Помершого майже всюды кладутъ на возвышенное мѣсто ногами до дверей и прикрываютъ его зъ бѣлымъ покрываломъ або изъ »тиля«, або частѣйше зъ легкого полотна.

Якъ только чоловѣкъ умеръ, въ комнатѣ зеркало закрываютъ. Се поясняютъ розно: »чтобы дѣволы не дивилися черезъ зеркало на мертвого« (Рахово, Ясѣня), »чтобы родина не видѣлася въ смутку« (Ниж. Верецьки, Зарѣчово).

Звонять звичайно тогды, коли уже умершого убирають. Но въ Марамороши »скоро не даютъ звонити, чтобы ся могъ побувати небощикъ со своими родичами, родаками, котрѣ вже умерли переже, бо якъ зазвонять, тогды вже перестануться видѣти и бывать изъ собою и пойде на то мѣсто, котрое собѣ заслуживъ«. (Рахово.)

Коли покойникъ умеръ и комната чисто прибрана, приходитъ родина и близькѣ родаки и оплакують небощика. Туй знову допустимѣ голосѣня только изъ стороны близькихъ родаковъ женского полу. Одновременно приходятъ »проститися« дальшѣ родаки помершого, сусѣды и знакомѣ. Число приходячихъ означити не можно, то залежитъ отъ особы умершого. Подеколи зойдеся туй все село. Никому отказу не есть. Каждый приходячий звичайно уже на порозѣ комнаты стае на колѣна (»клякне«), перекреститъся, коротко и тихо помолитъся за упокой души, потомъ пойде къ трунѣ, подойме покрывало и поцѣлуе крестъ положенный на грудяхъ умершого.

Родаки, послѣ своей охоты, цѣлуютъ умершому чоло або руки. Послѣ сего каждый приходячий обертаеся тихо къ присутнымъ и »поздоровляе« ихъ, то есть, каже — »добрый ранокъ«, »добрый день«, »добрый вечеръ«, або »Слава Иусу Христу« и потомъ сѣдае на одну изъ лавиць, приготовленныхъ подъ стѣною. Посидѣвши дасколько минутъ кланяеся умершому, потомъ присутнымъ и отходить. За цѣлый сей часъ, если и ведуться бесѣды, то шепотомъ и относительно добрыхъ сторонъ покойника. Курити при умершомъ ниякъ не дозволяеся. Въ комнату, де лежитъ умерший, не може зайти песь, »мачка« (котка) и курка; появляея ихъ значило бы недоброе и для умершого и для его родины.

Въ большинствѣ сель есть повѣрїе относительно часу смерти: если чоловѣкъ умеръ »до повночи« — »газдовство падати буде«, если послѣ повночи — »газдовство буде прибывати«. Поясненя сего короткое: »такъ тому вѣрять«, »народъ тому вѣруе«.

Незалежно отъ того, коли чоловѣкъ умеръ, послѣ того, якъ его уберутъ и якъ настане вечеръ, приходитъ дякъ (переже бывъ то все пѣвцоучитель), а подеколи и дасколько дяковъ-грамотѣевъ и начинаютъ то, что называютъ »свичиня« (Ниж. Колочава), »приведѣе«. (Рахово), а найчастѣйше означаеся словами »псалтырь читати«.

Въ комнатѣ, де лежить небощикъ або небошка, ще на подвышеню, або уже въ »трунѣ«, »деревищѣ«, »копоршовѣ«, »ладѣ«, запалюють двѣ—чотыри або восемь свѣчокъ. На спеціальному »стольцѣ« есть псалтырь, котру перемѣнно читають пѣвцѣ и его помочники, або просто грамотнѣ люде. Подеколи псалтырь читаеся спѣвомъ. Число читателей и способъ читаня залежить отъ матерiального стану родины умершого. Подъ часъ читаня дакто изъ родины сѣдае коло умершого, въ знакъ почести до него, або якъ поясняютъ въ дакотрыхъ селахъ, на гой случай — »якъ небощикъ открье очи« (Хустский округъ). Въ комнатѣ суть и близшѣ родаки умершого. Читаня продовжаеся до рана.

Въ томъ часѣ въ сусѣдной »жижѣ« — комнатѣ збираеся молодежь, сусѣды и знакомѣ на игры, якѣ принято называти »лопатками«, або »лопацками«, только изъ номеровъ той незвычайной программы, хоть сама по собѣ забава »лопатки« представляе забавы — »бавки«, идуць попеременно изъ забавами въ карты и играми-дѣйствами, не написанными, но строго установленѣ театральнѣ тексты зъ означеными репликами, гримасами. Въ большости сель забавы позволяються въ перервѣ межи читаньемъ псалтырѣ, хоть не все то задержуеся. Теперь о »лопаткахъ« говорятъ, якъ о пережившомъ звычайю. Но то не зовсѣмъ такъ. Сѣ забавы при мертвому продовжаються въ большинствѣ сель и на дальше, но говорити о нихъ задля сѣльской бытовой конспираціѣ не есть добре. Чужий чоловікъ на забаву достатися не може и туй не помагае нияка протекція. Описаня, тексты забавъ и пробы ихъ поясненя приведеме окреме.

Въ перервахъ межи читаньемъ псалтырѣ и забавами, спѣваються »плачевнѣ пѣснѣ«. Содержаня и форма сихъ многочисленныхъ произведеній може быти темою спеціального дослѣду, мы замѣтиме только то, что относиться къ ихъ быту и творчества. Уже на первый поглядъ ясно, что »плачевнѣ пѣснѣ« суть продуктомъ интеллигентско-книжной творчости, доста згадати, что тексты ихъ сохранилися массово не въ запискахъ отъ народа, але въ духовныхъ зборникахъ. Словарь, понятя о темы дають еще большое подтвержденя такого фактора. Туй есть пару строфъ изъ сихъ пѣсень:

Ф а л ь ш и в а я ю н о с т ь , з р а д л и в а ф о р т у н а . . .

К р и с т а л ь ф и я л у л я м л е т ь — о щ е т н а . . .

Л у ц и п ь р ь з ь д і а в о л ы . . .

И в с ѣ х ь с в я т и х ь а р т и к у л и з н а н я . . . и т . д .

Относно композиціѣ, содержаня пѣснѣ можно роздѣлити на двѣ группы:

Перша богатша есть филозофично-поетичнымъ роздумованьемъ на тему о смерти, яка не щадить ни богатого, ни бѣдного, знимае цуря зъ бѣдного и »дiамантову корону съ царя«, о необходимости смиренного принятя смерти, бо за нею слѣдуе »въ царствѣ небесномъ корона вѣчная, о трубномъ голосѣ другого пришествія, о страшномъ судѣ, о Адамовомъ грѣсѣ, якъ онъ трактуеся въ книжномъ апокрифѣ

и т. д. Вся ся группа ритмованныхъ пѣсень мае претензію на высокую середновеѣчну филозофію — продуктъ схоластики.

Меньша часть пѣсень послугуея образами чисто народныхъ »голосѣнь«, но и сѣ суть переробленѣ въ дусѣ церковно-схоластичной моралѣ. Туй мы находиме и образы народной творчости и мало инший поглядъ на смерть, яка отбирае близького и любимого, а при томѣ хосенного въ жизни чоловѣка:

Ластовицѣ отлѣтають, тай назадъ ся наворачтають;
Ужъ твое сердце назадъ ся не наверне...

Сѣ пѣснѣ записанѣ отъ особы умершой, який переживѣ ужастъ смерти и еѣ тайну и теперѣ позагробовымъ голосомъ поучае о ней оставшихся близькихъ и всѣхъ живыхъ.

Относно походженя пѣсень и ихъ традиціѣ на основѣ отповѣдей селянъ и пѣвцо-учителей можно установити слѣдующее. 40—50 лѣтъ тому назадъ сесѣ пѣснѣ въ рукописномъ видѣ переходили изъ села на село, отъ пѣвця до пѣвця, а кромѣ того каждый пѣвецъ знаючи своѣ повинности при похоронахъ, подекотрѣ пѣснѣ научився на память. Дальшее уживаня сего уже готового репертуара зависѣло уже отъ способности пѣвця. Онъ могъ просто спѣвати якъ научився, но могъ ихъ змѣняти и приспособляти къ случаю. Однако, идеаломъ въ семъ отношеніи была нова пѣсня, написанна спеціально на данный случай, за яку пѣвецъ отъ родаковъ помершого достававъ часто велику нагороду. Одинъ изъ пѣвцоучителей признаея, что были такѣ случаи, коли за каждую строфу платили ему 1 австрійску корону. Другий каже, что въ его селѣ Пчолина бывъ звычай, чтобы пѣсня зачиналася словами:

Зазвонили звоны смутнымъ гласомъ вчера,
Что наша дѣвочка (або газдыня) предрага умерла...

Або для мужчины:

Что солодкий газда (або хлопецъ) преставился Богу...
Конецъ про всѣхъ бывъ все одинакий:

Вы, церковны звоны теперѣ вызвоняйте,
На небѣ ангеламъ теперѣ знати дайте,
Бы на страшномъ судѣ на правицу стати
И со всѣми милыми тамъ ся увидати.

Межи сими традиційными для села початкомъ и концемъ пѣвецъ на каждый случай комбиновавъ або робивъ куплеты самъ. Сякимъ способомъ церковнѣ пѣснѣ не были чимсь установленными и законченными. Ихъ существованіе было текучее, они постоянно мѣнялися по слѣ требованъ мѣстного звычайя, способности и вынаходчивости пѣвця. Присутность »плачевныхъ пѣсень« въ значной мѣрѣ об'ясняе тамъ поровняючи слабый интересъ къ плачу »голосѣню«, »нарѣканю«, якъ

словному переданю жалю: все се замѣнено было выступомъ пѣвця, який задовольнивъ потребу звичая, выступаючи якъ особа церковного обряда.

То, что называютъ »свичиня«, »приведь«, »псалтырь читати«, переводиться такъ, что коли зачинае вечерѣти, читается псалтырь изъ перервами, въ котрыхъ спѣваются »плачевнѣ пѣснѣ«. Послѣ сего газдыня дае пѣвцямъ и гостямъ »вечерю«, »гостину«. Страва при такой гостинѣ установлена традиціею села або округа. Она состоитъ изъ печеныхъ крумплей изъ сыромъ, пироговъ изъ сыромъ и капустою, мяса, капусты, рижовой кашѣ, мясной поливки (Земплинѣ) або пасулѣ въ »дзобачки«, пасолѣ изъ подсонячнымъ олѣемъ и цибулею: »геринговъ«, голубцѣвъ зъ крупами (Бѣлки). Обовязково подаеся: пиво, вино и паленка (»горѣлка«, »зорѣлка«). Пють лише до мѣры, чтобы подняти настрой. Послѣ вечерѣ, читаня псалтыря мѣняеся уже изъ играми. Звычайно такое »читаня псалтырѣ« держало два вечера; на третій день бывъ похоронѣ.

Коли труна готова, умершого кладуть до неѣ. Въ Мараморошѣ есть звичаемъ кромѣ свѣчки и молитвенника (коли чоловікъ бывъ »письменный«) давати въ руки умершого и грошѣ (»абы и чортъ бывъ купленный«), а коло головы склянку свяченой воды. Звичаемъ есть, что коли умирае жона, або мужъ, то друга половина выривае изъ головы мертвого дасколько волосковъ, кладе ихъ на грань и покурюе ними, чтобы »чимъ скорше забыти«. Въ »копоршовѣ« у мужа и жоны чужѣ розвязують все, что было завязанно, чтобы оставшийся могъ оженитися, або жона отдатися, т. е. чтобы бывъ розвязанный.

На третій день послѣ смерти есть похоронѣ. Въ домѣ умершого приходитъ священникъ и пѣвецъ. Помочникъ кладе въ кадильницу ладанъ, священникъ входитъ въ хижу, де лежитъ мертвый, кадитъ, три разъ кропитъ труну священою водою и потомъ выходитъ въ сѣни, де кончиться панахида. Пѣвецъ въ хижу не входитъ зовсѣмъ.

Послѣ того труна зъ покойникомъ выносятся на дворъ, кладеся на лавицю и туй отбываеся похоронѣ. Выносячѣ труну, три разъ ударяють еѣ до порога, чтобы мертвый по смерти не вертався до дому, чтобы »не ходивъ«, пужаючи людей. Дальше, якъ лише поставлять труну на дворѣ, ще на початку »отпровода«, газда, або газдыня, отъ того зависитъ кто умеръ, выпускае изъ хлѣва, »маштальнѣ« и »стайнѣ« рогатый скотъ (коровы, волы, овцѣ, козы), чтобы небощикъ »по смерти не робивъ шкоду межи ними«. Одновременно родина заходитъ въ »рупу« (погребъ, подвалъ) и мѣшають кромплѣ, въ Воловомъ — »рѣпу«, въ Мараморошѣ — »бараболѣ« и т. д., а въ ладахъ овесъ, жито, пшеницю и инше зерно — »абы не шкодило урожаю«.

Русинъ вѣруе, что який бы праведный покойникъ не бывъ, но его кровь и кости, если ихъ подложити подъ порогъ стайнѣ, або въ самый хлѣвъ, або подъ чотыри углы хлѣва, гублять худобу: »худоба зачинае гинути«. — »А такой гибели худобы русинъ страшенно боится«, — пише и И. Дорошъ въ анкетномъ сообщеніи, — гнѣвники

симъ способомъ звыкли помститися надъ своимъ неприятелѣмъ. Гнѣвники въ ночи звыкли пойти на гробъ помершхъ, берутъ зъ гроба кости и подкладуютъ ихъ зъ намѣреньемъ шкодити своимъ противникамъ. Сей звычайъ зовеся »баяня«. Туй въ семъ селѣ (Кибляры) рѣдко стаеся такое, бо се строго караеся закономъ. Той же самый звычайъ »гнѣвниковъ«, то есть людей гнѣвающихся одинъ на другого, есть и въ иншихъ селахъ (Буковецъ, Рахово, Ясѣня, Зарѣча, Уклинъ и т. д.).

На цвынтарь (теметывъ) несуть мертвого на саняхъ, або на колахъ, положенныхъ на плечѣ въ видѣ носилокъ. Если въ селѣ есть звычайъ вести мертвого на саняхъ, то послѣ вынесена труны изъ жиждѣ, кладутъ еѣ заразъ на саны, а послѣ отправки запрягаютъ въ саны воловъ.

Саны въ похоронномъ обрядѣ были предметомъ изслѣдованя цѣлого ряда ученыхъ (Н. О. Сумцовъ, В. Гнатюкъ, Д. К. Зеленинъ, Завойко и др.). Лѣтопись Нестора говоритъ о нихъ въ XI-XII. столѣтїи, на саняхъ хоронили Володимира Мономаха. Днесъ уже сей звычайъ майже исчезъ. А объясненя его смысла вызываютъ у ученыхъ домышлю и сумнѣня. Тымъ интереснѣйше простудовати его у русиновъ.

На Верховинѣ и въ Мараморошѣ, въ наибольше гористыхъ частяхъ руського населеня, сей звычайъ есть загальный: труну везуть на саняхъ и зимою и лѣтомъ. Въ останнихъ мѣстахъ онъ вповнѣ ставъ на першее мѣсто. Интересно, что и мадяре перебрали сей звычайъ (въ околици Зарѣча, Кивяждъ, Комлошъ и въ мадярскихъ селахъ севлюшского округу), головно кальвины. П. Г. Богатыревъ объясняе сей звычайъ отвѣтомъ: »такий законъ«, то есть, законъ народной традициѣ. Но если детально розбереме сей звычайъ, видиме, что основу ему дало не повѣрїе, але практична необходимость глубокой старины.

Въ Мараморошѣ на саняхъ везуть лише »зъ горы«, коли суть уже на ровномъ, берутъ труну на колики и несуть до цвынтаря на плечахъ.

На Верховинѣ (Ужокъ, Быстрый, Буковецъ) говорятъ, что передъ тымъ мѣсто саней при спуску труны изъ горы уживали дошку. Мы пробовали поставити селянамъ вопросъ относительно, то есть доказати селянамъ выгоду воза, який лѣтомъ легший отъ саней. На се они отвѣчали, что по горныхъ дорогахъ »то и кости розтрясе«, або вообще »не можъ и рушатися«. Мертвый потребуе тишину и покой, а возъ при горномъ спуску и каменистыхъ, вымытыхъ водою дорогахъ, не може осуществити »послѣдний путь, бо трясе и дурконить«. Лише тамъ, де мертвого несуть на колахъ, споминають, что были случаѣ, коли везли и на возѣ, але то лише на дуже ровныхъ мѣстахъ.

На саняхъ везе умершого звычайно сусѣдъ, або его приятель. Онъ иде коло саней при трунѣ. Въ дакотрыхъ селахъ кладутъ на сани коло труны »любиму дѣтину небощика«.

Въ сани запрягають лише воловъ. П. Г. Богатыревъ о семь первенствѣ воловъ передъ коньми, откликуеся на то, что въ народѣ есть пересвѣдченя, что волъ есть чистѣйшій якъ конь, такъ само нечистыми звѣрятами при похоронѣ считаются: песь, мачка и курка. Въ нашихъ вызвѣдахъ мы подробно застановилися надъ симъ звычаемъ, но и самъ народъ не знае его пояснити; и се есть »законъ«. Правда дакотрѣ старалися объяснить сей звычай тымъ, что »волъ е чистѣйша худоба« и что »конь не мае на то дыханье«, то есть тягаючи сани по земли и камѣняхъ задыхаеся, тяжко и голосно дыхае, форкае, что тоже нарушае покой »последной пути«. Волъ въ семь отношеню практично больше способный, онъ дыхае тихо и йде ровно.

Зрозумѣло, что въ теперѣшнихъ часахъ, коли на подекотрыхъ мѣстахъ уже суть поряднѣ дороги, вопросъ о дыханю коней и о замѣнѣ саней возомъ, ролѣ бы уже не грали, но руський селянинъ твердо придержуеся своей традиціѣ. А кромѣ того новѣ дороги »не йдутъ на цвынтарь«.

Изъ хижѣ и двора, зависить отъ мѣста, проводъ може направитися або прямо на цвынтарь, что есть частѣйшій случай, або до церкви, де першій разъ отправитися заупокійна литургія. Се зависить тоже отъ матеріального положеня умершого. Въ Земплинѣ и Шаришу до церкви несутъ доста часто, въ другихъ мѣстахъ се не есть звычаемъ. Подъ часъ провода есть звычаемъ, чтобы пѣвецъ спѣвавъ »плачевную пѣсню«, а мати, жона, або старша донька ишла за труною вповголось »нарѣкаючи«.

Если умеръ молодець (паробокъ, легѣнь), то его якъ жениха проводятъ дѣвчата въ вѣнцяхъ, а ровесники зъ »покрейтами« на крысанияхъ. За труною тоже идутъ дѣвчата и молодцѣ, перевязанѣ черезъ плече ручниками. Въ Мараморошѣ тому кто несе »копоршовъ« и »корогви« (хоругви) на праву руку »червенимъ гарасомъ« привязують »кругли« — »круглый дѣравый плетеникъ« — »колачъ«. Если ховають взрослого, то колачѣ привязують только тымъ, котрѣ несутъ хоругви. Дѣвчата за труною молодця идутъ зъ розпущенымъ волосѣмъ.

Въ доста много селахъ, если въ хижѣ ктось умре, то всѣ хижнѣ жоны, то есть жиучѣ въ томъ дому, отпускають волося. Мужчины за три дны не носятъ »калапъ«. Последній звычай майже загальный.

Идучи на цвынтарь, проводъ заостановляеся для читаня евангелія; сѣ застановленя называются »штаціями«. Кто платить больше, тому читають »велику молитву« а звычайно читаеся »мала молитва«. Могилу »яму« коплють по звычайу села, або зарядомъ, або за платню, або за гостину. Если не есть въ селѣ гробаря, то часто выповняе то ночный сторожъ — »бохтарь«.

Коли труну спускають въ яму, жоны особенно голосно плачуть — »йойкають«. Если подъ часъ провода вповголосный плачь звя-

занный изъ воспоминаніями изъ житя умершого, особенно якъ онъ страдавъ, плачь переходитъ въ голосное нарѣканя. Священникъ, а потомъ и чужѣ кидаютъ въ яму по »грудцѣ землѣ«, а дагде и грошѣ, но то лишь въ томъ случаю, если при копаню ямы нашли кости (Буковецъ). Въ Мараморошѣ кладутъ до гробу и свѣчки, что были на похоронѣ и »горасы«, якими были привязанѣ »колачѣ«. Все то роблять зато, »чтобы небощикъ назадъ не пришовъ«. Грошѣ мечуть зато, чтобы купити яму отъ того мертвого, чиѣ кости были въ нѣй найденѣ, иначе »небошкики будутъ сваритися и обадва будутъ ходити и страшити родину и людей«. Въ Шаланкахъ жоны тайкомъ кладутъ собѣ за пазуху »кусники глины изъ ямы«, чтобы »скорше забыти горек«. Въ иншихъ мѣстахъ се не есть звычайемъ.

Въ Бѣлкахъ придерживуются того, что родина не иде близко до гробу и не позирае на него, чтобы скоро не умерти, »чтобы не йти заразъ за небощикомъ«.

Коли труну вынесутъ изъ хижы на дворъ, всѣ »хижнѣ« остаются въ домѣ«, — »бо суть живыми, не йдутъ за небощикомъ«. Дверѣ замыкаются на колодку и на минуту всѣ »хижнѣ« сѣдаютъ. Потому и они выходятъ на дворъ. Потому въ домѣ пораятъ. Звычайно ктось изъ хижнихъ — женщина, всю хижу замете старою мѣтлою и смѣтя в'едно зъ мѣтлою вынесе на нехоже мѣсто, то есть де не ходять и не топчуть. Все звязанное зъ покойникомъ выметено и есть десь внѣ хижѣ и его двора, но такъ чтобы жадна нога по немъ не топтала. Потомъ домашнѣ приготавливаются на комашню, то есть на гостину, послѣ похорона. Подаютъ приблизительно то, что и на гостинѣ, коли читають псалтырь, но въ большой мѣрѣ. При томъ подаются и спиртовѣ напитки. На окно кладется »горнца молока« и прикрываея нерозрѣзаннымъ хлѣбомъ: »мертвый въ ночи прийде за тымъ«. Въ Габурѣ и подекотрыхъ другихъ селахъ на »комашню приходитъ священникъ, дякъ, родина, знакомѣ, сусѣды и гробарь«. Спочатку »гостятся« мужчины, а потомъ и жоны »сѣдаютъ«, но тогды уже не есть священника, онъ отходить. Найчастѣйше священникъ иде на комашню только до богатыхъ людей, або до такихъ, якѣ въ жизни села грали якусь ролю, або зъ котрыми онъ лично бывъ звязанный. Все се зависить отъ мѣстного звычака«. На »комашнѣ« говорятъ о дѣлахъ умершого, говорятъ за его добрѣ стороны, но позднѣйше розговоръ переходитъ на каждоденнѣ темы. Дуже не опиваются. По »комашни« самѣ присутнѣ отправляютъ панахиду — се есть загальнымъ звычайемъ.

»Людину«, то есть оставшу по помершомъ одежду всю, або по части звыкли роздати бѣднымъ, головно сорочки и »гатѣ« (штаны) за прости Богъ за нимъ (або за нею)«.

На другий день приходятъ въ домъ бѣднѣ и имъ даютъ то молоко и хлѣбъ, котрое стояло на окнѣ, приготвленно для небощика.

На семей день послѣ смерти отправляея »тыжднева свята служба«, на котру приходитъ родина и вдовицѣ. Послѣ службы есть

звычай сихъ вдовиць гостити, при томъ споминають небощика. Вдова, котра знае добре говорити о добродѣтеляхъ умершого, хотя бы и выдуманнхъ, користуеся особливою увагою.

На девятый и сороковый день звыкли посѣтити гробъ, и при другихъ допроводжующѣ новый гробъ посѣщаютъ гробы своихъ знакомыхъ и родаковъ.

При вызвѣдахъ о похоронахъ, часто говорятъ о спеціальныхъ похоронахъ чоловѣка (мужчины, або жоны) »опиря«, »дводушника«, »босоркуна«, »босорканѣ« або »босорки«, люде зловѣщихъ, котрѣ и по смерти ходять по земли и причипляють людемъ и всему ихъ маетку зло, сказу и шкоду.

О »опиряхъ« люде говорятъ изъ окремымъ интересомъ, подобно описують и окремый звычай ихъ похорону и тѣ случаѣ, коли »опирѣ« верталися въ село. Се розказовали намъ и пѣвцо-учителѣ, якѣ при томъ замѣтили, что въ нечисту силу не вѣрять, »але такъ ся стало«.

Ось, что намъ удалось записати въ Буковци:

»Опирь«, то есть дводушникъ, у него два сердца, ходить по смерти по земли и »напасться надъ худобою и надъ людми«, зачимъ скотъ есть важнымъ элементомъ въ жизни русина, мусить на него добре уважати, бо »опирь« робить межи ними великѣ шкоды; »ойой, якѣ шкоды може наробити, тото всѣ знаютъ!« Отъ »опиря« можно отобрати силу лише особымъ похорономъ, но для сего треба ще за жизни дознатися, кто »опирь«, а кто праведный. Если суть доказы, что умерший бывъ »опиремъ«, то такого мертвого »на условнѣ сѣють мелаемъ« (обсѣвають макомъ), або крупами и дробно потовченнымъ скломъ (»битымъ скломъ«). Въ »труну« ему подкладають »жидовское письмо, якое попадеся«. Если хижнѣ противъ того не дуже протестують, — »бо они и самѣ страшаться« — то »опирю« тайкомъ въ чоло забивають гвоздѣ. Потому опиря »опрядають« нитками изъ поскопныхъ конопель, чтобы звязати его ноги, руки и волю. При проводѣ на »теметивъ«, чоловѣкъ, якого въ селѣ держать за наиболее способного отганяти нечисту силу, подъ цѣлымъ часомъ насыпаетъ дорогу макомъ, крупами, або скломъ. Се потребно для того, чтобы »опирь« выйшовши въ ночи изъ могилы, збиравъ той макъ, »бо черезъ мелай або скло онъ не переступить«, и не встигае все зобрати до розцвѣта, коли сила его пропадает и онъ »никает«. Только сякъ можно достигнути то, что »дводушникъ не прииде въ село и не наробить шкоды («чкоды«).

Въ гробѣ »опирь« не гние. Если въ селѣ дуже гине скотъ, то се приписують тому, что ктось умеръ, але не познали въ немъ опиря. Упирь може приходити и зъ другого села, часто на пару-десять километровъ. Чтобы познати »опиря« по его смерти, звыкли ити къ »приймельнику«. Въ 1931. р. говорили, что были такѣ въ Таламашѣ, Лютой и Керецькихъ не споминаючи ихъ именъ. »Приймельникъ« може сказати имя »того опиря«, котрый »напасться«. Тогда люде

тайно идуць на цвынтарь, розкопують гробъ, отворяють труну и »двходушника« рубають на куски, кладуть его въ »чипованый мѣхъ« (мѣшокъ, тканый на двоухъ »пичилницяхъ«), несуть мѣхъ на полонину и на самой границѣ »на терновомъ огнѣ спалять«.

Аналогичный обрядъ указовали намъ въ Бѣлкахъ, Раховѣ, Ясѣнѣ, Зарѣчу, Залужѣ и др. селахъ. На просьбу, чтобы указали намъ конкретный случай похорону, або спознания »опирия«, звычайно откликуются на другихъ, котрѣ »тото знаютъ«. Мы зробили больше слѣдства относительно борьбы людей зъ »опириями« и оно въ дѣйствости привело насъ къ ряду архивныхъ жандармскихъ протоколовъ и къ актамъ судебныхъ слѣдствій и процессовъ, якѣ удостовѣрили насъ о борьбѣ селянъ зъ умершими, вертаючимися на землю.

Но сеся тема уже специальна. Туй мы говориме о »опирияхъ« только то, что есть въ связѣ зъ особистымъ звычайемъ при похоронахъ

Izvorin A. :

A ruszinok temetési szokásai

A ruszinoknál divatozó temetési szokásokkal a kutatók eddig vagy a halicsi „holoszinya”-kkal kapcsolatban foglalkoztak, vagy a mellett, hogy a szokások itt és ott teljesen azonosak, a könyv-eredetű elemnek a „sirató énekek”-ben való előfordulását, — végül és főképen a színpadiasság jelentőségét tanulmányozták a temetés alkalmából szokásos játékoknál a „hrá pré mercjách”-nál. Ennélfogva a temetési szokások teljes és következetes ismertetése hiányzott.

A temetési szertartás a ruszinoknál, leszámítva nagyszámú helyi sajátosságot, egységes mintára történik: áll a halálra való elkészülésből s a rokonságtól és közelállóktól való búcsúzásból, az első elsiratásból, az elhunyt megmosdatásából és felöltöztetéséből, az ismerősök és szomszédok búcsúvételéből, a „zsoltárolvasásból” az elhalálózást követő első és második éjszakán, amit a kántor részéről a „sirató énekek” eléneklése s a szomszéd szobában a falu fiatalsága által rendezett játékok kísérik; majd az elhunytnak a házból való kiszállítása következik, a menet a temetőbe, az elhunytnak második elsiratása kezdetleges versek formájában és végül maga az elföldelés s a rákövetkező emlék-napok. A verses elsiratás a ruszinoknál, a szomszédos halicsiak szokásaihoz viszonyítva, nagyobb természetességével s az előírásszerű színpadiasság hiányával tűnik ki. Nincsenek fizetett külön sirató asszonyok, csak a női rokonok „siratnak”, vagyis fejezik ki zokogva, könnyezve és bánatos szavakkal szomorúságukat: az anya, a feleség, a leány. Férfiaknak sírni nem illik, még kevésbbé versben elsiratni.

Első és második éjjel, mikor az elhúnyt a „sutban” van kiterítve, a szokások sorában szerepel a „zsoltárolvasás”. Az elhúnyt koporsójánál a kántor, vagy más olvasni tudó egyén „fennhangon” olvassa a zsoltárt, a szomszéd szobában pedig a falu fiatalsága az öregebbek társaságában „játszik”, azaz mulat, vigadozik. A játék vagy gyermek-, illetőleg ifjúsági játékokból áll, amelyek minden színpadiasság híjával vannak s így is folynak le, vagy sajátos színpadias cselekményekből, iratlan, de a hagyomány révén kialakult szerepekkel, meghatározott főszereplőkkel, akik a cselekményt „viszik” és jelmezzel, arc-kikészítéssel, kellékekkel stb. Ezt a teljesen ősi hagyományú elemet időnként megszakítja a kántor — vagy más helybeli, erre képes egyén — magánéneke zsoltárolvasással, vagy sirató énekekkel. A „hrá pré mercé” (játék a halott mellett) a nép szerint arra való, hogy „az elhúnyt ne legyen szomorú”. Ez a szokás bizonyos titokzatossággal van összekötve s ezért az volt a vélemény, hogy már rég kihalt. Újabb kutatások azonban igazolták, hogy községek egész sorában még ma is szokásban van.

A temetőbe-menet egybe van kötve a Verchovinán és Máramarosban azzal a szokással, hogy a koporsót ökör-vontatta szánon szállítják, tekintet nélkül az évszakra. Ez a szállítási mód, amely a IX—XII. századokból származó évkönyvek közlésére vonatkozó kutatások egész sorát hívta ki, teljes mértékben divik Kárpátalján ma is s a nép alkalmas és megtisztelő voltával magyarázza.

A nép hite az, hogy a jó ember nyugodtan alszik a földben, míg a bűnös és rossz ember holta után is a földön bolyong, kikelve sirjából. Az ilyen „opérj, kétlelkű” (dvodusnék) éjjelente bajt csinál az embereknek; ezért még nem régen is szokás volt titokban fölászni az „opérj” sírját és ártalmatlanná tenni azáltal, hogy testébe szöveget vertek és szétvagdalták tetemét.

A babonás gesztusok, cselekmények és műveletek roppant száma mellett a ruszin temetési szokások megtalálták a modus vivendit a keresztény egyházi szertartással is. A temetés egész rendjén a hagyományos szokás meghagyja az egyházi szertartásnak a maga megillető helyét és idejét, nem jutván vele összeütközésbe.

Hrabár Sándor:

Kárpátalja ragadozó madarai

(Folytatás)

A nálunk előforduló ragadozók a következő nemekbe tartoznak: Pandion, Pernis, Falco, Milvus, Circus, Accipiter, Aquila, Buteo, Circaetus, Haliaetus, Gyps.

Ha csoportosítjuk a nemeket olyan jellemző bélyegek alapján, amelyek a kétségtelen rokonság jelei s nem pusztán az életmód által előidézett külsőségek, igen érdekes megállapításra jutunk.

Vegyük először a medencecsontot az osztályozás alapjául, úgy rájövünk, hogy a Pandion egész különálló a többi ragadozótól, amit különben egyéb anatómiai jelleg is igazol. A Pernis, Falco és Milvus nemek egy másik csoportot alkotnak; míg az összes többi nem egy harmadikba kerül. Ha a tojáshéj belső színét vesszük alapul, ami igen jellemző sajátosság, úgy nagyjából az előbbi csoportosítást kapjuk, kivételt csak a Milvus képez. A Pandion, Pernis, Falco nemek tojásainak belső héjszíne sárga, a többieké — ideértve a Milvus-t is — zöld. Megjegyzem, hogy az előbbi csoportba tartozik a Kárpátalján még elő nem került, de hazai Neophron és Gypaetus is; ezeknél a tojáshéj belső színe sárga. Míg az igazi keselyűk: a Gyps és az Aegyptius belülről zöld tojáshéjikkal az utóbbi csoportba a sasokkal, héjakkal együvé kerülnek. Ezt különben igazolja a csontváz szerkezete is.

Eredeti sajátosság a fészekalj tojásainak száma is: a Pandion, Pernis, Falco, Milvus nemeknél rendszeren 3, néha 1, a kisebbeknél esetleg 5, tehát páratlan a gyakori szám. Míg a többieknél többnyire 2—4 — páros szám.

Pandion Sav.

Csontvázában különösen széles és lapos felületű medencéjével egészen elüt a többi ragadozótól. E sajátosságos medence-alkotásnál fogva, combjai nem oly mozgékonyak, mint egyéb ragadozóknál. Szegy-

tarajuk magas, hatalmas repülőizmokkal. Tollazatuk rövid, kemény és tömött. A hasi oldalon a két párhuzamosan futó tollpászma, amely a többi ragadozónál mindig megvan, náluk egybeolvad s sűrűn takarja az egész alsó testet. Szárnyaik hosszúak, nem igen szélesek. Lábszerkezetük erőteljes, vaskos ujjakon minden karom egyenlő hosszú, sarlós. Külső lábujjuk vetélő, vagyis előre és hátra is hajlítható. Ami kétségtelenül a haltáplálék biztos megragadására alkalmas sajátság. Az ujjak alulról rendkívül érdekes. Begy hiányzik.

Pandion haliaëtus (L.). Halvágó (halászsas). Скопа, скобъ.

Kánya nagyságú, de súlyosabb, erőteljesebb testű ragadozó. Feiső teste barna, szürkés árnyalattal, feje, nyaka fehéres, sötétebb hosszávokkal; szemén át hosszú, fekete sáv húzódik pofájának két oldalán, alul tisztafehér begyén némi sötétebb hosszmustrázattal, farkán felül 6 sötét harántcsikkal, amely alul csak elmosódottan látható. Úgy szintén szárnytollai is harántsávosak. A hím és nőstény egyforma színű, az utóbbi kissé erősebb testalkatú. A viaszhártya, lábak kékek. Csőr fekete, szem narancssárga.

A fiatalok hasonlítanak az öregekre, csak a háti oldal kávébarna színű, tollai világosan szegélyezettek. Lábaik pedig sárgáskékek. Szem citromsárga.

Méretei: a hím hossza: 57 cm, röpterje: 157 cm, súlya: 1.3 kg.
a nőstény „ 60 cm, „ 165 cm, „ 1.8 kg.

Nálunk tudtommal nem fészkel s csak átvonulóban, úgy összel, mint tavasszal találkozhatunk vele halas vizeink felett. Az utóbbi években azonban annyira megritkult, hogy már évek óta nem láttam.

Tápláléka kizárólag hal, még pedig nagyobb darabok. Félkilónál kisebbet nem szívesen fog el. Rendesen toronymagasságban, erőteljes szárnycsapásokkal, váltakozó lebegő repüléssel kutatja át a halas vizeket s ha a felszint úgy félméternyire megközelítő nagyobb halat vesz észre, habozás nélkül, összecusokott szárnyakkal, függőleges irányban vág le rá, ha kell, jó mélyen a víz alá; hogy a vizet — mint egy vízbe zuhant szikladarab — messze szétfröccsenti. Néha oly mélyre vág a vízbe, hogy pillanatokig nem látunk egyebet, mint a lecsapás helyén gyűrűsen hullámzó vizet. A következő másodpercekben azonban felbukkan s karmai között a vickándoó prédával lassú, de erőteljes szárnycsapásokkal felemelkedik a magasba. Oly hatalmas szárnyizmai vannak, hogy egy másfél kilós hallal egész könnyedén a levegőbe emelkedik. Ilyen teherbíró képessége egy hasonló nagyságú ragadozónaknak sincsen.

Sok lecsapása azonban hiábavaló — a célba vett hal megugrik. Ilyenkor azután bizony üres marokkal emelkedik ki a habokból, hogy vadászatát lankadatlan buzgalommal folytassa.

Nyílt, nagy halasvizeknél — pl. nagyobb folyóknál kártétele nem számít. De halgazdaságban, kisebb halastavakban a megtelepedett, fészkelő Pandion-pár károsítja a haltenyésztőt. Mégsem lojthatom magamba azt a pár szót, amelyet a szép madár érdekében mondok. Legyünk tekintettel arra, hogy e madár ritkaság s ha már a halastó közelében fészkelő párt meg nem tűrjük, legalább az átvonulókat ne bántuk; hiszen az alatt a pár nap alatt, míg egy helyen tartózkodik, sok kárt úgyszemint tehet. Legyünk egy kis tekintettel a természeti szépségekre, ne mindig az anyagiakat nézzük. Egy halászgató Pandion pedig igazán szemet gyönyörködtető látvány.

Nálunk Kárpátalján, ahol rendszeres halgazdaság nincs, vadvizeinkben kártétele semmit sem számít. Azonkívül mint már említettem, fészkelő pár nálunk nincs s átvonulóban is oly ritkaság már manapság, hogy vétek rá lőni, vagy vasban elfogni.

Fészkealja leggyakrabban 3 tojás: 5.6×4.4 cm.

Fehér alapon vörösbarna foltokkal: 6×4.8 cm méretűek.

Pernis Cuv.

Medencecsontjuk lapos felületű. Szegycsontjuk rövid, nem valami magas tarajjal. Fejük kicsiny. Lábaik rövidek. A csüd alsó része pikkelyes. Ujjaikon hosszú, de nem nagyon görbe karmokkal. Leghosszabb a középső ujj karma. A csőr gyenge. A szem és csőr közötti tér sűrű, apró pikkelyes tollakkal borított; ami rendkívül jellemző e nemre.

Testüket sűrű, hosszú és kemény tollazat borítja, ami védelmül szolgál a főtáplálékukat képező darazsak szúrásai ellen. Farkuk hosszú, szárnyaik is hosszúak — szélesek.

Pernis apivorus (L.). Darázsölyv. Пчолоѣдъ, осоѣдъ.

Ölyv (kánya) nagyságú s rendkívül változó színű madár. Néha egészen egyszínű-barna, néha alul tisztafehér — felül kávébarna. Legtöbbször alteste mustrázott, háta barna. A legbiztosabb megkülönböztető bélyege egyéb ragadozóktól a fark- és szárnytollak mintázata, ahol szélesebb és keskenyebb harántszalagok váltakoznak. Azonfelül a csőr és szem közötti teret, amelyet minden egyéb ragadozónál csak szőrök borítanak, nála igen tömött pikkelyes tollak fedik.

A vén hím feje mindig hamuszürke, felső teste kávébarna, alteste fehér alapon széles barna harántávokkal, többé-kevésbé mustrázott. Néha ez a mustrázat oly sűrű, hogy a fehér alapszín alig látszik, néha pedig majdnem teljesen hiányzik s az altest tiszta fehéret mutat.

A vén tojó hasonló színezésű, csak a feje nem hamuszürke.

A csőr és a karmok feketék, viaszhártya, lábak sárgák. Szem élénk narancssárga.

A fiatalok igen gyakran alul-felül egyszínű barnák. Sokszor a fej világosbarna, sötét hosszfolttokkal, a hasi oldal rozsdasárgával, fehérrel habolt, vagy sötétebb hosszfoltozással.

A szemek szürkésbarnák.

Méretei: a hím hossza: 60 cm, röptereje: 128 cm, súlya: 0.7 kg.
a tojó „ 61 cm, „ 135 cm, „ 0.8 kg.

Előfordulása nálunk szórványos és időszakos. Némely évben meglehetősen gyakori, más években pedig alig akadunk rá; sőt egyes vidékeken évekig nem is mutatkozik, ott, ahol azelőtt gyakori volt. Lakóhelyének ez a látszólag rendszertelen és időszakos váltogatása szorosan összefügg különös s a mi ragadozóink között egyedülálló táplálkozási viszonyaival. Főtáplálékát ugyanis vadméhek, pöszörök és darazsak, de különösen azok lárvái és a méz teszik. Már most csak ott telepszik meg, ahol ilyeneket bőven talál. Ha egy vidéket már kiélt, ott hagyja azt s máshová költözik s mindaddig nem jelentkezik azon a vidéken, amíg az említett hymenopterák kellőleg fel nem szaporodtak. Érdekes a támadása egy-egy darázsfészkek ellen. Sokszor elgyönyörködtem benne, amint bátran nekimegy még a darázsfészkeknek is, karmaival föltépi burkolatát s a sejteket kihúzgálva csőrével, kiszedegeti azok tartalmát; közben nem sokat törődve a körülötte rajzó fulánkos népséggel, legfeljebb szárnyaival legyezgetve igyekszik távol tartani őket testétől. Különben kemény tollazata eléggé megvédi a szúrások ellen; s itt mindjárt magyarázatát leljük annak is, miért van neki kemény, pikkelyes tollazata a csőr tövéénél is, ott, ahol más ragadozóknak ez hiányzik.

A földi darazsak, pöszörök fészket, tyúk módjára kikaparja.

Ha nyitott madárfészkekre akad, fiókákkal, ezeket sem hagyja ott s sorba lenyeli őket. Mindazonáltal nem rendszeres fészekfosztogató s ilyenmű kártétele csak esetleges.

Legszívesebben fészkel a síkföldi erdőkben, de ép ily örömmel megtelepszik az előhegység tölgyeseiben is. Leggyakrabban elhagyott ragadozó madár-fészket foglal el, de néha nagyobb faodut választ ki otthonául. Fészkealja: 3 tojás, de sokszor csak egy. Alapszínük sárgás, rajta feketés és vereses foltok. Méretei 56×45 mm, 54×43 mm.

Az öregek a már nagyobbacska fiataloknak sokszor egész darázsfészkeket cipelnek.

Milvus Lincep.

Közép nagyságú ragadozó, hosszú villás farkkal, hosszú szárnyakkal. Általában egész tollazatuk hosszú s különösen fej- és nyaktollaik kihegyezettek. Fejük kicsiny, csőrük kissé megnyúlt, lábaik igen rövidek s meglehetősen gyengék. Félig tollazott, félig pajzsolt és pikkelyes csúddal. Röptük azonban gyönyörű, könnyed, lebegő. Szegycsontjuk rövid, aránylag nem magas tarajjal. A medence lapos felületű.

Milvus milvus (L.). Veres kánya. Коршунъ червеньй.

Színre és alakra egyik legszebb ragadozónk, erős ölyv nagyságú, de farka, szárnya jóval hosszabb. Színe rozsdaveres, a hát szélesebb, a hasi oldal keskenyebb sötétbarna hosszfoltokkal. A fej fehér, keskeny fekete szárfoltokkal. Erősen villás farka, valamint szárnya harántcsikolt. A kissé erősebb tojó háta jóval barnább s csak az első szárnyfedőtollakon mutatkozik széles szegélyekben a rozsdás alapszín. A hasi oldal azonban egészen olyan, mint a hímé. A csőr sárgás színű, viaszhártya, lábak sárgák. A szem világossárga, néha ezüstszürke. Karmok feketék.

A fiatal madarak jóval világosabbak, az alsó test sötét hosszfoltjait fehéres sárga szárfoltok helyettesítik, a háton is sok a világos szín. A csőr fekete, úgy szintén a karmok is.

Méretei: a hím hossza: 71 cm, röpterje: 160 cm, súlya: 0.9 kg.
a tojó „ 72 cm, „ 165 cm, „ 1.2 kg.

Nálunk úgy a hegyvidéken, mint a síkon előfordul, de általában nem sok van. Egy-két példány képes egész nagy környéket megélnékníteni, mert magasan repülő, élénk madár, amely sürgölődésével s nagyságával már messziről szembetűnik. Repülése remek szép. Villás, hosszú farkát könnyedén kiterjesztve, hosszú, nem nagyon széles szárnyait könnyökben kissé megtörve, órákhozat ellebeg, kering, feljebb-lejjebb ereszkedik a levegőben. Tápláléka mindennemű apró állat, mit megkaparítani képes. Így elsősorban apróbb rágcsálók: pockok, egerek, patkányok, hörcsögök. Nagyon sok rovar, csigát, férget elemészt; cserebogaras évben, hetekig főleg ezekkel táplálkozik. Felszedi a vágóhidak környékén eldobált állati hulladékokat, a városvégi szeméthordalékról a kidobott, döglött patkányokat, de az eleveneket is. Így évekkal ezelőtt Ungváron egy szemétfeltöltésről naponként levadászta hajnalban ilyen veres kánya a kóborló patkányokat.

Ha szerét ejti, pelyhes libát, csirkét is lop, de csak rosszul őrzött falkából.

Egészen véve ártalmatlan — inkább hasznos madár; amely szépségével, szemet gyönyörködtető repülésével igazi ékessége a tájnak s mint ilyen minden védelmet megérdemel.

Nagyobb erdőkben költ, még pedig úgy a síkon, mint a hegyvidéken. Fészke — ha maga építette, mindig a törzs elágazásába van beépítve sűrűn, ujjnyi vastagságú gallyakból. De fészkének peremét nem zöldeli ki, mint például a sasok, héják teszik; ellenben a kibéleléshez igen szívesen felhasznál mindenféle rongyot, papírdarabokat, amiket a szemétdombokon szedeget össze.

Fészkealja 3 tojás, sárgásfehér alapszínen vörös foltokkal. Tojás-méretük: 59 × 46 mm, 56 × 43 mm.

A kikelt fiatalokat igen bozontos sárgásszürke pihe takarja, hátukon szürkés hossz-sávokkal.

Milvus migrans (Bodd). Barna kánya. Коршунъ бурый.

Kisebb az előbbinél, farka nem olyan mélyen villás, egészben sötétbarnát mutató madár. Felső teste sötétbarna, az egyes tollak valamivel fakóbb szegélyekkel. Legvilágosabbak a szárnyél és szárnyhajlás fedőtollai. Begye és melle szürkésbarna, hasa és combjai rozsdabarnák, ugyanúgy az alsó farkfedők. Az egész alsó test sötétebb hosszfoltozással. Feje, nyaka szürkésfehér, sötét gerincvonásokkal. Szárny- és farktollak harántszalagokkal. Csőre fekete, viaszhártya, lábak sárgák. A szem sárga esetleg szürkéssárga. A hím és nőtény egyforma színezetű.

A fiatalok feje és alsó teste vörösbarna, világos hosszfoltokkal és sárgás pettyekkel. Háti oldal barna, az egyes tollak világosabb szegélyekkel; amelyek legerősebben kivehetők a szárnyfedőkön. A viaszhártya és lábak zöldessárgák, csőr fekete. Szemek szürkésbarnák.

Méretei: a hím hossza: 57 cm, röpterje: 140 cm, súlya: 0.8 kg.
a tojó „ 60 cm, „ 148 cm, „ 0.95 kg.

Még pár évtizeddel ezelőtt igen gyakori, sőt közönséges madár volt a hegyvidékeinken; nyaratszakán a folyók felett és környékein mindig lehetett látni egy-két keringő vagy vadászgató — halászgató példányt. Az utóbbi években azonban számuk — érthetetlen módon — nagyon megfogyott úgy, hogy manapság már a gyéribben előforduló ragadozóink közé sorolható.

Tulajdonságai — eltekintve halászatra való hajlamosságát — olyanok, mint az előbbi természetesebb atyafiaié. Repülése is ép olyan szép, keringve lebegő, könnyed és kitartó. Fészkelése is egészen megegyezik a vörös kányaéval. Ép olyan helyekre szereti építeni az előbbiéhez csalódásig hasonló fészket, amelyet ép úgy szeret mindenféle ronggyal, papírdarabokkal kibélelni. Fészkalja: 3 tojás, amelyek kisebbek a vörös kányaénál. Méretei: 58 × 45 mm, 52 × 42 mm. Színük zöldesfehér alapon nagy barna foltokkal úgy tarkázva, hogy sokszor az alapszín nem is látszik.

Nagyon szeret halászgatni. Sokszor láthatjuk, nem nagy magasságban, folyóink felett lebegni, szorosan követve annak irányát, legfeljebb az éles kanyarulatokat vágja át. Leggyakrabban a szélhajtó küszt fogdossa, amely értéktelen apró takarmányhalacska s így mint halászatilag káros madár nem jöhet számításba. Mikor halra vág, mindig csak érinti a víz felszínét, tollait sohase mártja vízbe, nem is fog mélyebben járni nagyobb halat. Erre különben lábszerkezete is túlgylene. Halászata azonban nem mindig halaknak szól, mert a vízbe dobott mindenféle hulladékot, így kölyökmacskákat és kutyákat stb. még szívesebben felszedi a vízről, mint a halat.

Aradásnál, zavaros víznél, azután a környező mezőkön bogarászik, rovarokat fogdos, vagy békászik valamely pocsolyánál.

Nyár végén és ősszel, amikor fiai már önállóságra jutnak, levonul a síkföldekre s itt az egerészölyvekkel s egyéb egérpusztító ragadozóval felgyülekezik valamely egérsújtotta területen s huzamosabb ideig elvadásztatnak e káros rágcshalókra; míg a zordabb őszi szelek távozásra nem intik. Ekkor fölkerekednek s rendszeren lazább társaságban a délvidékre vonulnak.

Falco L.

A szegytaraj magas, nagy tapadó felületet adva az erős repülőizmoknak. A medence lapos felületű. Fejük gömbölyded. A szemkörnyék csupasz. Erős, vastag, de rövid csőrük felső kávája a horog előtt erősen kiálló szögletes foggal, az alsó káva ennek megfelelőleg ékalakú bevágással. A kerek orrlyuk közepén porcos kiemelkedéssel. Rövid csüdjük alsó része pikkelyekkel és pajzsokkal fedett. Ujjaiak hosszúak, a madárfogó sólymoknál minden ujjizület alatt kidudorodó fojtószemölccsel. Karmaik rövidek, erősen görbék. Szárnyaik hosszúak, keskenyek, hegyes végűek. Gyorsreptű, kistermetű vagy közép nagyságú ragadozók, fészket nem építenek. Tojásaik sötétbarna és rozsdabarna foltokkal annyira borítottak, hogy a világos alapszín alig látszik.

Falco peregrinus peregrinus (Tunst). Vándorsólyom. Сапсанъ.

Területünkön fészkelő sólymok színezete a következő. A háti oldal palakék sötétebb harántcsíkokkal és foltokkal. A hasi oldal többé-kevésbé rozsdás árnyalatú fehér. A torok és begy majdnem folt nélküli, legfeljebb hosszkarokkal, lejjebb sötét pettyekkel, majd a has felé és a hasi oldalon sűrű sötét harántcsíkokkal, ugyanígy az alsó szárny- és farkfedők. A fark- és szárnytollak harántcsíkoltak. A fej feketés, ugyanígy a szemek alá terjedő kétoldali erős barkófolt is. A tarkón világos folt.

A hím és nőtény egyforma színezésű.

Fiatal madarak hátoldala barnás árnyalatú palaszürke, minden toll keskeny világosabb szegéllyel. A rozsdásfehér hasi oldal sötét hossz-foltokkal. A fej olyan mint az öregeké. A sötét fark- és szárnytollakon harántcsíkok helyett világos ovális foltok.

Csőre erőteljes, lábszerkezet hatalmas, különösen hosszú a madárfogáshoz alkalmazkodott ujjakkal. A csőr szarukék, fekete hegygel, lábak, viaszhártya sárgák.

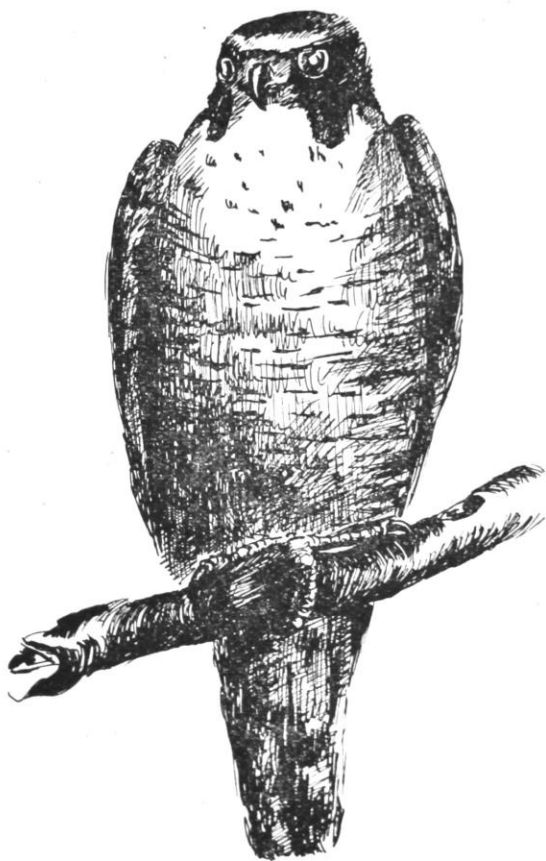
A nőtény hossza: 48 cm, röpterje: 108 cm, súlya: 1.— kg.

A hím „ 42 cm, „ 97 cm, „ 0.67 „

Nálunk főleg a sziklás hegyvidéket lakja. Bükköseinkből kiálló sziklafalakon fészkel. Soha fán nem akadtam fészkére, pedig még nálunk

válogathatna a megmászhatatlan bükkóriásokon elhagyott ragadozómadárfészkekben. Inkább a sokszor könnyebben hozzáférhető sziklát választja, mint a mellette égnek meredő fát. Természetesen kikeresi a szikla legmegmászhatatlanabb pontján lévő üreget, mélyedést vagy sziklapadot s ide rakja fűszálakból, tollakból álló fészekalmát. Tojásainak rendes száma: 3. Ha első fészekalja elpusztult s az idő még nem nagyon előrehaladott, másodszor is tojik, de csak egyet. Legnagyobb tojásméret: 56×43 mm, legkisebb 47×37 mm. Színük a nem jellemzésénél említett sólyomtojásszín.

Ez a pompás, szilaj madár, amely aránylag a legerősebb szervezettű minden sólyom között, igazán élvezetet okoz megfigyelőjének akár a fészek mellett gyönyörködik benne, akár vonuláskor a sík földön látja. Röpte különösen gyors akkor, ha sarlósan meggörcbített szárnyal vág-

Falco peregrinus
peregrinus
(nálunk fészkel).

tatva üldöz valami szárnyast. Megdöböntő a vágása: ilyenkor a madarat alig látjuk, csak egy rakétaszerű zúgó vonalat az égen végigcikázni. Természetes, ilyen hanyatt-homlok rohanó repüléssel földön ülő vagy fagallyon csücsülő állatot nem szívesen vadászik. Rendes zsákmánya jól repülő madaraktól kerül ki. Sokszor láttam, hogy az üldözött vadgalamb egy közeli fára fölgallyazva megmenekült: a sólyom otthagyja.

Az alacsonyan repülő madarat mindig fölfelé igyekszik szorítani a magasba, ahol ő a korlátlan úr. Kétségtelen azonban, hogy emlősöket is elfog; ilyenkor valami hanton, vakondtúráson, nagyobb kődarabon üldögélve lesi ki az ürgét, hörcsögöt vagy akár egeret is s felröppenve csípi el zsákmányát. Így vadászik gyakran az Alföld ürgés vidékein. Fészke táján csak madármaradványokat találtam: vetési varjú (*Corvus frugilegus*), csóka (*Colinus monedula*), galamb (*Columba oenas*, *domestica*, *palumbus*), dolmányos varjú (*Corvus cornix*), szarka (*Pica pica*), rigók (*Turdus merula*, *viscivorus*, *musicus*), banka (*Upupa epops*), szájkó (*Garrulus glandarius*) s más maradványokat. Ezen az étlapon vannak káros, közömbös, de hasznos madarak is; ha ezt vesszük alapul a megítéléshez úgy a vándorsólyom gazdaságilag közömbös. Vegyük azonban tekintetbe, hogy ezen madarak jórésze átvonuló s mivel zsákmányul esett, kevésbé életrevaló példány volt. Nyugodt lélekkel ajánlhatom ezt az egyre ritkuló daliás madarat hathatós védelemre. Ha Angliában — Wales területén — jóval több mint száz párja védetten fészkelhet a vándorsólyomnak, akkor nálunk ezt a néhány még meglévő költő párt szigorúan védeni kellene.

Vándormadár, amely hozzánk kora tavasszal érkezik: március elején már fészkeléshez lát, úgy hogy mire területünkön az északnak irányuló nagy tavaszi madármozgalom tetőpontját éri, pelyhes fiataljai vannak, amelyeket a fészke táján keresztülvonuló madarak tömegéből kényelmesen fölnevel. A fiatalok önállóságra jutása után — úgy június közepe táján — az egész család felkerekedik s délnek vonul a tápot nyújtó síkvidéknek. Ősszel az öreg madarak egyike-másika visszatér fészke tájára s huzamosabb ideig ott tartózkodik. Úgy látszik az őszi nagy madárvonulás csalja őket vissza, mert ennek befejeztével eltűnnek.

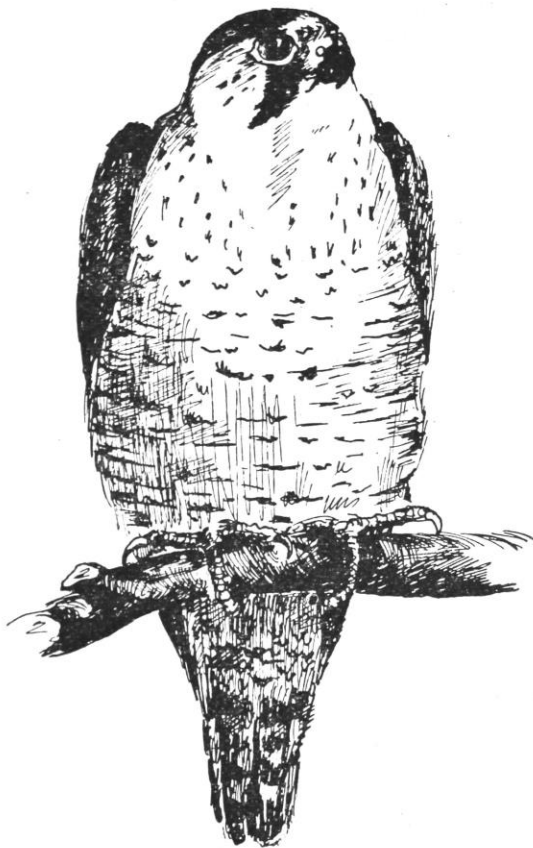
Kedves látvány a fiataljait vadászatra tanító sólyom. A Temnik Ung folyóra néző szikláin fészkelő sólymok fiataljai meg külön gyönyörködtetik az avatott szemlélőt játékos kedvükkel. Naplemente táján — amikor elcsendesedik a környék — leszállanak a már röpülő fiatalok sziklavárukból az Ung kavicsos partjára s el-eljátszadoznak a színes kavicsokkal. Alacsonyan repdesve fel-felkapnak egyet, majd eleresztik, mire utána rohan a másik, hogy még estében elcsípje, ami persze ritkán sikerül. Szép csendben folyik a játék, a nélkül, hogy összevesznének egész késő szürkületig, amikor az öregek megérkezve az egész család nyugovóra tér.

Falco peregrinus calidus (Lath.). Keleti vándorsólyom.

Сапсанъ восточный.

Jóval világosabb alsótestű a mi vándorsólymainknál, foltozása sokkal gyérebb, barkófoltja keskeny, háta is világosabb kék. Késő ősszel — télen vetődik hozzánk. Két példány került kezeim közé, mindkettő nőstény volt: Ungvárról és Eszenyből.

A nőstény hossza: 49.5—48.5 cm, röpterje: 112—110 cm, súlya: 1—1.10 kg.

*Falco peregrinus
calidus*
(csak telelni jön
hozzánk).

***Falco subbuteo* (L.). Kabasólyom. Чеглокъ, шуликъ.**

Egyike legszebb sólymainknak. A galambnagyságú madár háta palakék, hasi oldala fehér, esetleg némi rozsdás árnyalattal, sűrű fekete hosszcsíkokkal. Feje palafekete, tarkóján világos folt; erőteljes barkója fekete; torca fehér. Az alsó hastollak, a láb tollazata és az alsó farkfedők rozsdaveresek. A hímnél foltok nélkül, a nősténynél sötét hosszfoltokkal, a valamivel halványabb rozsdaveres alapszínen. A szárny- és farktollak világos harántfoltokkal, kivéve a két középső farktollat, amely egyszínű palakék.

A hím és nőstény egyforma színezetű.

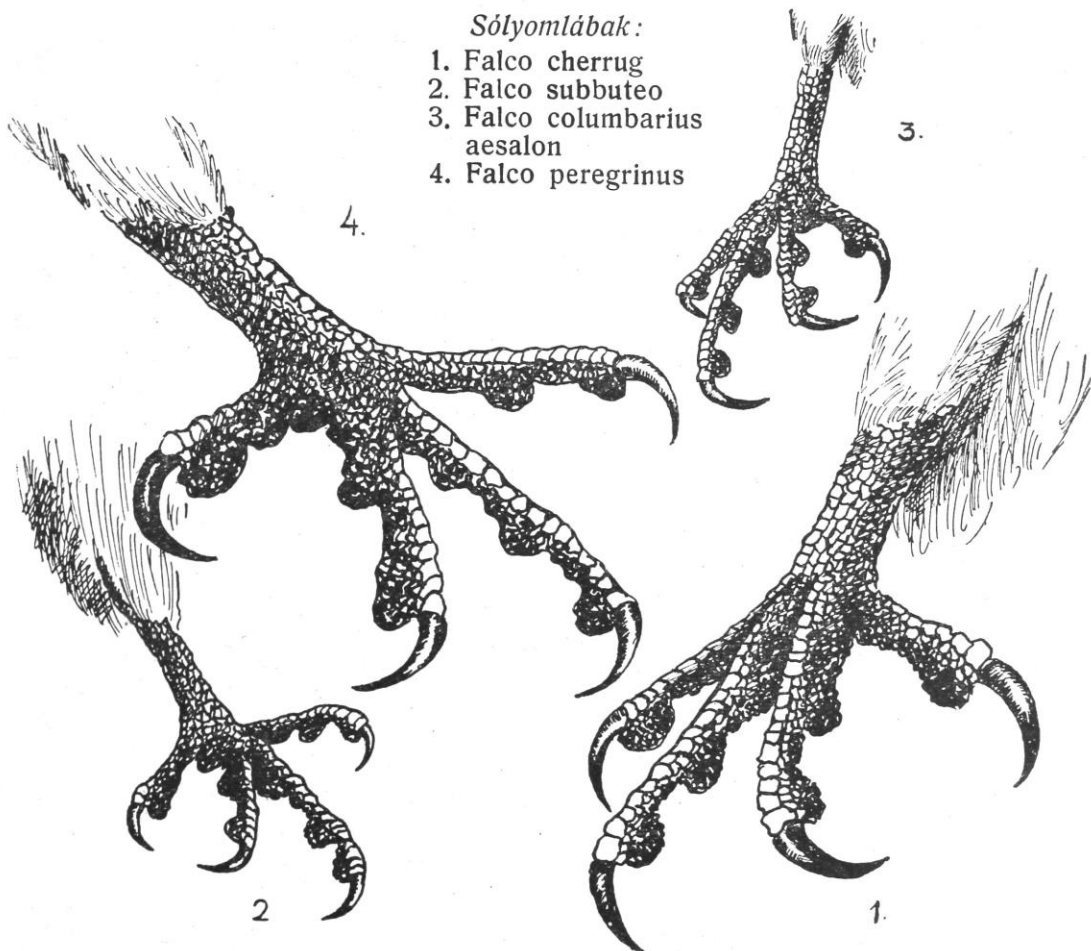
A fiatalok hasonlítanak az öreg madarakra, csak a hát kevésbé kékes s minden toll világos szegélyű; a láb, alsó has és alsó farkfedőtollakról hiányzik az élénk rozsdaveres szín. Csőr szarukék, hegye fekete, a lábak, viaszhártya sárgák.

Méretei: a nőstény hossza: 36 cm, röpterje: 83 cm, súlya: 0.27 kg.
a hím „ 33 cm, „ 75 cm, „ 0.20 kg.

Ez a sarlós szárnyú, pompás reptű sólyom inkább a síkvidéket és az előhegységet lakja. Legkedvesebb fészkelőhelye a legeltetett ritkás tölgyes; de megtaláljuk a kis kerekerdőkben is. A magasabb hegyvidéket már nem annyira kedveli, bár mélyen behatol a hegyvidék völgyeibe addig, ameddig a fecskék tömegesebben fészkelnek. Találkoztam vele nyáron a Polonina Runa havas tetején is, de ez még nem bizonyítja itteni fészkelését.

Sólyomlábak:

1. *Falco cherrug*
2. *Falco subbuteo*
3. *Falco columbarius*
aesalon
4. *Falco peregrinus*

Május végétől június elejéig kezd a családalapításba úgy, hogy mire pelyhesei vannak a fészkekben, a fecskék első fiasítása már kirepült, amelyekkel s egyéb kisebb madarakkal, de különösen rovarokkal kényelmesen felneveli aprókáit. Legtöbbször varjúfészkekben költ. Fészek-alja rendszeren 3 tojás; méretei: 42×33 mm egész 36×29 mm.

A fiatalok augusztus végén válnak röpülőssé. Szeptemberben a család még együtt van, az öregek a fiatalokat önállóságra szoktatják, vadászatra tanítgatják; míg végre e hó végével vagy október elején eltávoznak, hogy áprilisban a fecskékkel újra visszatérjenek.

Ez a sólyom kíséri a vonatokat, a felriadt madaraktól elfogja prédáját. Késő estig sürgölődik, hogy a szürkületkor röpkedő rovarvilágból

kivegye részét — nagyon sok rovart elemészt. Estenden kerül azután össze a denevérekkel, melyeket néha ugyancsak meghajszol, de sohasem láttam, hogy elbirt volna fogni egyet is ezekből a csapongva röpködő s rémületükben ciripelő jóságokból.

Ezzel a sólyommal is úgy vagyunk, hogyha mérlegre tesszük az általa elpusztított káros rovarok tömegét a madarakéval, az előbbieket tömege lehúzza a mérleg serpenyőjét. A madaraktól is inkább a beteges — kevésbé életképes darabok jutnak zsákmányául — ezeket fogja el legkönnyebben. Gyakori, de seholsem oly számos, hogy gazdaságilag tekintetbe jöhetne. Védjük tehát ezt az amúgy is ritkuló remek szárnyasunkat, hogy még sokáig gyönyörködhessünk nyilaló röptében. Különösen kíméljük költési időben, fészke táján, úgysis sok fészkalj tönkremegy fészekszedő suhancok kezei között.

Falco columbarius aesalon (Tunst.). Törpesólyom. Дербикъ, мерлинъ.

Legkisebb az igazi sólymok között. A vén hím háta világos palakék, minden toll közepén finom fekete hosszkarccal. A fejtető valamivel sötétebb tarkóján nagy világos folttal, szeme felett keskeny fehér csík. Altete rozsdasárga, sötétebb foltokkal. Szárnytollai sötétebbek, világos

Sólyomfejek:

1. *Falco cherrug*, 2. *Falco subbuteo*, 3. *Falco columbarius aesalon*,
4. *Falco peregrinus peregrinus*, 5. *Falco peregrinus calidus*.

harántcsíkokkal. Farka, mint a háta palakék, végén széles sötét folttal és világos szegővel.

A nőtény háta barnás-szürke, világosabb tollszegélyekkel és harántcsíkokkal a hasi oldal sárgásfehér, erősebb barna foltozással.

A fiatalok a nőtényhez hasonlítanak. A csőr szarukék, hegye fekete, lábak, viaszhártya sárgák.

Méretei: a nőtény hossza: 32.5 cm, röpterje: 67 cm, súlya: 0.23 kg.

a hím „ 29 cm, „ 58 cm, „ 0.14 kg.

A szárny rövidebb, mint az előbbi két sólyomé, nyugalmi helyzetben nem éri el a fark végét; mindazonáltal hegyes végű — igazi sólyom-szárny, melyekkel talán még gyorsabban nyilal, mint a subbuteo.

Az észak madara, mely telelni jön hozzánk. Rendesen október második felében érkezik, márciusban távozik. Legtöbb a fiatal madár, öreg törpesólyom elég ritkán akad.

Északi honában ép úgy mint nálunk a kabasólyom apró madarak mellett rovarokat is fogdos; nálunk természetesen télen ilyesmit nem talál. Főleg seregben járó madarakat üldöz (veréb, sármány), amelyeket hihetetlen gyors vágató repüléssel fog el. Egeres években azonban bőven kiveszi részét ezekből is.

Hogy milyen elsőrangú repülő, annak illusztrálására szolgáljon az alábbi megfigyelésem: A törpesólyom verebet fogott, amellyel odébb akart állni. Megjelent azonban váratlanul egy vándorsólyom, amely a kis sólymocskát zsákmányával együtt el akarta csípni. Ez nem volt rest, terhével együtt függőleges irányban oly bámulatos sebeséggel röpült felfelé, hogy rövid idő múlva csak mint kis pontocska látszott a magasságban. A vándorsólyom egy ideig üldözte, de beérni nem tudva felhagyott vele s üres karmokkal távozott. Ily röpteljesítményt én még madártól nem láttam.

Falco cherrug (Gray). Kerecsensólyom. Балобанъ.

A vándorsólyomnál nagyobb, de gyengébb szervezetű. A vén hím háta barna, hamvas lehelettel, amely a farcsíkon kékesbe megy át; minden toll sárgás szegéllyel. Alul fehér, sárgásfehér, sötét, kerek, vagy cseppalakú foltokkal, amelyek a testoldalakon harántcsíkolásba mennek át. Feje rozsdás árnyalatú, világos alapon sötét hosszfoltokkal. Barkó-foltja gyengén fejlett. Lába, viaszhártyája sárga, csőre szarukék, fekete hegygel, karmai feketék.

A vén tojó hasonlít a hímre, csak háti oldala barnább alul, erősebb foltozása s lábai kékesek maradnak.

A fiatalok alul erősen mustrázottak, lábaik, viaszhártyájuk kék.

A szárny- és farktollak sötétek, a fiataloknál kisebb, az öregeknél nagyobb, egészen a harántcsíkozásba olvadó babalakú világos pettyekkel.

Méretei: a nőtény hossza: 54 cm, röptérje: 120 cm, súlya: 1.10 kg.
a hím „ 50 cm, „ 110 cm, „ 0.90 kg.

A szárnyak nyugalmi helyzetben nem érik el a hosszú fark végét. Keresett vadászmadara volt a középkor sólymárainak s ma is az, az ázsiai nomád népeknél. Kitűnő repülő, amely akárcsak a vándorsólyom a madarakat röptükben pedzi, mégis főtápláléka az emlősökből kerül ki: az ürge; úgy hogy előfordulását is az ürge elterjedésének határa szabja meg. Az Északkeleti Kárpátok vidékein és az alatta elterülő Tiszaháton ritka madár, amelyet mindössze párszor észleltem. Elejtették Tizasalamonban és Királyháza mellett. Fészkel a Simonka hegységben Ránkherlányfürdő mellett egy sziklafalon vándorsólyom társaságában. Legszívesebben költ azonban folyómenti ligeterdőkben, elhagyott ragadozómadár-fészkekben. Tojásainak normális száma: 3; méretei: 57×43 mm egész 51×40 mm-ig.

Inkább hasznos madár, amelyet védeni kellene, annál is inkább, mert tartani lehet attól, hogy néhány tudatlan vadász vérszomjas lödűhe végkép kitörli faunánkból ezt az érdekes és ritka ragadozót.

Falco tinnunculus (L.). Vörös vércse. Пустельга.

Galamb-nagyságú, egészben téglaveres színű madár. A vén hím feje, farka hamuszürke, farka végén széles fekete sáv, leghegyén fehér szegővel. Háta téglaveres, fekete foltokkal; a hasi oldal világos alapon sötét pettyekkel és hosszfoltokkal. Szárnytollai sötétek világos harántfoltokkal. A vén tojó háta téglaszín alapon sűrűbben foltos, feje is ilyen színű, keskeny hosszcsíkokkal. Csak a farcsíkja sűrű. Alsótöste sűrűbben foltozott, farka harántszalagos a végén szélesebb csikkal.

A fiatalok téglasárga háta sűrűn harántcsíkol. Fejük, farkuk olyan mint a vén tojóé, csak a sűrű szín teljesen hiányzik. Lábak, viaszhártya sárgák, karmok feketék.

Méretei: a tojó hossza: 37 cm, röptérje: 78 cm, súlya: 0.28 kg.
a hím „ 34 cm, „ 74 cm, „ 0.20 kg.

Ismert, közönséges ragadozó, amely nálunk mindenütt előfordul úgy a síkságon mint az előhegyeken és a magas hegyvidék melegebb völgyeiben; itt azonban a legritkább. Láttam már a Hoverlán is kőszáli sassal böstörködve. Legkedvesebb tartózkodási helyei a síkföldi ligetek, erdőcskék, rétekkel, legelőkkel váltakozva. Itt alapítja meg otthonát varjúfészkekben. De igen szívesen fészkel sziklafalakon, elhagyott kőbányák sziklaodvaiban, várromokon, templomtornyokon. Városokba is szívesen beköltözik, hol tornyokban, kimagasló épületek cirádái között fészkel. Fészkalja 3, esetleg egeres esztendőben 5 tojás. Méretei 43×33 egész 38×30 mm. Hasznos madár. Rovar- és egérpusztításaival kiérdemli a védelmet. Érdekes vadászati módja a szitálás vagy függögetés, amikor

a madár szárnyait sebesen verdesve egy ponton függ a levegőben, kikémlelve az alatta lévő területet. Ez különben több egerésző ragadozó sajátja. Innen a vércse egyik-másik népies neve: szélverő, széltapogató. Vándormadár, de egeres évben egyesek átteleznek nálunk.

Falco naumanni (Fleisch). Törpevércse. Пустельга южна.

Kisebb az előbbinél, noha egészben hasonlít rá. A vén hím feje, farka hamuszürke, ez utóbbi végén széles fekete sáv fehér szegővel. Ezenkívül hamuszürkék még a nagyobb felső szárnyfedőtollai. Háta téglaveres, folt nélkül. Hasa világos alapon kerek és cseppalakú sötét pettyekkel. A vén tojó háta fakó téglaszínű, sötét harántfoltokkal; feje sűrű sötét hosszarcokkal. Szárnytollai, farka sűrűn harántcsikoltak. A hasi oldal foltosabb a hímnél.

A fiatalok a tojóhoz hasonlítanak, csak még sűrűbben mustrázottak. Csőre szarukék, fekete hegygel; lábai, viaszhártyája sárgák. Karmai fehéres sárgák.

A tojó hossza: 32 cm, röpterje: 71 cm, súlya: 0.20 kg.

A hím „ 31 cm, „ 68 cm, „ 0.13 kg.

Ezt a kedves kis vércsét először 1922 nyarán találtam nálunk fészkelve a Komoróctól, Helmectől délre eső s a Latorca árterületéhez tartozó Báhonyban, ahol ritkás tölgyligetben néhány párban fészkel. A tölgyóriások odvaiban költött vadgalambok, csókák, szalakóták és közönséges vércsék társaságában. Nem szeretek költő-madarakat bántani, mégis a családalapítás legkezdetén egy hímecksét lelöttem bizonyító példánynak. A nőtény négy nap múlva már egy másik hímmel megvagasztalódott.

Tavasszal későn érkezik hozzánk, rendszeren április legvégén úgy, hogy a családalapításba is jóval később kezd a vörös vércsénél. Fészke-alja 3—5 tojás 35×29 mm egész 32×27 mm-ig. Kár, hogy a környékbeli falvak suhancai csókafészkek után járva az ő fészkeit sem kímélték; mindazonáltal néhány költés sikerült s a fiatalok az öregekkel csapatban járva elbogarászgattak a környéken egész augusztus végéig. Legkésőbb szeptember 25-én láttam egy darabot, a Helmec alatti Báhonyban. Az utóbbi években a Báhony és Szilas öreg tölgyeit kivágták, így ezek a csinos kis vércsék is eltűntek a környékről.

Az ivadék iránt való önfeláldozó szeretet egy kedves példáját említem itt meg. Nyár végén a már kirepült fiatalokból szerettem volna egyet elejteni gyűjteményem számára a helmecei Báhonyban. Egy öreg tölgy kiálló száraz ágán üldögélő csapatot közelítettem meg, amelyek közeledtemre egy kivételével kerekét oldottak. Már célba vettem a vigyázatlant, amikor az anyamadár vészkiáltásokkal nekivágott a veszedelmet ostobán beváró fiatalnak, azt az ágról lesodorva diadalmas

vijjogást hallatva a magasba szállott. Természetesen felhagytam a vadászattal. Sajnáltam volna ezt a megható anyai szeretetet szomorúsággá változtatni.

Ez a majdnem kizárólag rovarevő kis ragadozó rendkívül hasznos madárka. Ahol megjelenik örömmel kell üdvözölni gazdának, vadásznak egyaránt s minden lehetőt el kell követni megtelepítésére. Hagyjunk számára egy-egy odvas fát kaszálóinkon, legelőinken s ne engedjük fészket feldúltni.

Falco vespertinus (L.). Kék vércse. Кобчикъ.

A vén hím egészben palakék, háta sötétebb, hasi oldala kissé világosabb. Hasaalja, lábtollai, alsó farkfedői rozsdaveresek. A vén tojó háta palakék sötétebb harántcsíkokkal. Feje világos, pofáján, szeme körül sötét barkófoltt; alul világos rozsdaveres, néha csekély foltozással. A vén hím szárny- és farktollai palafeketék, a nőténynél harántfoltos. Láb és viaszhártya a hímnél narancsveres, a tojónál narancssárga.

Fiatal madarak egészben a nőtényhez hasonlítanak, csak hátuk nem olyan élénk palakék s hasi oldalukon sárgás alapon erősen foltozottak.

Egyike leghasznosabb madarainknak. Főtápláléka a rovarok világából kerül ki s csak nyár vége felé, egeres esztendőkből veszi ki részét ezen apró rágcsálókiból is. A rovarokat igazi sólyom módra röptében fogja el lábaival s azon mód röptében kieszi karmai közül. Területünk melegebb részeit lakja, leginkább a síkvidéket s az előhegyek nyúlványait. Társaságban élő madár; csapatokban vadászik s társaságban fészkel is; varjú- ritkábban szarkafészkekben költi ki 3—5 tojását, amelyek 38×31 mm-től egész 37×26 mm nagyságúak.

Ez a jámbor szelid kis vércse könnyű prédája minden kocapuskásnak, a mezőgazdaság nagy kárára.

Circaëtus Vieill.

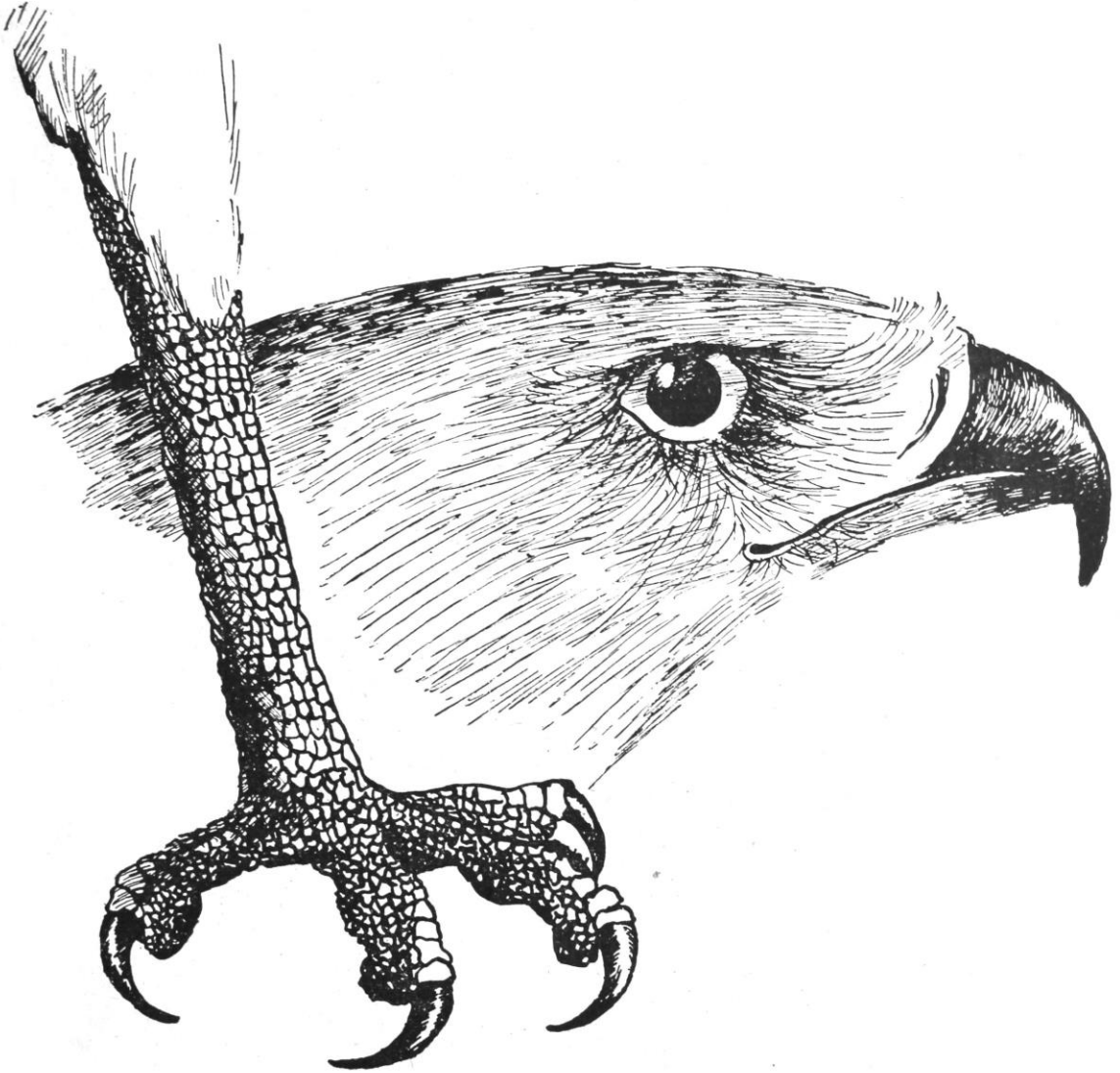
Nagyfejű, erőteljes madarak, erősen horgas, oldalt lapított, rövid, de magas csőrrel. Csüdjük hosszú, ujjaik ellenben rövidek; rövid, de erősen sarlós, hegyes karmokkal. Szárnyuk nagy, széles, farkuk is hosszú; tollaik dúsan borítják a testet. A fej és nyak tollai hegyes végűek. Medencéjük, úgy mint a következő nemeké is, árkolt tetejű.

Circaëtus gallicus (Gm.). Kígyászölyv. Крачунъ.

Jóval nagyobb az ölyvnél. Egész felső teste, feje és begye barna, szürkés árnyalattal. A hasi oldal fehér, ritkásan álló sötét harántszalagokkal. Néha a begy is világos színű, sötétebb hosszcsíkokkal. A hím és tojó egyforma színű, mégis a hímek között gyakrabban akadnak vilá-

gosabb példányok, olyanok, amelyeknek hasi oldala majdnem tiszta fehér, folt nélkül. A szárnytollak harántszalagokkal; a fark felül sötétebb, alul világos alapszínen négy sötét harántszalaggal. A kiterjesztett szárnyak és fark alulról fehérest mutatnak.

A viaszhártya és a lábak ólomszürkék, néha kékesek. A nagy szemek ragyogó narancssárgák.

Circaetus gallicus.

Fiatal madarak egészben világosabb színűek. Alsó testük fehér alapon halványan pettyezett és fakó hosszfoltokkal mintázott. A szemek világossárgák.

A tojó hossza: 74 cm, röpterje: 185 cm, súlya: 2.2 kg.

A hím „ 69 cm, „ 176 cm, „ 1.6 kg.

Nálunk sehol sem gyakori s lappangó életmódjánál fogva, dacára természetes voltának — ritkán kerül szem elé. Legfeltűnőbb egyszersmind leglármásabb a tavaszi párzási mozgalmak idején. Magaépítette fészke aránylag igen kicsiny, varjófészeknél alig nagyobb; ezt is úgy el tudja rejteni ágelágazásba, lépcsómóba, hogy tavasszal a még lombtalan fán is alig szembeötlő. Fészkelő területéhez igen ragaszkodik; így pl. az Ungvár feletti Krupcső erdő részben évtizedek óta költ, de mindig más és más helyen.

Egy tojást tojik, amely jókora nagy: 74×59 mm maximális, 72×58 mm minimális mérettel. Egyszínű zölde, vagy kékesfehér.

Legszívesebben vizenyős réteken vadászat, hol bőven akad neki-
való falat: mindenféle kétéltű és csúszómászó; legkedvencebb csemegéje a kígyó és pedig válogatás nélkül mindenféle faj, legyen az mérges vagy nemmérges. Viperák után kutatva, vagy rájuk leselkedve gyakran láthatjuk szárazabb köves domboldalokon, valami csonka faágon vagy kiálló kődarabon üldögelni élénken figyelve a környezetre. Néha alacsonyan röpülve kutatja át a gazosabb részeket, még késő este is vagy korán hajnalban, jóval napkelte előtt, hogy viperákhoz juthasson, amelyek tudvalevőleg éjjeli állatok. Fészken és fészke alatt is mindig találhatunk kígyómaradványokat. Oly ügyesen támadja meg e veszedelmes mérges kígyókat, hogy szerencsétlenség sohasem történik vele, annak ellenére, hogy semmiféle immunitás nem védi a kígyóméreg ellen. Míg a viperára támadó egerészölyv bizony néha pórul jár. Egyik lábával mindig a nyakát ragadja meg a kígyónak, lehetőleg a tarkó közelében, a következő pillanatban már át is harapja erős csőrével a nyakcsigolyákat.

A kígyót mindig egészben nyeli le, kezdve a fejénél. Nyelés közben, hosszú csőrkampójával mindig egyet-egyet roppant a kígyó gerincén, hogy ekként elveszítve merevségét, begyében könnyebben helyezkedhessék el.

Egeres esztendőben ő is szívesen elvegyül a többi egerésző ragadozó közé s ugyancsak hathatósan pusztítja e kártékony rágcsálókat. Ilyenkor át is telet nálunk. Így az 1924—25-ik egeres évben egy áttelelt a Báfonyban, Komorócz alatt.

Rendesen novemberben távozik s áprilisban érkezik.

Minden védelemre érdemes ritka madarunk.

Buteo Laced.

Vastag fejű, közepes nagyságú ragadozók. Lábujjaik rövidek. Szárnyaik hosszúak, szélesek. Medencéjük árkolt, szegycsontjuk széles, meg lehetőszen alacsony taréjjal. Tollazatuk lágy és hosszú.

Buteo buteo buteo (L.). Egerészölyv. Сарычъ, кобузь, мышиловъ, каня.

A közepes nagyságú ragadozók között ez a legszámosabb nálunk. Színe igen változó: a legsötétebb barnától a világos, fehéres árnyalatúig, úgyszintén a rozsdaveresig. Megjegyzem, hogy a mustrázatuk egyforma,

csak hogy az egyik darabnál túlerősen van kifejlődve: ez adja a sötét változatot, másiknál meg gyengén: ez a világos színezetű. Rendes színezete: háta, fejtető sötétbarna, torka világos sötét hosszcsíkokkal; begye barna; a test oldalán szintén két nagyobb barna folt van. Alrésze világos alapon barna harántsávokkal. Farka, szárnya sűrűn kereszt-sávozott. A hím és tojó egyforma színűek.

A fiatalok hasi oldalán a kereszt-sávok helyett hosszcsíkok vannak. Csőr és karmok feketék; a lábak és viaszhártya sárgák. Szeme barna.

A tojó hossza: 56 cm, röptérje: 130 cm, súlya: 1.— kg.

A hím „ 52 cm, „ 121 cm, „ 0.70 kg.

Nálunk különösen az előhegységben fészkel, de felhatol a magas hegyvidékre is. Fészkalja 2, egeres évben 4 tojás, melyek méretei: 57×47 mm egész 54×44 mm-ig. Zöldesfehér alapon vörösbarnán petytyezettek.

A vércsék és baglyok mellett mezőgazdaságilag a leghasznosabb madaraink közé tartozik, amennyiben fő tápláléka majdnem kizárólag apró rágcsálókból kerül ki; ezenkívül nagymennyiségű rovar s egyéb kártékonyt emészt el.

Rendes vadászati módja a lesés: mikor a mező valami kiálló pontján — fán, kútgémen — órákhosszat elüldögél élénken figyelve a környéken mozgolódó rágcsálókra. Ha nem akad leshelye, függöget, akár a vércse.

Buteo buteo zimmermanne (Ehmcke). Súlyomölyv. Мышиловъ малый.

Kisebb az előbbinél. Mustrázata, úgy a fiatalé, mint az öregé teljesen megegyezik az egerészölyvével, csak többé-kevésbé rozsdás árnyalatú s nem variál oly szélsőségesen — egyöntetűbb.

Méretei: a tojó hossza: 49—50, röptérje: 110—118, súlya: 0.50—0.60 kg,

a hím hossza: 46—48, röptérje: 100—107, súlya: 0.45—0.50 kg.

Fészkelő területe Északkelet-Európa. Nálunk hat ízben észleltem, mindig egeres évben, a téli hónapokban. Elejtették Ungvár körül négy ízben, Nagyszőlösön és Rahón egy-egy esetben.

Röpülése és tulajdonságai megegyeznek az egerészölyvével, csak kisebb termetű lévén fürgébb, ügyesebb.

Buteo lagopus (Brünn). Gatyásölyv. Зимнякъ.

Az északi tájak madara, amely telelni jön hozzánk. Nagyobb, hosszabb szárnyú az egerészölyvnél. Lábai egészen az ujjakig tollasok — gatyásak; de nem úgy, mint a sasoknál, amelyeknél a csüd köröskörül tollas, hanem csak annak elülső és oldalsó része; a csüd hátsó része pajzsokkal fedett. Színezete nagyon változó. Az öreg madarak leggyakoribb színezése a következő: a fej világos alapon sötét hosszcsíkokkal, a

hát barnásfekete alapon széles fehéres tollszegélyekkel és ugyanilyen harántcsíkokkal úgy, hogy a hát egészben tarka rajzolatú; távolról többé-kevésbé világos összbenyomással. A begy sötétben foltozott oly sűrűn, hogy ez a táj majdnem egyszínű feketebarna. A hasi oldal többi része fehér, esetleg sárgásfehér sötét kerek foltokkal, lejjebb harántcsíkokkal. A test oldalain szürkésfekete harántcsíkolással. A fark fehér, végén fekete szegővel, esetleg előtte is 2—3 ilyen harántszalaggal. Némely sötét színezetű hímnél az egész farok fehér alapon feketén harántcsíkol. A szárnytollak ugyanígy fekete véggel s harántcsíkokkal. A hím és tojó egyforma színű.

Fiatal madarak feje fehér, sötét hosszcsíkokkal, a hát barna, széles, világosabb tollszegélyekkel, a begy és has felső szakasza sárgásfehér sötét hosszfoltokkal. Alsó része feketetésbarna. A lábak tollazata világos alapon sötét foltokkal. A fark fehér, sötét véggel. Nöstény madarak között igen gyakori az olyan példány, amely visszamarad a színfejlődésben s késő öreg koráig megtartja ezt a színezést, csak tisztább és határozottabb formában. Csőr és karmok feketék, viaszhártya és lábujjak sárgák.

A nöstény hossza: 59 cm, röpterje: 146 cm, súlya: 1.4 kg.

A hím „ 55 cm, „ 136 cm, „ 1.1 kg.

Októbertől márciusig található rónáinkon, vagy szélesebb völgyeinkben. Különösen nagy számban jelenik meg egérsujtotta területen. Olyan vidéken, ahol kevés az apróbb rágcsáló, ritkán látjuk, legfeljebb átvonulóban, mert főtápláléka ezekből kerül ki; különösen a mezei pocok, a hörcsög és az ürge. Északi honában élete a lemminghez van kötve. Igaz, találtam már begyében fogolymaradványokat is, de ezeket legtöbbször nem maga fogja, hanem a héjától szedi el. A zsákmányt cipelő héját ugyanis addig üldözi, míg az megunva a zaklatást, átengedi neki prédáját.

Mint az egerészölyv, ő is órákhosszat elüldögél a mezőség-rétság egy-egy kiemelkedő pontján: facsúcon, távirópóznán, vagy toronymagasságban repkedve, egy-egy ponton függögetve lesi ki a pockot vagy hörcsögöt.

Nálunk nem fészkel.

Aquila Briss.

Nagy vagy közepes nagyságú, erős szervezetű ragadozók. Csontvázuk egészen megegyezik a Circaetus és Buteo nemekével — szemöldökcsontjuk erősen kiálló. Csőrük erős, hatalmas kampóval. Erős lábaikon a csüd egészen az ujjakig köröskörül sűrűn tollazott. Karmaik hatalmasak. Széles farkuk közepes hosszúságú. Szárnyaik hosszúak — szélesek.

Aquila pomarina (Brehm). Békászó sas. Крикунъ.

A sasok között legszámosabb nálunk. A vén madarak egészben földbarnák; legvilágosabb a szárnyél és a fej, legsötétebb a hátközép. A fark- és szárnytollak alsó felükön élesebb, hátsó oldalukon elmosódó harántcsíkokkal. A hím és tojó egyforma színezetű.

Fiatal madarak sötétbarna alapon okkersárga pettyekkel vannak tarkítva. A nálunk fészkelő madarak fiataljainak foltozása inkább a fejre, a begyre, a szárnyfedőkre és a gatyákra szorítkozik. Tarkójukon nagyobb sárga folt van. A felső szárnyfedő tollakat két-három sor cseppalakú folt díszíti. Akadnak azonban olyan fiatal madarak is, amelyeken a csőr tövétől a farkig majd minden tollon van kisebb-nagyobb csúcsfolt. Ilyenek azonban ritkák. Az alsó farkfedők világossárgák. Csőr szarukék, fekete hegygel, viaszhártya, lábujjak sárgák, karmok feketék. A szem fiatal madaraknál szürkésbarna, öregeknél okkersárga.

A tojó hossza: 65 cm, röpterje: 163 cm, súlya: 1.8 kg.

A hím „ 62 cm, „ 155 cm, „ 1.3 kg.

A hegyvidék ösbükköseiben fészkel, különösen ott, hol a közelben széles, vadvizes rétekkal, kaszálókkal váltakozó völgyek vannak, békákkal bőségesen benépesítve. Megtalálhatjuk fészket a nagyobb összefüggő síkfeldi erdőkben is; így a Latorca árterületén — Bereg síkfeldi erdeiben, de mindig csak ott, ahol még százados faóriások vannak, mert fészket szereti jelentős magasságban építeni. Fészke hatalmas alkotás, amelyet maga épít összehordott száraz ágakból.

Tojásainak száma kettő, de rendszeren csak egy fiat nevel. Tojás méretek: 68 × 54 mm — 57 × 42 mm-ig, zöldes fehér alapon vöröses pettyekkel.

Kerengve lebegő — igazi sasrepülésű ragadozó, amely különösen tavasszal, nászrepülése idején gyönyörködteti a szemlélőt mindenféle repülési mutatványokkal. A költés idején s később a fióka felnevelésének nehéz munkájában már inkább elvonultan él s a rétek tocsogóiban — gyalogszerrel — békák után vadászgató madarat ritkábban kapjuk szem elé. Csak akkor élénkül meg újra tőlük az erdőkkoszorúza környék, mikor a fiatal a repülés művészetére tanítgatják.

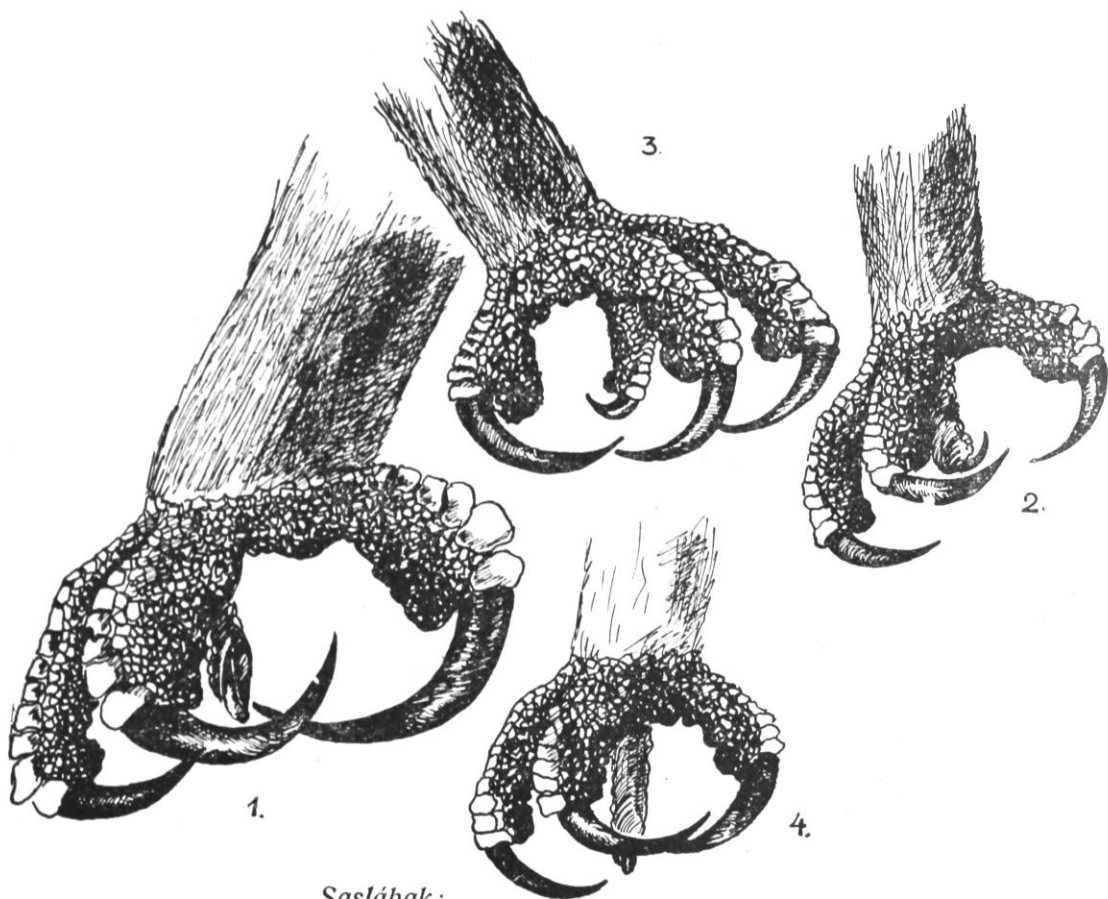
Főtápláléka a béka, de a rovarokra is, kaszálókon a szöcskékre, heteken át elvadászgat. Egeres években ő is megjelenik egyéb ragadozókkal egyetemben az egérsujtotta vidéken s kiadósan pusztítja az apró kártékony rágcsálókat.

Minden védelemre érdemes szép madarunk.

Aquila clanga (Pall). Nagy békászó sas. Крикунъ великий.

Ritkán kerül hozzánk ez a sasfaj, amely az előbbinek közeli rokona. Rendes színezete sötét feketebarna, de előfordul világossárga változatban is, melynek élénksárga tollazatából csak a sötétszínű evező- és kormánytollak válnak ki. (A. fulvescens). Egy fiatal hímeket ejtettek el Ma-

kárfalva környékén. Hossza 66 cm, röpterje 167, súlya 1.8 kg. volt. Színezete tipikus fiatalkori clanga-színezet: sötétbarna alapon erősen pettyezett szürkésárga szárfoltokkal, legerősebben a hasi oldal, legkevésbé a hát. A szárnyfedőkön több sorban szép cseppalakú szárfolttal. A has és a comb alsó tollazata majdnem egészen szürkésárga. A csüd tollazata feketebarna. Alsó farkfedők szintén világos színűek. 1924 szeptember végén az ungvári vár felett keringett jó alacsonyan egy élénk világossárga színű clanga (fulvescens színű). Jó ideig gyönyörködtem a pompás színű sasban, amelynek tollazata úgy csillogott a délutáni napfényben.

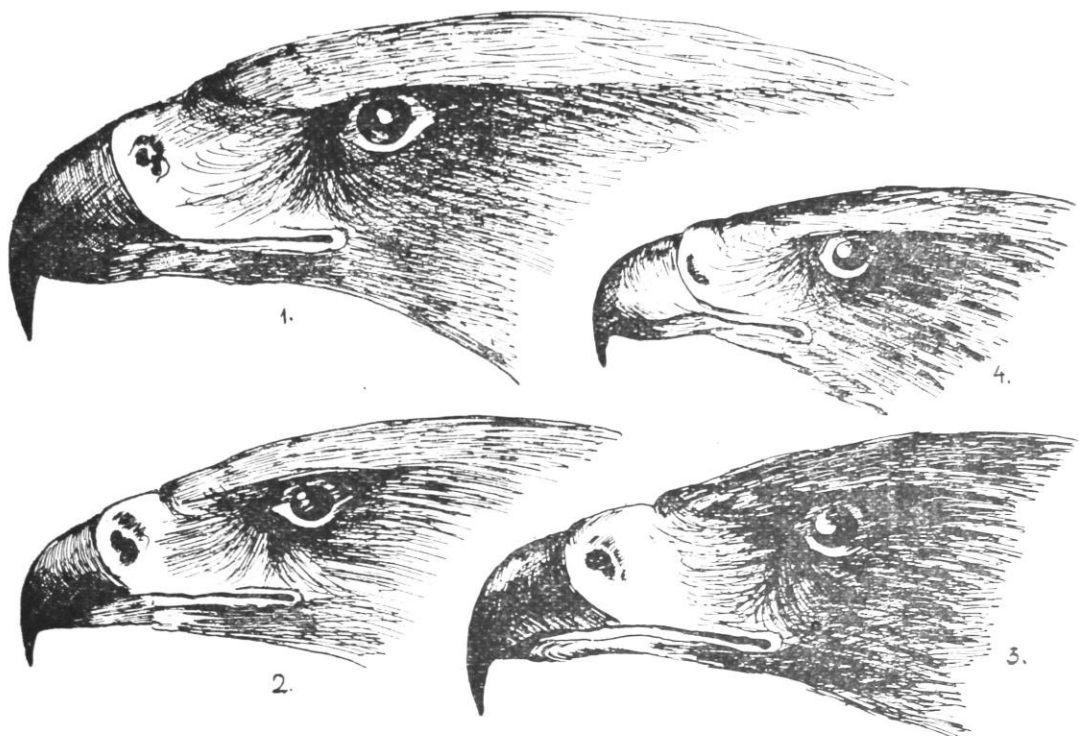

Saslábak:

1. *Aquila chrysaëtus*, 2. *Aquila pomarina*, 3. *Aquila clanga*, 4. *Aquila pennata*.

Aquila chrysaëtus (L.). Szirti sas. Беркутъ.

Hatalmas madár, amely legerősebben fegyverzett minden európai ragadozó között. Egészben barna színű, csupán hátsó nyaka többé-kevésbé barnás aranyárga. Farka szürkés alapon sötét harántesíkokkal, ugyanúgy nagy szárnytollai is. A csüd-tollazat rozsdabarna. A hím és tojó egyforma színű.

Sasfejek :

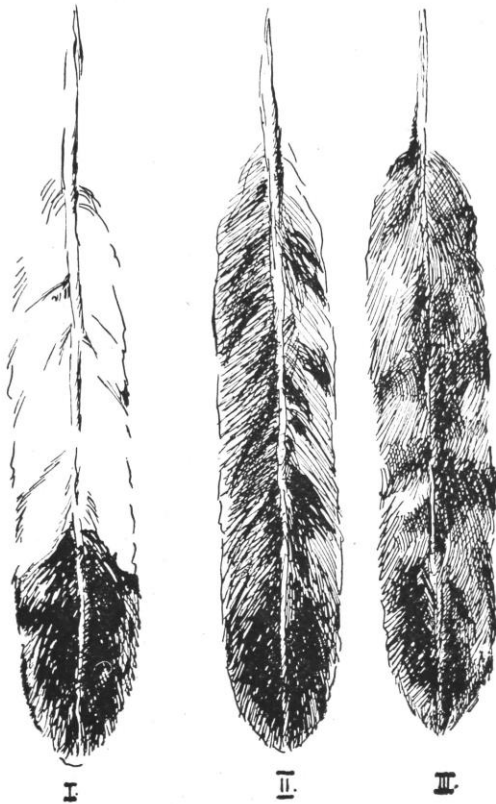
1. *Aquila chrysaëtus*, 2. *Aquila pomarina*, 3. *Aquila clanga*, 4. *Aquila pennata*.

Fiatal madarak tollszínezete sokban hasonlít az öregekére, csak minden tollának töfele fehérebb, mely persze a lesimított tollazaton alig vehető észre. Sok közöttük egyszínű barna, némi rozsdás árnyalattal. Akadnak pettyezették is, olyanok, amelyeknél a begyen, a szárnyélen és a combokon cseppalakú világos foltok vannak. Legjellemzőbb a fiatal madárra a fehér fark sötét véggel. Az öregkort jellemző szürke, sötétén harántcsíkos farkszínezetet többszöri vedlés után kapják meg. Egy fogáságomban élő hím-példány például csak négyszeri vedlés után színeződött ki teljesen; úgy a nyolcadik életévében; a nőstények, mint a ragadozó madaragnál általában hosszabb ideig tartják meg fiatalkori színeiket. Volt nálam fogáságban huzamosabb ideig olyan hím-példány is, amelyet vállain, a szárnycuklóban, pontosan olyan háromszögű fehér folt díszített, mint a törpesast.

A tojó hossza: 91 cm, röpterje: 222 cm, súlya: 3 kg.

A hím „ 85 cm, „ 208 cm, „ 3 kg.

Hegyi erdeinkben fészkel, az Alföldön csak ősszel a fiatalok önállósítása után jelenik meg. A peremhegységben — így a Vihorlát-Gutin hegylánc tagjain fészkelő párok azonban messze lejárnak a sík földre vadászgatni. Legszívesebben hozzáférhetetlen sziklafal alkalmas helyén rakja fészket; nálunk azonban ilyen nekivaló pár száz méter

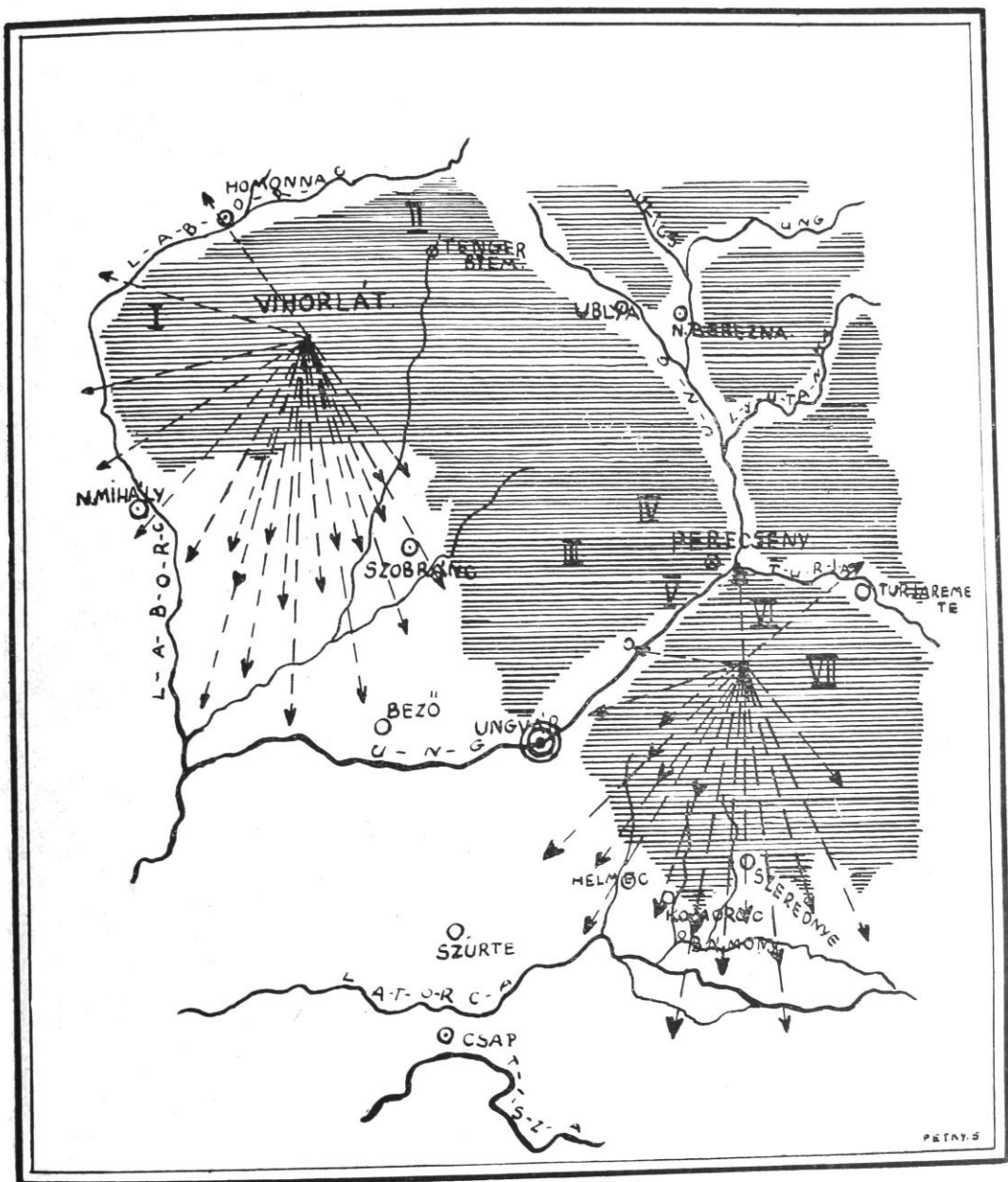
Aquila chrysaetus középső (6-ik) farktolla: I. első, II. második, III. harmadik tollruhában. (Az első tollruhában a farktollak fehérek, végükön sötét szegéllyel, a másodikban a farktoll fehér része megsürkül, bizonytalan rajzokkal; a harmadik tollruhában már a szürke rész kifejezetten harántcsíkolt.

magas sziklafalat nem talál; kiválaszt tehát magának a legvadabb jellegű erdőrészben egy-egy hatalmas jegenyefenyőt vagy lúcot esetleg bükkóriást s annak felső harmadába építi aránylag nem nagy fészket.

Fészkekalja 2 tojásból áll, amelyek 80×60 mm egész 70×57 mm nagyok. Legtöbbször egy fiat nevel. Tojásszín: zöldesfehér alapszínen barnás foltokkal.

Nagyon megfogyott már a fészkelő madár nálunk, sok sohasem lehetett, mert hatalmas élettér kell ilyen nagy sasnak, területén pedig más párt meg nem tűr.

Az utóbbi években fészket találtam a lyutai havas (Holica) északi oldalán egy jegenyefenyőóriáson. A Vihorlátan egy bükkfán fészkelő pár biotopja a hegységtől délre fekszik s kiterjed az Alföld Szobránc-környéki területére, le egészen az Ung folyóig. A szinnai kő táján fészkelő pár élettere viszont észak felé terjed Szinna, Homonna, Lodomér, stb. területére. Fészkel az antalóci Polyána hegység egyik bükkszálfáján, ennek élettere kiterjedt északon a Turja-völgyére, nyugaton az Ung-völgyére és délen egészen a Latorcáig a Báhonyokra. Jól emlékszem rá, hogy költés idején innen hordott gémekeket fészkére. Az itt fészkelő párt vagy egy évtizede elpusztították.

A Vihorlát-Gutin hegylánc legnyugatibb tagjain fészkelő szirti sasok élettere. (A főtápláló terület az Alföld.) * fészek.

Ugyanitt található vándorsólyom-fészkes sziklák római számjeggyel jelölve

- I. Szkalka (Szirtalja felett);
- II. Szinnai kő;
- III. Súlyomkő (Szokolszkij-kamen Koromlya felett);
- IV. Szkalka (Újkemence, Perecsény felett);
- V. Temnik (Az Ung völgyén Vorocsó mellett);
- VI. Szokolics (Ó-Szemere felett);
- VII. Lipova szkalka (Turjaremete felett).

Hozzávetőleges becslés szerint az Északkeleti-Kárpátok területén akad még felső Zemplénben 1-2 pár, Ungban 2-3 pár, Beregben is ugyanannyi, Máramarosban 5-6 pár fészkelő szirti sas.

Ennek a pompás madárnak, amelyet az ázsiai népek farkasvadászatra idomítanak, tápláléka főleg emlősökből kerül ki, elsősorban rágcsálókból, de elfogja a kisebb ragadozó emlősöket is, rókát, macskát. Többször láttam felső Zemplénben kóbor házi macskát fogni; felboncoltban is többször találtam házi macskát. Elviszi a szopós bárányt, kis kecskét, különösen Máramaros sziklás havasain. A síkon elfogja a nyulat, kiadósan vadászik hörcsögre, sőt egerészni sem restell. A mocsárvidékre lejáró sasok vízi madarakra vadásznak; főleg gémekekre, libákra. Nekitámad a gólyának is.

Kár e sasnál a hasznosságról vagy károságról beszélni. Oly kevés van már belőlük, hogy a megmaradt néhány példány gazdasági jelentősége semmi, de annál nagyobb esztétikai értéke s jelentősége természetvédelmi szempontból. Mint utolsó mohikánjait e pompás sasfajnak, a még meglévő példányokat, de különösen a fészkelőket erős védelem alá kell venni.

Aquila pennata (Gm.). Törpesas. Орелъ карликовий.

Legkisebb a sasok között. Kétféle színváltozatban fordul elő. Az egyik egészen barna; feje és tarkója világosabb; a felső szárnyfedő tollak kevésbé fakóbb foltokkal. Alrészre sötétbarna alapon finom fekete hosszkarokkal. Vállain a szárnycsuklóban fehér háromszögletű folt.

A világos változat háta olyan, mint az előbbié, vállain ugyanolyan fehér foltok. Alsó teste sárgásfehér sötét hosszfoltokkal.

A szemek okkersárgák.

Úgy a hímek, mint a tojók között előfordul mindkét színváltozat; mégis hím több van barna, nőstény több fehér alsótestű darab. Láttam már átmeneti színezetű példányt is, amelynek hasi oldala világos sárgásbarna volt. Ugyanegy fészeknél leggyakrabban a pár kétféle színű.

A sötét változat fiatal korában is olyan színű mint az öreg madár, csak a színezet erőteljesebb, nem lévén még kitéve úgy a napfény fakító hatásának. A világos színváltozatú fiatalkorában alul rozsdavöröses árnyalatú, hosszfoltokkal csak a begy tájékán. E rozsdaveres árnyalat azonban hamar megfakul úgy, hogy őszre már ezek a fiatalok is az öregek sárgásfehér színét kapják. Háti oldal olyan színezetű mint az öregeké.

A szemek szürkésbarnák.

Lábujjak, viaszhártya sárgák. Csőre szarukék fekete kampóval; karmai feketék.

Nálunk rendes fészkelő, még pedig úgy a hegyvidéken, mint a nagyobb összefüggő síkföldi erdőkben. Mégis inkább az előhegységet, a

síkságra hajló dombokat kedveli. Legtöbbször bükkfán akadtam fész-
kére, amely hasonlít az ölyvére. Ő is, mint legtöbb atyafia, mikor fiókái
vannak, fészke peremét friss zöld ágakkal körülűzdeli, amelyeket időn-
kint felfrissít.

Fészkealjja két tojás: 59×46 mm maximális és 54×43 mm mini-
mális mérettel. Kékesfehér színűek, kevés vörösbarna foltozással.

A vén tojó hossza: 53 cm, röptérje: 127 cm, súlya: 0.9 kg.

A vén hím „ 48 cm, „ 118 cm, „ 0.7 kg.

Ügyes repülésű kis sasocska, amely röptében pedzi a gyöngébben
repülő madarakat. Főtápláléka az apróbb rágcsálókból kerül ki úgy
hőrcsög-nagyságig. Fészke közelében is legtöbbször egér- (pocok-)
maradványokat találtam. Elég ritka madár.

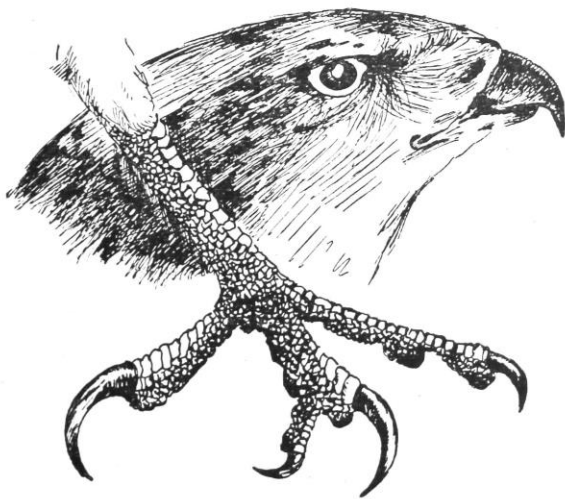
Accipiter Briss.

Csontvázuk megegyezik a sasokéval, csupán szegycsontjuk keske-
nyebb, jóval magasabb, előreugró tarajjal; a hatalmas repülőizmoknak
nagy tapadó felületet nyújtva. Altalában közép nagyságú vagy kisebb ra-
gadozók, rövid, magas, erősen horgas csőrrel. Erős lábaik pajzsolt és
pikkelyes csúddal. Hosszú ujjai erős karmokkal fegyverezettek. Szár-
nyaik rövidek, kerek végűek, farkuk hosszú, széles, minélfogva mesterei
a gyors, fordulatós repülésnek.

Accipiter gentilis (L.). Héja. Ястребъ.

(Accipiter gentilis gallinarum [Brehm.]).

Egyike legszebb ragadozóinknak. Háta hamuszürke, a vén hímnél
kékesbe játszó, ugyanúgy fejeteteje és hátsó nyaka is. Tarkóján világos
folt. Alsó teste fehér alapon sűrű sötét harántcsíkokkal, még pedig minél

Accipiter gentilis.

vénebb a madár, annál finomabbak és szabályosabbak ezek a harántcsíkok. Különösen vén hímek finoman cirmoltak. Szárny- és farktollai alul világosabb színűek, felül olyanok, mint a hát színezete; a szárnyon sűrűbb harántcsíkozással, a farkon 5 széles fekete keresztávoly. A szemek narancssárgák, a hímnél élénkebb vörösbe hajló, a nőténynél inkább sárgába hajló árnyalattal. Viaszhártya, lábak sárgák, csőr szarukék fekete hegygel, karmok feketék.

A fiatalok felül barnák, fakó tollszegélyekkel és foltokkal, alul rozsdásfehérek, sötét hosszfoltokkal, amelyek a legtöbbször cseppalakúak. Akad olyan példány is, amelynél a foltozás széles körteidomú. A friss fészekruha alul mindig élénkebben rozsdaszínű, később a napfény hatására megfakul s a fehérbe csap át. Viaszhártya, lábak zöldessárgák.

A vén nőtény hossza: 61 cm, röpterje: 117 cm, súlya: 1.2 kg.
A vén hím „ 52 cm, „ 104 cm, „ 0.8 kg.

A nyári, fészkelő példányok és a téli, esetleg ide vándorolt madarak méretei és színei között semmi különbséget sem találok.

Úgy a hegyvidéken, mint a síkon fészkel, de csak nagyobb erdőkben. Száraz, aránylag vékony ágakból épített fészket magas fákra rakja s fiasítás idején kizöldeli. Fészkelja 2—4 tojás, melyek zöldesfehér színűek foltok nélkül. Méretei: 58×45 mm egész 55×40 mm-ig.

Legveszedelmesebb ragadozó madarunk, amely a ragadozó valószínű jelképe. Rendesen alacsonyan repülve, lopakodva rajtaüt mit sem sejtő áldozatán. Rőpte mindig gyors, vágása erőteljes. Rövid szárnyaival s hosszú farkával bámulatos ügyességet képes kifejteni. Abban még a sólymon is tútesz, hogy egyaránt biztosan fog repülő, ülő vagy futó állatot. Menekül is előle ész nélkül minden élőlény. A varjak, galambok a magasba kapnak, amint megpillantják. A vadkacsák a magasból a vízbe vetik magukat, hogy lebukva mentsék irhájukat. Egyedül a szürke varjak merik nagy óvatosan feléje vagdosva dühös károgoással kísérni; noha kedvező alkalommal közülök is le-levág egyet. De a ragadozó madarakat sem kíméli; láttam már karvalyt, vércsét, kékes rétihéját, darázsölyvöt is karmai között elvérzeni. A nőtény-héja a vén nyúlnak is nekimegy, ha azt szabad térségen vagy erdőben kapja s rövidesen legyűri. A házi szárnyasoknak: tyúknak, galambnak igazi réme.

Manapság a kirgizek legkedveltebb vadászmadara Belső-Ázsiában.

Accipiter nisus (L.). Karvaly. Скрегулец.

A héja szakasztott mása, kis kiadásban. A hím háta palakék, fej-tető, fark felső felülete ugyanúgy; tarkóján fehér folt. Alsó része fehér, vörösszürke vagy tiszta rozsdaveres sűrű harántcsíkokkal. Szeme sötét narancssárga. A tojó hamuszürke hátú, alsótete fehér, sűrű szürke harántcsíkokkal. Szeme világos narancssárga. A szárnytollak harántcsíkol-tak, a farkon 5 széles sötét keresztzalag.

A fiatalok háta barna, világosabb tollszegélyekkel, a hasi oldal piszkos vagy sárgásfehér szög alakú, harántos hullámvonalakkal. A szárny, fark mustrázata olyan mint az öregeké. Szem citromsárga.

Csőre szarukék fekete hegygel. Karmai feketék. A viaszhártya és lábak sárgák.

A hím hossza: 32 cm, röptérje: 63 cm, súlya: 0.15 kg.

A tojó „ 39 cm, „ 74 cm, „ 0.25 kg.

Nálunk rendes fészkelő úgy a dombvidék, mint a magas hegység erdeiben. Megelégszik fiatalabb fával is, csak elég sűrű lombkoronája legyen fészke elrejtésére; azért legkedveltebb fészkesfája a fenyő. Fészke alján 4 tojásból áll, amelyek 38×32 mm egész 37×30 mm nagyok. Zöldesfehér alapszínen barnás pettyekkel.

Nemcsak alakra, hanem tulajdonságaira is tökéletes mása a héjának. Ép úgy szeret macska módra, lopakodva rajtaütni áldozatán, noha a vágásban is elsőrendű. Főtápláléka apró, seregben járó madaraktól kerül ki; így elsősorban házi és mezei verebek, sármányok, pintyok stb. Költés idején mindazok az apróbb éneklők, amiket az erdőben el tud csípni. Ősszel egerészik is.

Circus Lincep.

Rokonai a héjának, amelyektől főleg abban különböznek, hogy szárnyaik hosszúak, szegycsontjuk rövid, a szegytaraj nem oly magas s előreugró; repülőizmaik nem olyan tökéletesek s így repülésük se az a heves taszító szárnycsapású; gyorsnak pedig egyáltalán nem mondható lebegés. Vadászgatni azonban ők is igen alacsonyan repülve szeretnek. Fegyverzetük sokkal gyengébb, mint a héjájé. A rétség, mezőség, mocsárvilág madarai. Fejüknél, a pofájukat körítő többé-kevésbé fejlett, fátýolszerű tollkoszorú, bagolyszerű külsőt ad.

Circus pygargus (L.). Hamvas rétihéja. Лунь попелястый.

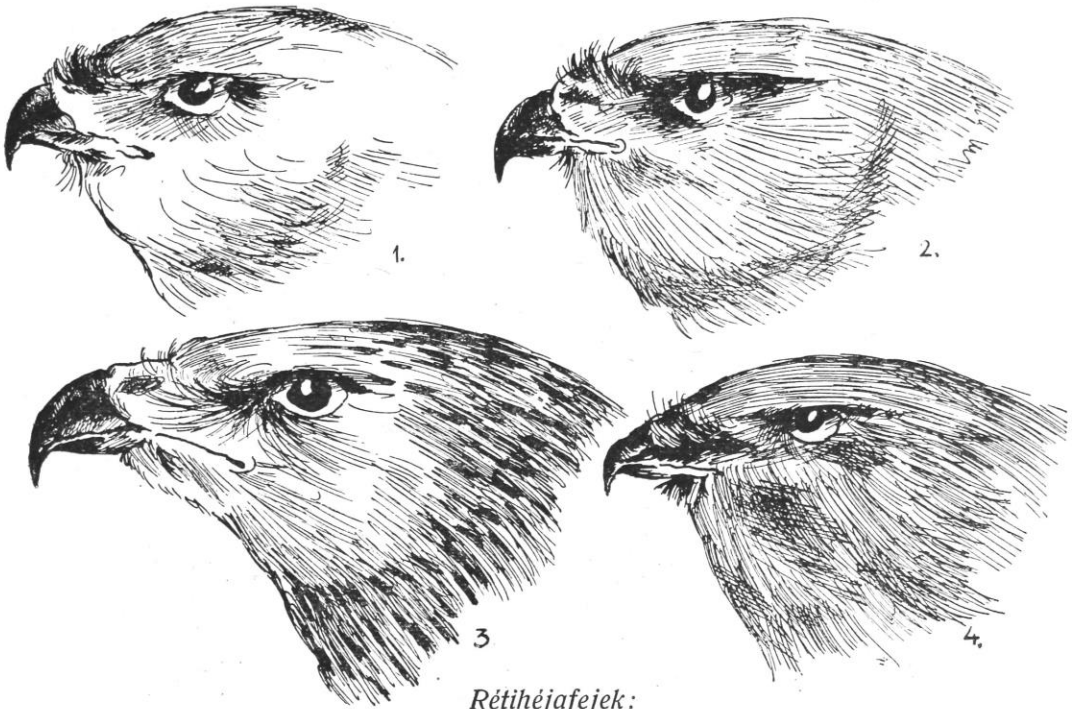
Leggyengébb a rétihéjék között. A kiszínezett hím feje, begye, háta, a fark középső tollainak felülete hamvasszürke, gyakran — főleg frissen vedlett példányoknál — kormos árnyalattal. A has fehér, vörös hosszfolttokkal. A fark, szárny harántszalagozott; az elsőrendű evezők vége fekete. Az összecsukott szárny felső felületén sötét harántszalag látszik.

A vén tojó háta barna, világosabb tollszegélyekkel; különösen erősen a szárnyfedőkön. Alul fakó rozsdaszínű, néha a foltozás nyomaival. A fark, szárny harántszalagozott.

A fiatalok olyan színűek mint az öreg tojó, csak alsótestük még élénkebben rozsdaveres, foltozás nélkül. Viaszhártya, lábak sárgák; csőr, karmok feketék. Öreg madarak szeme sárga, fiataloké barna.

A tojó hossza: 53 cm, röptérje: 120 cm, súlya: 0.58 kg.

A hím „ 46 cm, „ 110 cm, „ 0.31 kg.

Rétihéjafajok:

1. *Circus macrourus*, 2. *Circus cyaneus*, 3. *Circus aeruginosus*, 4. *Circus pygargus*.

Gyakori fészkelő nálunk. Szereti a patakokkal öntözött széles síkságokat. Többször akadtam fészkére. Mint vándormadár, tavasszal legkésőbbén érkező ragadozónk; május eleje előtt sohasem láttam. A párzási játékok eltartanak május végéig; ha az időjárás kedvezőtlen, beleyúlik június közepébe. Addigra a fészkek helyét is kiválasztották, rendszeren a rétvilág legvadabb helyén; esetleg mocsaras, sűrű rekettyés közepén, zsombékos, sásos területen. Rendszeren június közepére teljes a 4 tojásból álló fészkealja. Tojásméretek: 44×38 mm egész 40×32 mm-ig. A tojások színe fehér.

Tápláléka a réten található minden apróbb állat: rovarok, békák, gyíkok, egerek, pockok, kisebb madarak. Kiszedi — ha hozzájut — a réten fészkelő kisebb madarak fészkeit. Egeres években, főleg pocok — eger. Egészben véve inkább közömbös, mint káros madár, amely szépségével, sirályra emlékeztető színével s lenge repülésével, egyik élénkítője síkságainknak s mint ilyen kíméletünkre tarthat számot.

***Circus macrourus* (Gm.). Fakó rétihéja. Лунь бѣлявый.**

Akkora mint az előbbi, de valamivel erősebb fegyverzetű. A vén hím feje fehéres, felsőteste világos szürke. Alul tiszta fehér. Farkát sötétebb, keskeny harántszalagok díszítik. Szárnya vége fekete. A zöld rét felett alacsonyan röpködő madár egészben fehérest mutat, kékesszürke árnyalattal a hátán s fekete szárnyvégeivel sirályszerű.

A tojó háta barna, világosabb tollszegélyekkel. Alsótteste sárgásfehér alapon hosszant foltozott. A fiatalok hasonlítanak az öreg tojóra, alsótestük azonban egyszínű rozsdasárga. Csőr, karmok feketék; viaszhártya, lábak sárgák. Az öreg madarak szeme sárga, a fiataloké barna.

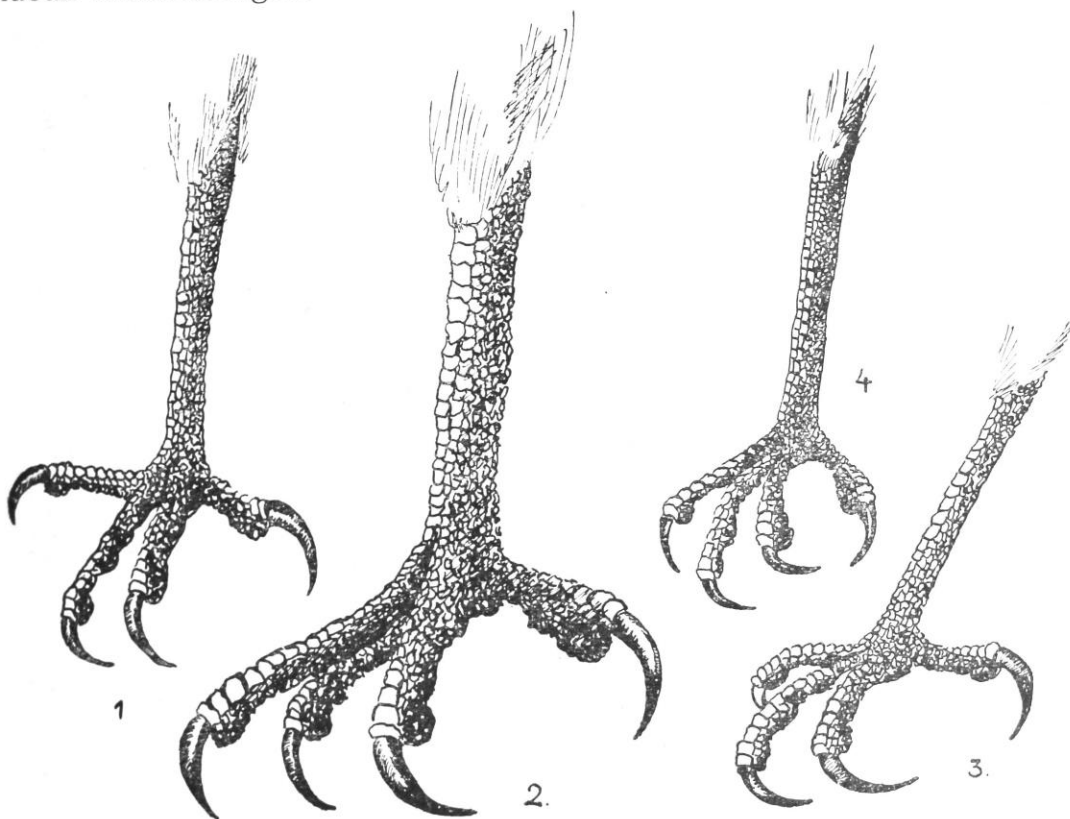
A tojó hossza: 52 cm, röpterje: 116 cm, súlya: 0.60 kg.

A hím „ 46 cm, „ 106 cm, „ 0.32 kg.

Noha nem akadtam fészke, kétségtelen, hogy fészkel nálunk, mert a költési időben, május-júniusban, a Komoróc alatti Báhonyban sokszor láttam párban; később délelőttként vadászgatva a hím, jeléül annak, hogy a nőtény már tojásait ülte. Augusztus végén, szeptember elején is többször előkerült fiatal, nemrég kirepült példány. Némelyik év őszén, különösen egeres esztendőben, nagyobb számban jelenik meg; ezek jó-részt fiatal madarak.

Circus cyaneus (L.). Kékes rétihéja. Лунь синявый.

A vén hím feje, begye, egész háti oldala, farka felül világos hamvas-kék; alrészé tiszta fehér, néha itt-ott kisebb finom fekete harántkarccal. A farkon szürkés harántszalagok; szárnyvég fekete. A szem, viaszhártya, lábak narancssárgák.

Rétihéjalábak:

1. *Circus macrourus*, 2. *Circus aeruginosus*, 3. *Circus cyaneus*, 4. *Circus pygargus*.

A vén nőtény felül barna, világosabb tollszegélyekkel, alul sárgás-fehér sötétebb hosszfolttokkal. A fark 4 széles harántszalaggal, szárnyak erősen harántszalagosak. A szem, viaszhártya, lábak citromsárgák.

A fiatalok az öreg tojóhoz hasonlítanak, csak szemük barnássárga, viaszhártyájuk és lábaik zöldessárgák.

Csőr, karmok feketék.

A tojó hossza: 53 cm, röpterje: 118 cm, súlya: 0.61 kg.

A hím „ 48 cm, „ 107 cm, „ 0.38 kg.

Nálunk nem fészkel. November első felében érkezik hozzánk, enyhébb teleken, különösen egeres esztendőkből át is tevel, míg szigorú hideggel még délebbre vonul, hogy márciusban újra megjelenve, visszatérjen északi honába. Tehát körülbelül a gatyásölyvvel egyidőben érkezik s avval egyidőben távozik is tőlünk. Leggyakrabban találkozunk vele az átvonulási időszakban: novemberben és márciusban.

Életmódja teljesen megegyezik az előbbi két fajéval. Nálunk majdnem kizárólag apró rágcsálókkal táplálkozik. Ősztől tavaszig madárfészkekhez s más fiasításhoz nem jut. Hasznos madár tehát, amelyet védnünk kell.

Circus aeruginosus (L.). Barna rétihéja. Пилюкъ.

A legnagyobb és legerősebb a rétihéjék között. A vén hím háta kávébarna, feje vörhenyes alapon sötét hossz-sávokkal úgy szintén begye is. Hasa vörhenyesbarna. Az evező- és kormánytollak hamvaskékek. Szárnyvég fekete, szem sárga.

A vén nőtény alul, felül barna vöröses fuvalommal; a vállon és szárnyfedőkön, gyakran a mellen is világosabb foltokkal. Feje világosabb, sötét hosszfolttokkal. Szárny, fark egyszínű barna. A szárnytő belső oldala sárgás. A szem barnássárga.

A fiatalok egészben sötétbarnák; a szárnyfedőkön és vállon néha világosabb tollszegélyekkel. A fejtető és torok világos börsárga. Kerül olyan példány is, amelynél az egész fej egyszínű barna. Szemek barnák. A viaszhártya és a lábak úgy az öreg, mint a fiatal madárnál sárgák. Csőr, karmok feketék.

A tojó hossza: 56 cm, röpterje: 130 cm, súlya: 0.85 kg.

A hím „ 52 cm, „ 126 cm, „ 0.52 kg.

A mocsárvidék ragadozója, mely nálunk ott, hol kiterjedtebb nádasok, sásos árterületek, tavak vannak, sehol sem hiányzik. Az egész nap tevékenykedő madár nagyságával rögtön szembe ötlük. Hol itt, hol ott látunk egyet-egyet elég alacsonyan röpködni, le-lecsapni, hol újra felröppenve gondosan végigkutatni a nádast, kákást. Fészket is legszívesebben a nádasba vagy esetleg egy alacsonyabb fűzbokorra rakja. Fé-

szekalja 4 tojás, fehérés színűek. Tojásméretetek: 50×38 mm egész 47×35 mm-ig.

Tápláléka nyáron főleg a vízi madarak tojásaiból és fiataljaiból kerül ki. A nagyobb tojásokat igen ügyesen issza ki, a kisebbeket egészben szétroppantva nyeli el. Később a pelyheseket fogdossa és pedig válogatás nélkül mindenfélét: pelyhes kacsát, vízi tyukot stb. A pelyhes libáktól sokszor az anyamadár erélyes fellépése riasztja el, mert nem valami bátor madár ökelme. E mellett békát, kígyót is elfog. Egeres esztendőben azután nyár végén és ősszel főleg ezekre vadászik. Késő ősszel elvonul tőlünk délre. Enyhébb teleken egyesek visszamaradoznak nálunk. Igaz, hogy úgynevezett „káros” ragadozó, de erre csak annyit jegyzek meg, hogy a mocsárvidék lakói közül egy fészekszedő suhanc több kárt tesz a vízi vadban, mint a környék összes rétihéjája együtt.

Haliaëtus Sav.

Nagytestű ragadozó madarak, hatalmas széles szárnyakkal, aránylag rövid farkkal. Csőrük óriási, erős kampóval. Lábaik igen erősek, félig tollas, alsó felében pedig pikkelyes, pajzsolt csüddel. Ujjaik sarlóalakú hatalmas karmokkal fegyverzetek. Fejüket és nyakukat hosszú, keskeny és hegyes végű tollak borítják. A tenger, tavak és nagyobb folyók közelében tartózkodnak s főleg hallal táplálkoznak.

Haliaëtus albicilla (L.). Rétisas. Холзанъ.

Akkora, mint a szirti sas, kevésbé gyengébb fegyverzetű, de súlyosabb testű. A vén hím feje, nyaka fehérésbarna, néha szürkés vagy sárgás árnyalattal; farka tiszta hófehér, nagy szárnytollai sötétek; testének többi része világos földbarna. A vén nőstény egészben hasonló színezetű csak a feje és nyaka nem annyira világos árnyalatú.

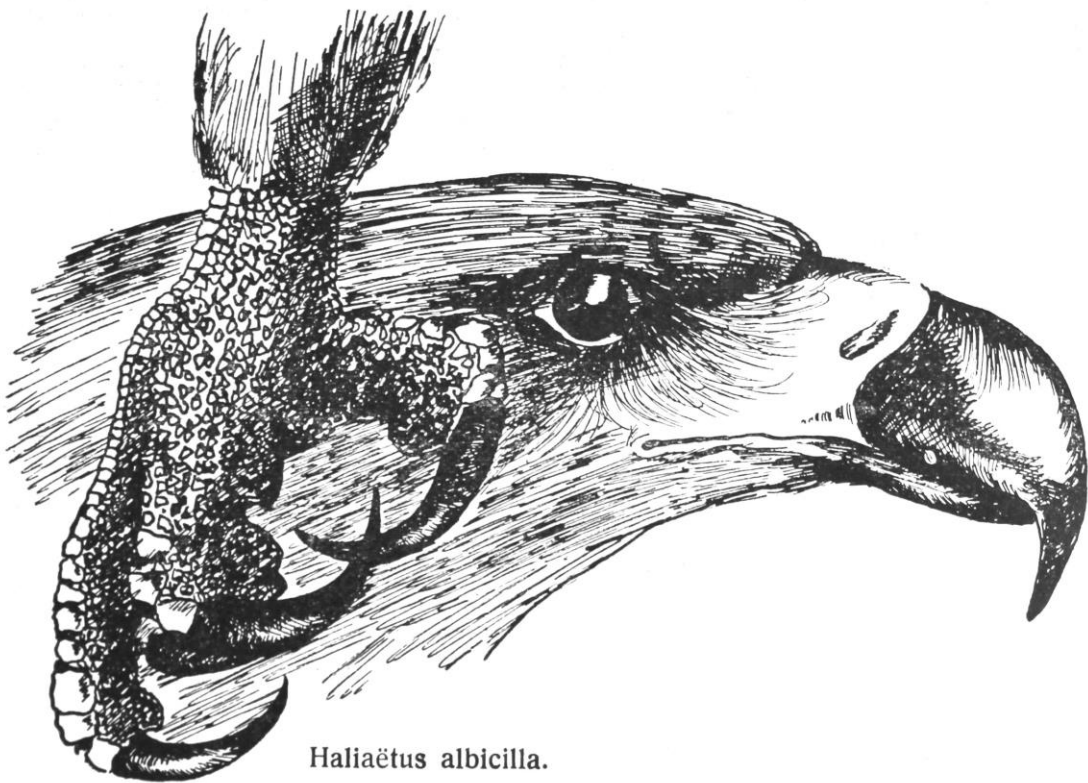
Fiatal madarak feje, nyaka, farka és felsőteste sötétbarna, testük egyéb részei ugyanily alapon földbarna foltokkal.

A vén madarak csőre, viaszhártyája valamint lábai viaszszárgák. Karmok feketék. Szem sárga. A fiataloknál a csőr fekete, csupán a viaszhártya és a lábak zöldessárgák. Szem barna.

A tojó hossza: 92 cm, röpterje: 228 cm, súlya: 6 kg.

A hím „ 83 cm, „ 213 cm, „ 5 kg.

Nálunk főleg csak barangolók mutatkoznak. Állandó tartózkodási helye csak a Vihorlátban, a tengerszemnél van. Itt fészkel is, a tó felett emelkedő Vezsa-hegy bükkösében. Innen jár azután vadászatni és halászatni a hegység lábánál elterülő síkvidékre, mert bizony a pár holdas tengerszem élettérnek nagyon kevés ilyen hatalmas madár számára. Szerencsére védelemben részesítik az uradalom területén. Pár év előtt a tojó szerencsétlenül járt, amennyiben egy vidravasban véletlenül megfogódzott, annak ellenére, hogy a vasat ép e sasokra való tekintettel

Haliaeetus albicilla.

meglehetősen elrejtették. Az özvegyen maradt hím nemsokára új párt kerített magának.

Fészket mindig nagyobb vizek közelében fekvő erdőségben, vén fákra rakja. A kopár tengerparton közvetlen a tengerre néző meredek szirtfal alkalmas helyén. Találták azonban fészket a földön is a magas fűben, nádasban vagy vetésben. Fán épült fészke óriási alkotmány; alapja karvastagságú husángokból s teteje vékonyabb gallyakból építve s puhább anyaggal kibélelve. Fészkealja rendszeren 2 tojás: 73×57 mm egész 67×53 mm nagyok; fehérek.

Tápláléka ősztől tavaszig főleg hal. Nagyobb darabok, amelyeket hatalmas vágással kerít hatalmába. Lecsapáskor akár a halászsas, szükség esetén mélyen a víz alá is bukik. Miután csak nyílt nagy halas vizeknél tartózkodik — különösen a tengerparton — kártétele a halgazdaságban nem esik számításba. Mocsárvidéken vízi madarakat is elfog különösen szereti halizú húrukért a gémeket. Télen, ha kedvenc vizei befagynak, szertekószál. Olykor óriási területeket bekóborol, egész kontinenseket, hegység és síkvidék között nem igen válogatva, bő táplálékot kínáló helyeken hosszabb-rövidebb időre meg-megállapodva. Neki-megy ilyenkor, nyúlnak, rókának, kóbor macskának; kiveszi részét, ha bőven akad, hörcsögből, ürgéből egyaránt. Különben, mint egyéb nagyobb ragadozók, a dögre is szívesen rászáll.

Gyps Sav.

Óriási termetű madarak, hatalmas széles szárnyakkal, kopasz, csak pihével fedett nyakkal és fejjel. Csőrük megnyúlt, erős, a végén vastag, a dögbőr szagztatására alkalmas kampóval. Lábaik ugyan erősek, de rövid és teljesen tompa karmaikkal nem alkalmasak a zsákmány megragadására. Hátsó ujjuk feltűnően gyenge.

Gyps fulvus (Habl.). Fakó keselyű. Супъ бѣлоголовый.

Egészben fakósárga színű, feje, nyaka szürkésfehér pihével fedett; a nyaka tövén tollkoszorúval. E nyakörv a vén madaraknál rövid, foszlottas, fehér tollakból áll és egészen zárt; míg fiataloknál hosszú, hegyes végű tollakból, ritkás és olyan színű, mint a test többi része. Úgy a hasi, mint a háti oldal minden tollának közepén egy világosabb hossz-sáv van. A begyet barnás szörszerű kurta tollak fedik. Viaszhártyája, lábai ólom-szürkék. Csőre néha sárgás, néha kékes árnyalatú szürke. Szemek barnák.

Két ungmegyei darab méretei:

Ungvár, (1922. IX. 17.) hossza: 113 cm, röpterje: 267 cm, súlya: 6.5 kg.
Pálóc, (1927. X. 10.) „ 112 cm, „ 264 cm, „ 7.10 kg.

mindkettő fiatal hím.

A keselyűk között ez a legkőborabb természetű. Hozzánk is ellátogat néha egyesével vagy kisebb csapatokban. Így a Komoróc alatti Bá-honyban egy 3 darabból álló társaság tartózkodott pár napig; 1930. év őszén Perecseny és Nevicke között 4 darab időzött pár hétig. Megjegyzem, hogy ezen időben az erdei eger hihetetlen mértékben elszaporodott s más ragadozók is felgyülekeztek. Nem akarom evvel azt állítani, hogy ez a madáróriás egerészett, mert ilyesmit nem figyeltem meg; de ilyenre lehet következtetni huzamosabb itt tartózkodásából.

Mindíg ott jelenik meg, ahol temetetlen dögöket találhat. Nálunk természetesen ilyesmit legfeljebb a havasokon lel. A kultúráltabb területre vetődött példányok osztályrésze azután a koplalás. Az éhséget hosszú ideig bírja; viszont ha élelemhez jut, óriási mennyiséget képes egyszerre elfogyasztani.

A havasok megmászhatatlan sziklafalain rakja fészkrét. Egy ízben a Fruska Gorában fán is találták fészkelve. Nálunk nem költ.

Az alábbiakban megnevezem azokat a helyeket, ahonnan a felsorolt fajokból elejtett bizonyító példány került. A közönségesebb fajoknál csak egynéhány, különböző vidékről való helynevet említetek meg.

Pandion haliaëtus (L.): Bodrogszerdahely, Ungvár, Nevicke.

Pernis apivorus (L.): Ungvár, Nagyláz, Helmec, Nagygejőc, Munkács, Szolyva, Szerednye, Perecseny.

Milvus milvus (L.): Pálóc, Pályin, Nevicke, Szolyva, Vereczke, Ungvár.

Milvus migrans (Bodd.): Ungvár, Nevicke, Nagyberezna, Turjaremete, Szolyva, Nagyszöllős, Huszt, Korláthelmec, Dobóruszka, Nagykapos.

Falco peregrinus peregrinus (Tunst.): Sztricsava, Vorocsó, Turjaremete, Szenna, Bártfa.

Falco peregrinus calidus (Lath.): Ungvár, Eszeny.

Falco subbuteo (L.): Ungvár, Nevicke, Csertéz, Homok, Nagykomját, Huszt, Técső, Szürte.

Falco cherrug (Gray.): Tizzasalamon, Királyháza.

Falco columbarius aesalon (Tunst.): Ungvár, Mokcsa, Szürte, Korláthelmec, Munkács, Huszt, Rahó.

Falco vespertinus (L.): Szobránc, Ungvár, Homok, Bártfa, Komoróc, Csap, Munkács, Nagykomját.

Falco tinnunculus (L.): Szobránc, Palágy, Ungvár, Nevicke, Ublya, Poroskó, Köblér, Nagylucska, Szolyva, Huszt, Szlatina, Körösmező.

Falco naumanni (Fleisch.): Korláthelmec, Komoróc, Nagyberg.

Circaëtus gallicus (Gm.): Karcsava, Ungvár, Gajdos, Perecseny, Munkács, Eszeny.

Buteo buteo buteo (L.): Ulics, Csornoholova, Nevicke, Ungvár, Komoróc, Szolyva, Volóc, Beregújfalu, Ilonok, Ökörmező, Técső, Tisza-bogdány.

Buteo buteo zimmermannae (Ehmcke.): Ungvár, Nagyszöllős, Rahó.

Buteo lagopus (Brünn.): Szobránc, Ublya, Perecseny, Ungvár, Szürte, Nagyláz, Dobrony, Beregszász, Munkács, Szolyva, Nagyszöllős, Ökörmező, Técső, Aknaszlatina, Rahó.

Aquila pomarina (Brehm.): Ungvár, Petróc, Hunkóc, Lyuta, Koncháza, Hluboka, Nevicke, Beregszász, Beregsom, Munkács, Frigyesfalva, Szerednye, Turjaremete, Szlatina, Ublya, Técső.

Aquila clanga (Pall.): Makárfalva.

Aquila chrysaëtus (L.): Szolyva, Zboj, Korláthelmec, Osa, Aknaszlatina, Nagyberezna.

Aquila pennata (Gm.): Sztricsava, Ungvár, Nagykapos, Gerény, Nagyszöllős.

Accipiter gentilis (L.): (Accipiter gentilis gallinarum Brehm.): Karcsava, Nagykapos, Ublya, Ungvár, Perecseny, Lyuta, Árok, Szerednye, Komoróc, Szürte, Beregsom, Munkács, Szolyva, Volóc, Bereznik, Huszt, Nagyszöllős, Técső, Aknaszlatina, Körösmező.

Accipiter nisus (L.): Ungvár, Nagykapos, Nagyberezna, Uzsok, Nevicke, Szerednye, Hluboka, Munkács, Beregújfalu, Dobrony, Técső, Ökörmező, Rahó.

Circus pygargus (L.): Komoróc, Korláthelmeç, Jenke, Ungvár, Nagyszöllös.

Circus macrourus (Gm.): Komoróc, Szenna, Nagykapos, Ublya, Perecseny, Ungvár, Helmeç, Szerednye, Munkács, Visk.

Circus cyaneus (L.): Ungvár, Szenna, Karcsava, Nagykapos, Nagybereзна, Ulics, Beregújfalu, Nagyszöllös.

Circus aeruginosus (L.): Szenna, Szeretva, Pálóc, Tegenye, Csi-cser, Helmeç, Nagylucska, Salánk, Formos.

Haliaëtus albicilla (L.): Remetevasháмор, Szenna, Nagykapos, Pályin, Komoróc, Gálocs, Szernye.

Gyps fulvus (Habl.): Ungvár, Pálóc.

Befejezésül megemlítek még két ragadozó madarat, melyekből nem került bizonyító példány vidékünkéről, de amelyeket biztonsággal észleltem. Az egyik a *Buteo ferox* (Gm.), melyet a Nagyláz és Helmeç közötti Csádés nevű erdőirtáson láttam egy magányos fán üldögélni 1927 őszén. A másik a *Haliaëtus leucoryphus* (Pall.), melyet Ungvár mellett egy legelőn láttam ugyancsak ősszel 1938-ban.

Александръ Грабаръ :

Хижое птацтво Подкарпатя

Хижаци, встрѣчающѣся въ нашихъ краяхъ, принадлежать до слѣдующихъ породъ: *Pandion*, *Pernis*, *Milvus*, *Falco*, *Circaetus*, *Buteo*, *Aquila*, *Accipiter*, *Circus*, *Haliaëtus*, *Gyps*. Если при группированю береме за основу устройство грудинной кости, тогда *Pandion*-а можеме задѣлити до одной группы, прочихъ же внутрокраевыхъ нашихъ хижачковъ, по поверхности грудинной кости, можеме подѣлити на двѣ группы: породы: *Pernis*, *Milvus*, *Falco*, потому, что ихъ грудинна кость мае плоску поверхность, до одной группы, породы же *Circaetus*, *Buteo*, *Aquila*, *Accipiter*, *Circus*, *Haliaëtus*, *Gyps*, зъ грудинною костью бороздистой поверхности, до другой группы можеме задѣлити.

Внутрѣшна барва яечной шкаралупы у породъ *Pandion*-а, *Pernis*, *Falco*, жовта, у другихъ же, зачисляючи сюда также *Milvus*-а, зелена, если береме сесе въ увагу, тогда достанеме результатъ, отповѣдный попередной классификации, зъ выимкою *Milvus*-а.

***Pandion haliaëtus* (L). Скобъ.**

Встрѣчаеся коло нашихъ рыбныхъ водъ, въ часѣ перелету. Раньше частѣйше, теперъ же все рѣдше можно его видѣти. Застрѣленѣ экземпляры были принесенѣ зъ Бодрогсердагелю, Унгвару и Невицького.

***Pernis apivorus* (L). Осоѣдь.**

Сеся птиця гнѣздить у насъ и отъ часу до часу встрѣчаеся въ большой-меньшой сколкости, въ зависимости отъ того, что въ какой сколкости можно найти въ околлицѣ осы, чмѣлѣ и иншѣ हुменпортер-ы.

Были застрѣленѣ на слѣдующихъ мѣстахъ: въ Унгварѣ, Вел. Лазахъ, Гелмецѣ, Мункачѣ, Свалявѣ, Середньому, Перечинѣ, Надьгейовцѣ. (*Nagygejocs.*)

***Milvus milvus* (L). Коршунъ червеный.**

Встрѣчаеся такъ на горахъ, якъ на ровнинѣ, всетаки перебивае радше въ предгоряхъ, особливо въ частяхъ, спускающихся на ровнину. Сеся птиця гнѣздиться у насъ.

Застрѣленѣ экземпляры были принесенѣ зъ Павловець, Палѣна, Невицького, Свалявы, Верецкихъ, Унгвара и зъ другихъ мѣстъ.

***Milvus migrans* (Bodd). Коршунъ бурый.**

Раньше сеся птиця дуже часто встрѣчалася близко нашихъ рыбныхъ водъ, днесъ дуже уменьшилося число гнѣздячихся птицъ. Встрѣчалася: въ Унгварѣ, въ Невицькомъ, Вел. Березномъ, Туряреметахъ, Свалявѣ, Надьсевлеви, въ Хустѣ и т. д.

***Falco peregrinus peregrinus* (Tunst). Сапанъ.**

Гнѣздить на нашихъ горахъ, на особенно выдвигающихся скалистыхъ стѣнахъ. Гнѣздячѣся у насъ сильно взоркованѣ птицѣ, по внѣшности зовсѣмъ згоджуються зъ англійскими и альпійскими экземплярами.

Гнѣздиться на скалѣ Темникъ, коло Ворочова, на Скалцѣ коло Перечина, на Соколцѣ, близко Туряреметъ, отъ прадавныхъ часовъ.

Кромѣ того, извѣстно еще много скалъ, де гнѣздиться въ Унгѣ, въ Берегу и въ Марамороши.

***Falco peregrinus calidus* (Lath.). Сапанъ восточный.**

Мае о много свѣтлѣйшу барву отъ попереднихъ, лицева пляма тоже вузька, приходитъ до насъ въ поздной осени и въ зимѣ. Найденый бывъ въ Унгварѣ и въ Есенѣ.

***Falco subbuteo* (L). Чеглокъ, шуликъ.**

Висиджуе на деревьяхъ, въ воронячихъ гнѣздахъ, перебивае радше на ровнинахъ и въ предгоряхъ, якъ на высокихъ горахъ. Дуже чутлива птиця, не выносить холодъ. Весною приходитъ разомъ зъ ластовками. Передъ початкомъ осѣннёго холода, отходить отъ насъ.

Были найденѣ: въ Унгварѣ, въ Невицькомѣ, въ Гомоку, въ Надькомятѣ, въ Хустѣ, въ Тячовѣ, Чопѣ, Суртѣ и т. д.

Falco cherrug (Gray). Балобанъ.

Сесь соколъ рѣдко встрѣчается въ области сѣверо-восточныхъ Карпатъ. Гнѣздячуся пару спознаю лишь въ горахъ Шимонка, де гнѣздиться на одной скалѣ, близько купели Ранкъ. Доказуючѣ экземпляры были найденѣ въ Тисашаламонѣ и въ Киральгазѣ.

Falco columbarius aesalon (Tunst). Дербикъ — Мерлингъ.

Есть зимнымъ гостемъ, появляеся въ октобрѣ и отходить въ мартѣ. Полное головно на воробцѣ. Встрѣчается такъ въ гористыхъ околицяхъ, якъ и на равнинѣ. Бывъ найденый на слѣдующихъ мѣстахъ: Унгваръ, Мункачъ, Сурты, Гелмецъ, Мокча, Хустъ и Рахово.

Falco vespertinus (L). Кобчикъ.

Перебывае на равнинѣ окружающей горы, приходитъ деколи до предгоря, высиджуе въ меньшихъ-большихъ стаяхъ въ рощахъ, на равнинѣ и въ воронячихъ гнѣздахъ.

Были найденѣ въ Собранцяхъ, въ Унгварѣ, въ Гомоку, въ Баторѣ, въ Комаровцяхъ, въ Чопѣ, въ Мункачѣ, въ Надькомятѣ и т. д.

Falco tinnunculus (L). Пустельга.

Часта птиця, котра встрѣчается такъ въ горахъ, якъ и на равнинѣ, всетаки радше перебывае на равнинѣ и въ широкихъ долинахъ предгоря. Гнѣздиться на деревьяхъ, въ воронячихъ гнѣздахъ, въ дуплахъ деревь, въ замковыхъ руинахъ и въ вежахъ, но также на скалистыхъ стѣнахъ, або въ залишенныхъ каменоломахъ. Я встрѣчавъ еѣ также на Говерлѣ.

Falco naumanni (Fleisch). Пустельга южна.

Я встрѣчавъ пару гнѣздячихся экземпляровъ подъ Гелмцомъ, Комаровцями и водной области Латорицѣ, Багонь (Báhoň). Въ лѣсистой рощѣ, въ дуплахъ столѣтнихъ дубовъ высиджовавъ въ товариствѣ кавокъ и крамворонокъ. Отси а такожъ зъ Надьберегу, бывъ принесеный доказующий экземпляръ. Мила и дуже хосенна мала пустельга.

Circaëtus gallicus (Gm.). Крачунъ.

Сеся птиця значительной величины, дуже хосенна губителька гадовъ, не часта у насъ. Она рѣдка впрочемъ повсюду. Десятками лѣтъ она гнѣздилася въ части лѣса, надъ Унгваромъ, называемомъ Крупчо. Въ послѣднихъ часахъ, якбы пропала. Гнѣздилася въ принадлежащей до водной области Латорицѣ, лѣсѣ Drahinya (Драгинѣ),

подъ Комаровцями. Застрѣленъ экземпляры были принесенъ зъ слѣдующихъ мѣстъ: Карчавы, Унгвару, Гайдошу, Перечина, Мункача, Есеню.

Buteo buteo buteo (L). Сарычъ, кобузь, мышеловъ, каня.

Извѣстна, хосенна мышеловка, котра у насъ повсюду встрѣчаеся.

Buteo buteo zimmermannae (Ehmcke). Мышеловъ малый.

Сеся сѣверовосточна птиця многимъ менша, якъ попередня, зъ ржавымъ отгѣнкомъ опѣрена. Приходить до насъ въ осени, въ рокахъ, богатыхъ мышами. Бывъ найденый въ Унгварѣ 4 разы, таксамо въ Надьсевлевшѣ и въ Раховѣ по одинъ разъ.

Buteo lagopus (Brünn). Зимнякъ.

Его отчиною есть сѣверовосточна часть Европы, отки приходитъ перезимовати до насъ и отъ октября до марта встрѣчаеся на нашихъ равнинахъ и въ ширшихъ долинахъ. Найчастѣйше встрѣчаеся тамъ, де дробнѣ грызуны дуже розмножилися. Въ околицяхъ, де мало мышей, повховъ и сусликовъ, встрѣчаеся лишь въ часѣ перелету.

Aquila pomarina (Brehm). Крикунъ.

Встрѣчаеся у насъ найчастѣйше межи орлами. Гнѣздиться въ сумежныхъ зъ болотами, богатыми на жабы, большихъ лѣсахъ, на горахъ, таксамо якъ и на равнинѣ. Головною его поживою суть жабы. Тутъ наведу лишь пару мѣстъ, де встрѣчаеся: Унгваръ, Петровцѣ, Хуньковцѣ, Люта, Концгаза, Глубокое, Невицкое, Бергсасъ, Бергшомъ, Мункачъ, Фридьешово, Среднее, Туряреметы, Солотвина и т. д.

Aquila clanga (Pall.). Крикунъ великий.

Только разъ бывъ найденый въ околлицѣ Макарьова (— 23. окт. 1931.).

Aquila chrysaëtus (L.). Беркутъ.

Найлѣпше узброена хижа птиця у насъ. Въ нашомъ краю не много гнѣздъ встрѣчаеся, не только потому, что сеся велика птиця потребуе значительну, 200—300 км² велику житьеву площу, но особливо потому, что въ послѣднихъ десяткахъ роковъ много ихъ выгубили. По моей оцѣнкѣ нѣсколькѣ зъ сихъ высиджуютъ въ Земплинѣ 1—2, въ Унгѣ и Берегу 2—3, а въ Мараморошѣ 5—6 парь. Гнѣздятся въ нашихъ горскихъ лѣсахъ и лишь рѣдко приходятъ на равнину лишь послѣ высидженя, особливо молодѣ. Въ часѣ высид-

женя лишь тамъ можеме ихъ видѣти на ровнинѣ, де высокѣ горы спадають безпосередно на ровнину (напр. горский хребетъ Выгорлатъ-Гутинский). Найденый бывъ на слѣдующихъ мѣстахъ: Свалява, Збой, Корлатгелмець, Осой, Акнасолотвина, Вел. Березное.

***Aquila pennata* (Gm.). Орель карликовый.**

Деколи встрѣчаеся въ меншихъ гуртахъ (2—3 пары) такъ на ровнинѣ, якъ и на горахъ, всетаки радше перебивае у насъ на предгоряхъ. Застрѣленѣ были на слѣдующихъ мѣстахъ: Стричава, Унгваръ, Надькапошъ, Горяны, Надьсевлевшъ.

***Accipiter gentilis* (L.). Ястрябъ. (*Accipiter gentilis gentilis* и *accipiter gentilis gallinarum* Brehm).**

Дуже много птицъ пересмотрѣвъ я зъ нашей околицѣ, но межи зимными и лѣтними — у насъ высиджующими птицами не найшовъ жадной розницѣ, хотя безсумнѣвно въ зимѣ также зъ сѣвера приходитъ одна часть тамошнихъ ястрябовъ. (*Accipiter gentilis* [L.]). Чимъ старша птица, тымъ синявѣйший оттѣнокъ мае спина и тымъ нѣжнѣйше и гуще суть поперечнѣ пасмуги на сторонѣ живота; самичка николи не мае такой нѣжный взорець, якъ самецъ. У молодыхъ при свѣжомъ, гнѣздомъ опѣреню сторона живота ярко ржавой барвы, котра позднѣйше выблѣдне, взорець складаеся зъ продолжныхъ пасмугъ, може быти вузша, або ширша, въ формѣ широкой грушки.

***Accipiter nisus* (L.).**

Встрѣчаеся всюды. Найрадше гнѣздиться на соснѣ.

***Circus pygargus* (L.). Лунь попелястый.**

Я найшовъ его гнѣздо въ Багоню, а таксамо въ лукахъ, кругомъ Шишловця, Тарновця и Павловцѣвъ.

Доказуючѣ екземплары: зъ Комаровець, Гелмеца, Енковцяхъ, Унгвару, Надьсевлевша, всѣ лѣтнѣ штуки (екземплары).

***Circus macrourus* (Gm.). Лунь бѣлоголовый.**

Хотя гнѣзда не знайшовъ, но въ часѣ высидженя довший часъ облѣдждовавъ ихъ попарно въ Комаровецькомъ Багонѣ (Баһону). Найденый бывъ: въ Сениѣ, Надькапошѣ, Ублѣ, Перечинѣ, Унгварѣ, Гелмець, Середньомъ, Мункачѣ, Выщѣ и на другихъ мѣстахъ.

***Circus cyaneus* (L.). Лунь синявый.**

Есть сѣверною птицею, котра до насъ приходитъ въ осени разомъ зъ зимнякомъ, а весною отходить приблизительно въ мартѣ. Въ подекотрыхъ рокахъ, особливо въ мягкой зимѣ, перезимуетъ у

насть. Если однако зима сурова, тогда сходить дальше на югъ. — Бывъ застрѣленный въ Унгварѣ, Сеннѣ, Карчавѣ, Надькапошѣ, Вел. Березномъ, Уличѣ, Новомъ Селѣ (Beregújfalu), Надьсевлевшѣ и на другихъ мѣстахъ. Въ околицяхъ, де много мышей, встрѣчаеся въ великой сколъкости.

Circus aeruginosus (L.). Пилуокъ.

Высиджуге въ тростникахъ и въ шуварѣ, на мочаристыхъ рѣчныхъ, особливо въ водной площѣ Ужа, Латорицѣ и Боржавы. Бывъ застрѣленный на слѣдующихъ мѣстахъ: Сенна, Серетва, Павловцѣ, Текня, Чичеръ, Гелмецъ, Вел. Лучки, Шаленки, Форношъ и т. д.

Haliaëtus albicilla (L.). Холзанъ.

Бродячѣ экземпляры приходятъ деколи до насъ. Перебывае постоянно только на Вигорлатскомъ, морскомъ оцѣ. Тутъ гнѣздилася одна пара на подножью горы Вежа. — Въ доминикальномъ лѣсѣ пользуетея охороною.

Застрѣленѣ были поодинокѣ экземпляры на слѣдующихъ мѣстахъ: Реметскѣ Гамры, Сенна, Надькапошъ (Nagykaros), Палинь, Комаровцѣ, Галочъ, Сернье.

Gyps fulvus (Nabl.). Супъ бѣлоголовый.

Сеся порода суповъ, мае наклонность до вандрованя, деколи заходить далеко до Середной Европы. У насъ больше разъ встрѣчався. Такожъ меншѣ гурты показовалися, напр. въ Гелмецкомъ Багонѣ (Báhonu) я найшовъ гуртъ, складаючийся зъ трѣхъ штукъ, въ долинѣ же Ужа чотыри штуки. Застрѣленѣ были экземпляры въ Унгварѣ и въ Павловцяхъ.

Наконецъ спомяну еще двоухъ хижихъ птицъ, зъ котрыхъ хотя не мае доказуючѣ экземпляры зъ нашихъ околицъ, но котрѣ я замѣтивъ зъ повною достовѣрностью. Однимъ зъ нихъ есть:

Buteo ferox (Gm.),

котрого я видѣвъ на пасѣцѣ Чадешъ (Csádés), межи Вел. Лазами и Гелмцомъ цѣлкомъ близько, сидячого на одномъ деревѣ и отлѣтѣвшого зъ непосредной близькости. Другимъ есть:

Haliaëtus leucoryphus (Pall.),

котрого я таксамо видѣвъ въ осени, 1938. р., на пасовиску, коло Унгвару.

Емерихъ Мадачъ :

Трагедія чоловѣка

(Уривокъ зъ драматичной поемы »Трагедія Чоловѣка«.)

I. СЦЕНА.

(Въ небесахъ. Господь обнятый сіяньемъ славы на тронѣ. Множество ангеловъ на колѣнахъ. Чотыри архангелы стоятъ около трона. Велика свѣтлость.)

Хоръ ангелскій.

У вышнихъ слава Богу нашему,
Най восхваляютъ Го земля и небо,
Однимъ Онъ словомъ сотворивъ се всё,
Его же взглядъ конецъ учинить всёму.
Онъ весь услада, сила весь, знаня,
На насъ киненна Нимъ тѣнь только наша часть.
Мы вѣрно умоляеме Его
За ласку безконечну, что здѣлавъ Онъ насъ
Участниками свѣтлости Его.
Ось, стала тѣломъ вѣчна идея уже
Уж' дѣло сотвореня кончено
И Господь ото всѣхъ живыхъ требуе
Достойной дани на престоль Его.

Господь.

Такъ! Кончена работа уж' велика,
Уж' точно обертаеся машина,

Створитель же отпочиваетъ въ мирѣ.
Двигатись буде миллионы лѣтъ
Якъ бы чтось треба справити у нѣй.
Такъ начинайте вы, духи — хранителѣ
Свѣтовъ путь безконечный моихъ зразу.
Най маю радость зъ васъ 'ще разъ предъ тымъ,
Якъ въ даль прогучите передо мною.

(Духи-хранителѣ звѣздъ котятъ единичнѣ, двойнѣ звѣзднѣ кулѣ,
кометы и звѣзднѣ мраки розной великости и фарбы передъ престоломъ Господа. Тиха музыка сферъ.)

Хоръ ангелскій.

Ось, тамъ тота огненна, горда куля
Приходить пышачись у властныхъ лучахъ,
Хотяй она нетямучись слуга лишь
У незначительной громадѣ звѣздъ.
Мереконить лишь ся звѣзда незначна,
Здаеся, что ледва свѣтяча лампа,
А всеж' она свѣтъ безконечный
Створѣнь миллионовъ безчисленныхъ.
Двѣ кулѣ борются межи собою,
Ци з'единитися, ци розлучитися,
И ся борьба есть та чудесна гама,
Котра ихъ держитъ на дорозѣ ихъ.
Якъ громъ тота тамъ внизъ гучить,
Изъ дали зъ страхомъ дивитися на неѣ,
У лонѣ же еѣ существъ миллионы
Знаходять щастя и радужный миръ.
Яка скромненька та звѣзда,
Она колись звѣзда любви буде.
Най хоронить еѣ рука любляча
Въ утѣху земноѣ породы.
Тамъ свѣты, что родитись мають,
Тутъ труны низходячихъ въ гробъ,
Наука грозна суетливымъ,
Утѣха унывающимъ.
Ось, близиться порядокъ казаки

Оттамъ страшный ликъ кометы,
И ось, учувиши голосъ Господа,
Упорядкуеся дорога уж' еѣ.
Подъ такъ, ты духу милый, молодой,
Изъ твоею змѣнливой кулёю,
Ты, кто жалобу на лучистый плащъ,
Зелену на одежду бѣлу измѣняешь,
Будь небомъ ты благословенъ великимъ!
Лишь безъ зневѣрья напередъ,
Внутри малыхъ межъ твоихъ будутъ
Великѣ идеѣ боротися,
И хотъ краса и гадость, слезы й смѣхъ
Якъ и весна зъ зимою будутъ
На тобѣ пановати перемѣнно.
И свѣтлость, и тѣнь будутъ все
Лишь дяка Господа, ци гнѣвъ Его.
(Духи-хранителѣ звѣздъ отдаляются.)

Архангелъ Гавріилъ.

Тобѣ, кто безконечный измѣривъ просторъ,
Створивши въ нёмъ матерію,
Котра по слову твоёму едину
Произвела и даль, и сколькость,
Осанна: Идея, тобѣ. (Кланяеся.)

Архангелъ Михаилъ.

Тобѣ, кто вѣчно измѣнчивое
Изъ неизмѣнливымъ з'единивъ,
Створивши безконечность й часъ,
Единицѣ и народы,
Осанна: Сила, ось, тобѣ! (Кланяеся.)

Архангелъ Рафаилъ.

Тобѣ, кто изливаешь блаженство,
Даруя тѣлу свѣдомость,
Здѣлавши твоеѣ премудрости
Участникомъ свѣтъ сей цѣлый,
Осанна: Доброта, тобѣ. (Кланяеся.)

Господь.

А ты, Луцифере, мовчишь,
Самонадѣянно стоишь,
Нѣтъ словъ у тебе для похвалы,
Ачей не любиться тобѣ, что я створивъ?

Луциферъ.

А что любилося бы въ нёмъ? Ачей того,
Что вещества якѣсь зъ свойствами розными,
Что ты переже, якъ проуказались бы,
Можливо и не знавъ, если'же знавъ,
Змѣнити нѣтъ у тебе силы
У пару куль сякъ-такъ напыхано
Теперь притягують, гонять,
Тручаютъ другъ друга и въ червакахъ якихсь
Въ сознательность згущаются,
Доколь всё не сповнилося, не выстыло
А пакъ останеся негодный шлакъ?
Се чоловѣкъ, якъ приглянесь колись,
Здѣлае въ своихъ тож' лабораторіяхъ.
Ты у огромной кухни твоей
Давъ мѣсто твоему чоловѣкови
И дозволяешь 'му, чтобы партачивъ,
Мѣсивъ и Богомъ представлявъ себе.
Але якъ розгайнуе и сказать ти страву,
Хотяй уж' поздно, всеж' сердитись будешь —
А другого чого ждешь отъ любителя?
На чтож' цѣлое се сотвореня?
Ты написавъ на славу твою вѣршь,
Вложивъ 'го въ машинерію дурну
И въ вѣки вѣчніѣ не надоѣсть тобѣ
Одну и туже пѣсню слухати.
Достойна ся забава, старче,
Завгура младенцамъ хибай, тебе?
Де въ грязь замащена искра мала
Малпуе пана своего,
Але карикатура лишь, не образъ.

Судьба, свобода гонять другъ друга,
Але нѣтъ смысла гармоничного.

Господь.

Почитаня належить мнѣ, не критика.

Луциферъ.

Я могу дати ти лишь то, что моя суть.

(Указуючи на ангеловъ.)

Хвалить тя достъ ся ледаяка товпа,
Пристойно даже, чтоб' хвалили тя,
Ты родивъ ихъ, якъ свѣтло тѣнь,
Але отъ вѣка существую я.

Господь.

О, безочливцю ты, не родила
Матерія тебе? Де бывъ переже ты,
Де сила твоя передъ тымъ?

Луциферъ.

Такимъ же правомъ могъ бы я
Подобное отъ тебе звѣдати.

Господь.

Отъ вѣка начертавъ я всё тото,
Отъ вѣка жило въ мнѣ, что сталося теперь.

Луциферъ.

И не чувствуешь порожнечу
Меж' идеями твоими, котра
И была перепною
Существованя всякого?
Створити мусѣвъ изза неѣ ты,
Имя сей перепоны Луциферъ,

Отвѣчный духъ отрицаня.
Ты побѣдивъ мене, бо моя то судьба,
Чтобы все утрачавъ въ борьбахъ моихъ
Але вставъ знову зъ силою новою.
Матерію ты родивъ, а я поступивъ впередъ,
При животѣ тамъ есть и смерть,
При блаженствѣ печаль,
При свѣтлости и тѣнь, надѣя и отчай.
Вѣдь видишь, тамъ де ты, и я повсюду тамъ.
Ци маю я тобѣ кланяться 'ще,
Коли такъ добре знаю тя?

Господь.

Геть, геть зъ тобою, духу бунтарю,
Могъ бы уничтожи ты, всеж' не здѣлаю то.
Изгнанный изъ духовъ союза
Борись въ сподовинѣ, чужий, ненавистный
И най ты мучить въ мрачной самотѣ
Боляче чувство безконечной думы'
Что дарьмо потрясаешь узы твоѣ тлѣннѣ,
Не побѣдишь николи твоего Господа.

Луциферъ.

Не такъ! Сякъ легко не откинешь мя
Якъ бесполезный зрядъ, якъ излишний терхъ.
Створили мы оба, требую моей части.

Господь (зъ насмѣшкою).

Най буде такъ, якъ ты желаешь.
Ось, взглянь на землю, тамъ меж' деревьями рая
Ци видишь въ серединѣ дерева тѣ два?
Я прокляну ихъ, пакъ най будутъ твоѣ.

Луциферъ.

Геть скупо дѣлишь, вѣдь могучъ ты панъ.
Але мнѣ доста и сѣго куска землѣ,

Чтобы отрицаня могло упертись тамъ
И оттамъ твой перевернути свѣтъ. (Отходить.)

Хоръ ангелский.

Проклятый, отыйди отъ Господня лица,
Осанна Господу,
Бо зарядивъ премудро вся.

Переклавъ: **Иванъ Мураній.**

Madách Imre:

Az ember tragédiája

Részlet (I. szín) Madách Imre: Az ember tragédiájából, Murányi János ruszin fordításában.

Николай Козма

(1884—1941)

Дня 7-го декабря минувшого року по обѣдѣ розлетѣлася по Подкарпатю тота трагична вѣстка, котра постигла цѣлу державу, — але ци найтрагичнѣйше постигла Подкарпатя и Подкарпатское Общество Наукъ. Послѣ довгой хвороты, коли вже здавалося, что хворый выльчится, нагло и дуже скоро въ будапештѣнской Яношовой санаторіи упокоився др. Николай Козма зъ Левелду, одинъ изъ наибольшихъ особъ розпавшой Угорщины.

Наглою Его смертью держава утратила своего бывшего министра внутрѣшнихъ дѣлъ, тайного совѣтника, а Акційное Общество Мадярского Радія своего предсѣдателя-директора, политична жизнь одного своего репрезентанта, и здаеся, въ хронологичномъ порядку — передъ всѣмъ тымъ — писателя »Розпаду«; Подкарпатя кромѣ того зъ своей стороны своего регентского комиссара, своего найширѣйшого добродѣтеля, а Подкарпатское Общество Наукъ того агильного чоловѣка, котрый бывъ творцемъ Общества.

Правильное концепіюваня было бы то, что межи многими заиниципованями его дѣломъ есть и заложена Общества. Бо не знати, ци ктось брався зъ такимъ одушевленьемъ и такою жадобою, откровенно и любовью до дѣла, якъ онъ, коли взявъ на себе функцію регентского комиссара. Изъ всѣми тыми тягарами, якѣ роблять еѣ такъ тяжкою... Можно предполагати, что относительно сего не бывъ иллюзионистомъ; если всетаки принявъ, то онъ самъ еще того самого дня подавъ причину. У своей бесѣдѣ, въ которой про свою будущу роботу подавъ широку программу, пригадавъ, что отъ молодыхъ своихъ лѣтъ привязовали его пралѣсы Унгварщины, полонина Руна, Синаторія, Стой, Говерла. И иншѣ великаны: и бѣдный народъ, маленький народецъ, котрый межи ними жие.

Сей народъ, вѣрный народъ, откровенно опечаливъ своего добродѣтеля, — чоловѣка, котрый чистымъ зоромъ опредѣливъ найважнѣйшу проблему мадярского существованя, національный вопросъ, и котрый всѣми силами боровся противъ »малой мадярской думки«. Противъ пониманя, котрое кругъ мадярского политичного, господарского и культурного житя хоче ограничити на границѣ мадярского языка. Поставився противъ сякой добровольной тріано-

Kozma Miklós

(1884—1941)

Múlt év december 7-én délután érkezett Kárpátaljára annak a súlyos csapásnak híre, mely az egész országot, — legtragikusabban azonban Kárpátalját s a Kárpátaljai Tudományos Társaságot érte. Hosszas betegeskedés után, amikor azonban már jogosnak látszott felépüléséhez a remény, váratlanul és megdöbbenő hirtelenséggel hűnyt el a budapesti János-szanatóriumban leveldi Kozma Miklós dr., az összeomlás-utáni Magyarország egyik kimagasló alakja.

Váratlanul történt elhúnytával az ország a volt belügyminisztert, a titkos tanácsost, a Magyar Telefonhírmondó és Rádió r. t. elnökgazdáját, a politikai élet egyik előkelő szereplőjét veszítette el — s még talán sorrendben mindezek előtt az „Összeomlás” íróját; Kárpátalja a maga részéről még ezenfelül kormányzói biztosát és egyik leg-őszintébb jóakaróját; a Kárpátaljai Tudományos Társaság pedig azt a lüktető agilitású férfiút, aki a Társaság megteremtője volt.

Sok egyéb kezdeményezés mellett a Társaságé is; ez lett volna a helyes fogalmazás. Mert nagyobb lelkesedéssel és tettvággyal, őszintébb jóakarattal és szeretettel aligha fogott még ember egy földadathoz, mint ő, mikor vállalta a kormányzói biztosi méltóságot. Mindazokkal a terhekkel együtt, melyek azt oly súlyossá teszik... Föltehető, hogy nem táplált ezek tekintetében illúziókat; ha mégis vállalta, annak ő maga adta meg az okát már a legelső napon. A beszédben, melyben leendő működésének széleskörű programját megadta, megemlékezett arról, hogy ifjúkorától kezdve ehhez a földhöz fűzték az ungi rengetegek, a Rónahavas, a Szinatória, a Sztoj, a Hoverla. S a többi óriások; s a szégyen, törpe nép, amely közöttük éldegél.

Ez a nép, a hűséges nép, őszinte szívből meggyászolta elhúnyt jóakaróját, — a férfiút, aki oly tiszta éleslátással szövegezte meg a magyar lét egyik legégetőbb problémáját, a nemzetiségi kérdést s aki minden erejével küzdött a „kismagyar gondolat” ellen. A felfogás ellen, amely a magyarság politikai, gazdasági és kulturális életének körét, hatásának határait össze akarja szorítani a magyar nyelvi határokra. Ellene szegült

низаціѣ мадярского духа; голосивъ, что привязовати мадярскѣ цѣли до сей языковой границѣ, а мѣсто розширення и совокупленя служити шовинистичной думцѣ роздѣленя и атомизаціѣ непотрѣбными подозрѣваніемъ и оскорбляющимъ недовѣріемъ, або общественною замкненостью, — се всѣ такѣ хибы, якѣ не можуть собѣ дозволити ани на веденя покликана большина, ани еѣ меншины. Сесю »великомадярску думку« подробно розобравъ въ бесѣдѣ, яку написавъ дня 9-го новембра 1941 р. по случаю свята Сейченія; сесю великомадярску думку державъ передъ своими очами цѣлый часъ яко регентский комиссаръ Подкарпатя.

Подъ часъ короткой его дѣятельности цѣлый рядъ работъ, започаткуючѣ нимъ, родилися изъ сей его думки. Каждая мала на цѣли: притягнути русиновъ ближе до мадяръ, котрѣ то русины все стояли найближе до мадяръ и наиболее приспособлялися до нихъ. Каждая мала на цѣли: повалити розлучаючѣ муры, котрѣ по большой части штучно были поставленѣ. Тому бывъ организованный Союзъ Подкарпатскихъ Бойцовъ им. Берченія, чтобы въ немъ мадяръ и русинъ такъ помѣстилися, якъ то у свѣтовой войнѣ однѣ коло другихъ и однѣ за другихъ жертвовали даже свое житя; сесе мали на цѣли и поучнѣ экскурзіѣ, чтобы масса учительства мала возможность спознати тоту державу и тоту мадярску культуру, про яку старша генерація черезъ двадцять лѣтъ, а молодша черезъ свое житя чули только ганебнѣ слова; до сего стремѣло и совокупленя въ общество высокошкольныхъ студентовъ въ Дебреценѣ; до сего и переорганизация часопису Карпати Гирадо, чтобы на роздѣль отъ подаваня звычайныхъ вѣстей приносивъ информаціѣ мадярской общественности про руськѣ дѣла, а зновъ напротивъ русиновъ чтобы бывъ представителемъ мадярства и мадярскихъ интересовъ безъ шовинизму; сесе мало на цѣли и Культурное Общество им. Куртяка, чтобы въ дусѣ Ивана Куртяка продовжати дальшу роботу, котра мала статися ядромъ той части русиновъ, котру не заслѣплювали заграничнѣ мрїйливѣ образы. Наконецъ сесе мало на цѣли и Подкарпатское Общество Наукъ, чтобы въ домашнѣмъ дусѣ вести руську культуру и такимъ способомъ зробити непотрѣбными гляданя идеаловъ поза границею. Подкарпатское Общество Наукъ не може красше отвдячитися своему основателю, что днесъ существуете, — якъ тымъ, что и надальше строго буде придержоватися до идейного намѣру его основателя.

Есть се цѣлый рядъ тыхъ инициативъ, якѣ были започаткованѣ въ рамкахъ одного короткого року. Розумѣся, что они пересягали мѣру одной только индивидуальности. Была потреба на помочниковъ, на сповработниковъ. Розумѣся, что сталися хибы въ выбраню подробищъ и средствъ; а направленя тыхъ хибъ уневозможило то, что зъ смертью тѣла переселився и духъ проектанта.

a magyar szellemi élet ilyen önkéntes trianonizálásának; hirdette, hogy a magyar célkitűzéseket ezekhez a nyelvi határokhoz kötni s a kiterjesztő és összefogó elgondolás helyett a megosztás és atomizálás gondolatát szolgálni a túlzó sovinizmussal, a fölösleges és nem indokolt gyanakvással, a bántó bizalmatlankodással, vagy a társadalmi elzárkózással, — ez mind olyan hiba, amelyet sem a nemzetnek vezetésre hivatott többsége, sem kisebbségei nem engedhetnek meg maguknak. Ezt a „nagy magyar gondolatot” fejtette ki részletesen az 1941 november 9-iki Széchenyi-ünnepségre írt beszédében; ezt a nagy magyar gondolatot tartotta szem előtt egész működésében, mint Kárpátalja kormányzói biztosa.

Ebben az elgondolásban indult meg a kezdeményezéseknek egész sora, ennek a működésnek rövid ideje alatt. Mindeniknek a célja volt: közelebb hozni a magyarsághoz azt a ruszin népet, amelyik mindig is legközelebb állott a magyarsághoz és leginkább hasonult hozzá. Mindeniknek a célja volt: ledönteni magyar és ruszin között az amúgy is többnyire csak mesterségesen emelt válaszfalakat. Ezért létesült a Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi-Szövetsége, hogy benne magyar és ruszin ismét úgy kerüljenek egymás mellé, mint ahogy egymás mellett és egymásért vetették kockára életüket a világháború idején; ezt célozták a tanulmányutak, amelyek kárpátaljai tanítók tömegeinek adták meg a módot, hogy megismerkedjenek azzal a magyar országgal és annak kultúrájával, amelyről az idősebbek a húsz év alatt, a fiatalabbak egész életükben csak becsmérőt hallottak; erre törekedett a ruszin egyetemi hallgatók egyesületbe tömörítése Debreczenben; erre a Kárpáti Híradó átalakítása olyan sajtószervvé, amely — a szokásos általános hírszolgálat mellett — az eddig megszokottól eltérő szempontból is tájékoztassa a magyar közvéleményt ruszin dolgokról és viszont a ruszinság felé is sovinizmus nélkül képviselje a magyar álláspontot, a magyar érdeket; főleg pedig ezt célozta a Kurtyák Iván szellemében továbbdolgozni óhajtó Köz-művelődési Egyesület, mely magja, tömörülési központja kíván lenni a ruszinság ama részének, amelyet nem kápráztattak el a határokon kívül fekvő álmodozások ködképei. Legvégül pedig ezt célozta a Tudományos Társaság létesítése, hogy itthoni szellemben vezetve a ruszin kultúrát, fölöslegessé tegye a határokon túl keresett ideálokat. S a Kárpátaljai Tudományos Társaság nem hódolhat szebben alapítója emlékének, nem hálálhatja meg jobban azt, hogy ma létezik, — mint, hogyha alapítójának ehhez az elgondolásához szigorúan ragaszkodik további működésében is.

Egész sora ez a kezdeményezéseknek, — összezsúfolva alig egy esztendő szűk keretébe. Természetes, hogy megvalósításuk egybevételével meghaladta egyetlen egyéniség korlátait. Segítőkre, munkatársakra volt szükség. Természetes az is, hogy a részletdolgok, az eszközök megválasztásában történtek hibák; kijavításukat pedig lehetetlenné tette az, hogy a test halálával elköltözött a tervező szellem is.

Въ семъ находится цѣла трагедія регентского комиссара Николая Козмы зъ Левелду, котрый взявся до работы зъ великимъ одушевленьемъ, зъ широю волею, незвычайною енергією и великою амбицією. У »жизни одной пяди« Мадача. И была се трагедія всѣхъ тыхъ, котрѣ такъ много чекали отъ сего великого одушевленя, щирою волѣ, енергіѣ и амбиціѣ. Богови хотѣлося такъ зовялити сесѣ надѣѣ, можно сказати еще въ зародку; чоловѣкови противъ Божого суду не лишаеся сказати ничъ иного, якъ словами Мадача:

Боротися и надѣєю надѣяться.

ВАСИЛЬ БАЛОГЪ-БЕРИЙ.

Leveldi Kozma Miklósnak, a nagy lelkesedéssel, őszinte jóakarattal, rendkívüli energiával, nagy becsvággal munkához látó kormányzói biztosnak egész tragikuma ebben rejlik. A madáchi „arasznyi lét”-ben. És vele együtt mindazoké, akik ettől a lelkesedéstől, jóakarattól, energiától és becsvágytól oly sokkal többet reméltek. Istennek tetszett elhervasztani ezeket a reményeket, jóformán bimbajukban; az embernek, Isten végzésével szemben, nem marad más, mint ismét Madách szava:

Küzdeni és bízva bízni.

BALOGH-BEÉRY LÁSZLÓ.

Павель Вильгелмъ Томчаній

Постъ регентского комиссара Подкарпатя послѣ барона Зигизмунда Перенія и витязя Николая Козмы зъ Левелду отъ 17-го януара 1942. року занимае м. кор. тайный совѣтникъ, п. министеръ справедливости Павель Вильгелмъ Томчаній. Про третёго регентского комиссара Подкарпатя на семъ мѣстѣ не желаеме подати житьепись, але начеркнеме только то, якими почуванями приняло населеня Подкарпатя назначеня третёго регентского комиссара и за прошлѣ три мѣсяцѣ отъ именованя якѣ отношеня возникли mezi регентскимъ комиссаремъ и mezi т. зв. публичною опинією Подкарпатя. Слова »публична опинія« тутъ означаютъ думаня той версты народа и общественности Подкарпатя, котрѣ непоколебимымъ порозумѣньемъ и дорогою сповпрацѣ мадярского народа зъ розными меншинами хотять забезпечити святое дѣло радостного воскресеня и убольшенной святостефанской державы безъ жадныхъ чужихъ и зовнѣшнихъ вplyвовъ. И на семъ мѣстѣ радосно можеме зазначити, что твереза публична опинія Подкарпатя, котра отповѣдно до значеня сихъ словъ фактично означае опинію большинства, въ дѣйственности только сесю одиноку дорогу видять за проходиму и за можливу приняти, коли иде величезный вопросъ заложения основъ будущности руського народа Подкарпатя, респективно вопросъ о его бытя або небытя.

Регентский комиссаръ Томчаній закликъ до занятя отвѣчательной позиціѣ регентского комиссара Подкарпатя доставъ середъ великой и результатомъ богатой житьевой працѣ, респективно середъ продовжительной каждоденной работы публичного жителя. Нигда не належавъ до группы тыхъ, котрѣ на тоту позицію дивилися якъ на *tamquam progressionem ad Parnassum*, бо-жъ Томчаній бывъ министромъ и есть тайнымъ совѣтникомъ, котрый своею публичною дѣятельностью заслуживъ тотѣ вызначеня, котрѣ належать такому чоловікови. Павель Вильгелмъ Томчаній сповняе только мадярский обовязокъ, коли бере на себе сповнення отечественныхъ и друготысячилѣтныхъ повинностей, якѣ желае отъ него Его Ясновельможіе Панъ Регентъ. Коли его Панъ Регентъ прикликуе на постъ регентского комиссара Подкарпатя, Павель Вильгелмъ Томчаній уже послѣ довгой и результатомъ богатой публичной жизни есть на отпочинку. Не вагаеся и не оттягуеся тогды, коли Панъ Регентъ желае отъ него новѣ жертвы и сповнення новыхъ обовязковъ. Бересея до сихъ повин-

Tomcsányi Vilmos Pál

Báró Perényi Zsigmond és vitéz leveldi Kozma Miklós örökét a kárpátaljai kormányzói biztos őrhelyén 1942 január 17. óta Tomcsányi Vilmos Pál m. kir. titkos tanácsos, ny. igazságügyminiszter tölti be. Kárpátalja harmadik kormányzói biztosáról nem kívánunk e helyen életrajzot adni, hanem vázlatosan csak arra mutatunk rá, milyen érzelmekkel fogadta a harmadik kormányzói biztos kinevezését Kárpátalja népe s milyen viszony alakult ki a kinevezés óta eltelt néhány hónap alatt az új kormányzói biztos és az u. n. kárpátaljai közvélemény között. A „közvélemény” szó itt Kárpátalja azon nép- és társadalmi rétegeinek a gondolkodását van hivatva megjelölni, amelyek az örvendetesen feltámadó és megnagyobbodott szentistváni ország további gyarapodásának és fölépítésének szent ügyét a magyar nép és a különböző nemzetiségek közötti zavartalan egyetértés és együttműködés útján óhajtják minden idegen külső befolyástól menten biztosítani. S örömmel jegyezhetjük meg ezen a helyen, hogy Kárpátalja józan közvéleménye, amely itt a szó értelmének megfelelőleg a túlnyomó többség véleményét jelenti, valóban csak ezt az egyetlen utat látja és tudja ma elfogadhatónak és járhatónak, amikor a kárpátaljai ruszin nép jövőjének megalapozásáról, illetőleg létének, vagy nemlétének óriási horderejű kérdéséről van szó.

Tomcsányi kormányzói biztos nagy és maradandó eredményekben gazdag életmunkája, illetve közéleti szereplésének mindig folytatódó napi munkássága célkitűzései és feladatai között kapta a meghívást a kárpátaljai kormányzói biztos felelősségteljes pozíciójába. Nem tartozott sohasem azoknak a csoportjába, akik ezt az állást tamquam progressionem ad Parnassum tekintették, hiszen Tomcsányi miniszterviselt ember és titkos tanácsos, aki közéleti szereplésével megszolgált azokat a kitüntetések, amelyek egy ilyen férfiúnak járnak. Tomcsányi Vilmos Pál csak magyar kötelességet akar teljesíteni, amikor vállalkozik arra a magyar haza és a második évezredi magyar célkitűzéseknek való elégtétel szempontjából, amit a Kormányzó úr ő főméltósága kíván tőle. Tomcsányi Vilmos Pál hosszú és eredményekben gazdag közéleti pályafutása után nyugalmat élvez, amikor őt a Kormányzó úr Kárpátalja kormányzói biztos tisztségébe meghívja. Nem habozik és nem húzódik akkor, amikor a Kormányzó úr tőle újabb áldozathozatalt és kötelességteljesítést kíván. Vállalkozik a feladatra és igyekszik a vállalt sze-

ностей и ролю сей повинности стараеся заповнити якъ найсвѣдомѣйше. Зъ его инавгураційной бесѣды найсимпатичнѣйшій и найлогичнѣйшій есть его высказъ: тою самою дорогою хочу ити, якою ишли моѣ попередники... Зъ тымъ регентскій комиссаръ Томчаній сказавъ все про своѣ подкарпатскѣ программы. Баронъ Переній цѣлымъ своимъ сердцемъ приросъ до сей территоріѣ, на котрой лежитъ его прадѣдовщина. Витязя Николая Козму тсже мѣстнѣ звязки (Туря Реметы и т. д.) привязовали тѣломъ и душою до Подкарпатя. А зновъ Регентского комиссара Томчанія до Подкарпатя привязують сусѣдска атмосфера (Вашарошноминь), якъ такожь родиннѣ и приятельскѣ звязки. Коли въ своей представляющей рѣчи зазначуе, что »Подкарпатя и его народъ есть ровностепенною частью мадарской націѣ«, зъ тымъ своимъ высказомъ тѣсно прихилився до руського народа Подкарпатя, признае его вѣрнѣ державнотворчѣ способности и давъ себе полюбити зъ тымъ народомъ, котрый зъ мадарскою націею однимъ бывъ въ спробахъ Угорщины, а зъ тымъ нигда не заперечивъ столѣтню спольну судьбу. Днесъ Павла Вильгелма Томчанія любить и держитъ въ сердцю каждый русинъ, бо въ своей простой, безпосередной и гуманной программѣ залишивъ каждому своему слухачови того почуваня, что людей только по людски, зъ порозумѣнемъ и сповпрацею можно управляти и вести до красшой будучности. Регентского комиссара Томчанія подчасъ его парумѣсячной подкарпатской дѣятельности спозналисьме уже зъ того, что не есть чоловікомъ формальностей и репрезентантомъ зовнѣшностей. Томчаній зъ цѣлою своею енергіею и примѣромъ начальника уряда знае только працьовати. Оминае непотрѣбнѣ церемоніѣ, а особливо оминае злишнѣ выдатки, якъ приходятъ зъ сякими церемоніями. Точный въ приходѣ до уряду и справедливый до принятя просьбъ тыхъ, котрѣ до него приходятъ хоть изъ якими жалобами або иншими дѣлами. Томчаній диктуе темпо цѣлому урядови не только физично, але и морально. Зъ цѣлымъ сердцемъ любить руський народъ и на то поучае и своихъ подчиненныхъ урядниковъ, чтобы въ семъ народѣ видѣли своихъ братьовъ и спольниковъ общей судьбы. Розумѣе по славянски, може приступити до того, котрый до него приходитъ хоть зъ якою просьбою, а се только значить, что регентскій комиссаръ Томчаній ясно видитъ, а ровночасно и перечувствуе теперъ указуючѣ руськѣ проблемы. Се есть причинокъ до руськой »публичной опиніѣ«, что до дѣятельности регентского комиссара Павла Вильгелма Томчанія. Доброжелательность, тактичность, порозумѣня и сповпраця характеризують его публичну дѣятельность. Теперъ зачне новый регентскій комиссаръ своѣ першѣ окружнѣ подорожи и мы пересвѣдченѣ о томъ, что его руський народъ всюды прийме зъ такою любовію и порозумѣнемъ, якою онъ приближаеся до него.

А. ИЛЬНИЦКИЙ.

repet legjobb lelkiismerete szerint betölteni. Bemutatkozó beszédének legszimpatikusabb és leglogikusabb kijelentése: ugyanazon az úton akarok haladni, amelyen elődeim haladtak.. Ezzel Tomcsányi kormányzói biztos meg is mondott mindent kárpátaljai programjáról. Báró Perényi egész szívével volt hozzánőve ehhez a területhez, amelyen atyai öröksége áll. Vitéz Kozma Miklóst szintén helyi kötelékek (Turjaremete stb.) fűzték lelkestől és testestől Kárpátaljához.

Tomcsányi kormányzói biztost viszont a szomszédos (Vásárosnamény) légkör és a rokoni, meg baráti kapcsolatok kötik Kárpátaljához. Amikor bemutatkozó beszédében megjegyzi, hogy „Kárpátalja és népe a magyar nemzetnek egyenrangú része”, ezen megállapításával szorosán odasímul a kárpátaljai ruszin néphez, ennek hűséges államalkotó képességét ismeri el és megszeretteti magát a néppel, amely Magyarország minden megpróbáltatásában egy volt a magyar nemzettel és ezzel évszázadok óta fennálló sorsközösségét sohasem tagadta meg. Tomcsányi Vilmos Pált ma szereti és a szívében hordozza minden ruszin, mert egyszerű, közvetlen és emberszeretetben csúcsozó programjában otthagytá minden hallgatójának azt az érzését, hogy embereket emberileg, megértéssel és együttműködéssel lehet csak kormányozni és jobb jövő felé vezetni. Tomcsányi kormányzói biztost néhány hónapi kárpátaljai működése folyamán is arról ismertük már meg, hogy nem embere a formalitásoknak, külső szertartásbeli megnyilvánulásoknak. Tomcsányi csak dolgozni tud a hivatalfő minden energiájával és példaadásával. Kerüli a fölösleges ceremóniákat s különösen kerüli a fölösleges kiadásokat, amelyeket ezek a szertartáskodások hoznak magukkal. Pontos a hivatalában való megjelenésben és méltányos azoknak a fogadása kérdésében, akik hozzá bárminemű panasszal, vagy egyéb ügygel jönnek. Tomcsányi kormányzói biztos tempót diktál az egész hivatalának, nemcsak fizikailag, hanem erkölcsileg is. Szereti egész szívével a ruszin népet és arra oktatja alája rendelt hivatalnokait is, hogy ebben a népben testvérüket és sorsközös osztályosukat lássák. Birja a szláv nyelvet, közelébe férközik annak, aki hozzája bárminemű panasszal jön és ez jelenti azt, hogy Tomcsányi kormányzói biztos világsan látja és egyben át is érzi a most jelentkező ruszin problémákat. Ez a ruszin „közvélemény” hozzászólása most Tomcsányi Vilmos Pal kormányzói biztos szerepléséhez. Jóakarát, tapintat, megértés és együttműködés az, ami ezt a közéleti szereplést jellemzi. Most kezdi meg az új kormányzói biztos első körutait s mi meg vagyunk győződve róla, hogy mindenütt oly szeretettel és megértéssel fogja őt a ruszin nép fogadni, mint amilyennel közeledik ő hozzá.

ILNICZKY SÁNDOR.

Александръ Стойка

Епископъ, Марією Терезією заснованою гр. кат. мукачевскою епархією Александръ Стойка, сего року, дня 12-го юлія, на день Петра и Павла, послѣ юліанскаго календаря, отсвятковавъ свое десятилѣтнее епископское высвяченя. Свой юбилей желавъ онъ отсвятковати безъ всякихъ церемоній и величанъ. Не могъ принять ани благопожеланя своихъ вѣрниковъ. Отъ вычерпуючої работы организмъ 52 рочною епископа правѣ передъ юбилеемъ выповѣдавъ службу. Выповѣдався и принявъ елеопомазаніе. Однакъ и мимо такъ важной хвороты при асистенціи двоухъ священниковъ и лѣкарёвъ въ епископской каплицѣ зъ нагоды юбилея отправивъ святу службу Богу и подяковавъ Богу за свою десятирочну роботу. Въ сей день мы, его вѣрники, попробовали хоть въ общихъ чертахъ воскресити передъ нашимъ духовнымъ зоромъ сю минувшость. Десять лѣтъ на епископскомъ престолѣ есть довгимъ часомъ. Довгимъ часомъ особливо въ такихъ перемѣнныхъ историчныхъ часахъ, на який паде архипастырская дѣятельность епископа Александра. Господарская криза отъ 1932-го року подвойно засягнула руський народъ, котрый и безъ того живъ у вѣчныхъ злидняхъ. Бо справдѣ, дуже часто на столѣ русиновъ хибѣвъ и тенгеричаный — а на Верховинѣ даже и овсяный — хлѣбъ. Лютѣ политичнѣ и религийнѣ боѣ припадають на першѣ роки епископованя епископа Александра. Политичное единство русиновъ порушали языковѣ вопросы и православіе. Межи такими тяжкими обстоятельствами занявъ епископский престолъ епископъ Александръ.

Уже перша его епископска дѣятельность указала на его любовь до своего народа.

Яко уроженецъ звичайной соломяной хаты угочанской жупы добре спознававъ горе и жизненнѣ недостатки своего народа и певно часто бывавъ свѣдкомъ порожнёго стола своихъ вѣрниковъ. Тому послѣ своего епископского высвяченя мѣсто урядового банкету до епископской загороды давъ прикликати за гостей чотыристо бѣдныхъ изъ Унгвара и унгварской околицѣ. И тутъ въ ихъ товариствѣ отбывся перший его епископский обѣдъ. И послѣ сего не оставивъ онъ нуждающихся, котрѣ справдѣ неразъ стояли передъ голодомъ.

Sztojka Sándor

A Mária Terézia alapította munkácsi gör. kat. egyházmegye püspöke, Sztojka Sándor ez év július 12.-én, a Julián-naptár szerinti Péter és Pál apostol ünnepén ülte püspökké szentelésének tízéves jubileumát. Az évfordulón a megyéspüspök mellözni kívánt minden ünneplést, fényt és pompát. S tényleg, még híveinek szerencsekívánatait sem fogadhatta. Az erőmegfeszített munkában felőrölt mindössze 52 éves püspök szervezete épen a jubileum előtt csaknem összeroskadt. Meggyónt, felvette az utolsó kenetet. De még így is két papja és orvosai asszisztenciája mellett házi kápolnája oltárán püspökké szentelésének évfordulóján bemutatva a legszentebb áldozatot és halát adott a tíz év munkásságáért. E napon mi, hívei is, próbáltuk legalább általános vonásokban feleleveníteni a tízéves multat. Nagy idő az a püspöki székben. Nagy, különösen oly válságos, történelmi időkben, amilyenre esik Sándor püspök főpásztori működése. Az 1932-ben elkezdődött gazdasági válság kétszeresen sújtotta a mostoha természeti körülmények között élő ruszin népet. Bizony, még a mindennapi málékenyér — sőt a magas Verchovinán a zabkenyér — is igen gyakran hiányzott asztaláról. Sándor püspök első éveire esik az ádáz politikai, vallási harcok kora. A nyelvi kérdés, a pravoszlávia megbontotta a ruszinság politikai és vallási egységét. Ily körülmények között foglalta el püspöki trónját Sándor püspök.

Az ugocsamegyei egyszerű szalmafedeles házikó szülötte, jól ismerte népének nyomorát, sivár életét, bizonyosan gyakran volt tanúja későbbi hívei üres asztalának. Már első püspöki ténykedése is népe iránt érzett szeretetének jegyében történt. Fölszentelése után a szokásos hivatalos bankett helyett Ungvár és vidékének négyszáz szegényét, koldusát látta vendégül a püspöki palota kertjében, ahol társaságukban fogyasztotta el az első püspöki ebédet. S utána sem hagyta el többé szegényeit, akik bizony gyakran álltak az éhínség szélén. S ekkor a püspök gondoskodott arról, hogy népe ne maradjon kenyér nélkül a Fel-támadás ünnepén s az ő asztalán is ott legyen a húsvéti pászka. Mert

И такъ неразъ постарався онъ, чтобы его народъ на Великдень не оставъ безъ хлѣба — чтобы и на его столѣ тамъ была великодняя пасха. Бо Великдень для русиновъ — якъ майже и для каждого — есть наибольшимъ святомъ. Тогда наибольша радость року для него: посвяченый колачъ, пасха — символъ Великодня. Она никому не смѣе хибѣти на столѣ. Сей колачъ, котрый перший день Великодня посвячаеся въ церкви або коло церкви, подобно до старозавѣтной пасхи, замѣщае хлѣбъ черезъ три дни Великодня.

Тому такъ межи многостронною соціальною роботою епископа Александра найвыразнѣйше выдвигается его «пасхальна акція», котру вѣвъ черезъ больше роковъ. На закликъ епископа зачалося збираня на пасху для русиновъ. Въ сей акціи взяло участь великое число учительства, духовенства, студенства и заможнѣйшого селянства. Але много дали и вѣрники гр. кат. епархіѣ въ Гайдудорогу. Тутъ пару статистичныхъ даней: на пасху бѣднымъ въ 1932-омъ роцѣ было зобрано 60.000 Кч., въ 1933-омъ роцѣ 90.000 Кч., а въ 1934-омъ 135.000 Кч. Се была только готовка въ грошахъ. Много давали «пасху» у формѣ провіантовъ и шатя. Про сесю славну «пасхальну акцію» довго буде памятати народъ Верховины, а своего архиластыря на вѣки подержитъ въ глубинѣ своего сердца. Такъ само много можуть щедродавця-епископа благословляти питомцѣ епархіальныхъ институцій, високошкольнѣ студенты, котрѣ, недоставши зъ дому майже ничъ, ему можуть дяковати за свое воспитаня. Особисто нащивляе своихъ вѣрниковъ и тыхъ, якѣ тѣлесно и душевно терпятъ. За першѣ пять роки своего епископованя нащививъ майже всѣ села своей великой епархіѣ (приблизно восемстопастьдесять). Его дверѣ все и всюды были открытѣ якъ для селянства, молодежи, такъ и для интеллигенціѣ. Цѣлкомъ смѣло заслуживъ назву «соціальный епископъ».

Якъ я вже згадавъ, на першѣ роки его епископованя припадае доба завзятыхъ политичныхъ и языковыхъ борьбъ. Двѣ противоположнѣ таборы все зробили, чтобы приобрѣсти епископа для себе. Се бы была правдива побѣда. Однакъ епископъ Александеръ не привязавъ себе до жадной политичной партіѣ. Покликуючися на народнѣ права и на народный языкъ зачавъ выдавати цѣлкомъ въ народномъ дусѣ редаговану новинку «Недѣлю», котра стала до боротьбы противъ двохъ крайныхъ таборовъ. Отъ першихъ початковъ взявъ подъ защиту Подкарпатское Общество Наукъ, котрое было заложено въ 1941-омъ роцѣ и котрое бореся за мѣстный народный языкъ. Въ першой мѣрѣ за сесе честуе Подкарпатское Общество Наукъ Александра Стойка межи своими почестными членами.

Зъ политичными борьбами ровночасно ишла боротьба противъ православія, котрое на Подкарпатю есть въ службахъ чужой политичной идеологіѣ вже отъ мараморошского схизматицького процессу. Права церкви противъ схизматиковъ Александеръ Стойка

a húsvét a ruszin — mint talán mindenki — legnagyobb ünnepe. Ekkor az esztendő legnagyobb öröme számára: a megáldott fehér kalács, a húsvét szimbóluma, a pászka. Ennek egy asztról sem szabad hiányoznia. Ez az a kalács, amelyet az első nap a templomban, vagy a körül megáld a pap s az ószövetségi húsvéti lepényhez hasonlóan helyettesíti a kenyeret a húsvéti ünnepek három napja alatt.

Sándor püspök sokoldalú szociális munkásságának egyik legmeghatóbb példája az általa több éven át rendezett „pászka-akció”. A püspök szózatára megkezdődött a gyűjtés a szegény ruszinok pászkájára. Ezen akcióból kivette részét a nagyszámú tanítóság, papság, diákság, a módosabb ruszin gazdák. De bőségesen gyűjtöttek a hajdúdorogi gör. kat. egyházmegye hívei is. Csak egynéhány statisztikai adat: 1932-ben 60.000, 1933-ban 90.000, 1934-ben 135.000 cseh korona gyűlt össze a szegények pászkájára. Ez csak készpénzben, de nagyon sokan adtak természetben „pászkát”, más élelmet, ruhát. E legendás hírű „pászka-akcióra” sokáig fog emlékezni a bérces Verhovina népe, főpásztorát pedig a „Ruszin-pászka püspöke”-ként emlegetve örökre hálás szívébe zárta. Ugyanígy áldják az egyházmegyei intézetek növendékei, az otthonról alig támogatott főiskolások püspökük adakozó jobbát, amelynek köszönik neveltetésüket. Maga személyesen keresi fel híveit, a testi és lelki szükségben szenvedőket. Püspöksége első öt éve alatt meglátogatta széles kiterjedésű egyházmegyéjének csaknem összes falvait (kb. nyolcszázötvenet). Ajtaja minden hívének: köznépnek, ifjúságnak, intelligenciának egyaránt nyitva állott mindenkor és mindenhol. Teljességgel rászolgált a „szociális püspök” jelzőre.

Mint már említettem, püspöksége első éveire esik az elkeseredett politikai illetve nemzeti harcok kora. A két ellentétes politikai irányzat mindent elkövetett, hogy a püspököt megnyerje magának. Ez lett volna az igazi győzelem. Sándor püspök azonban nem kötötte le magát semmiféle politikai irányzat mellett. A népi jogokra, a népi nyelvre hivatkozva megindította teljesen népies szellemű lapját a „Negyilyát” (Vasárnap), amelyben felvette a harcot a két szélsőséges táborral. Az 1941-ben megalakult és a helyi népnyelv jogaiért küzdő Kárpátaljai Tudományos Társaságot megindulásától kezdve oltalmába vette. Elsősorban ezért tiszteli a Kárpátaljai Tudományos Társaság dísztagjai között Sztojka Sándort.

A politikai harcok nyomában, sőt azokkal párhuzamosan megindult Kárpátalján egy idegen politikai ideológia számára utat törő és a máramarosi schisma-per óta kísértő pravoszlávia. Sztojka Sándor apos-

боронивъ апостольскою зазвѣтостю, силою апологетика, миссіонерскимъ поведѣньемъ и особистою присутностію.

Много выступавъ и противъ чинниковъ чешскаго правительства, если треба было обороняти права церкви, русиновъ або и народну традицію. Коли въ 1936-омъ роцѣ переданя палаты Регентскаго Комиссаріату отбылося безъ церковнаго высвяченя, епископъ Александеръ не только не взявъ участь въ приниманю чешскаго министра внутрѣшнихъ дѣлъ, але не бывъ присутнымъ ани на вечери устроенной на его честь. Такожъ не взявъ участи ани на урядовомъ высвяченю Палаты. Архипастыръ свое отсутствіе и свое поступованя супротивъ правительственныхъ чинниковъ передъ демонстрирующею публикою коло резиденціѣ слѣдующими словами спечатавъ:

»Черезъ сѣмнадцять лѣтъ ведучѣ круги правительствениѣ, такъ здаеся, не научилися, что нашѣ обрядовѣ традиціѣ треба держати въ почести и ихъ респектовати. Протестуеме противъ того, чтобы при передаваню такой публичной будовы, котра есть наша, народна, порушались нашѣ найсвятѣйшѣ почуваня. Дуже добре знаеме — сказавъ епископъ — что сему церковному акту перешкодила одна группа людей, сесѣ люде пойдуть отси и мы высвятиме нашу краеву палату тогды, коли послѣ соймовыхъ выборовъ переберуть правленіе розумѣючѣ нашѣ почуваня факторык».

Сякѣ смѣлѣ выступы епископа Александра за права церкви и русиновъ не были одиночными явленіями. Симъ своимъ выступомъ заакцентовавъ фактъ, что на Подкарпатю безъ гр. кат. мукачевскаго епископа не есть консолидаціѣ. За партійными ведучими т. зв. вождями може стояти пару сто особъ числяча и колебаючяся товпа, або може и меньше, тогды коли за епископомъ стоить цѣлый руський народъ. Знатокъ подкарпатской исторіѣ добре знае, что исторія гр. кат. мукачевской епархіѣ есть ровночасно и исторією русиновъ. Русины, прилѣпляючѣся до своей вѣры и народныхъ традицій, у своемъ епископѣ видять свое политичное втѣленя.

Сей короткий идейный нарисъ малый до того, чтобы я подавъ звѣдомленя про десятилѣтний перебѣгъ працѣ епископа, зробленой въ стало нервозныхъ обставинахъ. Благодареніе епископу Александрови, что епархіяльный корабель щастливо перевѣвъ черезъ волнуочѣ филѣ розбурханого моря! Историкъ, ознакомленный изъ церковными дѣлами и ихъ тяжкостями, могъ бы поставити вопросъ, кто могъ бы бывъ або кто бы могъ, якъ не Александеръ Стойка отповѣднѣйше и свѣдомѣйше заповнити престоль гр. кат. мукачевской епархіѣ?! А многѣ зле зрозумѣли и не порозумѣли его. Але то, что межи многими розпутями выбравъ найправильнѣйшу дорогу, установитъ исторія. Ad multos annos.

Иванъ Гарайда.

tolí lánggal, a hitvitázó erejével, missziók tartásával, személyes jelenlétével védte az egyház jogait a szakadárokkal szemben.

De fellépett a cseh kormánytényezőkkel szemben is, ha az egyház, vagy a ruszinság jogait, népi tradícióját kellett megvédeni. Mikor 1936-ban az ungvári kormányzósági palota fölavatási ünnepe az egyházi felszentelés nélkül ment végbe, Sándor püspök nem vett részt a cseh belügyminiszter fogadtatásánál, sem a tiszteletére rendezett teán, de a székház hivatalos felavatásán sem. A püspök távolmaradását ünneplő s a székesegyház körül gyülekező mintegy ötszáz főnyi tömeg előtt a következő szavakkal bélyegezte meg a főpásztor a kormányzati tényezők ezen eljárását:

„Tizenhét év alatt a kormányzati vezetőkörök úgy látszik még nem tanulták meg, hogy a vallási tradíciókat tiszteletben tartani s azokat respektálni is kell. Tiltakozunk az ellen, hogy egy oly középületben, mely a miénk, a népé, a köznek való átadásánál megsértik a mi legszentebb érzelmeinket. Tudjuk nagyon jól, — mondotta a püspök — hogy egy klikk gáncsolta el ezt az egyházi aktust, ezek az urak el fognak innen távozni és mi föl fogjuk szentelni az országos székházunkat majd akkor, ha a szojm választás alkalmával a mi érzelmeinket megértő faktorok veszik át a kormányzást’.

Az egyház és a ruszinság jogaiért való ilyen bátor kiállása Sándor püspöknek nem volt elszigetelt jelenség. Ezen fellépéseivel kifejezésre juttatta azt a tényt, hogy Kárpátalján a munkácsi gör. kat. püspök nélkül nincs konszolidáció. Pártpolitikusok u. n. népvezérek mögött állhat néhány száz főnyi ingadozó tömeg, vagy talán annyi sem, míg a püspök mögött egyetemesen felsorakozik az egész ruszin nép. Kárpátalja történetének ismerője jól tudja, hogy a munkácsi gör. kat. egyházmegye története egyúttal politikai története is a ruszinságnak. A valláshoz és népi tradícióihoz ragaszkodó ruszinság püspökében látja politikai életének megtestesítését is.

E kis elmefuttatás kevés ahhoz, hogy ezen idegörlő, állandó izgalomban eltöltött tízéves püspöki munkásságról beszámoljak. Hála Sándor püspöknek, hogy az egyházmegye hajóját a legváltóságosabb idők háborgó tengerén átvezette. A beavatott, az egyházmegye ügyeit, nehézségeit ismerő történész feltehetné a kérdést, ki tölthette volna be, vagy ki tölthetné be ma Szojka Sándornál felelősségteljesebben és méltóbban a munkácsi gör. kat. egyházmegye püspöki székét?! Pedig sokan félreértették, meg nem értették. Hogy azonban az útvesztők tömkelegében a leghelyesebb utat választotta, azt majd megállapítja a történelem — Ad multos annos!

H a r a j d a J á n o s.

Bacsinszky Tivadar: OROSZ-RUSZIN KAPCSOLATOK A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN. Выдавя Подкарпатского Общества Наукъ. Литературно-Наукова Библиотека ч. 7. Унгваръ, 1942, 8°, ст. II+107.

Спеціална скептична несмѣлость характеризовала руськое общественное жия передь першою свѣтовою войною. Многѣ поясньовали се »столѣтнимъ рабствомъ«, хотъ отъ часовъ Годинки знаеме, что сесе »рабство« было легшимъ отъ крѣпацького рабства мадарь або иншихъ національностей. Напротивъ сего въ тамтыхъ не можно найти сесю спеціалну характерность, — даже и въ русиновъ рѣдше, если суть мѣшаной крови. Иншѣ зновь глядають пояснения въ искренной и глубокой религіиности и стоять вѣроятно ближе къ правдѣ, коли правдиву причину стараються найти въ християнской пониженности.

Послѣ свѣтовой войны много зробилося въ томъ напрямѣ, чтобы сесе змѣнилося, але якъ коли бы дѣло злєвили неправильно. Ведучѣ, воспытанники и вождѣ якъ коли бы не старалися воспытати русиновъ на самосвѣдомость, а може тому, бо се бы было означало воспытаня, дисциплинованность и критизованя. А се безъ сумнѣву довга и неприемна работа; а головоно така, якою массу »приобрѣсти« не можно. Мѣсто того въ русиновъ старалися заскѣпити зарозумѣлость, что безъ сумнѣву легшое дѣло. Божъ людска душа може перенести дуже много подлизунства, а еще и тогды, если они не мають основъ. Се была легша работа: только требало кадити ладаномъ, глядати яенѣ и блискучѣ свойства. А коли не были, такъ требало створити, а принайменше не доста блискучѣ требало

Bacsinszky Tivadar: OROSZ-RUSZIN KAPCSOLATOK A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN. Ungvár, 1942. Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadása: Irodalmi és Tudományos Könyvtár 7. szám. 8°, II. és 107 lap.

A ruszin közéletet az első világháború előtt sajtóságos szkeptikus bátoratlanság jellemezte. Sokan ezt az „évszázados elnyomatással“ magyarázták, — noha Hodinka óta tudjuk, hogy ez az „elnyomatás“ inkább könnyebb, semmint nehezebb volt a magyar, vagy más nemzetiségű jobbágy elnyomatásánál. Azoknál ennek ellenére sem található föl ez a sajtóságos jellemvonás, — de sőt a ruszinoknál is ritkábban, ha kevert vérűek. Mások a nép mélységes és főként őszinte igaz vallásosságában keresik a magyarázatot, — alighanem közelebb járván az igazsághoz, mikor a keresztényi alázatban vélik megtalálni az igazi okot. A világháború után sok történt abban az irányban, hogy ez megváltozzék, de mintha nem helyesen fogták volna meg a dolgot. Mintha nem önbizalomra igyekeztek volna nevelni a ruszint a nevelők, a vezetők és a vezérek; talán azért, mert ez nevelést, tehát fegyelmezést, kritizálást jelentett volna. Ez pedig kétségkívül hosszadalmas és kellemetlen munka; főleg pedig olyan, amellyel a tömegeket „megnyerni“ nem lehet. E helyett önhiűséget igyekeztek a ruszinba oltani, — ami kétségkívül sokkal könnyebb. Hisz az emberi lélek oly hihetetlen mértékű hízélgést képes elviselni, még akkor is, ha az nem bír alappal. Ez könnyebb munka volt; mindössze tömjénezni kellett hozzá, fényes és ragyogó tulajdonságokat keresni. Ha pedig nem voltak, úgy — költeni, vagy legalább is a

подати въ красшомъ освѣтленю. Такъ то сталося, что до руськой литературы, науки, прессы, критики досталося неумовѣрно много перекручованъ. Особливо критика являеся тою, котра працюе выключно зъ суперлативами: славить, если предметъ тотожный зъ политичными поглядами критика; — понижае, если такъ не есть. Само собою розумѣеся, что така **per eminentem** политична течія, яка въ другой половинѣ XIX. в. являеся въ рядахъ русиновъ у формѣ російского приятельства, постепеннѣйше руководилася такою козметичностью. Вѣдь нынѣшнѣ представители сего напряду на тыхъ первыхъ борцѣвъ дивлятеся яко на своихъ политичныхъ праждѣдовъ. Се доти, доки русинство свою проблему екзистенциѣ глядало въ рамкахъ славянской державы, можно и не была бѣда. Але отколи вернулося межи мадарь, — сяка тенденція, лѣпше сказати результатъ: плаканя хибного руського общественногo мнѣнія, або хибной ориентаціѣ про одиницѣ або факты, котрѣ не отповѣдаютъ дѣйстности, може быти серіозною перешкодою того порозумѣня, на котрое обѣ стороны, а головно чисельно меншѣ русины, мають у физичномъ розумѣню житъеву потребу. Тому великое значеніе мае каждая така робота, котра стараеся направити за двадцять лѣтъ свѣдомо ширенное выкручованя, историчное або иншое, а противъ нихъ стараеся поставити дѣйстный фактъ або поправити. Тому и праця Теодора Бачинского есть цѣнна, бо тота часть працѣ, котра появилася печатю, занимаеся особливо тыми фактами, котрѣ стоять въ тѣснѣйшой связи зъ особою Духновича. Безъ сумнѣву бивъ великимъ поетомъ, — розумѣеся въ руськихъ розмѣрахъ, — але безъ сумнѣву не бивъ онъ такимъ самымъ великимъ политикомъ. Се теперь доказуе уже сторочна исторія. Се не была бы бѣда: божъ и Виктора Ига робить великимъ у свѣтвой литературѣ не »Наполеонъ, маленький«, але его »Вѣдняки«; Петефія цѣнять не послѣ »Повѣсть . . .«, але »При конци септембра«. И поетична величп-

nem elég fényeseket kissé jobb világításba állítani. így történt, hogy a ruszin irodalomba, tudományba, sajtóba, kritikába el sem képzelhető megnyiségű ferdítés került. Különösen a kritika az, amely kizárólag csak superlatívuszokkal hajlandó dolgozni: dicsőítőekkel, ha a kritika tárgya azonos politikai jellemű, mint a kritikus; — lerántókkal, ha nem. Magától értetődik, hogy az olyan per eminentem politikai folyamat, mint a ruszinság között a mult század derekán jelentkezett nagyorosz-barát irányzat fejlődése, fokozottabb mértékben került ilyen kozmetikus kezelés alá. Hiszen ennek az irányzatnak mai képviselői mint egyenes politikai őseikre tekintenek föl az akkori előharcosokra. Ez addig, míg a ruszinság egy szláv állam keretében kereshette létproblémájának megoldását, talán nem is volt baj. Mióta azonban a magyarsághoz tért vissza, — az ilyen célzatosság, helyesebben következménye: a ruszin közvélemény hiányos, vagy téves tájékozottsága, egyénekről és tényekről táplált s a valóságnak meg nem felelő felfogása komoly akadálya lehet annak a megértésnek, melyre mindkét elemnek, főleg azonban a számszerűleg csekélyebb ruszinságnak fizikai értelemben életbevágó szüksége van. — Ezért nagyjelentőségű és érdemes munka minden, ami a húsz év alatt célzatosan terjesztett ferdítéseket, legyenek akár történelmieket, akár mások, helyesbíteni, velük szemben a való tényállást megállapítani igyekszik. Ezért érdemes munka a Bacsinszky Tivadar dolgozata is, melynek most sajtó alá jutott része különösen azokat a tényeket teszi beható vizsgálat tárgyává, amelyek Duchnovics szemlélyével állanak szorosabb kapcsolatban. Duchnovics kétségkívül nagy költő volt, — kétségkívül ruszin arányokban, — kétségkívül azonban nem volt ugyanoly nagy politikusnak. Ezt ma már száz év története bizonyítja. Ez nem volna baj; elvégre Hugo Viktort sem »Napoleon, a kicsi« teszi a világ-irodalom egyik nagyságává, hanem »A nyomorultak«; Petőfi nagyságát sem az »Akasszátok föl . . .« méri meg, hanem a »Szeptember végén«. Duch-

на Духновича не понизилася, если послѣ сто лѣтъ установиме, что бывъ слабымъ политикомъ, ани тымъ, что если ктось сесе напише. Не буде пониженнымъ ани тогда, если одинъ политичный напрямъ на свой прапоръ вытичить его образъ нетолько якъ поэта, але якъ и политика. Праця есть результатомъ широкой студіѣ, а особлива еѣ заслуга, что даннѣ бере не отъ табора противного Духновичови и табора противного руссофиламъ. Изъ всякого огляду об'ективна и предметова; что больше, если выявляеся симпатія автора, то вступный роздѣль, наклоненый симпатією русиновъ до росіійства. Розумѣея кромѣ тогдашнихъ членовъ руссофильства широкѣ и подробнѣ даннѣ достанеме про тогдашній политичный напрямъ, котрый знаеме подъ назвами панславизма и панмоскализма. Въ мѣрѣ потреби видиме и росіійско-украинскѣ противенства, украинскѣ литературнѣ и политичнѣ змаганя, якъ такожь впливъ ихъ на сю сторону Карпатъ. Томикъ выкликавъ здивованя, а что больше, и неоправданое збуреня; якъ изъ стороны мадарь, такъ и русиновъ зробивъ велику услугу тымъ, что — зъ той и тамтой стороны — давъ возможность правильно зрозумѣти факты. А особливо, якъ то установивъ, якъ бывъ изолованый, якъ не найшовъ отголосъ въ рядахъ русиновъ Духновичъ якъ политикъ и его политична группа. Може се есть историчнымъ фактомъ, изъ котрого якъ изъ стороны мадарь, такъ и русиновъ треба бы звести потрѣбнѣ консеквенціѣ.

Василь Балогъ-Берій.

Евгеній Недзѣльскій: УГРО-РУСКИЙ ТЕАТРЪ (Унгварь. 1941.) Книгопечатня „Уніо“ Георгія Миравчика. За изданіе отвѣчаеъ: Иванъ Г. Керча. 8°, ст. 112—16 сторонъ фотографій.

Сеся безъ сумнѣву интересна и цѣнна праця появилася въ подкарпатскихъ отношеняхъ въ дуже красномъ выданю, котра въ многихъ оглядахъ являеся и

novics költői nagyságán sem esett csorba azzal, ha száz év múlva megállapítjuk, hogy gyöngé politikus volt, sem azzal, ha ezt bárki is megírja; még azzal sem rajta esik csorba, ha egy irányzatos politika az ő arcképét nemcsak, mint költőét, hanem mint politikusét is ráhímezti zászlajára. — A tanulmány széleskörű kutató munka eredménye s különös érdeme, hogy adatait nem Duchnovicscsal s az oroszbarát irányzattal ellentétes tábor forrásműveiből veszi. Mindenképen részrehajlatlan és tárgyilagos tehát; sőt, amennyiben rokonszenv, vagy ellen-szenv megnyilatkoznak benne, úgy a bevezető fejezet inkább megértően ítéli meg a nagyoroszország felé hajló ruszin törekvéseket. — Természetesen az akkori oroszbarát csoport tagjain kívül széles és részletesen okadatolt ismertetését kapjuk az egész politikai iránynak, melyet pánszlávizmus, neoszlávizmus és pánmoszkalizmus nevenken ismerünk. Betekintést nyerünk a szükséges mértékben az orosz-ukrán ellentétbe, az ukrán irodalmi és politikai törekvésekbe s azoknak behatására a Kárpátokon innen. — A kis kötet meglehetősen feltűnést keltett, sőt talán eléggé meg nem okolt felháborodást is; pedig úgy magyar, mint ruszin oldalon nagy szolgálatot tett azzal, hogy — innen és túl — módot adott a tények helyes ismeretére. Különösen pedig, hogy megállapította, mennyire elszigetelt maradt, mennyire nem talált visszhangra a ruszinság körében Duchnovics, a politikus és politikai csoportja. Talán ez az a történelmi tény, amelyből úgy ruszin, mint magyar oldalon is, leginkább szükséges volna levonni a szükségszerűen adódó következtetéseket.

Balogh-Beéry László.

Jevgenij Nedzielyszkij: UHRO-RUSZSKIJ TEATR. (Ungvár, 1941.) Unio-nyomda. A kiadásért felelős Kercsa János. 8°, 112 lap és passim (I—IV, V—VIII, IX—XII, XIII—XVI).

A kárpátalji viszonyokhoz képest igen előkelő kiállításban jelent meg ez a kétségkívül érdekes és értékes munka, amely sok tekintet-

джерельною працею. Розумѣся, познѣйшѣ критики и дослѣдники можуть доповнити або поправити подекотрѣ его заключеня; однакъ на се мае быти приготовлена кажда пробываючяся праця. И то есть правда, что сесѣ его корыстнѣйшѣ стороны працѣ показуются скорше въ исторіи руського театра, отже въ той частинѣ, котра содержуе факты; а де авторъ не говорить про факты, але трактуе понятя, теорію, тамъ наробивъ частѣ и значнѣ помилки. Не видитьяся правдоподобнымъ примѣромъ связь межи школьною драмою и народными играми на руськой территоріи и межи правдивымъ народнымъ театромъ, межи котрыми есть велика часова дифференція. Такъ само можно спорити о вплыву дѣяльности Матезонского, на розвытокъ народныхъ игръ и театра.

И то видитьяся неумовѣрнымъ, чтобы особы дѣйствующѣ при весѣльныхъ обрядахъ: дружба, дружки и т. д. были представниками праелементовъ театра. Актерство, театерь и представленя зачинаютяся не тамъ, де чоловікъ самъ себе представляе, хотя натягне святочное шатя и приготовиться языково. **Style soutenu** еще не есть театромъ, хотъ правда, что и театерь декламуе. Актерство, театерь и представленя зачинаютяся тамъ, де индивидуумъ роздягнєся изъ своего я — такъ сказати бы зъ своей кожи — натягне на себе шкуру другого. Тамъ се неразъ дословно и зробить... Русннѣ исповняе церемоніѣ звязанѣ зъ крещеніємъ, зъ святами и т. д. торжественнѣйше, якъ другѣ своѣ дѣла, однакъ лишиться тымъ, чимъ бывъ и передъ тымъ, не змагаючися перзонификовати одинъ другий индивидуумъ, можуть быти обряды, але не можно ихъ зачслити до театральностей. Иншое есть дѣло зъ лопатками и подобными, коли стараєся изобразити жидя, козу, старця, бабу або хотъ кого иншого, только не самого себе. Се есть театерь — театерь на самомъ своемъ початку. Цѣннѣйшое въ працѣ есть то, что авторъ спостерѣгъ относительно отношеня простолюда до представленя, про по-

ben forrásmű kvalitásaival is rendelkezik. Természetesen a későbbi kritika és kutatás esetleg módosíthatja egyes megállapításait; erre azonban úttörő munkának mindig el kell készülnie. Az is igaz, hogy ezek az előnyös tulajdonságai a dolgozatnak inkább a ruszin színház történetét, — tehát tényeket, — tartalmazó részében mutatkoznak meg; ahol nem tényekről, hanem felfogásról, elméletről tárgyal a szerző, ott gyakori és nem épen jelentéktelen tévedéseket is követ el. Nem igen látszik például nyilvánvalónak az összefüggés az egy pár előadás között, melyet iskoladramák a ruszin területen megértek és a népi játékok, vagy a — jókora időbeli megszakítással jelentkező — szoros értelemben vett színészet között. Vitatható az a hatás is, amelyet Matezonszkij működése a népi játékokra s a színészetre kifejtett. Az is tévedésnek látszik, hogy a házassági és egyéb szokásoknál tevékenykedő személyek: násznagy, nyoszolyók stb. tevékenységét a színészet öselemeinek tekinti. A színészet, a színház, a színjáték nem ott kezdődik, mikor az ember önönmagát adja, — csak épen, hogy ünneplőt húz magára ruhában és nyelvben. A style soutenu még nem színjáték, noha igaz, hogy a színjáték is deklamál. Színészkedés, színjáték, színház ott kezdődik, ahol az egyén kibúvik — hogy úgy mondjuk — a saját bőréből és egy másiknak a bőrét húzza magára. Hiszen ép ezért teszi ezt meg néha szóserinti értelemben is... A keresztelőkhoz stb. s az év egyes napjaihoz kötött szokások, — melyeket a ruszin ugyan a szokottnál ünnepélyesebb módon végez el, mint egyéb dolgait, de elvégzi úgy, hogy megmarad önönmagának, nem igyekezővén egy másik egyént, jellemet, személyesíteni meg, — lehetnek szertartások, de nem minősíthetők színjátszásnak. Más az eset a lopatkikkal és hasonlókkal, amikor zsidót, aggot, vénasszonyt, kecskét, vagy akármi mást igyekszik megjeleníteni, — nem önönmagát. Ez igenis színház; a színjátszás a maga kezdeti fokán. — Annál érdekesebb az, amit a köznépek a színjátékhoz való viszonyáról, fel-

нятя про театеръ, а тымъ цѣннѣйша есть
тота часть, въ котрой основно говорить
про исторію руського театра. Се остане-
ся вѣчна цѣна сей праць, хоть якъ бу-
де доповняти и поправляти будуча гене-
рація.

Василь Лучанъ.

**Dr. Dumitru Crânjală: RUMUNSKÉ
VLIVY V KARPATECH** se zvláštním
zřetelem k Moravskému Valašsku. In-
fluente românești in Carpați. Praha,
1938, 8°, XCVIII + 564.

Уже четвертый рокъ, якъ появилась
сеся интересна наукова праця, въ якій
авторъ занимается дуже важнымъ про-
блемомъ румунскихъ влиявовъ въ Кар-
патахъ. Слѣдковавъ я въ средноевро-
пейской фаховой литературѣ за отзы-
вомъ на сею працю. Однако кромѣ че-
скихъ, а частинно нѣмецкихъ ученыхъ
майже никто не обозвался про неѣ. А
робота заслугуе, чтобы звернути увагу
ученому свѣтови на заключения молодого
румунского ученого, бо занимается якъ
разъ такими вопросами, о якихъ теперь
ведуться дуже важнѣ и рѣшающѣ споры
не только въ славянской и румунской
филологичной литературѣ, але и въ ма-
дарской и нѣмецкой.

Авторъ постановивъ ещеразъ основно
прослѣдити румунскѣ слѣды въ Сѣвер-
ныхъ Карпатахъ, куды и якъ далеко за-
сягнувъ колісь румунский етичный эле-
ментъ и до якій мѣры можно говорити
про волоское право межи населеньемъ
народовъ въ Карпатахъ.

Изъ сего погляду авторъ дѣлать свою
працю на чотыри части: 1. Розвой и
дневний станъ дослѣдовъ надъ поход-
женьемъ и праотчиною Румуновъ. Про-
блемы и результаты. (1—42.)

II. Критичный розборъ студій и по-
глядовъ о волохахъ въ Моравіи. (46—
194.)

III. Розборъ »румунскихъ словъ«
(195—446.)

IV. Синтетичное заключеня (447—
482.)

Въ першой частинѣ авторъ критично
розглядае рознѣ думки ученыхъ относительно

fogásáról, általán magatartásáról a
színjátszással szemben figyelt meg és
annál értékesebb az a rész, melyben
a ruszin színház történetét ismerteti
alapos részletességgel. Ez érdeme ma-
rad bármiként módosítsa is megál-
lapításait esetleg a későbbi nemzedék.

Lucsán László.

**Dr. Dumitru Crânjală: RUMUNSKÉ
VLIVY V KARPATECH** se zvláštním
zřetelem k Moravskému Valašsku. In-
fluente românești in Carpați. Praha,
1938, 8°, XCVIII + 564.

Már negyedik éve, hogy megjelent
ez az érdekes tudományos munka,
amelyben a szerző a rumén hatásnak,
a Kárpátokban való, igen fontos pro-
blémájával foglalkozik. A közép-európai
szakirodalomban a munka visszhang-
ját figyelemmel kísértem. Azonban a
cseh és részben német tudósokon kí-
vül, csaknem senki sem figyelt fel rá.
Pedig e mű megérdemli, hogy a tudós
világnak a figyelmét felhívjuk az ifjú
rumén tudósok megállapításaira.
Ugyanis a szerző olyan kérdésekkel
foglalkozik, amelyeket illetőleg igen
fontos és döntő viták folynak nem-
csak a szláv és rumén nyelvészeti iro-
dalmakban, de a magyarban és a né-
metben is.

A szerző alaposan még egyszer át-
kutatta a rumén nyomokat az Északi
Kárpátokban, hol és milyen messze
nyúlt valamikor a rumén népelem és
mily mértékben beszélhetünk a „ius
valachicum“-ról a kárpáti népek lakos-
sága között.

Ebből a szempontból a szerző négy
részre osztja munkáját:

I. A ruménok származása és ősha-
zája kutatásának fejlődése és mai állá-
sa. Problémák és eredmények. (1—42.)

II. A morvaországi ruménokra vonat-
kozó tanulmányok és nézetek kritikai
elemzése. (46—174.)

III. „Rumén“ szavak elemzése. (195
—446.)

IV. Szintetikus megállapítások. (447
—482.)

Az első részben a szerző kritikai
vizsgálat alá veszi a különböző véle-
ményeket a ruménok eredetére és ősh-
házájára vonatkozólag. Hatalmas tör-

походження и праотчины румунувъ. Проанализовавъ величезну историчну и филологичну литературу. На многихъ мѣстахъ приходится до иншихъ заключень якъ попереднѣ, головно румунскѣ историкѣ. Однакъ сеся партія есть только вступомъ до дальшихъ отдѣловъ працѣ. Зъ огляду на важность сего вопросу, авторъ въ сей доста короткой частинѣ працѣ не береса рѣшати сей вопросъ.

Друга часть працѣ есть присвячена анализѣ поглядовъ ученыхъ о волохахъ на Моравіи. Сей вопросъ авторомъ есть опрацованый дуже докладно и критично. Хотъ авторъ есть румунъ, всетаки на многихъ мѣстахъ выступае проти теоріямъ румунскихъ историковъ и филологовъ. Тутъ авторъ основно вычистивъ поглядъ, что на Моравіи въ т. зв. Волощинѣ есть много словъ румунского походження. На основѣ збраного и проанализованого матеріялу ясно доказавъ, что о непосредномъ впливу румунского языка на Моравіи не можно ани говорити. Коли знаходиме всетаки тамъ пару румунскихъ словъ, то они туды досталися подъ впливомъ одинокого культурного окруженя и подобныхъ пастырскихъ житъевыхъ условий.

Основною працѣ есть частина третя, котра обнимае критичну анализу всѣхъ »румунскихъ« словъ въ области Сѣверныхъ Карпатъ. Тутъ авторъ поуживъ величезну филологичну литературу. И тутъ для насъ есть дуже много интересующихъ филологичныхъ заключень.

Зъ пару сто словъ, якѣ до теперъ уважали румунскими, авторъ признавъ за чисто румунскѣ только 100. Всѣ иншѣ откинувъ. Уважае ихъ за слова карпатскѣ, або карпатославянскѣ. И такъ, до руськихъ словъ зачисляе Клива, Шебела, торонко, гуска, клебаниа, тобилка, галаганъ, миздра, гаратати, царина, жерепъ, дзама, крачунъ, плай, прейда.

Значачу, что слово прейда до руського языка перейшло зъ мадярского: **pre-dálni** = прейдовати.

Зъ цѣлой працѣ можно вывести слѣдующее заключеня: румунска пастырска терминологія переплетена разными словами языковъ средней Европы. Отже про карпатское пастырство не можно говорити яко про выключно румунску ин-

téneti és nyelvészeti irodalmat vett elemzés alá. Több helyen más megállapításokra jut mint elődei, különösen a rumén történések. Különben ez a rész csak bevezetése a munka további fejezeteinek. E kérdés fontosságára való tekintettel a mű ezen eléggé rövid részében nem tesz a szerző döntő megállapításokat.

A munka második részét a szerző a morvaországi ruménokra vonatkozó nézetek elemzésének szenteli. E kérdés feldolgozása igen alapos és tárgyilagos. Bár a szerző rumén nemzetiségű, mégis több helyen fellép a rumén történések és nyelvészek elméletei ellen. Itt a szerző teljesen tisztázta azt a felfogást, mintha Morvaországban az u. n. „Valaško“-ban sok rumén eredetű szó lenne. Az összegyűjtött anyag áttanulmányozása után világosan rámutatott arra, hogy a rumén nyelvnek Morvaországban való közvetlen hatásáról még beszélni sem lehet. Ha mégis találunk ott néhány rumén szót, azok oda az egyenlő kulturális élet-színvonal és hasonló pásztor-életkörülmények hatása alatt jutottak.

A munka alapját képezi a harmadik rész, amely az Északi Kárpátok területén használatos összes rumén szavak kritikai elemzését tartalmazza. Itt a szerző hatalmas nyelvészeti irodalmat használt fel.

A néhány száz szóból, amelyeket eddig ruménoknak tartottak, a szerző csak 100-ról állapította meg azoknak tiszta rumén eredetét. A többinek rumén származását elvetette. Azokat kárpáti vagy kárpátiszláv szavaknak tartja. S így a ruszin szavak közé számítja a következőket: Klévá, Sebelá, toronko, huszká, klebányá, tobilka, háláhán, mizdrá, hárátáté, cärená, zserep, dzámá, krácsun, pláj, prejdá stb. Megjegyzem, hogy ezen utolsó szó: a „prejdá“ a magyar nyelvből került a ruszinba, a „pređa“ szó átvétele által.

Az egész munkából a következő megállapítások tehetők: a rumén pásztor-terminológia át meg át van szöve Közép-Európa nyelveinek különböző szavaival. Nem lehet tehát a kárpáti pásztorokodásról, mint kizárólagos ru-

ституцію. Карпатска пастырска терминологія єсть властностью всёхъ кругомъ живущихъ народовъ: славянъ, мадаръ и румуновъ.

Н. Л-ачъ.

Hrabár Nóra: MAZEPPA A LEG-ÚJABB UKRÁN KUTATÁSOK VILÁGÁBAN. Ungvár, 1941, 8°, 60 oldal.

Тему для своей докторской диссертации Нора Грабарь выбрала одну из наиболее интересных особей истории Восточной Европы. Историческая роль особы Мазепы выкликнула у световой истории дуже много полемики, а особенно отъ початку XIX. в. про него появилось цѣлый рядъ научныхъ студій. Особою Мазепы занимались и литераторы: его жита и любви пригоды перероблювали у всякихъ вариацияхъ. Авторка сей студіи зобрала сей материалъ и критично розобрала значѣния Мазепы въ истории.

Въ первой части разбираетъ главнѣйшую литературу про Мазепу. Анализируетъ и мадарскую историческую литературу. Тутъ треба замѣтити, что не навела новейшую працю Борщака про секретаря Мазепы Орлика, який по упадку Мазепы переживавъ въ Франціи. Въ другой части анализируетъ добу передъ Мазепой и тотъ главнѣйшіе моменты, якѣ причинились до повстанія Мазепы. Основно подаетъ отношения Мазепы яко гетьмана до царя Петра Великого, а потомъ до шведского короля Карла XII. Праця закончується оцѣнкою Мазепы въ свѣтѣ тогочасного культурного, политичного и художнього руху. Особливо цѣнны замѣтки авторки относительно характера индивидуума Мазепы: одѣличивъ византийско-славянский мистицизмъ, доставъ латинско-ренессансовое образования, бывъ репрезентантомъ бароккового художества, выплынуло на него легковѣрное жита польского дворянства и т. д.

Якъ каждая сяка робота, такъ и ся не обойшлася безъ деякихъ хибъ, якѣ авторка легко могла была оминуть. Одною изъ наибольшихъ недостатковъ книги можемо замѣтити неточный и поверховый перекладъ назвъ російскихъ и украинскихъ джерель. Пр.

mén sajátosságáról beszélni. A kárpáti pásztor-terminológia a köröskörül élő népeknek: szlávoknak, magyaroknak, ruménoknak a sajátja.

L-ács M.

Hrabár Nóra: MAZEPPA A LEG-ÚJABB UKRÁN KUTATÁSOK VILÁGÁBAN. Ungvár, 1941, 8°, 60 oldal.

Hrabár Nóra doktori értekezésének tárgyául Kelet-Európa történelmének egyik legnépszerűbb alakját választotta. Mazeppa szerepe a világtörténelemben sok vitát váltott ki. A XIX. század elejétől a tudományos értekezéseknek egész sora jelent meg róla. Mazeppa személyét a szépírók is tollukra vették: életét és szerelmi kalandjait különféle változatokban dolgozták fel. E tanulmány szerzője összegyűjtötte az anyagot és Mazeppa történelmi jelentőségét szoros kritikai vizsgálat tárgyává tette.

Az első részben a Mazeppára vonatkozó főbb irodalmat tárgyalja. A magyar történelmi irodalmat is behatóbb vizsgálat alá veszi. Itt kell megjegyezni, hogy nem idézi Borscsáknak, Mazeppa titkáráról, a gazdája bukása után Franciaországban élő Orlikról, szóló legújabb munkáját. A második részben a Mazeppa előtti korszakkal foglalkozik s feltárja azokat a jelentősebb mozzanatokot, amelyek Mazeppa felkeléséhez vezettek. Alaposan tárgyalja Mazeppának, mint hetmánnak, Nagy Péterrel, majd XII. Károly svéd királlyal való kapcsolatait. Az értekezés az akkori kulturális, politikai és művészeti mozgalmak világába beállított Mazeppa személyének értékelésével végződik. Különösen értékesek a szerzőnek Mazeppa személyére vonatkozó megjegyzései: bizánci-szláv miszticizmust örökölt, latin-renaissance műveltséget kapott, a barokk művészetnek volt a képviselője, hatott rá a lengyel udvarnak a könnyelmű élete.

Mint minden mű, úgy ez sem ment egyes hibáktól, amelyeket pedig a szerző könnyűszerrel elkerülhetett volna. A könyv egyik legnagyobb hibájául kell betudnunk a nagyorosz és ukrán nevek és források pontatlan és felületes fordítását.

Соловьѣвъ: Історія Государства Россійскаго. (**Oroszország története**), а мае быти: (**Az Orosz Birodalom története**).

Костомаровъ: Мазепа у (!) Мазепинцы. (**Mazepa a Mazeppinusoknál**), а мае быти: (**Mazepa és a Mazeppinusok**).

Лазаревскій: Замѣтки о Мазепѣ. Кіевська старика. III. кн. (**Lazarevskij: Ellenvélemény Mazeppáról**.) Цѣла сеся замѣтка мае выглядати сякъ: Лазаревскій: Замѣтки о Мазепѣ. Кіевська Старина. III. кн. (**Lázarevskij: Megjegyzések Mazeppáról**.)

Костомаровъ свою монографію: Мазепа и Мазепинцы написавъ не въ 1895-омъ роцѣ. Того року вышло только галицкое выданя. Лѣтопись Грабянки бывъ написаный не въ XIX. вѣцѣ (1854. р.), але на початку XVIII. вѣка. Борпелъ Гринченко не бывъ »найлѣпшимъ историкомъ своей doby«, але бывъ добрымъ этнографомъ и письменникомъ. Авторка неконсеквентна въ писаню украинскихъ именъ. Разъ пише: **Tomasevskij**, а другий разъ **Томашівський**. Пише: **Bohdán** и **Bogdán**, **Wichovszkij** а мае быти **Vihóvszkij**, **Kocsubej** а не **Kocsubej**.

Всѣ сесѣ недостатки, велику часть котрыхъ можеме причислити до друкарскихъ и коректорскихъ хибъ, не понижаютъ цѣну працѣ. Велика заслуга авторки, что малярскѣ джерела про Мазепу на многихъ мѣстахъ подае дословно. Сесѣ джерела передъ историками восточной Европы были неизвѣстнѣ. Дальшѣ дослѣдники Мазепы можуть ихъ отповѣдно выкористати.

М. Л. ачѣ.

Divéky Adorján: AZ ARANY BULLA HATÁSA A LENGYEL JOGRA. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. (*Вплывъ золотой буллы ча польское право.* Выданя Мадярской Академіѣ Наукъ. Будапешть, 1942, 8°, 28.)

Незвычайнѣ живѣ малярско-польскѣ звязки въ добѣ королей зъ роду Анжу

Соловьѣвъ: Історія Государств Россійскаго = „Az Orosz Birodalom története“ és nem „Oroszország története“, ahogy a szerző fordítja.

Kosztomárov munkájának már az eredeti címébe hiba csúszott be: **Мазепа у Мазепинцы** helyett **Мазепа и Мазепинцы** a helyes s ennek megfelelőleg a magyar fordítása is téves. Azaz „Mazepa a Mazeppinusoknál“ helyett „Mazepa és a Mazeppinusok“ fordítandó.

Лазаревскій: Замѣтки о Мазепѣ Кіевська старика. III. кн. helyett az egész jegyzet a következőképpen helyesbítendő: **Лазаревскій: Замѣтки о Мазепѣ**. Кіевська Старина. III. кн. **Замѣтка** annyit jelent mint *je g y z e t*, de semmiképpen sem lehet jelentése *ellenvélemény*, ahogy azt a szerző fordítja.

Kosztomárov: Mazeppa és a Mazeppinusok c. monográfiáját nem 1895-ben írta, akkor csak a halicsi kiadás jelent meg. Hrábjánka évkönyve nem a XIX. században (1854-ben) íródott, hanem a XVIII. sz. elején. Hrincsenkó Borisz nem volt „kora egyik legkitűnőbb történetírója“, hanem jó volt mint etnográfus és író. A szerző következtelen az ukrán nevek írásában. Hol Tomásevskij-t, hol meg ismét Tomásivszkij-t ír. Egyszer Bohdán-t, majd ismét Bogdán-t használ; Wichovszkij helyett Vihóvszkij írandó, épúgy mint Kocsubej helyett Kocsubej.

A műnek mindezen hibái, amelyek nagy része inkább nyomdai vagy korrektrai hiba, nem csökkentik annak értékét. Érdeméül kell betudni a szerzőnek, hogy a Mazeppáról szóló magyar forrásmunkákat sok helyen szó szerinti idézi. Mindezen források Kelet-Európa történetírói előtt ismeretlenek. A Mazeppa személyével foglalkozó további kutatók megfelelően használhatják azt ki.

L-ács M.

Divéky Adorján: AZ ARANY BULLA HATÁSA A LENGYEL JOGRA. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1942, 28 old. 8°.

Az Anjou-korabeli rendkívüli élénk magyar-lengyel kapcsolatok érthetővé

причинилися до того, что въ развитку польского права можеме спостерѣгати сильнѣ мадярскѣ вплывы.

Казимиръ Великий зъ роду Пясть умеръ безъ мужеского потомка. Его родакъ, Лудвикъ Великий, хотѣвъ забезпечити польску корону для себе и для своихъ потомковъ. Чтобы се досягнути, догоджавъ польскимъ дворянамъ и выдавъ для нихъ много привилеёвъ. Межи сими привилеями есть много такихъ, якѣ находятся и въ золотой буллѣ. Вплывъ сей видно передовсѣмъ въ привилею выданномъ въ Будинѣ 1355-го року, котрый дворянству и духовенству дае великѣ права въ томъ wypadку, если Лудвикъ достанеся на польскій престолъ.

Подобиѣ точки до золотой буллы находиме и въ кошицькомъ пактѣ — въ польской золотой буллѣ — зъ 1374-го року, котрою Лудвикъ Великий для польского дворянства дае новѣ привилеѣ для того, чтобы одной изъ его доньокъ признали право наслѣдства.

Якѣ будинскій привилеѣ, такъ и кошицьскій пактъ однако уживаютъ слово „*iobagio*“, котрое встрѣчаеся только въ угорской латинѣ.

Принципъ польской конституциѣ „*Neminem captivabimus nisi iure victum*“ указуе на вплывъ 2-ой точки золотой буллы.

Широкое мѣсто присвячуе авторъ 31-ой точкѣ золотой буллы „*ius resistendi*“, котрое можно выказати на знаменитомъ принципѣ польского „*articulus de non praestanda obedientia*“.

Зъ кварталицією, котра находится въ 4-ой точкѣ золотой буллы, встрѣчаемееся въ Польшѣ и въ Литвѣ. Правдоподобно досталася туды зъ мадярского права. На доказъ сего Дивикій подае думки многихъ вызначныхъ польскихъ правниковъ. Роботу межи иншими характеризуе першорядна оріентованость въ польскомъ историчномъ правѣ. Авторъ есть першокласснымъ знатокомъ мадярско-польскихъ историчныхъ и культурныхъ звязковъ. И сеся праця причинилася цѣнными причинками до ихъ познания.

Иванъ Гарайда.

teszik, hogy a lengyel jogfejlődésben is erős magyar hatások észlelhetők.

A Piaszt-családból származó Nagy Kázmér fiörökös nélkül halt el. Rokona, Nagy Lajos a maga és utódai számára biztosítani akarta a lengyel koronát. Ennek elérése céljából kedvezett a lengyel nemességnek és számos kiváltságlevelet adott ki számára. E kiváltságok között sok van olyan, amely az aranybullában is megtalálható. Ennek a hatása észlelhető elsősorban az 1355-iki budai kiváltságlevélben, amely széleskörű jogokkal ruházza fel a lengyel nemességet és pap-ságot azon esetre, ha Lajos a lengyel trónra jutna.

Az aranybulla pontjaihoz hasonló szellemű rendelkezésekkel találkozhatunk az 1374-ik évi kassai paktumban, — a lengyel aranybullában — amelyben Nagy Lajos a lengyel nemeseket újabb kiváltságokban részesítette azon célból, hogy elismerjék leányai egyikének trónörökösödését.

A budai kiváltságlevél és a kassai paktum egyaránt használja a „*iobagio*“ szót, amely egyedül a magyarországi latinságban fordul elő.

A lengyel alkotmány „*Neminem captivabimus nisi iure victum*“ elve, az aranybulla 2-ik pontjának hatására vall.

Tág teret szentel a szerző az aranybulla 31-ik pontjában foglalt „*ius resistendi*“-nek a lengyel történelem „*articulus de non praestanda obedientia*“ híres elvére gyakorolt hatásának kimutatására.

Az aranybulla 4-ik pontjában foglalt leánynegyeddel (*quartalitium*) találkozzunk Lengyelországban sőt Litvániában is, amely minden bizonnyal a magyar jogból került oda. Ennek bizonyítására Divéky több jeles lengyel jogtörténész hasonló véleményét is idézi. A munkát különben is a lengyel jogtörténelemben való kitűnő tájékozottság jellemzi.

A szerző ugyanis a magyar-lengyel történelmi és kulturális kapcsolatoknak kiváló ismerője s ezen munkája is értékes adalékokkal járult hozzá azok megismeréséhez.

Harajda János.

*Hiador Sztripszky:***ÜBER EINE ANGEBLICHE
RUTHENISCHE BUCHDRUCKEREI
IM XVII. JAHRHUNDERT (5—34)**

Auf Grund der von Eumén Szabó zusammengestellten Chrestomathie verbreitete sich die ganz unbegründete Legende, dass im Kloster von Hrusevo, in Máramaros, die griechisch-orthodoxen Basiliten im XVII. Jahrhundert eine Buchdruckerei gehabt hätten. Diese Buchdruckerei habe ein Antimension-Klisé gehabt, und dort seien auch vier Bücher gedruckt worden.

Der Ersinner dieser Legende ist der Fälscher der „Munkácsér Chronik“ Anatol Králiczky, welcher 1865 im *Naukovyj Szbornik* (erschienen in Lemberg) eine angebliche lateinische Aufzeichnung veröffentlichte, auf die er dann diese seine falsche Behauptung gründete. All das ist unwahr: die im Jahre 1648 erschienene rumänische Bibel — ein angebliches Produkt der Buchdruckerei — wurde in Gyulafehérvár auf Kosten des Fürsten Georg Rákóczi gedruckt; der rumänische *Molitvoslov* ist in der rumänischen Bibliographie ganz unbekannt und kann auch schon aus dem Grunde nicht in Hrusevo gedruckt worden sein, da das dortige Kloster schon 1690 in Trümmern lag. Die Rumänen in Máramaros wurden übrigens aus Gyulafehérvár reichlich mit kirchlichen Büchern versorgt. Die dritte Ausgabe, das *Pentekostarion* in altslavischer Sprache, ist scheinbar eine Ausgeburt der Phantasie von Králiczky. Die Bibliographie von Karatajev, Undolski u. s. w. weiss nichts von diesen Büchern und von der Buchdruckerei in Hrusevo. A. Petrov schenkt Králiczky Glauben, aber nur was dieses letzte Buch betrifft.

*Hiador Sztripszky:***D'UNE SOI-DISANT IMPRIMERIE
RUTHÈNE DU XVIIe
SIÈCLE. (5—34)**

Une légende — sans fondement — s'est répandue d'après la Chrestomathie rédigée sans critique par Eumène Szabó, que les basilites grecs orientaux avaient eu une imprimerie dans le cloître de Hrusevo (à Máramaros), qui aurait produit quatre livres, et même aurait eu un antimension-cliché.

La source de cette légende est un article d'Anatole Králiczky — falsificateur du *Chronique de Munkács* — dans le *Naukovyj Szbornik* de Lemberg en 1865, qu'il prétendait être fondé sur une antique inscription latine découverte par lui-même. Tout cela ne peut pas soutenir la critique; la Bible roumaine de 1648 — soi-disant produit de l'imprimerie — fut imprimée à Gyulafehérvár aux dépens du prince Georges Rákóczi. Le *Molitvoslov* roumain — édité selon Králiczky en 1696 — est tout à fait inconnu dans la bibliographie roumaine sans aucune preuve d'être fait à Hrusevo, puisque le cloître — en 1690 — a été déjà détruit. Les Roumains de Máramaros furent abondamment pourvus de livres par Gyulafehérvár. La troisième édition, le *Pentekostarion*, écrit en langue ancienne-slavique est évidemment le fruit de l'imagination de Králiczky. Les bibliographies de Karatajev, de Undolski etc. ne mentionnent pas ce livre, et elles ne savent rien de l'imprimerie de Hrusevo. A. Petrov donne créance à Králiczky concernant ce livre, mais il

Alle von Králiczky entdeckten Quellen — die angeblichen alten Aufzeichnungen — sind verschwunden, es hat sie niemand ausser ihm je gesehen. Von dem angeblichen Pentekostarion ist im ganzen Karpathenland kein einziges Exemplar aufzufinden, obwohl von anderen Büchern, sogar im Auslande gedruckten, ganze Haufen auf uns blieben. Es ist auch unwahrscheinlich, dass das arme, von den Fürsten von Siebenbürgen oder von anderen wenig unterstützte Volk der Ruthenen die Möglichkeit gehabt hätte, eine Buchdruckerei aufzustellen. Ruthenische Kirchenbücher bekam das Karpathenland zuerst durch die Hilfe der römischen Kirche, diese wurden aber Tyrnaviae (Nagyszombat) gedruckt. Unter diesen Büchern befand sich das erste ruthenische Lesebuch aus 1699, daraus machte Králiczky fälschlich ein Produkt aus Hrusevo. Es ist bekannt, dass die Máramaroser Ruthenen 1652 die Union mit Rom noch nicht angenommen hatten; sie verblieben in der griechisch-orthodoxen Kirche und bekämpften sogar die Union. Zahlreiche ihrer polemisierenden Schriften sind auf uns geblieben, aber alle nur als Handschriften, obwohl sie — nach Králiczky's Auffassung — gerade in Máramaros über eine Buchdruckerei verfügt haben sollen. Ein Lesebuch war umso weniger notwendig, als (nach amtlichen Angaben) 1773 in 165 ruthenischen Ortschaften von Máramaros noch keine einzige Schule bestand.

Von dem Antimension beweist Sztripszky ausführlich, dass es in Polen gedruckt worden war.

Nikolaus Lelekács:

DIE FAMILIE ZÉKÁNY. (35—42)

Die Familie Zékány spielte in der Kulturgeschichte des ruthenischen Volkes eine grosse Rolle; die Geschichte der Familie ist vom genealogischen Standpunkt noch nicht bearbeitet. Der Verfasser dieser Abhandlung teilt auf Grund der Angaben der Archiven die wichtigsten Ereignisse in der Geschichte der Familie mit.

se trompe. Toutes les sources découvertes par Králiczky — les soi-disant inscriptions anciennes — sont disparues, et excepté lui, personne ne les a vues. Il n'y a aucun exemplaire en toute Subcarpathie de ce prétendu Pentekostarion quoiqu'il nous soit resté un grand nombre d'autres livres, qui ont été faits à l'étranger. Ce n'est pas même vraisemblable qu'un peuple si pauvre que les Ruthènes — qui n'était pas protégé comme les Roumains par des princes de la Transylvanie et par d'autres, — avait la possibilité de fonder une imprimerie. La Subcarpathie reçut d'abord des livres de l'Eglise catholique romaine, mais ceux-ci furent édités à Tyrnavia (Nagyszombat). Il y avait entre ces livres le premier abc ruthène de 1699; c'est de celui que Králiczky faisait le produit de l'imprimerie de Hrusevo. C'est chose connue que les Ruthènes de Máramaros n'accepterén pas encore l'union avec Rome en 1652., ils restèrent grecs orientaux, ils combattirent même contre l'union. Il nous est resté beaucoup de leurs écritures polémiques mais toutes en manuscrit, quoique, selon Králiczky, il y avait à leur disposition une imprimerie à Máramaros. Même, ils n'avaient pas besoin d'abc, puisque à l'occasion du recensement de la population en 1773, on constatait que dans les 165 villages ruthènes de Máramaros il n'y avait aucune école. Quant à l'antimension, Sztripszky démontre qu'il fut fait en Pologne.

Nicolas Lelekács:

La FAMILLE ZÉKÁNY (35—42)

La famille Zékány joua un grand rôle dans l'histoire de la civilisation des Ruthènes quoique l'histoire de la famille ne soit pas encore connue. L'auteur de cet essai fait connaître — appuyé sur des données des archives — les plus importants détails de l'histoire de la famille. En 1455 la famille

Diese bekam im Jahre 1455 in den Ortschaften Bilke und Misztice eine Donation. Aus dieser Familie stammen die zwei Joannicius Zékány: der eine griechisch-orthodoxer Bischof in Munkács, der andere der Erzieher des Zaren Peter II. Der letztere Zékány studierte in Prag, Regensburg und Wien. Im Laufe der Zeit vermehrte sich die Familie so stark, dass einige ihrer Mitglieder auf die Tiefebene übersiedelten. Dann begannen einige Zékány — Sprösslinge, um sich von den übrigen Mitgliedern der Familie zu unterscheiden, verschiedene Namen anzunehmen, wie: Hlisztá, Bilezá, Bilyák, Gyák und Popovics.

Ausser Landwirten gab es unter ihnen auch Staatsbeamte. So stammen aus ihren Reihen Geistliche, Mönche, Lehrer, Beamte, und in letzter Zeit auch einfache Arbeiter. Jetzt finden wir Zékány's auf dem ganzen Gebiete des geschichtlichen Ungarn.

Josef Rácz:

OSTEN UND WESTEN IN DER RUTHENISCHEN KIRCHENKUNST. (43—57)

Die Abhandlung geht von einer ganz neuen Feststellung aus, von dieser, dass die Kultur des ruthenischen Volkes, welches an die Grenze von Osten und Westen kam, sowohl unter dem Einfluss mit sich gebrachter östlicher, als auch unter westlicher Einwirkung übernommener Kulturelemente steht. In der Synthese beider ist, wenn auch nicht ganz genau feststellbarem Grade — die westliche Einwirkung überwiegend. Diese Zweiheit der ruthenischen Seele kommt in der Kunst zum Ausdruck, besonders in der religiösen Kunst, welche bei dem ruthenischen Volk die höchste Ausdrucksstufe seiner künstlerischen Neigung ist.

Der Verfasser befasst sich eingehend mit der Arbeit von Boksay, in dessen kirchlichen Malereien diese Synthese am deutlichsten ausgeprägt ist. Auf dem Gebiete der kirchlichen Malerei finden wir nicht nur solche Bilder, welche in ihrem Grunde die Synthese

reçut des donations. De cette famille descendait les deux Joannicius Zékány: l'un devient l'évêque gréco-catholique à Munkács, l'autre précepteur du tzar Pierre II. Ce dernier fit ses études à Prague, à Regensburg et à Vienne. Peu à peu la famille devint très nombreuse. Quelques-uns de ses membres allait habiter la Grande Plaine. Puis quelques descendants des Zékány, pour se faire distinguer, prenaient des noms différents: Hlisztá, Bilezá, Bilyák, Gyák et Popovics. Outre l'agriculture ils exercèrent des emplois publics. C'est par ce moyen qu'ils deviennent prêtres, moines, maîtres d'école, employés, mais il y avait entre eux de simples ouvriers. Aujourd'hui nous trouvons des Zékány dans l'entier territoire de la Hongrie actuelle.

Joseph Rácz:

L'ORIENT ET L'OCCIDENT DANS L'ART ECCLÉSIASTIQUE DES RUTHÈNES. (43—57)

Cette étude part d'une observation toute nouvelle: la civilisation des Ruthènes, rejetés au borne de l'orient et de l'occident, subit l'influence des éléments culturels orientaux qu'ils ont apportés avec eux et l'influence de l'occident. Dans le synthèse de ces deux influences c'est celle de l'occident qui prédomine. Cette duplicité de l'âme ruthène se manifeste dans l'art — surtout dans l'art ecclésiastique qui est chez les Ruthènes la plus haute manifestation du talent artistique du peuple. Il étudie en détail l'activité de Boksay quant à l'Eglise et constate que ce synthèse se fait valoir le plus évidemment dans ses peintures traitant des sujets pieux.

Parmi ses peintures il n'y a pas seulement telles qui expriment ce synthèse de l'orient et de l'occident, mais il y en a d'autres qui sont orientales seulement au point de vue d'idées, mais

des Westens und Ostens zeigen, sondern auch solche, welche nur dem Inhalte nach dem Osten, der Form nach aber ganz dem Westen angehören. Dasselbe haben wir auf dem Gebiete des Kirchenstyles festgestellt. Die pseudo-gotischen und Barock-Kirchen drücken die grossen westlichen Architekturen aus.

Die kulturelle Einwirkung des Westens war also stärker. Demgegenüber wird die byzantinische Baukunst durch die kreuzförmigen Huzul-Kirchen dargestellt. Die Zweiheit der ruthenischen Kultur ist also ganz offensichtlich.

Der Stoff dieser Abhandlung ist überaus interessant, aber nicht nur vom künstlerischem oder kunstgeschichtlichem Gesichtspunkte; es wäre von grossem Nutzen, wenn eine Fortsetzung folgte, welche auf dem Studium der ruthenischen Kunst und Volkskunst beruhen würde.

Peter Miloszlavszkij:

DAS RUTHENISCHE VOLKSLIED.

(Die Wege der geschichtlichen Entwicklung.) (58—97)

Das ruthenische Volkslied enthält — was seinen Text betrifft — nicht nur die wichtigsten geschichtlichen Ereignisse des Karpathenlandes, sondern ganz Ungarns in sich. Während aber die Ethnographen und Literaturhistoriker unzählige Texte von Volksliedern gesammelt hatten, stehen uns nur etwa 400 aufgezeichnete Melodien zur Verfügung.

Wenn wir das ruthenische und ungarische Volkslied miteinander vergleichen und sie analysieren, können wir folgende gemeinsame Züge feststellen:

1. Die Ähnlichkeit der vierreihigen Melodien-Komposition. — Hier ist der musikalische Inhalt der Melodienreihen verschieden zueinander angepasst. Sowohl die ungarische, als auch die ruthenische vierreihige Volksliedkomposition können wir am häufigsten mit dem Schema AABA und ABBA bezeichnen. (S. 3. 5. und 6. Beispiel.) Das in den ungarischen

au point de vue de forme elles sont tout à fait occidentales. On a fait cette même observation dans l'architecture des églises. Le pseudo-gotique et le baroque sont l'expression de l'architecture occidentale. Alors, l'influence culturelle de l'occident était plus efficace. Au contre, les églises bâties dans le genre „hucul“ ont un plan cruciforme, alors elles sont la manifestation de l'architecture byzantine dans l'art ecclésiastique des Ruthènes. Alors la double voie culturelle des Ruthènes est évidente. Le sujet de cette étude est très intéressant non seulement au point de vue de l'histoire des arts; ce serait très utile s'il suivait le complément de cette étude appuyé sur les observations de l'art des Ruthènes et de l'art ruthène populaire.

Pierre Miloszlavszkij:

LA CHANSON POPULAIRE RUTHÈNE.

(Les phases de l'évolution historique.) (58—97)

La chanson populaire ruthène — concernant son texte — comprend non seulement les événements de la Subcarpathie, mais aussi presque tous les événements importants de l'histoire de la Hongrie. Tandis que les ethnographes et les historiens de la littérature ont recueilli beaucoup de textes de chanson populaire, le nombre des mélodies qui nous sont restées surpasse à peine 400.

Si l'on compare les mélodies ruthènes aux mélodies hongroises et les analyse on peut constater les traits communs suivants:

1. La ressemblance de la structure de mélodie à quatre lignes. Le contenu musical des lignes sont différemment mis en rapport l'un avec l'autre. Tant la structure de la chanson populaire ruthène que celle de la chanson hongroise peut se marquer le plus souvent par la formule A A B A, et A B B A. (Voir exemples: 3, 5, 6.)

Volksliedern oft vorkommende AA⁵BA Schema (d. h. die Übertragung der Tonika um ein Fünftel höher) ist in den ruthenischen Volksliedern schon seltener (S. 4. Beispiel).

2. In alten kirchlichen, besonders in dorischer Tonart gesungene Melodien (S. 8. und 9. Beispiel.)

3. Sehr häufig kommt der sog. punktierte Rhythmus und die Synkope vor.

4. Die Symmetrie der Melodiensilben, isometrische Melodienreihen, deren Zahl zwischen 6 und 12 wechselt (in den ruthenischen Volksliedern bis 14). Sowohl in den ungarischen, als auch in den ruthenischen Volksliedern werden die fehlenden Silben durch kurze Empfindungswörter ausgefüllt.

In fünfstufiger Tonreihe (Pentaton) geschriebene Melodien kommen in den ruthenischen Volksliedern äusserst selten vor. (S. 1. und 2. Beispiel). Ebenso selten sind die Melodien in „parlando“ und „recitativo“.

Die am meisten verbreitete Form des ruthenischen Volksliedes ist die sog. Kolomejka. Das Wort bedeutet sowohl Lied, als auch Tanz. Viele ungarische Volksliedforscher halten die Kolomejka für eine Abart des ungarischen „kanász“-Liedes, Béla Bartók stellt sich die Stufen der Entwicklung folgendermassen vor: ruthenische Kolomejka > ungarisches „kanász“-Lied > ungarischer „hajdú“-Tanz usw.

Die Ähnlichkeit zwischen den ungarischen und ruthenischen Volksliedmelodien hat mehrere Ursachen, so z. B. den gemeinsamen Militärdienst, die auf der Grossen Tiefebene verbrachte Erntezeit und andere Arbeitsmöglichkeiten, Veröffentlichung ungarischer Melodien in ruthenischen Sammlungen usw.

Ladislav Balogh-Beéry:

DIE VERWANDSCHAFTLICHEN VERBINDUNGEN DER RUTHENEN. (98—107)

Allgemein pflegt man das ruthenische Volk unbedingt für ein slavisches Element zu halten, da seine Sprache ohne Zweifel eine slavische ist. Nach

La formule A A⁵ B A (c'est à dire le transport de la note tonique d'une quinte) se trouve plus rarement dans les chansons populaires ruthènes. (Voir exemple: 4.)

2. Les mélodies chantées dans l'ancienne modalité ecclésiastique surtout dans la modalité dorique.

3. Il est très fréquent le rythme pointé et la syncope.

4. La proportionalité des syllabes des mélodies les lignes de mélodies isométriques, dont le nombre se varie entre 6 et 12 (dans les mélodies ruthènes jusqu'à 14). Les syllabes manquantes sont remplacées par des courtes interjections tant dans les chansons populaires hongroises que dans les chansons populaires ruthènes.

5. Les mélodies, écrites en gamme „pentatone“ se rencontrent assez rarement dans les chansons populaires ruthènes. (Voir exemples: 1 et 2.) L'on trouve aussi très peu de mélodies en „parlando“ et „recitativo“.

La forme la plus répandue de la chanson ruthène est celle qu'on appelle „kolomejka“, qui signifie „chanson“ et „danse“. Selon l'opinion de plusieurs chercheurs hongrois de la chanson populaire, le „kolomejka“ est la variante ruthène de la chanson hongroise de „kanász“; Bartók pense l'ordre du développement à ce point d'une manière suivante: le „kolomejka“ ruthène > la chanson hongroise de „kanász“ > la chanson hongroise de „hajdú“ etc.

La ressemblance des mélodies populaires hongroises et ruthènes a plusieurs causes: par exemple le service militaire commun, la possibilité du travail dans un milieu tout à fait hongrois au temps de la moisson dans la Grande Plaine et ailleurs, des mélodies hongroises publiées dans des recueils ruthènes etc.

Ladislav Balogh-Beéry:

LES RELATIONS DE PARENTÉ DES RUTHÈNES. (98—107)

Il est d'usage de considérer le peuple ruthène un élément slave puisque sa langue est sans doute une langue slave. Mais — selon les nouvelles obser-

neueren Forschungen aber ist die Sprache ein sehr unverlässliches Mittel zur Bestimmung der Rasse und die Wissenschaft verfügt heute — z. B. in der Bestimmung der Blutgruppen — über viel verlässlichere. Während aber diese Mittel — welche Sachverständigkeit erfordern — noch allgemeiner werden könnten, ist es möglich, auch mit Hilfe anderer ziemlich annähernde Ergebnisse zu erzielen. Ein solches Mittel ist z. B. das Studium der Familiennamen; diese sind zwar nicht absolut unveränderbar, aber sie ändern sich auch nicht leicht. Von diesem Mittel machte man im Karpathenlande Gebrauch, wenn auch nur was ein einziges Dorf betrifft. Dank der Ergebnisse, welche uns die Arbeit von Lehoczky und Hodinka, (für Ugocsa) von Stefan Szabó brachte, können wir davon für das ganze Komitat Bereg Gebrauch machen. Das Resultat beweist kaum das Übergewicht des slavischen Elementes, geschweige denn das unbedingte Slaventum. Für die anderen Komitate liegen nicht einmal solche Angaben vor und eine gründlichere Bearbeitung des Komitates Bereg wäre auch sehr nötig. Die Aufmerksamkeit der ruthenischen Jugend richtet sich jetzt sehr auf das Studium der Volkskunst, des Volkstums; es wäre wünschenswert, dass sich sein Interesse auch auf dieses Gebiet ausdehnen soll. Selbstverständlich ohne schon im vorhinein eine bestimmte Haltung einzunehmen.

Wilhelm Balás

**DIE WALDKARPATHEN UND
DIE GROSSE TIEFEBENE.
RUTHENEN UND MAGYAREN.
(108—129)**

Der Staatsgedanke Stefans des Heiligen ist der Gedanke der Verständigung unter den Völkern, der richtigen und nüchternen Führung der Völker sowie der Ordnung im Donaubecken.

Dieses Gebiet ist vollkommen einheitlich und was der Schöpfer als einheitlich und einig geschaffen hat, kann keine Menschenhand auf die Dauer ändern. Die das Schicksal der Völker leitenden Männer müssen die Gesetzmässigkeiten, welche die eiserne Hand

vations — la langue n'est pas un moyen sûr pour déterminer une race. Les sciences disposent aujourd'hui d'un meilleur moyen pour déterminer une race — comme par exemple la recherche des groupes sanguins. Mais ces moyens ne pouvant être mis en pratique que par des personnes qui ont une connaissance spéciale, on peut arriver à des résultats approximatifs par d'autres moyens. Cela peut être, par exemple, l'étude des noms de famille, qui ne sont pas aussi choses invariables, mais qui ne se changent pas très facilement. Ce moyen fut adapté en Subcarpathie dans un seul village. Cela peut s'appliquer au comitat de Bereg en vertu des données qui sont à notre disposition par le mérite de l'activité de Lehoczky et Hodinka, en ce qui concerne le comitat d'Ugocsa de Etienne Szabó. Le résultat ne certifie pas la prépondérance de l'élément slave, encore moins son exclusivité. En ce qui concerne les autres comitats nous n'en possédons aucune donnée et il faudrait étudier plus profondément aussi les données dans le comitat de Bereg. La jeunesse ruthène tourne son attention de nos jours vers les études ethnographiques, vers la recherche des coutumes et de la vie des villages. Il serait souhaitable que leurs études tournent aussi en ce sens-là, mais en tout cas sans opinions présonçues.

Guillaume Balás:

**LES CARTHES BOISÉS ET
LA GRANDE PLAINE.
RUTHÈNES ET HONGROIS.
(108—129)**

La conception de l'Etat de St. Etienne est l'idée de la compréhension des peuples, est le moyen par lequel on peut les mener raisonnablement, est l'idée de l'ordre du bassin de Danube. Le territoire, duquel il s'agit, est uni et l'homme ne peut changer durablement ce que Dieu a créé comme une unité parfaite. Ceux qui dirigent les nations doivent considérer les lois écrites par la main de fer de la Nature sur la face de la terre.

der Natur auf die Erde geprägt hat, berücksichtigen.

Die durch die idealen Grenzlinien der Karpathen geschützte Ungarische Tiefebene ist durch ihre Vegetation der letzte Ausläufer der asiatischen Steppen, wohin das reitende Nomadenvolk der Magyaren einziehen musste und in dem, nur vom Westen offenen Donaubecken, durch die von dort einwirkenden Natur- und Geisteskräfte, europäisch wurde. Der östliche Schutzwall bedeutet gleichzeitig eine europäische Kulturstufe, hinter welcher die westliche Kultur andere Ausdrucksformen angenommen und sich auch langsamer verbreitet hat.

Die Kräfte, welche auf die Erde und die darauf wohnenden Menschen einwirken, bestimmen die Zukunft aller im Karpathenraum lebenden Völker, so auch die der Ruthenen. Die Einflüsse des Westens werden durch die Rassenvermischung gefördert und dies verwirkt auch der Anschluss an die westliche Kirche; dieser Prozess kann selbst durch den Streit, welcher die Sprachenfrage des Karpathenlandes betrifft, nicht aufgehalten werden. Die Frage des Karpathenlandes interessiert nicht bloss das Ungartum, sondern auch ganz Europa, weil der Kamm der Waldkarpathen ein östliches Bollwerk unseres Erdteiles ist.

Die gegen die Ungarische Tiefebene ziehenden Strassen, Eisenbahnen, Flüsse, die westlichen Abhänge des Gebirges und die wirtschaftlichen Interessen verbinden die Ebene mit dem Karpathenland, dessen Volk nur in engster Verbundenheit mit dem Ungartum und der Ebene sein Heil finden kann.

A. *Izvorin* :

BEERDIGUNGSGEWOHNHEITEN BEI DEN RUTHENEN. (130—144)

Mit den Beerdigungsgewohnheiten der Ruthenen beschäftigten sich mehrere Ethnographen. Allein ganz hat sie bis heute noch niemand bearbeitet. Auch wenn man sich damit beschäftigte, so wurden die Beerdigungsgewohnheiten betont, die Komposition

La Plaine Hongroise protégée par la chaîne des Carpathes — qui forme une frontière idéale — est par sa flore la dernière station des steppes d'Asie. C'est là que les Hongrois — nomades alors et cavaliers, — devaient parvenir et devenaient européens par l'influence de la nature et de l'esprit, dans ce bassin du Danube, ouvert seulement vers l'est. Le rempart oriental du bassin présente en même temps une barrière entre l'est et l'ouest; la civilisation occidentale se répandait au-delà, plus lentement et prenait tout autres formes d'expression.

Les forces, formant la terre et l'homme qui vit sur cette terre, ont déterminé l'avenir de tous les peuples — qui vivent dans le bassin des Carpathes, — donc, celui des Ruthènes.

L'influence de l'ouest est favorisée par l'entremêlement des races, par l'attachement à l'Eglise occidentale et cette tendance ne peut être empêchée même par les discussions concernant la question de la langue subcarpathique. Les problèmes de la Subcarpathie intéressent non seulement les Hongrois mais toute l'Europe, parce que les Carpathes Boisés sont pour l'Europe un des plus importants postes avancés vers l'orient.

Les routes, les chemins de fer, les fleuves se dirigent vers la Grande Plaine Hongroise, ses montagnes dont les pentes descendent vers l'ouest, ses intérêts économiques attachent la Subcarpathie inséparablement à la Grande Plaine Hongroise. Par conséquent le peuple de la Subcarpathie ne trouvera jamais ailleurs son bonheur seulement en se joignant aux Hongrois et à la Grande Plaine.

A. *Izvorin* :

COUTUMES RELATIVES À L'ENTERRÈMENT CHEZ LES RUTHÈNES SUBCARPATIQUES. (130—144)

Plusieurs ethnographes ont déjà examiné les coutumes relatives à l'enterrement chez les Ruthènes, mais aucun d'eux n'a encore complètement traité ce sujet. Même ceux qui se sont occupés de l'analyser, ont mis au premier plan la question des coutumes

und die damit verbundenen kirchlichen Zeremonien wurden vernachlässigt. A. Izvorin gibt in dieser Abhandlung die Übersicht der Beerdigungsgewohnheiten, von dem Todeskampf des Kranken an bis zum Totenmahl. Die Arbeit gründet sich grösstenteils auf persönliche Aufzeichnungen des Verfassers. Länger verweilt er bei der Gewohnheit, den Toten auf Schlitten herauszufahren, bei dem Glauben von den Blutsaugern und den damit zusammenhängenden Gewohnheiten.

Alexander Hrabár:

**RAUBVÖGEL
IM KARPATHENLANDE.
(Fortsetzung.) (145—186)**

Die Raubvögel des Karpathenlandes gehören in folgende Gattungen: Pandion, Pernis, Falco, Milvus, Circaëtus, Buteo, Aquila, Accipiter, Circus, Haliaëtus, Gyps. Wenn wir bei der Klassifizierung vom Skelett ausgehen, so können wir **Pandion** in eine selbstständige Gruppe, die anderen einheimischen Raubvögel aber — auf Grund der Struktur des Beckenknochens — in zwei Gruppen teilen. In eine gehört **Pernis, Falco** und **Milvus**, in die zweite alle übrigen. Wenn wir die innere Farbe der Eierschale in Betracht ziehen, so bekommen wir ebenfalls die oben genannte Klassifizierung, mit Ausnahme von **Milvus**.

Von folgenden konnte man Exemplare erlegen; bei den selten vorkommenden erwähnt der Verfasser den Ort, wo sie erlegt wurden.

Pandion haliaëtus (L.). Durchziehend, neuerlich immer seltener. Bodrogszerdahely, Ungvár, Nevicke.

Pernis apivorus (L.). Die Zahl der nistenden Vögel hängt vom Bestand der Hymenopteren ab.

Milvus milvus (L.). kommt oft vor.

Milvus migrans (Bodd.) kommt oft vor.

Falco peregrinus peregrinus (Tunst.). Nistet nur auf Felsen, die nistenden Vögel sind den in England und in den Alpen vorkommenden Falken ganz gleich.

Falco peregrinus calidus (Lath.). Wintergast. Ungvár, Eszeny.

extérieures de l'enterrement et négligé leur conception, et le rite ecclésiastique.

Dans son étude Mr. Izvorin donne le tableau récapitulatif de ces coutumes manifestées à partir de l'agonie du malade jusqu'au repas de funérailles. La documentation est, pour la plupart, le résultat des recherches personnelles de l'auteur. Il insiste à ce détail intéressant qu'on amène le cadavre au cimetière en traîneau; puis il analyse les croyances populaires et les coutumes relatives au rôle des vampires.

Alexandre Hrabár:

**OISEAUX DE PROIE EN
SUBCARPATHIE.
(Suite.) (145—186)**

Les oiseaux de proie de la Subcarpathie peuvent se ranger dans les genres suivants: Pandion, Pernis, Falco, Milvus, Circaëtus, Buteo, Aquila, Accipiter, Circus Haliaëtus, Gyps. Si l'on prend pour base du groupement le squelette, alors le Pandion fait un groupe à part et les autres rapaces du pays se divisent en deux groupes d'après la construction de l'os iliaque. Les genres Pernis, Falco et Milvus seront dans l'un de ces groupes, tandis que les autres se rangeront dans l'autre groupe. Si nous considérons la couleur de la coquille de l'oeuf alors nous avons les mêmes groupes sauf le Milvus.

On a trouvé, des exemplaires des genres suivants. Je mentionnerai l'endroit de découverte chez les genres les plus rares.

Pandion haliaëtus (L.) est en passage et de plus en plus rare. Bodrogszerdahely, Ungvár, Nevicke.

Pernis apivorus (L.) Le nombre des nicheurs dépend du nombre des hyménoptères.

Milvus milvus (L.) est très fréquent.

Milvus migrans (Bodd.) est très fréquent.

Falco peregrinus peregrinus (Tunst.) niche seulement sur des rochers. Les nicheurs sont tout à fait conformes aux faucons d'Angleterre et des Alpes.

Falco peregrinus calidus (Lath.) est un hôte hibernal: Ungvár, Eszeny.

Falco subbuteo (L.). Kommt oft vor.

Falco cherrug (Gray). Nistet im Gebirge Simonka auf einem Felsen. Tiszasalamon, Királyháza.

Falco columbarius aesalon (Tunst.). Wintergast.

Falco vespertinus (L.). Häufig auf der Ebene.

Falco tinnunculus (L.). Gewöhnlich.

Falco naumanni (Fleisch.). Es gibt wenige. Nistet auf der Ebene in der Höhlung alter Eichen. Helmec, Komoróc, Nagyberg.

Circaëtus gallicus (Gm.). Selten.

Buteo buteo buteo (L.). Gewöhnlich.

Buteo buteo zimmermannae (Ehmcke.) Wintergast. Ungvár, Nagyszöllös, Rahó.

Buteo lagopus (Brünn.). Verbringt den Winter bei uns.

Aquila pomarina (Brehm.). Der häufigste unter den Adlern.

Aquila clanga (Pall.). Makárfalva.

Aquila chrysaëtus (L.). In der letzten Zeit ist die Zahl der nistenden Paare sehr zusammengeschrumpft. Auf der inneren Seite des ganzen nordwestlichen Karpathenzuges dürfte es etwa 12—14 Paare geben.

Aquila pennata (Gm.). Nistet, kommt aber selten vor. Sztricsava, Ungvár, Nagykapos, Gerény. Nagyszöllös.

Accipiter gentilis (L.). Häufig.

Accipiter nisus (L.). Häufig.

Circus pygargus (L.g. Nistet auf unseren sumpfigen Wiesen.

Circus macrourus (Gm.) Häufig; Nisten fast sicher, doch nicht bewiesen.

Circus cyaneus (L.). Wintergast oder durchziehend.

Circus aeruginosus (L.). Häufig in den sumpfigen Gebieten.

Haliaëtus albicilla (L.). Nistet beim Meerauge im Vihorlát, Remetehámor, Szenna, Nagykapos, Pályin, Komoróc, Gálocs, Szernye.

Gyps fulvus (Habl.). Ungvár, Pálóc.

Emmerich Madách:

DIE TRAGÖDIE DES MENSCHEN. (187—193)

Fragment (I. Szene) aus der „Tragödie des Menschen“ von Emmerich Madách, ruthenische Übersetzung von Johann Murányi.

Falco subbuteo (L.) très fréquent.

Falco cherrug (Gray) niche dans la montagne Simonka sur un rocher. Tiszasalamon, Királyháza.

Falco columbarius aesalon (Tunst.) est un hôte hivernal.

Falco vespertinus (L.) est fréquent dans la plaine.

Falco tinnunculus (L.) est vulgaire.

Falco naumanni (Fleisch.) il en a très peu. Il niche dans les trous des chênes dans la plaine. Helmec, Komoróc, Nagyberg.

Circaëtus gallicus (Gm.) est très rare.

Buteo buteo buteo (L.) est vulgaire.

Buteo buteo zimmermannae (Ehmcke) est un hôte hivernal. Ungvár, Nagyszöllös, Rahó.

Buteo lagopus (Brünn.) passe l'hiver régulièrement chez nous.

Aquila pomarina (Brehm.) est le plus fréquent parmi les aigles.

Aquila clanga (Pall.) Makárfalva.

Aquila chrysaëtus (L.) le nombre des nicheurs s'est rarifié dans les derniers temps. Il y en a peut-être 12 ou 14 paires dans les côtés intérieurs des Carpathes Nord-Orientaux.

Aquila pennata (Gm.) niche, mais il y en a très peu. Sztricsava, Ungvár, Nagykapos, Gerény, Nagyszöllös.

Accipiter gentilis (L.) est fréquent.

Accipiter nisus (L.) est fréquent.

Circus pygargus (L.) niche sur nos prés marécageux.

Circus macrourus (Gm.) est fréquent. Sa nidification n'est pas encore démontrée, mais presque sûre.

Circus cyaneus (L.) est un hôte hivernal ou il est un oiseau de passage.

Circus aeruginosus (L.) est fréquent aux régions marécageuses.

Haliaëtus albicilla (L.) niche au lac de montagne dans le Vihorlát, Remetehámor, Szinna, Nagykapos, Pályin, Komorós, Gálocs, Szernye.

Gyps fulvus (Habl.) Ungvár, Pálóc.

Émeric Madách:

LA TRAGÉDIE DE L'HOMME. (187—193)

Fragment (scène I.) de „La tragédie de l'homme“ par Emeric Madách; traduction ruthéne de Jean Murányi.

**СПИСЪ
КНИЖОКЪ ПРИСЛАНЫХЪ
ДО РЕДАКЦІА**

**A SZERKESZTŐSÉGHEZ
BEKÜLDÖTT
KÖNYVEK JEGYZÉKE**

- БЛАГОВѢСТНИКЪ.** Роч. III. (XXI.) 1941. Издавецтво 00. Василиян в Унгварѣ. 8°. Ст. 320. Редагуе колегія. Книгопечатня 00. Василиян.
- БЛАГОВѢСТНИКЪ** Пресвятого Сердца Христоваго. Роч. IV. (XXII.), 1942. Выданя 00. Василиян в Унгварѣ. 1942, 8°. Ч. 1—5. Книгопечатня 00. Василиян.
- ВЕРХОВИНКА ТАНЯ: МОНИСТЫ.** Библиотека современныхъ угрорусскихъ писателей. Ужгородъ, 1941., ст. 24., 16°. Книгопечатня Юлія Фелдешія.
- ГАРАЙДА АНДРЕЙ др.: ЧТО МАЕ ЗНАТИ КАЖДЫЙ ГОСПОДАРЬ О ЗДОРОВЕЛЬНОМЪ ДѢЛѢ ДОМАШНИХЪ ЗВѢРЯТЪ.** Народна Библиотека ч. 6. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ. Унгваръ, 1941. ст. 44, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.
- ДУХНОВИЧА А. В.: — ИЗБРАННЫЯ СОЧИНЕНІЯ.** Угро-русская дешевая библиотека. »Уніо« — Георгій Мирвичикъ. Унгваръ—Ужгородъ 1942, ст. 48. 8°. Книгопечатня »Уніо« — Г. Мирвичикъ.
- ИВАНОВЪ ІОСИФЪ: СЪ ПОЛЕТОМЪ ДНЕЙ.** Библиотека современныхъ угрорусскихъ писателей. Ужгородъ, 1941. Типографія Юлія Фелдешія.
- КАЛЕНДАРЬ БЛАГОВѢСТНИКА** на 1942. р. Составивъ о. Вартоломей Дудаш, ЧСВВ. Рокъ выданя 15., 1941., ст. 96, 8°. Друкарня и издавецтво 00. Василиян въ Унгварѣ—Ужгородъ.
- КАЛЕНДАРЬ — ВЕЛИКИЙ СЕЛЬСКО-ГОСПОДАРСКИЙ** — Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ 1942. Зложивъ Иванъ Гарайда. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ, Унгваръ, 1941, ст. 200, 8°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.
- BÁRD MIKLÓS KISEBB KOLTEME-NYEI.** Második rész. 1897—1937. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. Budapest, 1941, 8°, 294.
- ILA BÁLINT dr.: A GÖMÖRI JOB-BÁGYSÁG A XVII—XVIII. SZÁZADBAN AZ ÚRBÉRRENDEZÉSIG.** A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. 1. sorozat, 6. szám. Budapest, 1938, 8°, 99.
- BONKÁLÓ SÁNDOR: A KÁRPÁTALJAI RUTÉN IRODALOM ÉS MŰVELŐDÉS.** A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. 1. sorozat, 2. szám. Budapest, 1935, 8°, 79.
- BUZÁSSY LAJOS dr.: A SAJTÓELLENŐRZÉS.** Különlenyomat a Magyar Rendőr 1941. évi 10—14. számából.
- CSEMÉR ZOLTÁN: A CSEHSZLOVÁK ÁLLAMKERETBE KÉNYSZERÍTETT MAGYAR REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ HÚSZÉVES TÖRTÉNETE (1918—1938)** Ungvár, 1940, 8°, 226.
- DIVÉKY ADORJÁN dr.: A GÖRÖG-KATHOLIKUSOK SORSA OROSZORSZÁGBAN.** Különlenyomat a Katholikus Szemle 1914. évfolyamából. Budapest 1914. 17 old. 8°.
- DIVÉKY ADORJÁN: AZ ARANYBULLA HATÁSA A LENGYEL JOGRA.** A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1942, 28 old. 8°. Sárkány-nyomda Budapest.
- EGYEDÜL VAGYUNK.** Társadalompolitikai és szépirodalmi folyóirat. Budapest, 1942. V. évf. 1—14 szám.
- AZ ORSZÁGOS MAGYAR SAJTÓKAMARA ÉVKÖNYVE** 1942. Az Országos Magyar Sajtókamara Könyvtára. 6. szám. Budapest, 1942, 8°, 402 + térkép.

- КАЛЕНДАРЬ — ГОСПОДАРСКІЙ** на 1942. годъ. Составивъ Г. П. Долматовскій. Ужгородъ, 1941, ст. 85, 8^о. Типографія »Викторія«.
- КАЛЕНДАРИКЪ — ГУЦУЛЬСКІЙ** на 1942. простый годъ. Изданіе деп. Едмонда Жегора, Вел. Бочковъ. Ст. 44, 16^о. Друкарня Липоть Сабовъ Тячово.
- КАЛЕНДАРЬ — МИССІЙНЫЙ** на рокъ 1942. (роч. VIII.) Сост. Александеръ Ильницькій. Ужгородъ, 1941, ст. 112, 8^о. Друкарня »Унію«—Миравчикъ.
- КАЛЕНДАРЬ — РУССКІЙ** на 1942. годъ. Подъ редакціей и въ изданіи Ернеста Малинича. Ужгородъ, 1941. Ст. 115, 8^о. Типографія »Викторія«.
- КАРПАТОРУССКІЙ ГОЛОСЪ.** Независимая ежедневная газета. Годъ изданія XI. Чис. 1—44. Унгварь—Ужгородъ, 1942.
- КОНТРАТОВИЧЪ ПРИНЕЙ: ГРАФЪ СТЕФАНЪ СЕЙЧЕНІЙ** его житя и культурна дѣятельность. Народна Библиотека. Ч. 5. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 48. 16^о. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.
- КОРОТКА ИСТОРИЯ МАДЯРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.** Выданя Подкарпатского Общества Наукъ, Унгварь, 1942, ст. 78, 8^о. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.
- ЛАЗАРЬ Д. В. ДІЯНИЧЪ В. В. КАЧІЙ Г. Ю.: ТРОЙКА (стихи).** Угро-русска дешевая библиотека. № 7. »Унію«—Г. Миравчикъ. Унгварь—Ужгородъ, 1942. ст. 32. 8^о. Книгопечатня »Унію« — Г. Миравчикъ.
- ЛИНТУРЪ ПЕТРЪ: УГРОРУССКІЯ КОЛЯДКИ.** Библиотека современныхъ угрорусскихъ писателей. Ужгородъ, 1942, ст. 69. 8^о. Книгопечатня Георгія Миравчика.
- ЛИТЕРАТУРНА НЕДѢЛЯ** Подкарпатского Общества Наукъ. Роч. I. подъ редакціей Ивана Гарайды. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 140; рочникъ II. ст. 140, 4^о. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.
- ЛУКОВИЧЪ АНТОНІЙ: ВИТЯЗЬ НИКОЛАЙ ГОРТИЙ зъ НАДЪБАНЪ.** Народна Библиотека ч. 8. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 92, 16^о. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.
- FIATALOK.** Kiadja a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége. Budapest, 1942. XVI. évf. 1—6. szám.
- FLACHBARTH ERNŐ: A CSEHSZLOVÁKIAI NÉPSZÁMLÁLÁSOK ÉS A FELVIDÉKI KISEBBSÉGEK NYELVI JOGAI.** A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. 1. sorozat. 1. szám. Budapest, 1935, 8^о, 98.
- FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság. Budapest, 1942, LXX. kötet 1, 2. szám.
- HRABÁR NÓRA: MAZEPPA A LEGÚJABB UKRÁN KUTATÁSOK VILÁGÁBAN.** Ungvár, 1941, 8^о, 60.
- KASPROWICZ JAN: WYBÓR POEZYJ.** Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1941, 81 old. 8^о. Készült házi sokszorosításban.
- KISEBBSÉGI KÖRLEVÉL** (a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet közleményei). VI. évfolyam 1—3. szám, 194 oldal.
- KÉKY LAJOS: IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK.** A Gróf Vagyó-vagyon jövedelmének fölhasználásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1942. 52. évf. első füzet.
- KRASINSKI ZYGMUNT: NIE-BOSKA KOMEDIA.** Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1941, 8^о, 75.
- ŁAWRUKIANIEC MARJA GRAŻYNA: KSIĘŻYCOVA BAJKA.** Nakładem Biblioteki Polskiej. Budapest, 1941, 8^о, 36. Készült házi sokszorosításban.
- ŁAWRUKIANIEC MARJA GRAŻYNA: OPOWIADANIA.** Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1942, 75 old. 8^о. Készült házi sokszorosításban.
- ŁOZIŃSKI WŁADYSŁAW: MADONNA BUSOWISKA (nowela).** Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1942. 75 old., 8^о. Készült házi sokszorosításban.
- LUX GYULA dr.: NYELVI ADATOK A DÉLSZEPESI ÉS DOBSINAI NÉMET NÉP TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ.** A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. 1. sorozat, 5. szám. Budapest, 1938, 8^о, 110.

ЛЮБЛЮ ИСУСА молитвеникъ для молодежи. Выдана ЧСВВ. въ Унгварѣ. Унгварь, 1942, ст. 64, 32°. Друкарня Чина св. Василя Великого.

ЙОКАЙ МАВРИКІЙ: ДВѢ ОТДАНИЦѢ (оповѣданя). Народна Библиотека ч. 12. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1942, ст. 84, 14°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

МАРКУШЪ АЛЕКСАНДЕРЪ: ЮЛІНА (повѣсть). Народна Библиотека ч. 14. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1942, ст. 79, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

МИТРАКА А. А.: — ИЗБРАННЫЯ СОЧИНЕНІЯ. Угро-русская дешевая библиотека «Уніо» — Георгій Миравчикъ. Унгварь—Ужгородъ 1942, ст. 32. 8°. Книгопечатня «Уніо» — Г. Миравчикъ.

МОЛНАРЪ ИВАНЪ: ДѢДЪ МОРОЗЪ И БАБУШКА ЗИМА ВЪ КОЛЯДАХЪ. Библиотека современныхъ угрорусскихъ писателей. Ужгородъ, 1941, ст. 48, 16°. Книгопечатня Г. Миравчика.

НАРОДНА ШКОЛА педагогичный часопись. Рокъ выдана III. Выдае Учительское Т-во Подкарпатья. Унгварь, 1942, ст. 216, 8°. Книгопечатня «Уніо» — Г. Миравчикъ.

НЕДЗЪЛЬСКІЙ ЕВГЕНІЙ: УГРО-РУССКІЙ ТЕАТРЪ. Выдана Угро-русского Нац. Театра. Ужгородъ, 1941, ст. 112, 8°. Типографія «Уніо» — Г. Миравчикъ.

НЕДЪЛЯ. Обществена новинка. Рочникъ I. Числа 14—22, Унгварь, 1941. Рочникъ II. числа 1—27, Унгварь, 1942.

ПАВЛОВИЧА А. П. — ИЗБРАННЫЯ СОЧИНЕНІЯ. Угро-русская дешевая библиотека. «Уніо» — Георгій Миравчикъ. Унгварь—Ужгородъ 1942, ст. 48, 8°. Книгопечатня «Уніо» — Миравчикъ.

ПАНЬКО ИВ. СИМЕОНЪ: МОЙ ПУТЬ (стихи и проза). Библиотека современныхъ угрорусскихъ писателей. Ужгородъ, 1941, ст. 62, 16°. Книгопечатня Юлія Фелдешя.

ПАСЪЧНИКЪ Ф.: ОПОВѢДАНЯ. Народна Библиотека ч. 10. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1942, ст. 64, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

MIHALIK SÁNDOR: ADATOK A FELVIDÉKI ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ. A löcsei eredetű Novoszady család svédországi szereplése. A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. 1. sorozat, 3. szám. Budapest, 1935, 8°, 34.

NORWID CYPRJAN KAMIL: PROMETHIDION rzecz w dwóch dialogach z epilogiem. Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1941, 8°, 41. Készült házi sokszorosításban.

PORAŻINSKA JANINA: W WOJTUSIOWEJ IZBIE. Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1942, 28 old. 8°. Készült házi sokszorosításban.

Vitéz RUTTKAY LÁSZLÓ dr.: A FELVIDÉKI SZLOVÁK KÖZÉPISKOLÁK MEGSZÜNTETÉSE 1874-ben. A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványa. 1. sorozat, 7. szám. Budapest, 1939, 8°, 148.

SŁOWACKI JULIUSZ: GENEZIS Z DUCHA wydanie II. Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1941, 8°, 26. Készült házi sokszorosításban.

VINCENZ STANISŁAW: NA WYSOKIEJ POŁONINIE. (W wyborze.) Nakładem Biblioteki Polskiej. w Budapeszcie. Budapest, 1941, 8°, 135. Készült házi sokszorosításban.

SŁOWACKI JULIUSZ: ANHELLI, wydanie II. Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1941, 8°, 39. Készült házi sokszorosításban.

SZÁZADOK a Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1942. LXXVI. évf. 1—3. szám.

SZEBB JÖVŐT! Leventék Képes Hetilapja. A Magyar Népművelők Társasága kiadása. Budapest, 1942, II. évf. 1—27. szám.

ZBIÓR WĘGIERSKICH PIEŚNI LUDOWYCH, I. tom. Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1941, 8°, 32. Készült házi sokszorosításban.

ŻEROMSKI STEFAN: POPIOŁY. Wybór z tomu I-ego. Nakładem Biblioteki Polskiej w Budapeszcie. Budapest, 1942. 135 old. 8°. Készült házi sokszorosításban.

ПШАШЬ ВАСИЛЬ: ДВІ ЗІРКИ і інші оповідання. Гуцульська Бібліотека ч. 1. Ст. 32, 16°, 1942. Типографія Липот Сабов в Тячеві.

ПОДКАРПАТСКЪ НАРОДНЪ КАЗКИ. Часть I. Народна Библиотка ч. 4. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 64, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

ПОДКАРПАТСКЪ НАРОДНЪ КАЗКИ ч. II. Народна Библиотека ч. 13. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ Унгварь, 1942, ст. 86, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

ПОДЪ ПОКРОВОМЪ БОЖОВЪ МАТЕРИ з малярскоѣ мовы переробила Ева Бачо. Унгвар, 1942, ст. 31, 16°. Друкарня и издавництво отцов Василян.

РУССКОЕ СЛОВО. Независимая политическая газета. II. годъ изданія. Н-ры: 77—103; Унгварь, 1941; III. годъ изданія. Н-ры: 1—53, Унгварь, 1942.

РУСЬКА МОЛОДЕЖЬ. Рочникъ I. Чисель 10. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941/42, ст. 164, 8°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

СОЛОМОНОВИЧЪ ПЕТРО: МАЛЪ ЛЮДЕ (оповѣданя). Народна Библиотека ч. 7. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 60, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

TURÁN. Magyar Néprokossági Szemle. A Turáni Társaság folyóirata. Budapest, 1941, XXIV. évf. III. szám.

СТАНЧУКЪ ЮРА: ПОДАРУНОКЪ (оповѣданя). Народна Библиотека ч. 9. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 92, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

СТАТУТЫ Подкарпатского Общества Наукъ. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 16, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.

СТРАЧЕНЫЙ ПЕРСТЕНЬ з малярского перевела Ева Бачо. Выдана Чину св. Василя Великого в Унгварѣ. Унгвар, 1942, ст. 16, 16°. Друкарня ОО. Василян.

ТОВТЬ ТИГОМИРЪ дрь: ЧИСТА МОЛОДЕЖЬ. Переклавъ о. Емилианъ Бокшай. Выдана Марійской конгрегаціѣ при муж. учит. семинаріи. Унгварь, 1942. Ст. 200, 8°. Друкарня ОО. Василянъ.

ШИЛЛЕРЪ М.—ГРАВАРЪ В.: КОВАЛЬ ВАКУЛА комедія въ 4-ѣхъ дѣяхъ. Народна Библиотка ч. 11. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ. Унгварь, 1941, ст. 86, 16°. Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ.